

פרשת דברים

א אֱלֹהֵי הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל-כָּל-יִשְׂרָאֵל בְּעֶבֶר
הִירְדֵן בַּמִּדְבָּר בְּעֶרְבָה מִזֶּל סוּף בֵּין-פָּאֶרֶן וּבֵין-תְּפֵל וּלְבָן
וַחֲצֵרֶת וְדִי זֶהָב: ב אַחַד עָשָׂר יוֹם מִחֻלַּב דֶּרֶךְ הַר-שִׁעִיר

הערבה שחטאו בבעל פעור בשטים בערבות רש"י
מואב: מול סוף. על מה-שהמרו בים סוף
בבואם לים סוף שאמרו (שמות יד, יא): "המבלי
אין קברים במצרים". וכן בנסעם מתוך הים,
שנאמר (תהלים קו, ז): "וימרו על ים בים סוף",
כדאיאת בערכין (טו ע"א): **בין-פארן ובין-תפל**
ולבן. אמר רבי יוחנן: חזרונו על כל-המקרא ולא
מצינו מקום ששמו תפל ולבן. אלא, הוכיחן על
הדברים שתפלו על המן, שהוא לבן שאמרו:
"ונפשנו קצה בלחם הקלקל". ועל מה-שעשו
במדבר פארן על-ידי המרגלים: **וחצרת**.
במחלקתו של קרח. דבר אחר: אמר להם: היה

(א) אלה הדברים. לפי שהן דברי תוכחות ומנה
כאן כל-המקומות שהכעיסו לפני המקום בהן,
לפיכך סתם את הדברים והזכירים ברמז מפני
כבודן של ישראל: **אל-כל-ישראל**. אילו הוכיח
מקצתן היו אלו שבשוק אומרים: אתם הייתם
שומעים מבן עמרם ולא השיבותם דבר בכך
וכך, אילו היינו שם, היינו משיבין אותו. לכך
כנסם כלם ואמר להם: הרי כלכם כאן, כל-מי
שיש לו תשובה ישיב! **במדבר**. לא במדבר היו
אלא בערבות מואב ומהו "במדבר"? אלא
בשביל מה-שהכעיסוהו במדבר שאמרו (שמות
טז, ג): "מי יתן מותנו" וגו': **בערבה**. בשביל

הספר הזה נמשך אחר שלפניו, וכולל עניני משה עם האומה בסוף ימיו. החלק הראשון (א' עד ד' מ' מ') כולל התוכחה שהוכיחם משה בביאור מה שהיה רגיל להוכיחם קודם לכן: י"א יום מחורב וגו'. החלק השני (ד' מ"א מ"ב מ"ג) כולל מעשה הבדלת שלוש ערי מקלט. החלק השלישי (ד' מ"ד עד סוף כ"ח) כולל הזהרותיו ותורותיו (כלומר לימודיו והוראותיו) לבני עמו על עיקרי התורה והמצוות, והוא הברית אשר כרת עם הבאים אל הארץ דוגמת הברית אשר כרת עם יוצאי מצרים בחורב, והחלק הזה אפשר לקרוא לו משנה תורה (ואעפ"י שאין זה ענין השם הזה בלשון תורה) ועל שמו קראו הספר כולו כן, וכן השם ביווני Deuteronomion תרגומו תורה שניה או השנות התורה. הרביעי (כ"ט ול') כולל דיבור שני של הזהרות ויעודים שדיבר אל העם לחיזוק הברית. החמישי (ל"א עד סוף הספר) כולל פטירתו (congedo) מן העם, ומצוות הקהל, לפירסום התורה בכל דור ודור, וצווי (nomina) יהושע ע"י ה' בעמוד ענן (ל"א י"ד וט"ו) וע"י משה בדיבור (שם כ"ג), מסירת ספר התורה ואמירת השירה באזני כל העם, וצווי ה' אליו שימות, וברכתו את העם, ומיתתו.

(א) **אלה הדברים אשר דבר משה**: פעם אחר פעם, פעמים רבות את כל ישראל בעבר הירדן, במדבר, בערבה, מול סוף, בין פארן ובין תפל, ולבן וחצרות ודי זהב, כל אלה שמות מקומות שנתעכבו שם ישראל, ובכל אחד מן המקומות האלה דיבר משה אל כל ישראל, את כל הדברים האלה. ומה היו הדברים שהיה אומר להם? המאמר הזה לבדו:

אחד עשר יום מחורב דרך הר שעייר עד קדש ברנע: כלומר המהלך אשר מחורב עד קדש ברנע,

רש"י

לכם ללמד ממה-שעשיתי למרים בחצרות בשביל לשון הרע ואתם נדברתם במקום: ודי זהב. הוכיח על העגל שעשו בשביל רב זהב שהיה להם, שנאמר (הושע ב, י): "וכסף הרביתי לה וזהב עשו לבעל": (ב) אחד עשר יום מחרב. אמר להם משה: ראו מה-גרמתם! אין לכם דרך קצרה מחורב לקדש ברנע כדרך הר שעיר, ואף הוא מהלך אחד עשר יום, ואתם הלכתם אותו בשלשה ימים; שהרי בעשרים באיר נסעו

מחורב, שנאמר (במדבר י, יא): "ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחדש" וגו'. ובכ"ט בסיון שלחו את המרגלים מקדש ברנע, צא מהם שלשים יום שעשו בקברות התאוה שאכלו הבשר חדש ימים ושבעה ימים שעשו בחצרות להסגר שם מרים, נמצא, בשלשה ימים הלכו כל-אותו הדרך וכל-כך היתה שכינה מתלבטת בשבילכם, למהר באתכם לארץ ובשביל שקלקלתם, הסב אתכם סביבות

שד"ל

אשר היא סמוכה לארץ ישראל, אינו אלא מהלך אחד עשר יום למי שילך בדרך הר שעיר. ואתם בחטאתכם גרמתם לכם שתתעכבו במדבר ארבעים שנה. זאת היתה התוכחה שהיה משה מוכיחם דרך רמז בכל המקומות שהיו מתעכבים שם, רק לא היה מבאר להם הדבר באר היטב פן יקוצו בתוכחתו ויסיפו לחטוא; ואולם בארבעים שנה בעשתי עשר חודש, כלומר כאשר מלאו ימי פורענותם, והיו קרובים להכנס לארץ, אז באר להם המאמר ההוא, ואז דיבר משה אל בני ישראל ככל אשר ציווה ה' אותו אליהם, כי גם קודם לכן נצטוו להוכיחם ולהזכירם כי בחטאתם הם מתעכבים שם, והוא אמרה להם ברמז, ועכשיו באר להם הדבר, והיה זה אחרי הכותו את סיחון מלך האמורי ואת עוג מלך הבשן להיות ישראל בעבר הירדן בארץ מואב, אחר אשר ריצו את עוונם, והיה ה' אתם, והיכה לפניהם שני מלכים אדירים, ולא היתה דעתו להוסיף להניחם במדבר, כי אם לכבוש לפניהם את הארץ מיד, וגם הם היו יודעים כן, על כן לא היו מואסים תוכחתו, כי ידעו כי סוף סוף חפץ ה' בהם; על כן אז הואיל משה באר את התורה הזאת שהיה אומר להם, אחד עשר יום וגומר, והתחיל ואמר: 'ה' אלהינו דבר אלינו בחורב לאמר רב לכם שבת בהר הזה' וכו' (פסוק ו'), 'באו ורשו את הארץ' וכו' (פסוק ח'), כלומר לא משנאתו אותנו נתעכבנו כאן, כי באמת כך היתה כוונתו שנלך מחורב לארץ ישראל באחד עשר יום, אלא מי גרם? 'ותקרבון אלי כולכם ותאמרו נשלחה אנשים לפנינו ויחפרו לנו את הארץ' וכו' (פסוק כ"ב), עד כי מזה נמשך: 'ותשבו בקדש ימים רבים, ונסב את הר שעיר ימים רבים' (פסוק מ"ו). ואחרי אשר הזכירם סיבת התמהמהם, כי לא היתה בשנאת ה' אותם, בא להודיעם כי כבר עבר זעם, ושהם עתידים לבוא מיד לרשת את הארץ, והביא ראיה על זה משני המלכים האדירים סיחון ועוג אשר נתן ה' בידם. אבל קודם שיוזכר להם זה, ראה הנביא להסיר מלבם ספק עצום אשר אולי יטריד את לבם, והוא, שאולי יאמרו ישראל: הנה ה' מגרש מפנינו גויים רבים, ונותן ארצם נחלה לנו, ומי יודע אם בדור אחר לא תעלה במחשבה לפנינו לעשות לנו כאשר עשה להם לבער אותנו מן הארץ, להביא בה עמים אחרים? לפיכך הקדים משה והזכיר איך נטו מעל אדום ולא התגרו בו מלחמה, כי ירושה לעשו נתן ה' את הר שעיר, ואיך נטו מעל מואב, כי לבני לוט נתן ה' את ער ירושה, וכן מעמון: ומכל זה יתברר שאין הקב"ה נוטל מתנותיו ומעבירן ביד אחר, בזולת פשעים גדולים. ואחרי ההקדמה הזאת הזכיר להם כיבוש סיחון ועוג, ואגב גררא הזכיר לבני ראובן וגד שישמרו הבטחתם. אחרי כן הזכירם כי בא יומו, ושלא יוכל הוא בעצמו להנחילם

את הארץ, ושאמנם, אף על פי שלמחר הוא מת, ראוי להם שישמרו תורתו, כי היא חכמתם ובינתם לעיני העמים, ובפרט ראוי שיזכרו את יום המעמד הנורא, פן תשחיתון וכו'; אחר כן הודיעם שאף על פי שאין הקב"ה מעביר מתנותיו מזה לזה, הנה אם ירבו פשעיהם יגרשם מארצו, ועדיין אם ישוּבו אליו ישוב אליהם, כי לא ישכח ברית אבות. הנה זה המשך התוכחה היקרה, אשר איננה רק ביאור התורה הזאת:

אחד עשר יום מחרב: ואחר אשר השלים סיפור התוכחה הזאת אשר הוכיחם בשנת הארבעים בעשתי עשר חודש באחד לחודש, בא לספר דבר אחר שעשה בעת ההיא. והוא אמרו (ד' מ"א) 'אז יבדיל משה שלוש ערים'. והרבה נדחקו המפרשים בענין המשך הפרשה הזאת, כי לדעתם שהספר כולו הוא משנה תורה, ושהביאור הנזכר במילות (א' ה'): 'הואיל משה באר את התורה הזאת', כולל ספר דברים עד סופו או עד קרוב לסופו, הנה הסיפור הזה חוץ למקומו. והאמת כי עד "אז יבדיל משה" תוכחה אחת היא, ושם נשלמה, ובא הסיפור הזה על מקומו בשלום. ואחרי סיפור המעשה הזה אשר עשה אז משה, יבוא סיפור הברית אשר כרת אתם בערבות מואב מלבד הברית אשר כרת אתם בחורב, ועל זה נאמר (ד' מ"ד): 'וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל', 'אלה העדות והחוקים והמשפטים' וכו' וכו', וזה הוא משנה תורה, לא ביאור התורה: - כל זה כתבתי ב"בכורי העתים" תקפ"ח עמוד קנ"ב וקנ"ג. ואחרי כן מצאתי כי בפירושי ל'אחד עשר יום' כיוונתי לדעת גדול, הוא ר' עובדיה ספורנו, כי גם הוא כתב שבכל אחד מהמקומות הנזכרים כאן היה משה אומר להם: אחד עשר יום מחורב וגומר, כלומר ראו מה גרמתם וכו' כפירוש רש"י. אך הוא ז"ל לא פירש 'הואיל משה באר את התורה הזאת' כפירושי, שהכוונה לפרש ההוראה הזאת שהיה אומר להם ברמז, והיא מאמר 'אחד עשר יום מחורב', אך הבינו על הדרך שהבינוהו הקדמונים כולם, וכתב: הואיל לבאר מה שחשב שיפול בו ספק אחרי מותו, והתחיל הבאור באמרו אחרי כן (ה' ב'): 'ה' אלהינו כרת עמנו ברית בחורב', ומכאן עד 'אז יבדיל' הוא לדעתו הקדמה לביאור התורה. וזה אמנם לא ייתכן, כי (כאשר כתבתי ב"בכורי העתים" הנ"ל), אם יש בתורה מקראות סתומים, אין ספק שאינם מתבארים במשנה תורה, מלבד כי לא לחכמה תיחשב לאיש האלהים שיאמר דבריו דרך חידה, ולבסוף יצטרך לחזור עליהם ולבארם. והנה ידוע כי זה אחד מן המקראות שאמרו עליהם קצת מן המתחכמים שלא כתבם משה, אבל נוספו בתורה אחר כמה דורות, כי מפני שלא הבינו ענינו אמרו שהוא נוסף, ועדיין יש לשאול מה היתה כוונת מי שהוסיף אותו, ומה ראה להוסיפו? כי אמנם אחר שבאו ישראל לארץ, מה איכפת לנו לדעת בכמה ימים ילך אדם מחורב עד קדש ברנע, בדרך הר שעיר? ואחרי אשר בדור הזה כבר נתפשטו ספרי שפינוזה בעולם, וכבר תורגמו בלשון אשכנז וצרפת, וכבר נכתבו שבחי האיש ההוא גם בלשון הקודש, וכל זה סיבה שקוראי ספריו מתרבים גם בקרב ישראל, וגם בהמון העם, מוכרח אני להודיע כי שקר וכזב כתב שפינוזה בראש פרק שמיני מספרו Tractatus theologico-politicus באמרו כי ראב"ע כתב ברמז כי לא משה כתב ספר התורה. והנה אמת כי ראב"ע רמז דרך סוד (כאן ובבראשית י"ב ו'), וכ"ב י"ד) כי יש בתורה קצת מקראות נוספים אחרי מות משה, אך אין בכל דבריו ובכל רמיזותיו שום מקום לחשוב עליו שלא האמין כי משה כתב ספרו. ובאמרו כאן: "ואם תבין סוד השנים עשר, גם ויכתב משה, והכנעני אז בארץ, בהר ה' יראה, גם הנה ערשו ערש

שד"ל

ברזל, תכיר האמת "משמע כי דווקא המקראות האלה הם (לדעתו) נוספים, לא שהספר כולו מזויף. ואם היה בלבו שספר התורה לא משה כתבו, לא חסר תחבולות היה ראב"ע לרמוז מחשבתו כמו שהיא, בלי שירמוז סוד אחר שאיננו אמינת מחשבתו, ושהיה גם הוא (אם יבינוהו ההמון בימיו) תועבה גדולה, לא פחות מהמחשבה האחרת אשר שפינוזה מייחס לו. ובאמרו על 'והכנעני אז בארץ' (בראשית י"ב, ו'): "יתכן שארץ כנען תפשה כנען מיד אחר, ואם איננו כן יש לו סוד, והמשכיל ידום" הרי הוא מסופק אם הפסוק הזה כתבו משה, ומה צורך לכל זה אם גם כל התורה כולה לא משה כתבה? והנה הכל יודעים כי ראב"ע באמרו: "ואם תבין סוד השנים עשר", כוונתו על י"ב פסוקים אחרונים שבתורה הכוללים סיפור מיתתו של משה, שהדעת נותנת שלא כתבם הוא עצמו, וגם שפינוזה ידע זה, אבל עשה עצמו כבלתי יודע, ואמר כי כוונת ראב"ע על מה שכתבו: 'וכתבת על האבנים את כל דברי התורה הזאת' (דברים כ"ז ח'), והאבנים לדברי רז"ל (סוטה ל"ב ע"א) היו י"ב. ומזה יובן (לדעתו) כי ספר התורה אשר כתב משה היה ספר קטון מאד, שייתכן לכתבו על י"ב אבנים. והיכן מצאנו ראב"ע סומך כל כך על דברי הגדה, עד שיזכיר השנים עשר בלי מילת אבנים, וכוונתו על האבנים אשר לפי האגדה היו שנים עשרה? אבל שפינוזה עצמו ראה כמה רחוק הוא שתהיה זאת כוונת ראב"ע, לפיכך הוסיף פירוש שני והוא שאולי היתה כוונתו על הי"ב ארורים (דברים כ"ז ט"ו), ולבסוף הביא הפירוש האמיתי, והוא שהכוונה על 'ויעל משה' (דברים ל"ד, א') כמו שהבינוהו בעל מקור חיים והמוטוט. כל זה תחבולה משפינוזה, כדי למשוך את ראב"ע במצודתו, ולהכניס בלבות הפתיים, שגם הראב"ע לא היה מאמין שכתב משה אלא ספר תורה קטן מאד שייתכן לכתבו על י"ב אבנים. ואם היתה זאת מחשבת ראב"ע כי משה לא כתב אלא ספר קטון הנכתב על י"ב אבנים, היה לו לרמוז הסוד הזה בפרשת צווי הכתיבה על האבנים, אבל הוא בהפך כתב שם (למטה כ"ז א') וזה לשונו: "ויאמר הגאון ז"ל כי כתבו עליהם מספר המצוות כמו הכתובות בהלכות גדולות כענין אזהרות, ויפה אמר" ולא רמז כאן שום סוד. סוף דבר משפט הלבבות לאלהים הוא, אבל בכל מה שכתב ראב"ע - אין שום רמז שלא האמין כי ספר תורתנו משה כתבו. אבל שפינוזה, מלבד שטעה בחקירותיו, אין ספק שהיה גם כן מדבר בלב ולב, ובכמה מקומות הטעה את קוראיו בערמה ובמרמה. והמקום ירחם על הקוראים ספריי, ויפקח עיניהם להכיר שקריי. ובדברי ראב"ע על הפסוק הזה עוד שיבוש אחר נשתבש שפינוזה וייחס לראב"ע דבר שלא עלה על לבו, ואני לא אשפוט אם היה זה בטעות או ברמייה, אך ראיתי כי גם החכם מוטוט נשתבש בזה, ואולי ממנו למד שפינוזה. הנה שפינוזה הביא דבור ראב"ע כאילו כך הוא תחילתו: בעבר הירדן, אם תבין סוד השנים עשר וכו', והבין מזה כי לדעת ראב"ע משה לא היה יכול לכתוב מילות "בעבר הירדן", מפני שהוא לא עבר את הירדן; וזה שיבוש, כי מליצת עבר הירדן נאמרת בשווה על העבר המזרחי ועל העבר המערבי, וסומכין על הקורא, שיבין מהמשך הענין באיזה עבר מדברים (עיי' געז' 986, Thesaurus). אבל לשון ראב"ע איננו כמו שהביאו שפינוזה, אבל כך הוא: הנה ביאר התורה שאמר בין פארן ובין תפל, כי רוב המצוות הם בספר הזה, וכן פירוש ככל אשר צוה ה' אותו אליהם בעבר הירדן במדבר בערבה, ואם תבין סוד השנים עשר וכו'. הנה הקדמונים ובפרט ראב"ע לא היו עושים נקודות וקוים להפריד הדיבור במקום הצריך, והיו סומכין על הבנת הקורא, וכן

עַד קֹדֶשׁ בְּרִנֶּנֶּ: גִּוְיָהִי בְּאַרְבָּעִים שָׁנָה בְּעֶשְׁתֵּי-עָשָׂר
חֹדֶשׁ בְּאַחַד לַחֹדֶשׁ דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כָּל
אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֹתוֹ אֵלֶיהֶם: דְּאַחֲרֵי הִכְלֹתוֹ אֶת סִיחֹן

רש"י ומתביש ממנו כו' כדאיתא בספרי. וכן יהושע לא הוכיח את ישראל אלא סמוך למיתה. וכן שמואל, שנאמר (שמואל א' יב, ג): "הנני ענו בי". וכן דוד את שלמה בנו: (ד) אחרי הכתו. אמר משה: אם אני מוכיחם קדם שיכנסו לקצה הארץ יאמרו: מה-לזה עלינו? מה-היטיב לנו אינו בא אלא לקנתר ולמצא עלה שאין בו כח להכניסנו לארץ, לפיכך המתין עד שהפיל סיוחן ועוג לפניהם והורישם את

הר שעיר ארבעים שנה: (ג) ויהי בארבעים שנה בעשתי-עשר חודש באחד לחדש. מלמד, שלא הוכיחן אלא סמוך למיתה. ממי למד? מיעקב, שלא הוכיח את בניו אלא סמוך למיתה. אמר: ראובן בני, אני אומר לך מפני מה לא הוכחתך כל-השנים הללו, כדי שלא תניחני ותלך ותדבק בעשו אחי. ומפני ארבעה דברים אין מוכיחין את האדם אלא סמוך למיתה, כדי שלא יהא מוכיחו וחוזר ומוכיחו. ושלא יהא חברו רואהו

כאן "ואם תבין" הוא תחילת מאמר, וראוי לתת לפניו נקודה מפסקת. וכוונת ראב"ע היא שד"ל לומר כי פסוק ג' ענינו בשנת הארבעים דיבר משה אל כל ישראל ככל אשר ציווה ה' אותו בעבר הירדן במדבר בערבה מול סוף בין פארן ובין תפל ולבן וחצרות ודי זהב, כי לדעתו שם נאמרו המצוות תחילה, ואחר כן נשנו בערבות מואב, וכמו שכתב מפורש: הנה ביאר התורה שאמר בין פארן ובין תפל. אבל "ואם תבין סוד השנים עשר" אין לו שום קשר עם "בעבר הירדן". ואם היה כדעת שפינוזה, כך היה ראב"ע כותב: בעבר הירדן, אם תבין וכו', לא: בעבר הירדן במדבר בערבה ואם תבין.

(ב) אחד עשר יום: אילו זכו ישראל, ל"א יום היו נכנסים לארץ, אלא מתוך שקלקלו מעשיהם גלגל המקום עליהם מ' שנה (ספרי דברים פ"סקא ב'). וכיצא בזה בתרגום ירושלמי בשתי נוסחאותיו. וכן רשב"ם כתב: כשנסעו מחורב ללכת דרך הר שעיר דרך ישרה היו יכולים ליכנס לא"י עד קדש ברנע בימים מועטים, שאין בהם כי אם מהלך י"א יום, אבל מקדש ברנע שלחתי מרגלים, ונשתהיתם מ' שנה בחטאתיכם - אבל הפירוש המובא ברשב"ם בשם ר' אליעזר מבלנצה שי"א יום הם ג' ימים שהלכו מהר סיני (ז"סעו מהר ה' דרך ג' ימים) במדבר י' ל"ג) וז' שישבו בחצרות בשביל מרים, וביום י"א באו מדבר פארן שהוא קדש לדעתו, איננו מחזור, כי משמעות י"א יום מחורב הוא מהלך י"א יום, לא יום בין מהלך ועיכוב, מלבד כי בלא ספק יותר מ"א יום היו, כי בקברות התאוה שהו איזה ימים, אולי חודש ימים שאכלו השלו, ולפחות שני ימים, כל היום ההוא וכל הלילה וכל יום המחרת (מוהר"ק קנטוני). ופירוש נתה"ש (והחכם יש"ר) הוא בטל מעיקרו, כי איך יאמר אלה המצוות הכתובות בספרים הקודמים הם הדברים אשר דיבר משה באותם י"א יום אשר הלכו מחורב עד קדש ברנע? והלא כמה וכמה מצוות נאמרו בחורב אצל הר סיני סמוך למתן תורה, ולא אחר שנסעו מחורב. וכאן הוא אומר: 'ואצוה אתכם בעת ההיא את כל הדברים אשר תעשון', ואח"כ: 'ונסע מחורב'.

מֶלֶךְ הָאָמְרִי אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּחֻשְׁבוֹן וְאֵת עֹג מֶלֶךְ הַבְּשָׁן
 אֲשֶׁר-יוֹשֵׁב בְּעִשְׂתָּרֶת בְּאֶדְרָעִי: הַבְּעֵבֶר הַיִּרְדֵּן בְּאֶרֶץ
 מוֹאָב הוֹאִיל מִשָּׁה בָּאֵר אֶת-הַתּוֹרָה הַזֹּאת לֵאמֹר:
 וַיְהִיָּה אֱלֹהֵינוּ דְבָר אֱלֵינוּ בְּחֶרֶב לֵאמֹר רַב-לָכֶם שַׁבָּת
 בְּהָר הַזֶּה: זִפְנֹנוּ | וְסָעוּ לָכֶם וּבָאוּ הָרָה הָאֱמֹרִי וְאֶל-כָּל-
 שְׁכֵנֵינוּ בְּעֶרְבָה בְּהָר וּבְשִׁפְלָה וּבְנֶגֶב וּבְחוּף הַיָּם אֶרֶץ
 הַכְּנַעֲנִי וְהַלְבֹּנוֹן עַד-הַנֶּהָר הַגָּדֹל נְהַר-פָּרָת: חֲרָאָה נִתְּתִי
 לַפְּנִיכֶם אֶת-הָאָרֶץ בָּאוּ וּרְשׁוּ אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע
 יְיָ הָיָה לְאַבְרָהָם לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלִיעֲקֹב לָתֵת לָהֶם

הרבה לכם גדלה ושכר על ישיבתכם בהר הזה, עשיתם משכן, מנורה וכלים, קבלתם תורה, מניתם לכם סנהדרין שרי אלפים ושרי מאות: (ז) פנו וסעו לכם. זו דרך ערד וחרמה: ובאו הר האמרי. כמשמעו: ואל כל-שכניו. עמון ומואב והר שעיר: בערבה. זה מישור של יער: בהר. זה הר המלך: ובשפלה. זו שפלת דרום: ובנגב ובחוף הים. אשקלון ועזה וקסרי וכו' כדאיתא בספרי: עד הנהר הגדל. מפני שנזכר עם ארץ ישראל קוראו גדול, משל הדיוט אומר: עבד מלך מלך, הדבק לשחור וישתחוו לך. קרב לגבי דהינא ואידהן: (ח) ראה נתתי. בעיניכם אתם רואים, איני אומר לכם מאמד ומשמועה: באו ורשו. אין מערער בדבר ואינכם צריכים למלחמה, אילו לא שלחו מרגלים לא היו צריכים לכלי זין: לאבתיכם. למה הזכיר שוב לאברהם ליצחק וליעקב? אלא אברהם כדאי לעצמו, יצחק כדאי לעצמו, יעקב כדאי לעצמו:

רש"י ארצם, ואחר כך הוכיח: סיחון וגו' אשר יושב בחשבון. אילו לא היה סיחון קשה והיה שרוי בחשבון היה קשה, שהמדינה קשה, ואילו היתה עיר אחרת וסיחון שרוי בתוכה היתה קשה, שהמלך קשה, על אחת כמה וכמה שהמלך קשה והמדינה קשה: אשר יושב בעשתרת. המלך קשה והמדינה קשה: עשתרת. הוא לשון צוקין וקשי כמו (בראשית יד, ה): "עשתרת קרנים" ועשתרת זה הוא עשתרת קרנים שהיו שם רפאים שהכה אמרפל, שנאמר (בראשית יד, ה): "ויכו את-רפאים בעשתרת קרנים". ועוג נמלט מהם, והוא שנאמר (שם יד, ג): "ויבא הפליט". ואומר (דברים ג, יא): "כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים": באדרעי. שם המלכות: (ה) הואיל. התחיל, כמו (בראשית יח, כז) "הנה נא הואלתי": באר את התורה. בשבעים לשון פרשה להם: (ו) רב לכם שבת. כפשוטו. ויש מדרש אגדה:

שד"ל (ה) התורה: כמו 'קח נא מפיו תורה' (איוב כ"ב כ"ב), 'ואל תטוש תורת אמך' (משלי א' ח').

וּלְזָרְעִם אַחֲרֵיהֶם: ^ט וְאָמַר אֲלֵכֶם בָּעֵת הַהוּא לֵאמֹר לֹא-
אוּכַל לְבִדִּי שְׂאֵת אֶתְכֶם: ^י יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם הִרְבָּה אֶתְכֶם
וְהִנֵּכֶם הַיּוֹם בְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לָרֹב: ^{יב} יְהוָה אֱלֹהֵי
אֲבוֹתְכֶם יֹסֵף עֲלֵיכֶם כָּכֶם אֶלֶף פְּעָמִים וַיְבָרֶךְ אֶתְכֶם
כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָכֶם: ^{יג} אִיכָּה אֲשָׂא לְבִדִּי טֶרְחַכְכֶם וּמִשְׁאָכְכֶם

השמים היו באותו היום? מהו "והנכם היום"? רש"י
הנכם משולים כיום, קימים (לעולם) כחמה
וכלבנה וכוכבים: (יא) יסף עליכם ככם אלף
פעמים. מהו שוב ויברך אתכם כאשר דבר
לכם? אלא אמרו לו: משה, אתה נותן קצבה
לברכתנו? כבר הבטיח הקדוש-ברוך-הוא את
אברהם (בראשית יג, טז): "אשר אם יוכל איש
למנות" וגו'. אמר להם: זו משלי היא, אבל הוא
יברך אתכם כאשר דבר לכם: (יב) איכה אשא
לבדי. אם אמר לקבל (שכר), לא אוכל, זו היא
שואמר: "לבדי" — לא מעצמי אני אומר לכם
אלא מפי הקדוש-ברוך-הוא: טרחכם. מלמד,
שהיו ישראל טרחנין, היה אחד מהם רואה את
בעל דינו נוצח בדין אומר: יש לי עדים להביא,
יש לי ראיות להביא, מוסיף אני עליכם דינין:
ומשאכם. מלמד שהיו אפיקורסין, הקדים
משה לצאת אמרו: מה ראה בן עמרם לצאת?
שוא אינו שפוי בתוך ביתו. אחר לצאת, אמרו:

(ט) ואמר אלכם בעת ההוא לאמר. מהו לאמר?
אמר להם משה: לא מעצמי אני אומר לכם
אלא מפי הקדוש-ברוך-הוא: לא אוכל לבדי וגו'.
אפשר שלא היה משה יכול לדון את ישראל?
אדם שהוציאם ממצרים וקרע להם את הים
והוריד את המן והגיז את השלו לא היה יכול
לדונם? אלא כך אמר להם: ה' אלהיכם הרבה
אתכם, הגדיל והרים אתכם על דיניכם, נטל
את הענש מכם ונתנו על הדינים. וכן אמר
שלמה (מלכים-א ג, ט): "כי מי יוכל לשפט את
עמך הכבד הזה". אפשר, מי שכתוב בו (שם
ה, יא): "ויחכם מכל-האדם", אומר: מי יוכל
לשפט? אלא כך אמר שלמה: אין דיני אמה זו
כדיני שאר האומות שאם דן והורג ומכה וחונק
ומטה את דינו וגוזל, אין בכך כלום, אני, אם
חייבתי ממון שלא כדין, נפשות אני נתבע,
שנאמר (משלי כב, כג): "וקבע את קבעיהם נפש":
(י) והנכם היום ככוכבי השמים. וכי ככוכבי

(ט) ואמר אלכם בעת וגו': הקדים הסיפור הזה להזכירם כי בעיניהם ראו שאיננו מתרשל
בהנהגתם ובהשגחה על כל צרכיהם, ושגם מה שלא היה הוא לבדו מספיק לעשותו לטוב
להם, היה נותן לב להפקיד עליו אחרים שיהיו כדאי לעשותו, לבלתי יחסר העם דבר. והנה
אחר שראו כל זה, לא הוא גרם להם לשאול שישלח מרגלים, שאם היה צורך בדבר היה
עושהו בעצמו, ולא הוא נתן להם פתח להיות נפתים אחר דברי המרגלים, לבלתי לכת אל
הארץ ולבלתי סמוך על דברי משה, שהיה אומר להם: באו ורשו, כי כבר בחנו אהבתו אותם
והשגחתו על צרכיהם.

(יב) טרחכם: טרח בל' מקרא אין עניינו יגיעה, אלא כבד משא, כמו 'טריח עב' (איוב ל"ז י"א),
'היו עלי לטרח נלאיתי נשא' (ישעיה א' י"ד).

וְרִיבְכֶם: יג הָבוּ לָכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וְנָבִנִים וַיִּדְעִים
 לְשִׁבְטֵיכֶם וְאֲשִׁימָם בְּרָאשֵׁיכֶם: יד וַתַּעֲנוּ אֹתִי וַתֹּאמְרוּ
 טו טוּב־הַדָּבָר אֲשֶׁר־דִּבַּרְתָּ לַעֲשׂוֹת: טו וְאָקַח אֶת־רֹאשֵׁי
 שְׁבִטֵיכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וַיִּדְעִים וְאָתָּן אוֹתָם רֹאשִׁים
 עֲלֵיכֶם שָׂרֵי אֲלָפִים וְשָׂרֵי מֵאוֹת וְשָׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשָׂרֵי
 עֶשְׂרֹת וְשֹׁטְרִים לְשִׁבְטֵיכֶם: טז וְאֶצְוֶה אֶת־שְׁפָטֵיכֶם בְּעַת

או מתלמידך? לא ממך, שנצטערת עליה?!
 אלא ידעתי מחשבותיכם, הייתם אומרים:
 עכשו יתמנו עלינו דינין הרבה, אם אין מכירנו
 אנו מביאין לו דורון והוא נושא לנו פנים:
 לעשות. אם הייתי מתעצל אתם אומרים:
 עשה מהרה! (טו) ואקח את־ראשי שבטיכם.
 משכתיים בדברים: אשריכם, על מי באתם
 להתמנות? על בני אברהם יצחק ויעקב, על
 בני אדם שנקראו אחים ורעים, חלק ונחלה
 וכל־לשון חבה: אנשים חכמים וידעים. אבל
 נבונים לא מצאתי. זו אחת משבע מדות
 שאמר יתרו למשה ולא מצא אלא שלש:
 אנשים צדיקים, חכמים וידעים: ראשים עליכם.
 שתנהגו בהם כבוד. ראשים במקח, ראשים
 בממכר, ראשים במשא ומתן, נכנס אחרון
 ויוצא ראשון: שרי אלפים. אחד ממנה על אלף:
 שרי מאות. אחד ממנה על מאה: ושטרים.
 מניתי עליכם לשבטיכם, אלו הכופתין והמכין
 ברצועה על פי הדינין: (טז) ואצוה את־שפטיכם.
 אמרתי להם: הוו מתונים בדין, אם בא דין
 לפניך פעם אחת ושתיים ושלש, אל תאמר:
 כבר בא דין זה לפני פעמים הרבה, אלא היו
 נושאים ונותנים בו: בעת ההוא. משמניתים

מה ראה בן עמרם שלא לצאת? מה אתם
 סבורים? יושב ויועץ עליכם עצות, וחושב
 עליכם מחשבות: וריבכם. מלמד, שהיו רגזנים:
 (יג) הָבוּ לָכֶם. הזמינו עצמכם לדבר: אנשים. וכי
 תעלה על דעתך נשים? מה־תלמוד לומר
 "אנשים"? — צדיקים [כסופים]: חכמים ונבנים.
 מבינים דבר מתוך דבר, זו היא ששאל אריוס
 את רבי יוסי: מה־בין חכמים לנבונים? חכם
 דומה לשלחני עשיר, כשמביאין לו דינרין
 לראות רואה, וכשארין מביאין לו, יושב ותוהא.
 נבון דומה לשלחני תגר כשמביאין לו מעות
 לראות רואה, וכשארין מביאין לו, הוא מחזר
 ומביא משלו: וידעים לשבטיכם. שהם נכרים
 לכם, שאם בא לפני מעטף בטליתו איני יודע
 מי הוא ומאיזה שבט הוא ואם הגון הוא, אבל
 אתם מכירין בו שאתם גדלתם אותו, לכך
 נאמר: וידעים לשבטיכם: בראשיכם. ראשים
 ומכבדים עליכם שתהיו נוהגין בהם כבוד
 ויראה: ואשימם. חסר יו"ד, למד שאשמותיהם
 של ישראל תלויות בראשי דיניהם, שהיה להם
 למחות ולכון אותם לדרך הישרה: (יד) וַתַּעֲנוּ
 אֹתִי וְגו'. חלטתם את הדבר להנאתכם, היה
 לכם להשיב: רבנו משה, ממני נאה ללמד, ממך

שד"ל (יג) הָבוּ לָכֶם: כמו 'הבי המטפחת' (רות ג' ט"ז) שאין ענינו נתינה ממש. ברש"י כ"י שלי: מה
 ת"ל אנשים, צדיקים, נבונים, מבינים דבר מתוך דבר, כמו ששאל אדריאנוס את ר' יוסי וכו'.
 ומה שכתוב ברש"י שבספרי הדפוס: חכמים כסופים, אינו אלא טעות, והוא לקוח מן הספרי

הָהוּא לֵאמֹר שָׁמַע בֵּין-אֲחֵיכֶם וּשְׁפֹטָתָם צֶדֶק בֵּין-אִישׁ
וּבֵין-אָחִיו וּבֵין גֵּרוֹ: ^{יז} לֹא-תִכְּרוּ פָנִים בַּמִּשְׁפָּט כִּקְטֹן
כַּגָּדל תִּשְׁמָעוּן לֹא תִגְדּוּ מִפְּנֵי-אִישׁ כִּי הַמִּשְׁפָּט לְאֱלֹהִים
הוּא וְהַדָּבָר אֲשֶׁר יִקְשֶׁה מִכֶּם תִּקְרְבוּן אֵלַי וּשְׁמַעְתִּיו:
יח וְאַצְוֶה אֶתְכֶם בָּעֵת הַהוּא אֵת כָּל-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר
תַּעֲשׂוּן: ^{יט} וְנָסַע מִחֵרֶב וּנְלָךְ אֵת כָּל-הַמְּדַבֵּר הַגָּדוֹל^י
וְהַנּוֹרָא הַהוּא אֲשֶׁר רְאִיתֶם דֶּרֶךְ הַר הָאֱמֹרִי כַּאֲשֶׁר צִוֶּה

תאמר: היאך אני פוגם כבודו של עשיר זה רש"י בשביל דינר? אזכנו עכשו וכשיצא לחוץ אמר אני לו: תן-לו, שאתה חייב לו: לא תגורו מפני-איש. לא תיראו. דבר אחר: "לא תגורו", לא תכניס דבריך מפני איש, לשון "אגר בקיץ" (משלי י, ה): כי המשפט לאלהים הוא. מה-שאתה נוטל מזה שלא כדין אתה מזיקני להחזיר לו, נמצא שהטית עלי המשפט: תקרבון אלי. על דבר זה נסתלק ממנו משפט בנות צלפחד. וכן שמואל אמר לשאול (שמואל א ט, יט): "אנכי הראה". אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: חייך, שאני מודיעך שאין אתה רואה. ואימתי הודיעו? כשבא למשח את דוד (שם טז, ו): "וירא את אליאב ויאמר אך נגד ה' משיחו". אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: ולא אמרת אנכי הרואה? "אל תבט אל מראהו" (שם טז, ז): (יח) את כל-הדברים אשר תעשון. אלו עשרת הדברים שבין דיני ממונות לדיני נפשות: (יט) המדבר הגדול והנורא. שהיו בו נחשים כקורות, ועקרבים

אמרתי להם: אין עכשו כלשעבר, לשעבר הייתם ברשות עצמכם, עכשו הרי אתם משעבדים לצבור: שמע. לשון הוה אודנ"ט בלעז כמו: "זכר" (שמות כ, ז) ו"שמר" (דברים ה, יא): ובין גרו. זה בעל דינו שאוגר עליו דברים. דבר אחר: "ובין גרו", אף על עסקי דירה בין חלקת אחים אפילו בין תנור לכירים: (יז) לא תכירו פנים במשפט. זה הממנה להושיב הדינים, שלא יאמר: איש פלוני נאה או גבור, אושיבנו דין; איש פלוני קרובי, אושיבנו דין בעיר והוא אינו בקי בדינין. נמצא, מחייב את הזכאי ומזכה את החייב, מעלה אני על מי שמנהו כאילו הכיר פנים בדין: כקטן כגדל תשמעון. שיהא חביב עליך דין של פרוטה כדין של מאה מנה, שאם קדם ובא לפניך לא תסלקנו לאחריו. דבר אחר: "כקטן כגדל תשמעון" כתרגומו, שלא תאמר: זה עני הוא וחברו עשיר ומצוה לפרנסו, אזכה את העני ונמצא מתפרנס בנקיות. דבר אחר: שלא

(דברים פיסקא י"ג), ושם כך הוא הלשון: מה ת"ל אנשים, וותיקין כסופים; ואח"כ דבור אחר: שד"ל חכמים ונבונים וכו' וכסופים אולי פירושו נחמדים.

(יז) כי המשפט לאלהים הוא: ואינכם אלא שלוחיו.

ושמעתי: אולי כמשמעו, ואולי ע"ד 'עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם' (במדבר ט' ח').

יְהוָה אֱלֹהֵינוּ אֲתָנוּ וְנִבֵּא עַד קִדְשׁ בְּרִנֶּעַ: כ וְאָמַר אֲלֵכֶם
בְּאַתֶּם עַד־הָרַק הָאֲמָרִי אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֵינוּ נָתַן לָנוּ:
כא רְאֵה נָתַן יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְפָנֶיךָ אֶת־הָאָרֶץ עֲלֶה רִשׁ
כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ לָךְ אֶל־תִּירָא וְאֶל־תַּחַת:
שלישי כב וְתִקְרְבוּן אֵלַי כָּלְכֶם וְתֹאמְרוּ נִשְׁלַחָה אֲנָשִׁים
לְפָנֵינוּ וְיַחְפְּרוּ־לָנוּ אֶת־הָאָרֶץ וְיֵשְׁבוּ אִתָּנוּ דְּבַר אֶת־
הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר נַעֲלֶה־בָּהּ וְאֵת הָעָרִים אֲשֶׁר נָבֵא אֱלֹהֵינוּ:
כג וַיִּיטֹב בְּעֵינֵי הַדָּבָר וְאָקַח מִכֶּם שְׁנַיִם עָשָׂר אֲנָשִׁים אִישׁ
אֶחָד לְשִׁבְטוֹ: כד וַיִּפְּנוּ וַיַּעֲלוּ הָהָרָה וַיֵּבֹאוּ עַד־נַחַל אֲשַׁכָּל
וַיִּרְגְּלוּ אֹתָהּ: כה וַיִּקְחוּ בַיָּדָם מִפְּרֵי הָאָרֶץ וַיֹּרְדּוּ אֵלֵינוּ
וַיֵּשְׁבוּ אִתָּנוּ דְּבַר וַיֹּאמְרוּ טוֹבָה הָאָרֶץ אֲשֶׁר־יְהוָה
אֱלֹהֵינוּ נָתַן לָנוּ: כו וְלֹא אֲבִיתֶם לַעֲלֹת וְתֹמְרוּ אֶת־פִּי

נותנו אתה לי לנסיון? אמר לו: הן. בהרים וגבעות? אמר לו: הן. כיון שראה שאין מעכבו כלום, אמר הלוקח בלבו: בטוח הוא זה שלא אמצא בו מום. מיד אמר לו: טול מעותיך ואיני מנסהו. מעתה, אף אני הודיתי לדבריכם, שמא תחזרו בכם כשתראו שאיני מעכב, ואתם לא חזרתם בכם: ואקח מכם. מן הברורים שבכם, מן המסלתיים שבכם: שנים עשר אנשים איש אחד לשבט. מגיד שלא היה שבט לוי עמהם: (כד) עד נחל אשכל. מגיד שנקרא על שם סופו: וירגלו אתה. מלמד שהלכו בה ארבעה אומנים שתי וערב: (כה) ויורדו אלינו. מגיד שארץ ישראל גבוהה מכל־הארצות: ויאמרו טובה הארץ. מי הם שאמרו טובתה? יהושע וכלב: (כו) ותמרו. לשון התרסה, התרסתם כנגד

רש"י כקשתות: (כב) ותקרבון אלי כלכם. בערבוביא, ולהלן הוא אומר (ה, יט-כ): "ותקרבון אלי כל־ראשי שבטיכם וזקניכם ותאמרו הן הראנו" וגו'. אותה קריבה היתה הוגנת — ילדים מכבדים את הזקנים ושלחום לפנייהם, וזקנים מכבדים את הראשים ללכת לפנייהם, אבל כאן "ותקרבון אלי כלכם" בערבוביא — ילדים דוחפין את הזקנים וזקנים דוחפין את הראשים: וישבו אתנו דבר. באיזה לשון הם מדברים: את הדרך אשר נעלה בה. אין דרך שאין בה עקמימות: ואת הערים אשר נבא אליהן. תחילה לכבוש: (כג) וייטב בעיני הדבר. בעיני ולא בעיני המקום. ואם בעיני משה היה טוב למה אמרה בתוכחות? משל לאדם שאומר לחברו: מכר לי חמורך זה. אמר לו: הן,

יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם: כֹּז וְתִרְגְּנוּ בְּאֱהָלֵיכֶם וּתְאִמְרוּ בְּשִׁנְאֵת
 יְהוָה אֲתָנוּ הוֹצִיאָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לָתֵת אֲתָנוּ בְּיַד
 הָאֱמֹרִי לְהַשְׁמִידָנוּ: כח אָנָּה | אֲנַחְנוּ עָלִים אֲחִינוּ הַמָּסוּ
 אֶת־לִבָּבָנוּ לְאֹמֶר עִם גָּדוֹל וָרֶם מִמֶּנּוּ עָרִים גְּדֹלֹת וּבְצוּרֹת
 בְּשָׁמַיִם וְגַם־בְּנֵי עֲנָקִים רָאִינוּ שָׁם: כט וְאָמַר אֲלֵכֶם לֹא־
 תַּעֲרִצוּן וּלְאִתִּירָאוֹן מֵהֶם: ל יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם הֵהֱלִיךְ לִפְנֵיכֶם
 הוּא יִלָּחֶם לָכֶם כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה אֶתְכֶם בְּמִצְרַיִם
 לְעֵינֵיכֶם: לא וּבַמִּדְבָּר אֲשֶׁר רָאִיתָ אֲשֶׁר נִשְׁאַף יְהוָה
 אֱלֹהֶיךָ כְּאֲשֶׁר יִשְׂאֵאִישׁ אֶת־בָּנוּ בְּכָל־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר

מאמרו: (כז) ותרנגנו. לשון הרע, וכן (משלי יח, ח):
 "דברי נרגן" – אדם המוציא דבה: בשנאת ה'
 אתנו. והוא היה אוהב אתכם, אבל אתם
 שונאים אותו, משל הדיוט אומר: מה דבלבך
 על רחמך, מה דבלבה עלך: בשנאת ה' אתנו
 הוציאנו מארץ מצרים. הוצאתו לשנאה היתה,
 משל למלך בשר ודם שהיו לו שני בנים, ויש לו
 שתי שדות אחת של שקיא ואחת של בעל,
 למי שהוא אוהב נותן של שקיא ולמי שהוא
 שונא נותן לו של בעל. ארץ מצרים של שקיא
 היא, שנילוס עולה ומשקה אותה, וארץ כנען

של בעל, והוציאנו ממצרים לתת לנו את ארץ רש"י
 כנען: (כח) ערים גדלות ובצורות בשמים. דברו
 הכתובים לשון הבאי: (כט) לא תערצון. לשון
 שבירה כתרגומו, ודומה לו (איוב ל, ו): "בערוץ
 נחלים לשכן" – לשבר נחלים: (ל) ילחם לכם.
 בשבילכם: (לא) ובמדבר אשר ראית. מוסב על
 מקרא שלמעלה הימנו (פסוק ל): "ככל אשר
 עשה אתכם במצרים". ועשה אף במדבר –
 "אשר ראית אשר נשאך" וגו': כאשר ישא איש
 את בנו. כמו שפרשתי אצל (שמות יד, יט): "ויסע
 מלאך האלהים ההלך לפני מחנה ישראל" וגו',

כתב יד:

דפוס ראשון:

שד"ל

(כח) אנה אנחנו עלים: מה נעשה היכן נפנה,
 מאחר שאחינו המסו את לבבנו, והנה
 בשנאת ה' אותנו הוציאנו, כי טוב היה לנו
 לשבת במצרים מהיותנו במדבר ואין דרך לנו לעלות אל היישוב.

(לא) אשר ראית: דבק עם "אשר נשאך", כפירוש רש"י. ורמבמ"ן פי' דבק עם "ובמדבר",
 והוצרך להשמיט "אשר" השני.

הַלַּכְתֶּם עַד־בְּאֶכֶם עַד־הַמָּקוֹם הַזֶּה: לב וּבַדְּבַר הַזֶּה
 אֵינְכֶם מֵאֲמִינִים בִּיהוָה אֱלֹהֵיכֶם: לג הַהִלֵּךְ לִפְנֵיכֶם בַּדֶּרֶךְ
 לַתּוֹר לָכֶם מָקוֹם לַחֲנֻתְכֶם בָּאֵשׁ | לַיָּלָה לִרְאֹתְכֶם בַּדֶּרֶךְ
 אֲשֶׁר תֵּלְכוּ־בָהּ וּבַעֲנֹן יוֹמָם: לד וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֶת־קוֹל
 דְּבָרֵיכֶם וַיִּקְצֹף וַיִּשָּׁבַע לֵאמֹר: לה אִם־יִרְאֶה אִישׁ בְּאֲנָשִׁים
 הָאֵלֶּה הַדּוֹר הָרַע הַזֶּה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי
 לָתֵת לְאֲבֹתֵיכֶם: לו זֹלָתִי כָּלֹב בֶּן־יִפְנֶה הוּא יִרְאֶנָּה וְלוֹ־
 אֶתֹן אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר דָּרְדָּבָה וּלְבָנָיו יַעַן אֲשֶׁר מָלֵא
 אֶחָרִי יְהוָה: לז גַּם־בִּי הִתְאַנֵּף יְהוָה בְּגִלְלַכֶּם לֵאמֹר גַּם־
 אֶתָּה לֹא־תִבָּא שָׁם: לח יְהוֹשֻׁעַ בֶּן־נֹון הָעֹמֵד לִפְנֵיךְ הוּא
 יֵבֵא שָׁמָּה אֲתוֹ חֵזֶק כִּי־הוּא יִנְחֻלָּנָה אֶת־יִשְׂרָאֵל: רביעי
 לט וְטַפְּכֶם אֲשֶׁר אֶמְרָתֶם לָבֹז יִהְיֶה וּבְנֵיכֶם אֲשֶׁר לֹא־
 יָדְעוּ הַיּוֹם טוֹב וְרָע הֵמָּה יָבֹאוּ שָׁמָּה וְלָהֶם אֶתְנָנָה וְהִם

יג, כא): "לנחתם הדרך". וכן (תהלים כו, ז): "לשמע בקול תודה". וכן (מלכים ב ט, טו): "ללכת לגיד ביזרעאל": (לו) אשר דרך בה. חברון, שנאמר (במדבר יג, כב): "ויבא עד חברון": (לז) התאנף.

רש"י משל למהלך בדרך ובנו לפניו ובאו לסטים לשבותו וכו': (לב) ובדבר הזה. שהוא מבטיחכם להביאכם אל הארץ אינכם מאמינים בו: (לג) לראתכם. כמו "להראותכם". וכן (שמות

שד"ל (לב) ובדבר הזה: כרש"י ולא כרמבמ"ן.

(לז) גם בי התאנף: כיון שהוזקק להזכיר כלב הוצרך להזכיר גם יהושע, וכיון שהוצרך להזכירו רצה לחלוק לו כבוד לפני העם, כי קרב זמן שררתו, לפיכך אמר כי גם בו התאנף ה' לסיבה אחרת, ואמר לו כי יהושע יעמד תחתיו (מדברי החזקוני).

(לט) אשר לא ידעו היום טוב ורע: שאינם בכלל אנשים, ולא יאמרו דעתם בקהל, כי אין דבריהם נשמעים; והנה אין להם עוון אשר חטא בעצת הקהל. כל פחות מבן עשרים היו

יִירָשׁוּהָ: מ וְאַתֶּם פָּנּוּ לָכֶם וְסָעוּ הַמִּדְבָּרָה דֶּרֶךְ יַם־סוּף:
 מא וְתַעֲנֶנּוּ | וְתֹאמְרוּ אֵלַי חֲטֵאֵנוּ לַיהוָה אֲנַחְנוּ נַעֲלָה
 וְנִלְחַמְנוּ בְּכָל אֲשֶׁר־צִוָּנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְתַחֲגֹרוּ אִישׁ אֶת־
 כְּלֵי מִלְחָמָתּוֹ וְתַהֲיֵנוּ לַעֲלֹת הַהָרָה: מב וְיֹאמֶר יְהוָה אֵלַי
 אָמַר לָהֶם לֹא תַעֲלוּ וְלֹא תִלְחַמּוּ כִּי אֲיַנְנִי בְּקִרְבְּכֶם וְלֹא
 תִּנְגַּפוּ לִפְנֵי אִיבֵיכֶם: מג וְאִדְבַּר אֲלֵיכֶם וְלֹא שָׁמַעְתֶּם
 וְתִמְרוּ אֶת־פִּי יְהוָה וְתִזְדּוּ וְתַעֲלוּ הַהָרָה: מד וַיֵּצֵא הָאֱמֹרִי
 הַיֵּשֶׁב בְּהָר הַהוּא לְקִרְאֹתְכֶם וַיְרַדְפוּ אֶתְכֶם כַּאֲשֶׁר
 תַּעֲשִׂינָה הַדְּבָרִים וַיִּפְתּוּ אֶתְכֶם בְּשַׁעִיר עַד־חֲרָמָה:
 מה וְתָשְׁבוּ וְתִבְכוּ לִפְנֵי יְהוָה וְלֹא־שָׁמַע יְהוָה בְּקִלְכֶם וְלֹא
 הֶאֱזִין אֲלֵיכֶם: מו וְתָשְׁבוּ בְּקֹדֶשׁ יָמִים רַבִּים כִּי־יָמִים אֲשֶׁר

(מב) לא תעלו. לא עליה תהא לכם אלא ירידה: רש"י
 (מד) כאשר תעשינה הדברים. מה-הדבורה
 הזאת כשהיא מכה את האדם מיד מתה, אף
 הם כשהיו נוגעים בכס מיד מתים: (מה) ולא
 שמע ה' בקלכם. כביכול עשיתם מידת רחמיו
 כאילו אכזרי: (מו) ותשבו בקדש ימים רבים.
 תשע עשרה שנה, שנאמר: "כימים אשר
 ישבתם" בשאר המסעות, והם היו שלשים
 ושמנה שנה, תשע עשרה מהם עשו בקדש
 ותשע עשרה שנה הולכים ומטרפים וחזרו

נתמלא רוגז: (מ) פנו לכם. אמרתי להעביר
 אתכם דרך רוחב ארץ אדום לצד צפון ליכנס
 לארץ, קלקלתם וגרמתם לכם עכוב: פנו לכם.
 לאחוריהם ותלכו במדבר לצד ים סוף,
 שהמדבר שהיו הולכים בו לדרומו של הר
 שעיר, היה מפסיק בין ים סוף להר שעיר, עתה
 המשכו לצד הים ותסבבו את הר שעיר כל־
 דרומו מן המערב למזרח: (מא) ותהינו. לשון
 "הננו ועלינו אל-המקום" (במדבר יד, מ). זה
 הלשון שאמרתם לשון "הן", כלומר נזדמנתם:

נחשבים בכלל הבנים ולא בכלל האנשים, כאילו לא ידעו לבחור בטוב ולמאוס ברע, אפילו
 היו ביניהם נערים חכמים ונבונים (מוהר"ר קנטוני).

(מו) כימים אשר ישבתם: כלומר כמו שאתם יודעים (רשב"ם), וכן תירגם רמבמ"ן, אבל דעת
 ראב"ע אינה אלא שיבוש, כי המרגלים הלכו ולא ישבו, ועוד א"כ ישבו בקדש מ' שנה,
 והמבאר בנתיבות השלום הביא דברי ראב"ע והוא כמקיים אותם.

יִשְׁבְּתֶם: ב * וְנָפְן וְנָסַע הַמִּדְבָּרָה דֶּרֶךְ יַם־סוּף כַּאֲשֶׁר
 דִּבֶּר יְהוָה אֵלַי וְנָסַב אֶת־הַר־שְׁעֵיר יָמִים רַבִּים: חמישי
 ב וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלַי לֵאמֹר: ג רַב־לָכֶם סָב אֶת־הָהָר הַזֶּה
 פָּנּוּ לָכֶם צַפְנָה: ד וְאֶת־הָעַם צו לֵאמֹר אַתֶּם עֲבָרִים
 בְּגִבּוֹל אֲחֵיכֶם בְּנֵי־עֵשָׂו הַיֹּשְׁבִים בְּשֶׁעִיר וַיִּירָאוּ מִכֶּם
 וְנִשְׁמַרְתֶּם מְאֹד: ה אֶל־תִּתְּגְרוּ בָּם כִּי לֹא־אַתֶּן לָכֶם
 מֶאֱרָצָם עַד מִדְרָךְ כַּף־רֹגֶל כִּי־יִרְשֶׁה לַעֲשׂוֹ נָתַתִּי אֶת־הָר

וזהו שנאמר (שופטים יא, יח): "ויבא ממזרח שמש לארץ מואב" (ד) ונשמרתם מאד. ומהי השמירה? אל תתגרו בם: (ה) עד מדרך כף רגל. אפלו מדרך כף רגל, כלומר אפלו דריסת הרגל איני מרשה לעשות לכם בארצם שלא ברשות. ומדרש אגדה (תנחומא ישן, דברים הוספה ו): עד שיבא יום דריסת הרגל על הר הזיתים, שנאמר (זכריה יד, ד): "ועמדו רגליו" וגו': ירשה לעשו. מאברהם. עשרה עממין נתתי לו שבעה לכם, וקיני וקנזי וקדמוני הן עמון ומואב ושעיר אחת מהם לעשו, והשתים לבני לוט, בשכר שהלך אתו למצרים ושתק על מה־שהיה אומר על

לְקַדֵּשׁ, כמו שנאמר (במדבר לב, יג): "וינעם במדבר". כך מצאתי בסדר עולם: (א) ונפן ונסע המדברה. אילו לא חטאו היו עוברים דרך הר שעיר לכנס לארץ מן דרומו לצפון, ובשביל שקלקלו הפכו לצד המדבר שהוא בין ים סוף לדרומו של הר שעיר, והלכו אצל דרומו מן המערב למזרח דרך ים סוף, דרך יציאתן ממצרים, שהוא במקצוע דרומית מערבית, משם היו הולכים לצד המזרח: ונסב את הר שעיר. כל־דרומו עד ארץ מואב: (ג) פנו לכם צפנה. סבו לכם לרוח מזרחית מן הדרום לצפון, ופניכם לצפון, נמצאו הולכים את רוח מזרחית.

רש"י

(ד) בגבול אחיכם בני עשו: הנכון כדברי רשב"ם והמעמר, שאין אלו אותו אדום שנטו ישראל מעליו. ואם תאמר והיכן מצאנו לחלק בין אדום ובין עשו? אומר אני כי הכתוב עצמו חילק ביניהם, כי שם (במדבר כ' י"ד) הזכיר מלך אדום, וכאן לא הזכיר מלך אלא בני עשו, ואחר שמצאנו 'אז נבהלו אלופי אדום' (שמות ט"ו ט"ו), יש לנו לומר כי קצת מבני עשו היו תחת מלך אדום, וקצתם חפשים, ועליהם אלופים, והם למיעוטם לא מלאם לבם למנוע את ישראל מעבור בגבולם. ואמנם מה שכתוב ברשב"ם: זה פירוש רבינו, אבל לי הצעיר אין נראין דבריו בזה וכו', נראה לי ברור שאינם דברי הרשב"ם, אלא תוספת שהוסיפו אחרים בגליון. ואולי הם דברי הסופר המעתיק, וכן למטה פסוק י"ד יש ברשב"ם תוספת, תחילתה, "ואני הצעיר אומר", ושם דבריו דברי הבל, כי המעפילים הוכו מיד, ולא היו כל העדה ולא רובה, אלא מיעוטה.

שד"ל

שְׁעִיר: וְאָכַל תִּשְׁבְּרוּ מֵאֲתָם בַּכֶּסֶף וְאָכַלְתֶּם וְגַם-מִים
תִּכְרוּ מֵאֲתָם בַּכֶּסֶף וּשְׁתִּיתֶם: ז' כִּי יִהְיֶה אֱלֹהֶיךָ בִּרְכָּךְ
בְּכָל מַעֲשֶׂה יָדְךָ יִדַּע לְכַתֹּךָ אֶת-הַמַּדְבָּר הַגָּדֹל הַזֶּה |
אַרְבָּעִים שָׁנָה יִהְיֶה אֱלֹהֶיךָ עִמָּךְ, לֹא חֲסַרְתָּ דָבָר: ח וְנִעְבְּרָה
מֵאֵת אַחֲינוּ בְנֵי-עֲשׂוֹ הַיִּשְׁבִּים בְּשַׁעִיר מִדֶּרֶךְ הָעֲרָבָה
מֵאֵילָת וּמִעֲצִין גָּבֶר וְנִפְּלָן וְנִעְבְּרָה דֶּרֶךְ מִדְבָּר מוֹאָב:
ט וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלַי אֶל-תֵּצֵר אֶת-מוֹאָב וְאֶל-תִּתְּגֶר בָּם
מִלְחָמָה כִּי לֹא-אֶתָּן לָךְ מֵאֶרֶצוֹ יְרֵשָׁה כִּי לְבְנֵי-לֹוֹט נָתַתִּי
אֶת-עֵר יְרֵשָׁה: י הָאֲמִים לִפְנֵים יֵשְׁבוּ בָהּ עִם גְּדוֹל וְרַב

כתיב (במדבר כב, ג): "ויגר מואב מפני העם". רש"י
שהיו שוללים ובוזזים אותם. אבל בבני עמון
נאמר (פסוק יט): "ואל תתגר בם" – שום גרוי,
בשכר צניעות אמם שלא פרסמה על אביה
כמו שעשתה הבכירה שקראה שם בנה מואב:
ער. שם המדינה: (י) האמים לפנינו וגו'. אתה
סבור שזו ארץ רפאים שנתתי לו לאברהם, לפי
שהאמים – שהם רפאים – ישבו בה לפנינו,
אבל לא זו היא, כי אותן רפאים הורשתי מפני

אשתו: "אחותי היא", עשאו כבנו: (ז) תכרו.
לשון מקח, וכן (בראשית נ, ה): "אשר כריתי לי".
שכן בכרכי הים קורין למכירה כירה: (ז) כי ה'
אלהיך ברכך. לפיכך לא תכפו את טובתו
להראות כאילו אתם עניים, אלא הראו עצמכם
עשירים: (ח) ונפן ונעבר. לצד צפון, הפכנו פנים
להלך רוח מזרחית: (ט) ואל תתגר בם וגו'. לא
אסר להם על מואב אלא מלחמה, אבל מיראים
היו אותם ונראים להם כשהם מזינים, לפיכך

(ז) בכל מעשה ידך: לא מעשה ידיים דווקא, אלא כל עסק נקרא כן, כמו 'מעשה ידיו ברכת'
(איוב א' י').

ידע לכתך: כמו 'יודע ה' דרך צדיקים' (תהלים א' ו'), נכת ה' דרככם, ענין השגחה, והפכו:
'נסתרה דרכי מה' (ישעיה מ' כ').

(י) האמים לפנינו: ושני פסוקים שאחריו אינם מאמר מוסגר כדעת רמבמ"ן, אבל גם הם
מדברי ה' להודיע כי מאתו באה הארץ ההיא למואב, כי לפנינו ישבו בה עם חזק הרבה יותר
מן המואבים, וה' היה אתם, וישימדם וישבו תחתם, ואגב מודיע כי כיוצא בזה עשה ה' לבני
עשו שהגבירם על החורים, וכל זה אמנם להודיע כי אין ה' מעביר מתנותיו מזה לזה, ושאחר
שיורישם את הארץ, לא יקחה עוד מידם לתיתה לעם אחר, לולא ירבו לחטוא לו.

וְרָם כְּעֲנָקִים: יֵאֱרָפְאִים יִחְשְׁבוּ אֶף־הֵם כְּעֲנָקִים וְהַמֶּאֱבִים
 יִקְרְאוּ לָהֶם אֲמִים: יב וּבְשַׁעֲרֵי יִשְׁכְּנוּ הַחֲרִים לְפָנִים וּבְנֵי
 עֵשׂוּ יִירָשׁוּם וַיִּשְׁמִדוּם מִפְּנֵיהֶם וַיִּשְׁכְּנוּ תַּחְתָּם כַּאֲשֶׁר
 עָשָׂה יִשְׂרָאֵל לְאֶרֶץ יִרְשָׁתוֹ אֲשֶׁר־נָתַן יְהוָה לָהֶם: יג עָתָה
 קָמוּ וְעִבְרוּ לָכֶם אֶת־נַחַל זָרָד וְנַעֲבֹר אֶת־נַחַל זָרָד:
 יד וְהַיָּמִים אֲשֶׁר־הִלְכְּנוּ | מִקֶּדֶשׁ בְּרִנֵּעַ עַד אֲשֶׁר־עָבְרָנוּ
 אֶת־נַחַל זָרָד שְׁלֹשִׁים וּשְׁמֹנֶה שָׁנָה עַד־תָּם כָּל־הַדֹּר
 אֲנִשִּׁי הַמִּלְחָמָה מִקֶּרֶב הַמַּחֲנֶה כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְהוָה לָהֶם:
 טו וְגַם יִדְּיָהוּהּ הִיתָה בָּם לְהַמָּם מִקֶּרֶב הַמַּחֲנֶה עַד תָּמָם:
 טז וַיְהִי כַּאֲשֶׁר־תָּמוּ כָּל־אֲנִשִּׁי הַמִּלְחָמָה לָמוֹת מִקֶּרֶב

החרים", ונתתים לבני עשו: (יב) יירשום. לשון
 הוה, כלומר נתתי בהם כח. שהיו מורישים
 אותם והולכים: (טו) היתה בס. למהר ולהמם
 בתוך ארבעים שנה, שלא יגרמו לבניהם עוד
 להתעכב במדבר: (טז) ויהי כאשר תמו וגו'.

בני לוט והושבתים תחתם: (יא) רפאים יחשבו
 וגו'. רפאים היו נחשבין אותם אמים, כענקים
 הנקראים רפאים, על שם שכל־הרואה אותם
 ידיו מתרפות: אמים. על שם שאימתם מטלת
 על הבריות. וכן (פסוק יב): "ובשעיר ישובו

רש"י

(יא) רפאים יחשבו אף הם כענקים: כמו שבני ענק היו נקראים רפאים להיותם מפחידים
 רואיהם כמו המתים (הנקראים רפאים) כשנראים לבני אדם (לפי אמונת הקדמונים), כן העמים ההם
 היו נקראים רפאים, כי נפל פחדם על כל רואיהם, ועם כל זה המואבים יכלו להם. וקראו להם
 אימים כמו 'ובאימים יתהללו' (ירמיה נ' ל"ח) וכן 'נשאתי אמיך אפונה' (תהלים פ"ח ט"ז) אני כל
 כך מורגל בצרות ('עני אני וגוע מצער') (שם) שכל דבר מפחיד אותי.

שד"ל

(יב) כאשר עשה ישראל: לשון עבר על דבר שכבר היה מקצתו (כבוש ארץ סיחון ועוג) ועוד מעט
 יהיה כולו. וכל זה בדברי ה' להודיעם כי כל הארצות לו הנה, ושהוא נותן כוח לאשר ישר
 בעיניו.

(טו) היתה בס להמם: שורש המם לפעמים מורה השמדה, כמו 'אכלני הממני' (ירמיה נ"א ל"ד),
 'להמם ולאבדם' (אסתר ט' כ"ד), ולפעמים פיזור בלבד, כמו 'וישלח חיציו ופיצם וברקים ויהמם'
 (תהלים י"ח ט"ו), 'והמותי את כל העם אשר תבא בהם ונתתי את כל אויביך אליך ערף' (שמות
 כ"ג כ"ז).

הָעַם: י' וַיִּדְבֶּר יְהוָה אֵלַי לֵאמֹר: יח אַתָּה עֲבֹר הַיּוֹם אֶת־
 גְּבוּל מוֹאָב אֶת־עַר: יט וְקִרְבַּת מוֹל בְּנֵי עַמּוֹן אֶל־תִּצְרָם
 וְאֶל־תִּתְגַּר בָּם כִּי לֹא־אֶתָּן מֵאֶרֶץ בְּנֵי־עַמּוֹן לְךָ יְרֵשָׁה כִּי
 לְבָנֵי־לּוֹט נִתְּתִיהָ יְרֵשָׁה: כ אֶרֶץ־רַפָּאִים תַּחֲשֹׁב אֶף־הוּא
 רַפָּאִים יֵשְׁבוּ־בָהּ לְפָנִים וְהָעַמִּיזִים יִקְרָאוּ לָהֶם זִמְזָמִים:
 כא עַם גָּדוֹל וְרַב וָרֶם כַּעֲנָקִים וַיִּשְׁמִידֵם יְהוָה מִפְּנֵיהֶם
 וַיִּירָשֵׁם וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתָּם: כב כַּאֲשֶׁר עָשָׂה לְבָנֵי עֶשָׂו הַיִּשְׁבִּים
 בְּשִׁעִיר אֲשֶׁר הִשְׁמִיד אֶת־הַחֲרִי מִפְּנֵיהֶם וַיִּירָשֵׁם וַיֵּשְׁבוּ
 תַּחְתָּם עַד הַיּוֹם הַזֶּה: כג וְהָעַנִּים הַיִּשְׁבִּים בַּחֲצָרִים עַד־

ארץ רפאים נחשבת אף היא, לפי שהרפאים רש"י
 ישבו בה לפנים, אבל לא זו היא שנתתי
 לאברהם: (כג) והעמים הישבים בחצרים וגו'. עמים
 מפלשתיים הם, שעמהם הם נחשבים בספר
 יהושע, שנאמר (יהושע יג, ג): "חמשת סרני
 פלשתים העזתי והאשדודי האשקלוני הגתי
 והעקרוני והעוים". ומפני השבועה שנשבע
 אברהם לאבימלך לא יכלו ישראל להוציא
 ארצם מידם והבאתי עליהם כפתורים
 והשמידום וישבו תחתם ועכשו אתם מותרים

וידבר ה' אלי וגו'. אבל משלוח המרגלים עד
 כאן לא נאמר כמו בפרשה זו ["וידבר"], אלא
 "ויאמר", ללמדך שכל־שלשים ושמונה שנה
 שהיו ישראל נזופים לא נתיחד עמו הדבור
 בלשון חבה, פנים אל פנים וישוב הדעת,
 ללמדך שאין השכינה שורה על הנביאים אלא
 בשביל ישראל: אנשי המלחמה. מכן עשרים
 שנה היוצאים בצבא: (יח"ט) אתה עבר היום את־
 גבול מואב וגו' וקרבת מול בני עמון. מכאן
 שארץ עמון לצד צפון: (ז) ארץ רפאים תחשב.

(יט) כי לבני לוט נתתיה ירשה: בבני לוט ובני עשו הזכיר כי ה' נתן להם את הארץ והשמיד
 יושביה מפניהם, אבל בכפתורים (פסוק כ"ג) לא אמר כי ה' השמיד את העוים מפניהם, ע"כ
 נראה כי בכל זרע אברהם או אשר ממשפחתו (אדום ועמון ומואב) אמר כי ה' נתן להם ירושה,
 והכוונה לאסור לישראל התגרות בהם, אבל הכפתורים לא היו ממשפחת אברהם, על כן לא
 אמר כי ה' נתן להם ירושה, והנה ארצם מותרת לישראל. והנה הזכיר את העוים והכפתורים,
 לבלתי יאמרו ישראל: אם אין ה' מעביר מתנותיו מזה לזה, אם כן גם ארץ פלשתים לא יתן
 בידנו, הואיל והוא נתן אותם לכפתורים; ורוח הקודש משיבה כי בענין העוים אין העניין כמו
 בארץ אדום, אדום ומואב, כי העוים לא נפלו ביד קרוביו של אברהם, כי הכפתורים היוצאים
 מכפתור, שאין להם שום התייחסות עם אברהם, הם השמידום וישבו תחתם.

עֲזָה בַּפְתָּרִים הַיֵּצְאִים מִכַּפְתָּר הַשְּׁמִידִם וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתָּם:
 כד קומו סעו ועברו את־נחל ארנון ראה נתתי בידך את־
 סיחון מלך־חשבון האמרי ואת־ארצו החל רש והתגר
 בו מלחמה: כה היום הזה אחל תת פחדך ויראתך על־
 פני העמים תחת כל־השמים אשר ישמעון שמעך ורגזו
 וחלו מפניך: כו ואשלח מלאכים ממדבר קדמות אל־
 סיחון מלך חשבון דברי שלום לאמר: כז אעברה בארץך
 בדרך בדרך אלך לא אסור ימין ושמאול: כח אכל בכסף
 תשברני ואכלתי ומים בכסף תתן־לי ושתיתי רק אעברה
 ברגלי: כט באשר עשוי־לי בני עשו הישבים בשעיר
 והמואבים הישבים בער עד אשר־אעבר את־הירדן
 אל־הארץ אשר־יהיה אלהינו נתן לנו: ל ולא אבה סיחון
 מלך חשבון העברנו בו כִּי־הקשה יהוה אלהיך את־
 רוחו ואמץ את־לבבו למען תתו בידך כיום הזה: ששי

וגלוי לפניו שלא יקבלוהו, ואף־על־פי־כן פתח להם בשלום, אף אני קדמתי את סיחון בדברי שלום. דבר אחר: "ממדבר קדמות". ממך למדתי, שקדמת לעולם, יכול היית לשלח ברק אחד ולשרף את המצריים, אלא שלחתי מן המדבר אל פרעה לאמר: "שלח את עמי" — במתון: (כט) כאשר עשוי־לי בני עשו. לא לענין לעבר את ארצם אלא לענין מכר אכל ומים: עד אשר אעבר את הירדן. מוסב על "אעברה

לש"י לקחתם מידם: (כה) תחת כל־השמים. למד שעמדה חמה למשה ביום מלחמת עוג, ונודע הדבר תחת כל־השמים [וזהו שנאמר כאן: "אחל תת פחדך", כמו שנאמר שם (יהושע ג, ז): "אחל גדלך", ללמד גזרה שוה]: (כו) ממדבר קדמות. אף־על־פי שלא צוני המקום לקרא לסיחון לשלום למדתי ממדבר סיני מן התורה שקדמה לעולם, כשבא הקדוש־ברוך־הוא לתנה לישראל חזר אותה על עשו וישמעאל,

שד"ל (כה) אעברה ברגלי: מליצה לומר שאיני שואל ממך שום עזר.

לא וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלַי רְאֵה הִחֲלֵתִי תֵת לַפָּנֶיךָ אֶת־סִיחֹן
וְאֶת־אַרְצוֹ הִחַל רָשׁ לַרְשָׁת אֶת־אַרְצוֹ: ^{לב} וַיֵּצֵא סִיחֹן
לְקָרְאֵתָנוּ הוּא וְכָל־עַמּוֹ לַמִּלְחָמָה יְהֻצָּה: ^{לג} וַיִּתְּנֵהוּ יְהוָה
אֵלֵהֵינוּ לַפָּנֵינוּ וַנֶּךְ אֹתוֹ וְאֶת־בְּנָיו ^{לד} בְּנו כְּתִיב וְאֶת־כָּל־עַמּוֹ:
וְנִלְכַּד אֶת־כָּל־עָרָיו בַּעַת הַהוּא וַנַּחֲרֵם אֶת־כָּל־עִיר

בארצך": (לא) החלתי תת לפניך. כפה שר של אמוריים שלמעלה תחת רגליו של משה, והדריכו על צוארו: (לב) ויצא סיחון. לא שלח בשביל עוג לעזר לו, ללמדך שלא היו צריכין זה לזה: (לג) ואת־בנו. "בנו" כתיב, שהיה לו בן גבור כמותו: (לד) מתם. אנשים. בבזת סיחון נאמר:

"בזזנו לנו" – לשון בזה, שהיתה חביבה עליהם רש"י ובוזזים איש לו, וכשבאו לבזת עוג כבר היו שבעים ומלאים, והיתה בזויה בעיניהם ומקרעין ומשליכין בהמה ובגדים, ולא נטלו כי אם כסף וזהב, לכך נאמר: "בזזנו לנו", לשון בזיון, כך נדרש בספרי בפרשת "וישב

(לד) את כל עיר מתם והנשים והטף: עיר של אנשים מליצה תמוהה, וכן למטה ג' ו': 'החרם כל עיר מתם הנשים והטף'. והנכון בתרגומו (ע' אוהב גר סימן 329) כל עיר כלומר הגברים והנשים והטף וכן בתרגום המכונה ליונתן בן עוזיאל אע"פ שזה נגד הטעמים. ובאיוב (כ"ד י"ב) 'מעיר מתים ינאקו ונפש חללים תשווע', ייתכן בתרגום סורי: 'מתים בציר', והכוונה שהנוספים ינאקו מתוך העיר, כמו שכתוב אחריו 'נפש חללים תשווע', וכן מצאנו (יחזקאל ל' כ"ד) 'נאקות חלל'. רק בשופטים (כ' מ"ח) מצאנו 'ויכום לפי חרב מעיר מתם עד בהמה', ושם לא יתכן להפריד עיר ממתום; ואע"פ שכאן מתם ושם מתם, מכל מקום הוא סיוע גדול לדעת בעלי הטעמים שתהיה גם כאן מילת עיר סמוכה למילת מתם. והנה כאן כתוב "והנשים" בוי"ו, וזה מסייע לדעת בעלי התרגומים, ולמטה ג' ו' כתוב "הנשים" בלא וי"ו. והוא קשה מעט לפירושם. וגזניס באוצרו (עמוד 830) מקיים דעת בעלי הטעמים, אך הוא מפרש עיר מתים: המון בני אדם, (turba hominum), וזה רחוק בעיני מאד, להוציא מילת עיר ממשמעה. ואם היה אפשר לפרש עיר מתים כמו הפוך: מתי עיר (על דרך המילות המורכבות בלשון יון ורומי ואשכנז) היה הכול עולה יפה, ואולי ייתכן להסתייע ממילות 'ירק עשב' (בראשית א' ל') שענין עשב של ירק, כלומר עשב ירוק; 'להט החרב' (שם ג' כ"ד) חרב של להט, כלומר חרב לוהטת; 'ונתת שלחנק' (איוב ל"ו ט"ז) שולחנק שהוא שולחן של נחת: 'ורצוי לרב אחיו' (אסתר י' ג') לאחיו המרובים, וזולתם. ואם תאמר: ומהיכן תבא למילת מתים הוראת גברים דוקא? נ"ל כי מילת מתים יש בה קצת הוראה על הכוח והגבורה, כגון 'אל תיראי תולעת מתי ישראל' (ישעיה מ"א י"ד). אצל תולעת אמר יעקב שהוא שם בלתי נכבד, ואצל ישראל שהוא שם כבוד ('כי שרית עם אלקים ועם אנשים ותוכל' בראשית ל"ב כ"ט). אמר מתי, לשון גבורה, אינכם תולעת, אבל אתם גבורים ונכבדים; וכן (ישעיה ג' כ"ה) 'מתוך בחרב יפלו

מִתָּם וְהַנָּשִׁים וְהַטָּף לֹא הִשָּׁאֲרֵנוּ שָׁרִיד: לֹא רַק הַבְּהֵמָה
 בְּזִזְנוּ לָנוּ וּשְׁלַל הָעָרִים אֲשֶׁר לְכַדָּנוּ: לוֹ מַעֲרֹעַר אֲשֶׁר
 עַל-שְׂפַת-נַחַל אֲרָנָן וְהָעִיר אֲשֶׁר בְּנַחַל וְעַד-הַגְּלֹעַד לֹא
 הִיְתָה קְרִיָּה אֲשֶׁר שָׁגְבָה מִמֶּנּוּ אֶת-הַכָּל נָתַן יְהוָה
 אֱלֹהֵינוּ לְפָנֵינוּ: לוֹ רַק אֶל-אֶרֶץ בְּנֵי-עַמּוֹן לֹא קָרַבְתָּ כָּל-יָד
 נַחַל יַבֶּק וְעָרֵי הָהָר וְכָל אֲשֶׁר-צִוָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ: ג * וּנְפֹן
 וְנַעַל דֶּרֶךְ הַבָּשָׁן וַיֵּצֵא עֹגֹג מֶלֶךְ-הַבָּשָׁן לִקְרֹאתָנוּ הוּא
 וְכָל-עַמּוֹ לַמֶּלֶכְמָה אֲדָרְעִי: ב וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלַי אֶל-תִּירָא

רש"י ישראל בשטים" (במדבר כה, א): (ז) כלי-יד נחל יב. כל-אצל נחל יבק: וכל-אשר-צוה ה' אלהינו. שלא לכבש הנחנו: (א) ונפן ונעל. כל-צד צפון הוא עליה: (ב) אל תירא אתו. ובסיוחון

שד"ל וגבורתך במלחמה, 'וכבודו מתי רעב' (שם ה' י"ג), דרך התנגדות הזכיר אצל הרעב מילת מתי. וכן 'ממתים ידך ה' ממתים מחלד' (תהלים י"ז י"ד), אמר פלטה נפשי מרשע שהוא חרבך, וגם פלטי ממתים (אנשים גבורים ומצליחים שהשענה משחקת להם) שהם ידך ה' על דרך (ישעיה י' ה') 'הוי אשור שבט אפי', וכפירוש רד"ק, והם מתים ומצליחים מחלד, חלקם בחיים וגו'. ולא אכחיש שלפעמים אמרו "מתי" בלי שום השקפה על גבורה או על חלישות, כגון 'מתי מעט' (למטה כ"ו ה') 'מתי מספר' (בראשית ל"ד ל'); ודבר זה מצוי מאד בלשונות, וכמו שתראה גם במילת "גִּבֹּר", שאע"פ שתחילת הנחתה היתה בהשקפה על הגבורה, הנה בלשון ארמית יאמרו תמיד גִּבֹּר ובלי שום השקפה על הגבורה, וכן בלה"ק 'גבר לא יצלח בימיו' (ירמיה כ"ב ל'), 'נחשבתי עם יורדי בור הייתי כגבר אין איל' (תהלים פ"ח ה'), 'גבר מחליק על רעהו' (משלי כ"ט ה'), וזולתם, שבאה בהם מילת גִּבֹּר בלי שיהיה מכוון שום ענין גבורה. - ועדיין יש לשאול: אם "מתים" דבק עם הנשים והטף, למה הנשים והטף בה"א, ומתים בלא ה"א? ולזאת אשיב כי מתים היא מילה קדומה ונושנת, והיא בלה"ק כמעט כמילה זרה ונכרית, ורוב שימושה אינו אלא במליצת השיר; כאשר הן מילות אָנוּשׁ, חָמָר, מֶלֶךְ, תָּבֵל, והמילות הללו אינן מקבלות ה"א הידיעה, יען הלשון הקדומה (ואחריה גם לשון ארמית, שאיננה הלשון הראשונה, אבל היא קדומה מן העברית) לא היה בה ה"א הידיעה, וכשעבדו העברים וחדשו להם ה"א הידיעה, שמו אותה במילות הנוהגות אצלם בפי כל העם, אבל המילות הנושנות אשר לא היו נוהגות בדיבור ההמוני נשארו בלא ה"א כאשר היו מתחילתן.

אֹתוֹ כִּי בִידְךָ נִתַּתִּי אֹתוֹ וְאֶת־כָּל־עַמּוֹ וְאֶת־אֶרְצוֹ וְעָשִׂיתָ
 לֹא כְּאִשֶּׁר עָשִׂיתָ לְסִיחֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּחִשְׁבּוֹן:
 ג וַיִּתֵּן יְהוָה אֱלֹהֵינוּ בְּיָדְנוּ גַם אֶת־עֹג מֶלֶךְ־הַבָּשָׁן וְאֶת־
 כָּל־עַמּוֹ וַנִּכְהוּ עַד־בִּלְתִּי הַשָּׂאִיר־לּוֹ שָׂרִיד: ד וַנִּלְכֹּד אֶת־
 כָּל־עָרָיו בָּעֵת הַהוּא לֹא הָיְתָה קָרְיָה אֲשֶׁר לֹא־לָקַחְנוּ
 מֵאֲתָם שְׂשִׁים עִיר כָּל־חֶבֶל אֲרָגָב מִמְּלַכְתּוֹ עֹג בַּבָּשָׁן:
 ה כָּל־אֵלֶּה עָרִים בָּצֻרֹת חֹמָה גְּבוּהָ דִלְתֵּים וּבְרִיחַ לְבַד
 מִמֶּעְרֵי הַפְּרָזִי הִרְבֵּה מְאֹד: ו וַנַּחֲרֵם אוֹתָם כְּאִשֶּׁר עָשִׂינוּ
 לְסִיחֹן מֶלֶךְ חִשְׁבּוֹן הַחֶרֶם כָּל־עִיר מִתָּם הַנָּשִׁים וְהַטָּף:
 ז וְכָל־הַבְּהֵמָה וְשָׁלַל הָעָרִים בְּזִזְנוּ לָנוּ: ח וַנִּקָּח בָּעֵת הַהוּא
 אֶת־הָאָרֶץ מִיַּד שְׁנֵי מַלְכֵי הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר בַּעֲבֹר הַיַּרְדֵּן
 מִנַּחַל אֲרָנָן עַד־הַר חֶרְמוֹן: ט צִידָנִים יִקְרָאוּ לְחֶרְמוֹן שְׂרִין
 וְהָאֱמֹרִי יִקְרָאוּ־לּוֹ שְׁנִיר: י כָּל | עָרֵי הַמִּישֹׁר וְכָל־הַגְּלָעַד
 וְכָל־הַבָּשָׁן עַד־סֹלֶכָה וְאֶדְרָעִי עָרֵי מִמְּלַכְתּוֹ עֹג בַּבָּשָׁן:

(ה) מערי הפרזי. פרוזות ופתוחות בלא חומה, רש"י וכן (זכריה ב, ח): "פרזות תשב ירושלים":
 (ו) החרם. לשון הוה, [כמו:] הלך וכלות:
 (ח) מיד. מרשות: (ט) צידנים יקראו לחרמון וגו'.
 ובמקום אחר (דברים ד, מח) הוא אומר: "ועד־הר שיאן הוא חרמון". הרי לו ארבעה שמות. למה הצרכו לכתב? להגיד שבח ארץ ישראל שהיו ארבע מלכיות מתפארות בכך, זו אומרת: על שמי יקרא. וזו אומרת: על שמי יקרא: שניר. הוא שלג בלשון אשכנזי ובלשון כנעני:

לא הוצרך לומר אל תירא אתו, אלא מתירא היה משה שלא תעמד לו זכות ששמש לאברהם, שנאמר (בראשית יד, יג): "ויבא הפליט" והוא עוג: (ד) חבל ארגב. מתרגמינן "בית פלך טרכונא". וראיתי תרגום ירושלמי במגילת אסתר קורא לפלטין "טרכונין", למדתי חבל ארגוב הפרכיא, היכל מלך, כלומר שהמלכות נקראת על שמה, וכן "את הארגב" דמלכים (מלכים ב טו, כה) — אצל היכל מלך הרגו פקח בן־רמליהו לפקחיה בן מנחם:

יֹאכֵן רַק־עֹוג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן נִשְׂאֵר מִיֵּתֶר הָרָפָאִים הִנֵּה
עֲרָשׁוֹ עֶרֶשׁ בְּרֹזֶל הֵלֵה הוּא בְּרַבַּת בְּנֵי עֶמּוֹן תִּשְׁעֵה אֲמוֹת
אֶרְכָּה וְאַרְבַּע אֲמוֹת רָחְבָּהּ בְּאַמַּת־אִישׁ: יב וְאֶת־הָאָרֶץ

רש"י (יא) מיתר הרפאים. שהרגו אמרפל וחבריו בעשתרות קרנים, והוא פלט מן המלחמה, שנאמר (בראשית יד, ג): "ויבא הפליט" — זהו עוג: באמת איש. באמת עוג: (יב) ואת־הארץ הזאת. האמורה למעלה (פסוק ח): "מנחל ארנן עד הר חרמון — ירשנו בעת ההוא": מערער

שד"ל

כתב יד:

דפוס ראשון:

(יא) הנה ערשו ערש ברזל: משה מאריך קצת בסיפור גדולת הנצחון שנתן להם ה', שנתן בידם שני מלכים אדירים סיחון ועוג, וכל זה לחזק את לב העם, למען יבטחו בה' שיתן בידם גם את ארץ כנען, וכמו שמסיים (פסוק כ"א): 'כן יעשה ה' לכל הממלכות אשר אתה עבר שמה, לא תיראום כי ה' אלקיכם הוא הנלחם לכם', ולכוונה זאת (לרשום בלבם גדולת התשועה אשר עשה ה' להם) אמר למעלה (פסוק ד', ה') 'לא היתה קריה אשר לא לקחנו מאתם ששים עיר' וגו', 'כל אלה ערים בצורות חומה גבהה דלתים ובריח' וגו', ולכוונה זאת הוסיף כאן כי עוג היה מן הרפאים הידועים בימיהם לרוב כוחם ולגובה קומתם שהיו מפחידים כל רואיהם, והוסיף גם כן ענין ערשו שהיה מפורסם בימיהם היותו שמור ברבת בני עמון. כי (כדברי הרמב"ן) העמונים קיימו מיטתו לזכרון גבורתם ושניצחוהו ולקחו את ארצו: כל זה לחזק ציור הישועה אשר נתן ה' לישראל, ואין כאן שום דבר שלא יצדק היות משה כותבו. והנה הדעת נותנת שגם בעשתרות היתה לעוג ערש ברזל, אבל משה לא ציוה לשמור אותה, כי לא היה מדרכו להציב יד בקרב עמו למלכי הגוים עובדי אלילים, כי עדיין תורתו היתה צריכה חיזוק להיותה חדשה; אבל דוד המלך היה חושב שהתורה כבר השרישה שרשיה בישראל ואינה צריכה עוד חיזוק, לפיכך כשלקח רבת בני עמון, לא נמנע מליקח את עטרת מלכם מעל ראשו ותהי על ראש

(יא) הנה ערשו ערש ברזל: כי בתחלה היה יושב ברבה והעמונים גרשוהו משם וקיימו מטתו לזכרון גבורתם שנצחו מלך כזה (נתה"ש) והנה היה ערשו וכו' איננו להודיע כמה ארכו של עוג, אלא להוכיח גודל הנס שעשה ה' לישראל שנתן בידם את עוג שנמלט מידי בני עמון אשר לפנים הכו את כל הרפאים ועוד לבדו נשאר מהם, והנה היות ערשו ברבת בני עמון היא ראיה שעוג היה דר שם, והעמונים גרשוהו משם, ומכל מקום לא יעלו להמיתו ונמלט משם, ומלך בבשן, והנה סרה טענות האומרים כי משה לא היה צריך להביא ראיה על קומת עוג כי ישראל שהכו אותו ראו אותו, ושעל כן ראוי להאמין שלא כתב משה את המקרא הזה, והאומרים שנכתב בימי דוד אחר כיבוש רבת בני עמון הלא יגידו לנו אם היתה שם בימיו ערש עוג, איך היה שהניחה שם ולא הביאה ירושלימה כדרך הכובשים שמוציאים דברים

הַזֹּאת יִרְשְׁנוּ בָּעֵת הַהִוא מִעֲרֵר אֲשֶׁר-עַל-נַחַל אֲרֹנוֹן
וַחֲצִי הַר-הַגִּלְעָד וְעָרָיו נָתַתִּי לְרֹאוּבֵנִי וּלְגָדִי: יג וַיִּתֵּר
הַגִּלְעָד וְכָל-הַבָּשָׁן מִמַּלְכַת עֹג נָתַתִּי לַחֲצִי שֵׁבֶט הַמְּנַשֶּׁה
כָּל חֶבְלֵי הָאֲרָגָב לְכָל-הַבָּשָׁן הַהוּא יִקְרָא אֶרֶץ רְפָאִים:
יד יֵאָיֵר בֶּן-מְנַשֶּׁה לִקְחַת אֶת-כָּל-חֶבְלֵי אֲרָגָב עַד-גְּבוּל
הַגִּשּׁוּרִי וְהַמַּעֲכָתִי וַיִּקְרָא אֹתָם עַל-שְׁמוֹ אֶת-הַבָּשָׁן חֹת
יֵאָיֵר עַד הַיּוֹם הַזֶּה: שביעי טו וְלִמְכִיר נָתַתִּי אֶת-הַגִּלְעָד:

אשר על נחל ארנון. אינו מחבר לראשו של אבל לענין ירושה עד הר חרמון היה: (יג) ההוא רש"י מקרא אלא לסופו על "נתתי לראובני ולגדי", יקרא ארץ רפאים. היא אותה שנתתי לאברהם:

שד"ל

דפוס ראשון (המשך):

כתב יד (המשך):

יקרים וכמו שעשה דוד בעטרת דוד (שמואל ב', י"ב ל'), ואם עדיין היתה שם ערש עוג, נראה לי בלא ספק שגם אותה היה מביא לירושלים, וממה שלא נזכר זה בשמואל יש להבין שבמשך ארבע מאות שנה כבר נשברה ונאבדה ולא היתה עוד שם, ולא ייתכן שיהיה הפסוק הזה נוסף בימי דוד כדעת המתחכמים. והנני שואל אותם: מי שהוסיף מהיכן הוסיף? הלא אף אם יונח שהוסיף 'כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים'. כי הרפאים כבר נשכח זכרם בימי דוד, והיות עוג נשאר מיתר הרפאים, היה דבר ישן נושן בדורו, ורחוק הוא שיעלה על דעת אדם להוסיף הדבר הזה בספר. לא לעזור ולא להועיל. מלבד כי דוד וכל אוהביו, יותר היה להם למחוק המילות האלה מספר יהושע (י"ב ד' וי"ג י"ב), ולא להוסיפן בתורה: כי הנה דוד ועבדיו הכו את ילידי הרפא, (שמואל ב' כ"א כ"ב, דה"י א' כ' ד'), והלא לכבוד גדול היה לדוד ולעבדיו, אם יֵאָמַר כי הם שהכריתו את יתר הרפאים, ומה להם לאנשי הדור ההוא להגיד לדור אחרון כי רק עוג נשאר מיתר הרפאים. באופן כי ילידי הרפא אינם מן הגזע ההוא המפואר בגבורתו ובגובה קומתו? מעתה אם יונח כי מילות 'כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים' אינן נוספות אבל כתבן מי שכתב הספר, הגני שואל הייתכן שכך היה לשון המחבר: 'כל ערי המישר וכל הגלעד וכל הבשן עד סלכה ואדרעי ערי ממלכת עוג בבשן, כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים... ואת הארץ הזאת ירשנו בעת ההוא'. ומה קשר ומה יחס לפסוק התיכון עם מה שלפניו ועם מה שאחריו?

(יג) ההוא: אשר הוא.

טו וְלֹאֲוִיבְנֵי וְלִגְדֵי נָתַתִּי מִן־הַגִּלְעָד וְעַד־נַחַל אַרְנוֹן תּוֹךְ
הַנָּחַל וּגְבֹל וְעַד יַבֵּק הַנָּחַל גְּבֹל בְּנֵי עַמּוֹן: יז וְהָעֶרְבָה
וְהַיַּרְדֵּן וּגְבֹל מִכְנָזָת וְעַד יַם הָעֶרְבָה יַם הַמֶּלַח תַּחַת
אַשְׁדּוֹת הַפְּסָגָה מִזִּרְחָה: יח וְאַצּוּ אֶתְכֶם בָּעֵת הַהוּא
לֵאמֹר יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם נָתַן לָכֶם אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ
חֲלוּצִים תַּעֲבֹרוּ לִפְנֵי אַחֵיכֶם בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל כָּל־בְּנֵי־חִיל:
יט רַק נְשִׁיכֶם וְטַפְכֶם וּמִקְנֵכֶם יִדְעָתִי כִּי־מִקְנֶה רַב לָכֶם
יֵשְׁבוּ בְּעָרֵיכֶם אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם: מפטיר כ עַד אֲשֶׁר־יָנִיחַ
יְהוָה | לְאַחֵיכֶם כָּכֶם וַיֵּרְשׁוּ גַם־הֵם אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר
יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם נָתַן לָהֶם בָּעֶבֶר הַיַּרְדֵּן וּשְׁבָתָם אִישׁ
לִירִשְׁתּוֹ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם: כא וְאֶת־יְהוֹשֻׁעַ צִוִּיתִי בָּעֵת
הַהוּא לֵאמֹר עֵינֶיךָ הִרְאָת אֶת כָּל־אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה
אֱלֹהֵיכֶם לְשָׁנִי הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה בֶּן־יַעֲשֵׂה יְהוָה לְכָל־
הַמְּלָכֹת אֲשֶׁר אֶתָּה עֹבֵר שָׁמָּה: כב לֹא תִירָאוּ כִּי
יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם הוּא הַנִּלְחָם לָכֶם:

ומעבר לו: (יח) ואצו אתכם. לבני ראובן
ובני גד היה מדבר: לפני אחיכם. הם היו
הולכים לפני ישראל למלחמה, לפי שהיו
גבורים ואויבים נופלים לפניהם, שנאמר
(דברים לג, כ): "וטרף זרוע אף־קדקד":

רש"י (טו) תוך הנחל וגבול. כל־הנחל ועוד מעבר
לשפתו, כלומר עד ועד בכלל ויותר מכאן:
(יז) מכנרת. מעבר הירדן המערבי היא, ונחלת
בני גד מעבר הירדן המזרחי, ונפל בגורלם
רחב הירדן כנגדם ועוד מעבר שפתו עד
כנרת, וזהו שנאמר: "והירדן וגבול" – הירדן

שד"ל (טז) תוך הנחל: אמר: תוך הנחל, להודיע שהכוונה על נחל של מים, כי יש נחל שענינו בקעה.

פרשת ואתחנן

ג כג וְאַתְּחַנֵּן אֶל־יְהוָה בַּעַת הַהוּא לֵאמֹר: כד אֲדַנִּי יְהוָה
אֶתְּה הַחֲלוּת לְהִרְאוֹת אֶת־עַבְדְּךָ אֶת־גְּדֻלָּתְךָ וְאֶת־יְדְךָ
הַחֲזָקָה אֲשֶׁר מִי־אֵל בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ אֲשֶׁר־יַעֲשֶׂה
כְּמַעֲשֵׂיךָ וְכַגְּבוּרַתְךָ: כה אַעֲבֹרֶה־נָּא וְאֶרְאֶה אֶת־הָאָרֶץ
הַטּוֹבָה אֲשֶׁר בָּעֵבֶר הִירְדֵּן הָהָר הַטּוֹב הַזֶּה וְהַלְבָּנוֹ:
כו וַיַּתְּעֵבֶר יְהוָה בִּי לְמַעַנְכֶם וְלֹא שָׁמַע אֵלַי וַיֹּאמֶר

(יז): "ועתה יגדל־נא כח אדניי: ואת ידך. זו רש"י ימינך, שהיא פשוטה לכל באי עולם: החזקה. שאתה כובש ברחמים את מדת הדין בחזקה: אשר מי אל וגו'. אינך דומה למלך בשר ודם, שיש לו יועצין וסנקטדרין הממחין בידו כשרוצה לעשות חסד ולעבר על מדותיו, אתה – אין מי ימחה בידך אם תמחל לי ותבטל גזרתך. ולפי פשוטו: אתה החלות להראות את עבדך מלחמת סיחון ועוג, כדכתיב (דברים ב, לא): "ראה החלתי תת לפניך", הראני מלחמת שלשים ואחד מלכים: (כה) אַעֲבֹרֶה־נָּא. אין "נא" אלא לשון בקשה: הנה הטוב הזה. זו ירושלים: והלבנון. זה בית המקדש: (כו) וַיַּתְּעֵבֶר ה'. נתמלא חמה: למענכם. בשבילכם אתם גרמתם לי. וכן הוא אומר "ויקציפו על מי מריבה, וירע למשה בעבורם": רב לך. שלא יאמרו: הרב כמה קשה, והתלמיד כמה סרבן ומפציר. דבר אחר: "רב־

(כג) ואתחנן. אין "חנן" בכל־מקום אלא לשון מתנת חנם, אף־על־פי שיש להם לצדיקים תולדות במעשיהם הטובים, אין מבקשים מאת המקום אלא מתנת חנם. לפי שאמר לו (שמות לג, יט): "וחנתי את־אשר אחן", אמר לו בלשון "ואתחנן". דבר אחר: זה אחד מעשרה לשונות שנקראת "תפלה", כדאיתא בספרי: בעת ההוא. לאחר שכבשתי ארץ סיחון ועוג, דמיתי שמא תהר הנדר: לאמר. זה אחד משלשה מקומות שאמר משה לפני המקום: איני מניחך עד שתודיעני אם תעשה שאלתי אם לאו: (כד) ה' אלהים. רחום בדין: אתה החלות להראות את עבדך. פתח להיות עומד ומתפלל, אף־על־פי שנגזרה גזרה. ממך למדתי שאמרת לי (שמות לב, י): "ועתה הניחה לי", וכי תופס הייתי כך? אלא לפתח פתח, שבי היה תלוי להתפלל עליהם, כמו כן הייתי סבור לעשות עכשו: את גדלך. זו מדת טובך, וכן הוא אומר (במדבר יד,

(כג) ואתחנן: אין צורך לדברי הראב"ע שמפרש: וכבר התחננתי, כי 'זאת יהושע צויתי' האמור למעלה (פסוק כ"א) איננו במצוות ה' פרטית, אלא הזהרה שהזהיר משה את יהושע מעין המאורע: עיניך הוראות, כן יעשה, לא תיראום. ואעפ"י שידע משה כי יהושע עתיד להכניס את ישראל לארץ, לא מנע עצמו מן הרחמים, ובפרט כי לא ביקש לעבור כמנהיג אלא 'אעברה נא', אפי' כהדיוט. גם היה אפשר, שייכנס משה לארץ ויתחיל הכיבוש וימות ויהושע ישלים הכיבוש. וענין 'וצו את יהושע וחזקה ואמצהו' (פסוק כ"ח) הוא מה שעשה משה לבסוף לפני כל העם, לא הזהירה שלמעלה שלא היתה אלא בינו לבינו.

יְהוָה אֱלֹהֵי רַב־לֵךְ אֶל־תּוֹסֵף דִּבֶּר אֵלַי עוֹד בַּדְּבַר הַזֶּה:
 כז עֲלֶה | רֹאשׁ הַפְּסָלָה וְשֹׂא עֵינֶיךָ יָמָּה וּצְפֹנָה וְתִמְנָה
 וּמִזְרָחָה וּרְאֵה בְּעֵינֶיךָ כִּי־לֹא תַעֲבֹר אֶת־הַיַּרְדֵּן הַזֶּה:
 כח וְצוּ אֶת־יְהוֹשֻׁעַ וְחִזְקֵהוּ וְאַמְצֵהוּ כִּי־הוּא יַעֲבֹר לִפְנֵי
 הָעָם הַזֶּה וְהוּא יִנְחִיל אוֹתָם אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר תִּרְאֶה:
 כט וְנָשָׁב בְּגִיא מוֹל בֵּית פְּעוֹר: ד אֲוַעֲתָה יִשְׂרָאֵל שְׁמַע
 אֶל־הַחֲקִים וְאֶל־הַמְּשָׁפְטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי מְלַמֵּד אֶתְכֶם
 לַעֲשׂוֹת לְמַעַן תִּחְיוּ וּבֵאתֶם וִירְשֶׁתֶם אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר
 יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם נָתַן לָכֶם: ב לֹא תִסְפּוּ עַל־הַדְּבַר
 אֲשֶׁר אָנֹכִי מַצְוֶה אֶתְכֶם וְלֹא תִגְרְעוּ מִמֶּנּוּ לְשֹׁמֵר אֶת־
 מִצְוֹת יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר אָנֹכִי מַצְוֶה אֶתְכֶם: ג עֵינֵיכֶם

ישב — "ויכו מהם אנשי העי" וגו', וכיון שנפל על פניו, אמר לו: "קם לך". "קם לך" כתיב, אתה הוא העומד במקומך ומשלח את בני למלחמה — "למה זה אתה נפל על פניך"? לא כך אמרתי למשה רבך: אם הוא עובר — עוברין, ואם לאו — אין עוברין: (כט) ונשב בגיא וגו'. ונצמדתם לעבודת כוכבים, ואף-על-פי-כן — "ועתה ישראל שמע אל החקים". והכל מחול לך, ואני לא זכיתי למחל לי: (ב) לא תסיפו. כגון חמש פרשיות בתפלין, חמשת מינין בלולב, וחמש ציציות, וכן "ולא תגרעו":

לך", הרבה מזה שמור לך, רב טוב הצפון לך: (כז) וראה בעיניך. בקשת ממני (פסוק כה): "ואראה את הארץ הטובה", אני מראה לך את כולה, שנאמר (דברים לד, א): "ויראהו ה' את-כל-הארץ": (כח) וצו את יהושע. על הטרחות ועל המשאות ועל המריבות: וחזקהו ואמצהו. בדברך, שלא ירך לבו לומר: כשם שנענש רבי עליהם, כך סופי לענש עליהם. מבטיחו אני כי הוא יעבר והוא ינחיל: כי הוא יעבר. אם יעבר לפניהם ינחלו, ואם לאו לא ינחלו. וכן אתה מוצא כששלח מן העם אל העי והוא

(כט) ונשב בגיא: מאחר שלא שמע אלי נתעכבנו שם, ופה אמות.

שד"ל

(ב) לא תספו: הוא מאמר מוסגר, וכל מה שאחריו חוזר אל 'למען תחיו' וגו' והכוונה צריך שתשמעו אל החוקים והמשפטים האלה לא בלבד לעשותם, כי גם לעשותם בלי תוספת ומגרעת, וכל זה מפני שהרבה מתועבות העכו"ם נמשכו מעט מעט מן המנהגים הקדמונים אשר היו בעצמם ישרים; וע' למטה י"ב כ"ט, י"ג א'.

הָרְאוֹת אֶת אֲשֶׁר-עָשָׂה יְהוָה בְּבַעַל פְּעֹזר כִּי כָל-הָאִישׁ
 אֲשֶׁר הִלֵּךְ אַחֲרֵי בַעַל-פְּעֹזר הַשְּׁמִידוֹ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
 מִקֶּרְבְּךָ: ^ד וְאַתֶּם הַדְּבָקִים בַּיהוָה אֱלֹהֵיכֶם חַיִּים בְּלָכֶם
 הַיּוֹם: ^ה שְׁנִי הָרְאָה | לְמַדְתִּי אֶתְכֶם חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים כַּאֲשֶׁר
 צִוֵּנִי יְהוָה אֱלֹהֵי לַעֲשׂוֹת כֹּן בְּקֶרֶב הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם
 בָּאִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ: ^ו וּשְׁמַרְתֶּם וַעֲשִׂיתֶם כִּי הוּא
 חֻכְמַתְכֶם וּבִינַתְכֶם לְעֵינֵי הָעַמִּים אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּן אֶת כָּל-
 הַחֻקִּים הָאֵלֶּה וְאָמְרוּ רַק עַם-חֲכָם וְנָבוֹן הַגּוֹי הַגָּדוֹל

(ו) ושמרתם. זו משנה: ועשיתם. כמשמעו: כי הוא חכמתכם ובינתכם וגו'. בזאת תחשבו חכמים רש"י

(ה) לעשות כן: כן דוקא בלא תוספת ומגרעת.

שד"ל

כתב יד:

דפוס ראשון:

(ו) אשר ישמעון את כל החקים האלה
 ואמרו רק עם חכם ונבון וגו': מכאן סתירה
 לדברי האומרים כי החוקים אשר חקק
 משה לבני ישראל לקוחים הם מחוקי
 המצרים ושאר עמים שבימיו. הלא בני
 דורו של משה היה להם לדעת הדבר הזה
 יותר ממנו אנחנו אלה פה, ואיך יהיה משה
 טיפש כל כך או עז פנים כל כך, לומר

(ו) אשר ישמעון את כל החקים האלה ואמרו
 רק עם חכם ונבון וגו': מכאן יש ללמוד:
 א. שאין מצות משה גנובות מתורות שאר
 אומות שאם היה הדבר כן יהיו מלעיגים
 עלינו שהוצרכנו ללמוד מהם. ב. שטעמי
 המצות לא בשמים הנה, כי לא יבינום העמים
 ולא ישבחון.

לישראל כי הגויים בשמעם את החוקים האלה יאמרו שישאל עם חכם ונבון? הלא היה להם
 לומר שהם עם סכל וגרוע, שתורתם גנובה מעמים אחרים. וגדולה מזאת איך יאמר אחר כן:
 'ומי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת', אם התורה הזאת לקוחה
 היתה מתורות שאר גויים? הלא לכל המעט נצטרך להודות כי התורה האלקית ביררה האוכל
 מתוך הפסולת וקיימה מכל החוקים הנוהגים בעולם בימים ההם רק אותם, שראתה החכמה
 העליונה ישרים וצדיקים ומועילים, וביטלה החוקים הרעים או עשתה בהם שינוי והפכה
 אותם מרע לטוב.

הַזֶּה: זְכִי מִי־גֹי גָדוֹל אֲשֶׁר־לוֹ אֱלֹהִים קְרִבִּים אֵלָיו כִּיהִזָּה
 אֱלֹהֵינוּ בְּכָל־קְרָאֵנוּ אֵלָיו: ח וּמִי גֹי גָדוֹל אֲשֶׁר־לוֹ חֻקִּים
 וּמִשְׁפָּטִים צְדִיקִים כָּל הַתּוֹרָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אָנֹכִי נָתַן
 לִפְנֵיכֶם הַיּוֹם: ט רַק הַשְׁמַר לָךְ וְשָׁמַר נַפְשְׁךָ מְאֹד פֶּן־
 תִּשְׁכַּח אֶת־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר־רָאוּ עֵינֶיךָ וּפְנִי־סוּרוּ מִלְּבַבְךָ
 כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ וְהוֹדַעְתָּם לְבַנְיָךָ וּלְבָנֶיךָ בְּנִיךָ: י יוֹם אֲשֶׁר
 עָמַדְתָּ לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּחֶרֶב בְּאֶמֶר יְהוָה אֵלַי הִקְהַל־
 לִי אֶת־הָעָם וְאַשְׁמַעְם אֶת־דְּבָרִי אֲשֶׁר יִלְמְדוּן לִירְאָה
 אֹתִי כָל־הַיָּמִים אֲשֶׁר הֵם חַיִּים עַל־הָאָדָמָה וְאֶת־בְּנֵיהֶם
 יִלְמְדוּן: יא וְתִקְרְבוּן וְתַעֲמִדוּן תַּחַת הָהָר וְהָהָר בָּעֵר בְּאֵשׁ

אֹתָם וְתַעֲשׂוּם עַל אֲמַתָּם, תַּחֲשֹׁבוּ חֻקִּים
 וְנִבְוִיִּם, וְאִם תַּעֲשׂוּם אֹתָם מִתּוֹךְ שִׁכְחָה,
 תַּחֲשֹׁבוּ שׁוּטִים: (י) יוֹם אֲשֶׁר עָמַדְתָּ. מוֹסֵב עַל

רש"י וְנִבְוִיִּם לַעֲיִנִי הָעַמִּים: (ח) חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים
 צְדִיקִים. הַגּוֹיִם וּמִקְבָּלִים: (ט) רַק הַשְׁמַר לָךְ וּגוֹ'
 פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת־הַדְּבָרִים. אִז, כִּשְׁלֹא תִשְׁכַּח

דפוס ראשון:

כתב יד:

שד"ל

רק עם חכם ונבון: רק (Certamente) רק עם חכם ונבון: מילת רק ענינה כאן: בודאי,
 כמו 'רק שנאתני ולא אהבתני' (שופטים בלי ספק, עיין מה שכתבתי בבראשית כ' י"א.
 י"ד ט"ז).

הגוי הגדול הזה: כמו 'ושם אשה גדולה' (מ"ב ד' ח') (נכבד).

(ז) המצוות שני מינים, בין אדם לחברו ובין אדם למקום. על הראשונות יאמרו: רק עם חכם
 ונבון, יען מי גוי גדול אשר לו חוקים ומשפטים צדיקים וגו', והשניות לא יבינו הגויים את
 טעמיהם, אבל יראו כי בשמירתן השגחת ה' דבקה בישראל: כי מי גוי גדול אשר לו אלקים
 קרובים אליו וגו'.

(י) ע' בכורי העתים תקפ"ח 141.

(יא) וההר בער באש: ההר עצמו היה חושך, ועליו למעלה עד לב השמים היה אש, כי ירד
 עליו ה' באש.

עַד־לֵב הַשָּׁמַיִם חֲשָׁךְ עֲנֹן וְעָרַפֶּל: יב וַיֹּדְבֶר יְהוָה אֲלֵיכֶם
מִתּוֹךְ הָאָשׁ קוֹל דְּבָרִים אֲתֶם שֹׁמְעִים וּתְמוּנָה אֵינְכֶם
רֹאִים זֹלָתִי קוֹל: יג וַיִּגַּד לָכֶם אֶת־דְּבָרֵיטוֹ אֲשֶׁר צִוָּה אֶתְכֶם
לַעֲשׂוֹת עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים וַיִּכְתְּבֵם עַל־שְׁנֵי לַחֹת אַבְנִים:
יד וְאֵתִי צִוָּה יְהוָה בָּעֵת הַהוּא לְלַמֵּד אֶתְכֶם חֻקִּים
וּמִשְׁפָּטִים לַעֲשׂוֹתְכֶם אֲתֶם בָּאָרֶץ אֲשֶׁר אֲתֶם עֹבְרִים
שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ: טו וַנִּשְׁמָרְתֶּם מְאֹד לִנְפְשֵׁיכֶם כִּי לֹא
רִאִיתֶם כָּל־תְּמוּנָה בְּיוֹם דְּבַר יְהוָה אֲלֵיכֶם בַּחֲרֹב מִתּוֹךְ
הָאָשׁ: טז פֶּן־תִּשְׁחַתּוּן וַעֲשִׂיתֶם לָכֶם פֶּסֶל תְּמוּנַת כָּל־
סֶמֶל תְּבִנִית זָכָר אוֹ נְקֵבָה: יז תִּבְנִית כָּל־בְּהֵמָה אֲשֶׁר
בָּאָרֶץ תְּבִנִית כָּל־צִפּוֹר כָּנָף אֲשֶׁר תָּעוֹף בַּשָּׁמַיִם:
יח תִּבְנִית כָּל־רֶמֶשׂ בָּאֲדָמָה תְּבִנִית כָּל־דָּגָה אֲשֶׁר־בַּמַּיִם
מִתַּחַת לָאָרֶץ: יט וּפֶן־תִּשָּׂא עֵינֶיךָ הַשְׁמִימָה וְרֹאִיתָ אֶת־
הַשָּׁמַיִם וְאֶת־הַיָּרֵחַ וְאֶת־הַכּוֹכָבִים כֹּל צָבָא הַשָּׁמַיִם
וַנִּדְחַת וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לָהֶם וַעֲבַדְתֶּם אֲשֶׁר חָלַק יְהוָה אֱלֹהֶיךָ

צורה: (יט) ופן תשא עיניך. להסתכל בדבר ולתת רש"י
לב לטעות אחריהם: אשר חלק ה'. להאיר להם.
דבר אחר: לאלוהות, לא מנען מלטעות
אחריהם, אלא החליקם בדברי הבליהם
לטרדם מן העולם. וכן הוא אומר (תהלים לו, ג):

מקרא שלמעלה ממנו — "אשר ראו עיניך יום
אשר עמדת בחרב" — אשר ראייתם את
הקולות ואת הלפידים: ילמדון. ילפון לעצמם:
ילמדון. יאלפון לאחרים: (יד) ואותי צוה ה' בעת
ההיא ללמד אתכם. תורה שבעל פה: (טז) סמל.

שד"ל

(טז) סמל: ע' יחזקאל ג' ודה"י ב' ל"ג ט"ו.

(יט) אשר חלק ה' אלהיך אתם: הניחם לחלקם, כלומר שדבקו בהם העמים ולקחום לחלקם,
כי דרך העברים ליחס כל דבר אל הקל.

אֲתָם לְכָל־הָעַמִּים תַּחַת כָּל־הַשָּׁמַיִם: כ וְאַתְּכֶם לָקַח יְהוָה
וַיּוֹצֵא אֶתְכֶם מִכּוּר הַבְּרָזִל מִמִּצְרַיִם לִהְיוֹת לוֹ לְעַם נַחֲלָה
כִּיּוֹם הַזֶּה: כא וַיְהִי הַיּוֹם הַתְּאֵנִי־בִי עַל־דְּבָרֵיכֶם וַיִּשְׁבַּע
לְבַלְתִּי עִבְרִי אֶת־הִירְדֵּן וּלְבַלְתִּי־בֹא אֶל־הָאָרֶץ הַטּוֹבָה
אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ נַחֲלָה: כב כִּי אֲנֹכִי מֵת בָּאָרֶץ
הַזֹּאת אֵינֶנִּי עֹבֵר אֶת־הִירְדֵּן וְאַתֶּם עֹבְרִים וִירְשִׁתֶּם אֶת־
הָאָרֶץ הַטּוֹבָה הַזֹּאת: כג הַשְׁמָרוּ לָכֶם פֶּן־תִּשְׁכַּחוּ אֶת־
בְּרִית יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר כָּרַת עִמָּכֶם וַעֲשִׂיתֶם לָכֶם
פֶּסֶל תְּמוּנַת כָּל אֲשֶׁר צִוָּךְ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ: כד כִּי יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ אֵשׁ אֹכֵלָה הוּא אֵל קָנָא: כה כִּי־תוֹלִיד בָּנִים וּבָנִי
בָּנִים וְנוֹשְׁנֶתָם בָּאָרֶץ וְהִשְׁחַתֶּם וַעֲשִׂיתֶם פֶּסֶל תְּמוּנַת
כָּל וַעֲשִׂיתֶם הָרַע בְּעֵינֵי־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְהַכְעִיסוֹ: כו הָעִידְתִּי
בְּכֶם הַיּוֹם אֶת־הַשָּׁמַיִם וְאֶת־הָאָרֶץ כִּי־אֲבַד תֵּאבְדוּן
מִהָרָּה מֵעַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים אֶת־הִירְדֵּן שָׁמָּה

אינפרינדר"א בלעז, מתחרה על רגזו להפרע
מעובדי עבודה זרה: (כה) ונושנתם. רמז להם
שיגלו ממנה לסוף שמונה מאות וחמשים
ושתים שנה, כמנין "ונושנתם". והוא הקדים
והגלם לסוף שמונה מאות וחמשים והקדים
שתי שנים ל"ונושנתם" כדי שלא יתקיים בהם
(דברים ד, כו): "כי־אבד תאבדון". וזהו שנאמר
(דניאל ט, יד): "וישקד ה' על הרעה, ויביאה עלינו

רש"י "כי החליק אליו בעיניו, למצא עונו לשנא":
(כ) מכור. הוא כלי שמזקקין בו את הזהב:
(כא) התאנף. נתמלא רגז: על דבריכם. על
אודותיכם, ועל עסקיכם: (כב) כי אנכי מת
וגו' אינני עבר. מאחר שמת מוהיכן יעבר? אלא
אף עצמותי אינם עוברים: (כג) תמונת כל.
תמונת כל דבר: אשר צוך ה'. אשר צוך עליו
שלא לעשות: (כד) אל קנא. מקנא לנכם,

שד"ל (כ) כור הברזל: לא אמר כור הזהב אלא הברזל, והטעם מקום נורא ואיום (לרוב האש שעושים בו)
שאי אפשר לעמוד בו.

לְרִשְׁתָּהּ לֹא־תֹאֲרִיכֶן יָמִים עָלֶיהָ כִּי הַשָּׁמַד תִּשְׁמָדוּן:
 כז וְהִפִּיץ יְהוָה אֶתְכֶם בְּעַמִּים וְנִשְׁאַרְתֶּם מְתֵי מִסְפָּר
 בַּגּוֹלִים אֲשֶׁר יִנְהַג יְהוָה אֶתְכֶם שָׁמָּה: כח וְעַבַּדְתֶּם־שָׁם
 אֱלֹהִים מַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם עֵץ וָאֶבֶן אֲשֶׁר לֹא־יִרְאוּן וְלֹא
 יִשְׁמָעוּן וְלֹא יֵאָכְלוּן וְלֹא יִרְיָחוּ: כט וּבְקִשְׁתֶּם מִשָּׁם אֶת־
 יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וּמִצֵּאתָ כִּי תִדְרָשְׁנוּ בְּכָל־לִבְבְּךָ וּבְכָל־
 נַפְשְׁךָ: ל בָּצֵר לְךָ וּמִצָּאוֹךְ כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּאַחֲרִית
 הַיָּמִים וְשִׁבְתָּ עַד־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וְשִׁמְעֶתָ בְּקוֹלוֹ: לא כִּי אֶל
 רַחוּם יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לֹא יִרְפֶּךָ וְלֹא יִשְׁחִיתֶךָ וְלֹא יִשְׁכַּח
 אֶת־בְּרִית אֲבֹתֶיךָ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לָהֶם: לב כִּי שְׁאַל־נָא לַיָּמִים
 רִאשׁוֹנִים אֲשֶׁר־הָיוּ לְפָנֶיךָ לְמֶן־הַיּוֹם אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים |

ננקד ארפנו, כל־לשון רפיון מוסב על לשון רש"י
 מפעיל ומתפעל, כמו (מלכים ב' ד, כז): "הרפה־
 לה" — תן־לה רפיון. "הרף ממני" (דברים ט, יד) —
 התרפה ממני: (לב) לימים ראשונים. על ימים
 ראשונים: ולמקצה השמים. וגם שאל לכל־
 הברואים אשר מקצה אל קצה. זהו פשוטו.
 ומדרשו: מלמד על קומתו של אדם שהיתה מן
 הארץ עד השמים, והוא השעור עצמו אשר
 מקצה אל קצה: הנהיה כדבר הגדול הזה. מהו

כי צדיק ה' אלהינו" — צדקה עשה עמנו,
 שמהר להביאה שתי שנים לפני זמנה:
 (כו) העידתי בכס. הנני מזמינים להיות עדים
 שהתירתי בכס: (כח) ועבדתם שם אלהים.
 כתרגומו. משאתם עובדים לעובדיהם, כאילו
 אתם עובדים להם: (לא) לא ירפך. מלהחזיק בך
 בידיו, ולשון "לא ירפך", לשון לא יפעיל הוא —
 לא יתן לך רפיון, לא יפריש אותך מאצלו. וכן
 (שיר השירים ג, ד): "אחזתיו ולא ארפנו". שלא

שד"ל (כח) ועבדתם שם אלהים מעשה ידי אדם: אחר שעבדתם אלילים לרוע בחירתכם תגלו בין
 האומות ותעבדו אלילים אחרים לא ברצונכם אלא בהכרח (דון יצחק). וידוע כי מה שאדם
 עושה בעל כרחו יהיה לו לזרא וימאסוהו, לפיכך אמר אחר זה: ובקשתם משם את ה' אלהיך.
 וכן מצאנו כי אחר שגלו לבבל והוכרחו להשתחוות לצלם דהבא, בטל מהם יצר ע"ז ולא זנו
 עוד אחרי אלהים אחרים, זולתי קצת בני אדם בבית שני, שהלכו אחרי אלילי היונים, לא
 מהיות עבודת האלילים חביבה להם, אלא למצוא חן בעיני המלכים והשרים.

אָדָם עַל-הָאָרֶץ וּלְמִקְצֵה הַשָּׁמַיִם וְעַד-קֶצֶה הַשָּׁמַיִם
הִנֵּהיָה בְּדִבְרֵי הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת אוֹ הַנִּשְׁמָע כְּמָהוּ: לִג הַשְּׁמָע
עִם קוֹל אֱלֹהִים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ-הָאֵשׁ כְּאֲשֶׁר-שָׁמַעְתָּ אֶתְּהָ
וַיַּחֲיוּ: ^{לד} אוֹ | הַנִּסָּה אֱלֹהִים לְבֹא לְקַחַת לֹא גוֹי מִקֶּרֶב גּוֹי
בְּמִסְתָּ בְּאֵתָת וּבְמוֹפְתִים וּבְמִלְחָמָה וּבִיד חֲזָקָה וּבִזְרוּעַ
נְטוּיָה וּבְמוֹרָאִים גְּדֹלִים כָּל אֲשֶׁר-עָשָׂה לָכֶם יְהוָה
אֱלֹהֵיכֶם בְּמִצְרָיִם לְעֵינֶיךָ: ^{לה} אֶתְּהָ הָרָאָתָ לְדַעַת כִּי יְהוָה
הוא הָאֱלֹהִים אֵין עוֹד מְלַבְּדוֹ: ^{לו} מִן-הַשָּׁמַיִם הַשְּׁמִיעֶךָ
אֶת-קִלּוֹ לִיסְרָךְ וְעַל-הָאָרֶץ הָרָאָךְ אֶת-אֲשׁוֹ הַגְּדוֹלָה
וּדְבָרֶיךָ שָׁמַעְתָּ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ: ^{לז} וְתַחַת כִּי אָהַבְתָּ אֶת-אֲבֹתֶיךָ
וַיִּבְחַר בְּזֶרְעוֹ אַחֲרָיו וַיּוֹצֵאֲךָ בְּפָנָיו בְּכַחוֹ הַגָּדֹל מִמִּצְרָיִם:

רש"י

הדבר הגדול? "השמע עם" וגו': ^(לד) הנסה
אלהים. הכי עשה נסים שום אלוה: לבא לקחת
לו גוי וגו'. כל-הה"ן הללו תמיהות הן, לכך
נקודות הן בחטף פתח: הנהיה, הנשמע, הנסה,
השמע: במסת. על ידי נסיונות הודיעם
גבורותיו, כגון (שמות ח, ה): "התפאר עלי" – אם
אוכל לעשות כן, הרי זה נסיון: באתת. בסימנים,
להאמין שהוא שלוחו של מקום, כגון (שמות ד,
ב): "מזה בידך": ובמופתים. הם נפלאות,
שהביא עליהם מכות מפלאות: ובמלחמה. בים,
שנאמר (שמות יד, כה): "כי ה' נלחם להם":

^(לה) הראת. כתרגומו "אתחזיתא" – כשנתן
הקדוש-ברוך-הוא את התורה, פתח להם
שבעה רקיעים, וכשם שקרע את העליונים כך
קרע את התחתונים, וראו שהוא יחידי, לכך
נאמר (דברים ד, לה): "אתה הראת לדעת":
^(לז) ותחת כי אהב. וכל-זה תחת אשר אהב:
ויוצאך בפניו. כאדם המנהיג בנו לפניו, שנאמר
(שמות יד, יט): "ויסע מלאך האלהים ההלך וגו'
וילך מאחריהם". דבר אחר: "ויוצאך בפניו",
בפני אבותיו, כמו שנאמר (תהלים עה, יב): "נגד
אבותם עשה פלא". ואל תתמה על שהזכירם

שד"ל

^(לד) או הנסה אלהים: אין ספק שהוא חול, כדעת רש"י ורמבמ"ן, ולפניהם דונש בן לברט
בהשגותיו על רבינו סעדיה הנמצאות בידי בכ"י. ובדברי ראב"ע בספר שפת יתר סימן ק"א
נפלו טעויות סופר והשמטת מילות, אשר בגללן אין לסימן ההוא הבנה.
^(לז) בפניו: בלכתו עמך.

לח להוֹרִישׁ גוֹיִם גְּדֹלִים וְעַצְמִים מִמֶּךָּ מִפְּנֵיךְ לְהַבִּיאֲךָ
 לַתִּתְּלֶךָ אֶת־אֲרָצָם נַחֲלָה כִּיּוֹם הַזֶּה: לט וַיִּדְעַת הַיּוֹם
 וְהַשַּׁבָּת אֶל־לִבְבְּךָ כִּי יְהוָה הוּא הָאֱלֹהִים בַּשָּׁמַיִם מִמֶּעַל
 וְעַל־הָאָרֶץ מִתַּחַת אֵין עוֹד: מ וְשִׁמְרָתָּ אֶת־חֻקֶּיךָ וְאֶת־
 מִצְוֹתֶיךָ אֲשֶׁר אָנֹכִי מֵצִוְּךָ הַיּוֹם אֲשֶׁר לָךְ וּלְבִנְיֶיךָ
 אַחֲרֶיךָ וּלְמַעַן תִּאָּרִיךְ יָמִים עַל־הָאָדָמָה אֲשֶׁר יְהוָה
 אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ כָּל־הַיָּמִים: שלישי מא אַז יבְדִּיל מֹשֶׁה שְׁלֹשׁ
 עָרִים בְּעֶבֶר הַיַּרְדֵּן מִזְרָחָה שֶׁשֶּׁם: מב לָנֶס שָׁמָּה רוֹצֵחַ
 אֲשֶׁר יִרְצַח אֶת־רֵעֵהוּ בְּבִלִי־דַעַת וְהוּא לֹא־שֹׁנֵא לוֹ
 מִתַּמַּל שְׁלֹשׁ וְנָס אֶל־אַחַת מִן־הָעָרִים הָאֵל וְחִי:
 מג אֶת־בָּצָר בַּמִּדְבָּר בְּאֶרֶץ הַמִּישֹׁר לְרֹאוּבֵנִי וְאֶת־רֵאמֹת
 בַּגִּלְעָד לַגָּדִי וְאֶת־גּוֹלָן בַּבָּשָׁן לַמְנַשִּׁי: מד וְזֹאת הַתּוֹרָה
 אֲשֶׁר־שָׂם מֹשֶׁה לִפְנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל: מה אֵלֶּה הָעֵדוּת וְהַחֻקִּים

בלשון יחיד, שהרי כתבם בלשון יחיד (דברים ד, לז): "ויבחר בזרעו אחרייו": (לח) ממך מפניך. סרסוה ודרשוהו – להוריש מפניך גוים גדולים ועצומים ממך: כיום הזה. כאשר אתה רואה היום: (מא) אז יבדיל. נתן לב להיות חרד לדבר שיבדילם. ואף־על־פי שאינן קולטות עד שיבדלו אותן שבארץ כנען, אמר משה: מצוה שאפשר לקימה – אקימנה: בעבר הירדן מזורחה שמש. באותו עבר שבמזרחו של ירדן: מזורחה שמש. לפי שהוא דבוק, נקודה רי"ש בחטף – מזרח של שמש, מקום זריחת השמש: (מד) וזאת התורה. זו שהוא עתיד לסדר אחר פרשה זו: (מה) אלה העדות וגו' אשר דבר. הם הם אשר דבר בצאתם ממצרים, חזר

לפי דעתי כך היה ראוי להטעים: ולמען תאריך ימים על האדמה, ויהיה 'כל הימים' חוזר אל 'למען תאריך ימים'. לא אל 'נותן לך'. – עד כאן פירוש י"א יום, ונשלמה האזהרה אשר היא הקדמה לכריתת הברית שהיה בדעתו לכרות עם באי הארץ, ועכשו מגיד מה שעשה אז משה, ואח"כ התחיל הברית אשר כרת אתם בערבות מואב.

(מ) לפי דעתי כך היה ראוי להטעים: ולמען תאריך ימים על האדמה, ויהיה 'כל הימים' חוזר אל 'למען תאריך ימים'. לא אל 'נותן לך'. – עד כאן פירוש י"א יום, ונשלמה האזהרה אשר היא הקדמה לכריתת הברית שהיה בדעתו לכרות עם באי הארץ, ועכשו מגיד מה שעשה אז משה, ואח"כ התחיל הברית אשר כרת אתם בערבות מואב.

והַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּצֵאתָם
 מִמִּצְרָיִם: ^{מו} בְּעֶבֶר הִירְדֵן בְּגִיא מוֹל בֵּית פְּעוֹר בְּאֶרֶץ
 סִיחֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּחֶשְׁבוֹן אֲשֶׁר הָכָה מֹשֶׁה
 וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּצֵאתָם מִמִּצְרָיִם: ^{מז} וַיִּירָשׁוּ אֶת-אֶרֶצוֹ וְאֶת-
 אֶרֶץ | עֹג מֶלֶךְ-הַבָּשָׁן שְׁנֵי מַלְכֵי הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר בְּעֶבֶר
 הִירְדֵן מִזְרַח שֶׁמֶשׁ: ^{מח} מִמֶּעֶרֶל אֲשֶׁר עַל-שִׁפְת־נַחַל אֲרֹנָן
 וְעַד-הָר שִׂיאֵן הוּא חֶרְמוֹן: ^{מט} וְכָל-הָעֲרָבָה עֶבֶר הִירְדֵן
 מִזְרָחָהּ וְעַד יַם הָעֲרָבָה תַּחַת אֲשֶׁדֶת הַפְּסָגָה: ^{רביעי}
 ה' א' וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל-כָּל-יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים שְׁמַע
 יִשְׂרָאֵל אֶת-הַחֲקִים וְאֶת-הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי דֹבֵר
 בְּאָזְנֵיכֶם הַיּוֹם וּלְמַדְתֶּם אֹתָם וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשֹׂתָם: ^ב יְהוָה
 אֱלֹהֵינוּ כָּרַת עִמָּנוּ בְרִית בְּחָרֵב: ^ג לֹא אֶת-אַבְתִּינוּ כָּרַת
 יְהוָה אֶת-הַבְּרִית הַזֹּאת כִּי אֲתָנוּ אֲנַחְנוּ אֵלָּה פֶּה הַיּוֹם

רש"י ושנאה להם בערבות מואב: (מז) אשר בעבר הירדן. שהוא במזרח, שהעבר השני היה במערב: (ג) לא את אבותינו - בלבד, כרת ה' וגו' כי אתנו וגו'. פנים בפנים. אמר רבי ברכיה:

שד"ל (מט) ים הערבה: הוא ים המלח.

(ג) הברית הזאת: הברית איננה י' הדברות ולא שאר המצוות, אבל היא הבטחת ירושת הארץ וקיומם עליה, ע"י שמירת המצוות, והנה הברית הזאת אעפ"י שנכרתה לאבותינו, הנה כשחטאו במרגלים ומאסו בארץ החמדה נתבטלה הברית למפרע ולא היה לה קיום בהם, נמצא שלא נכרתה עמהם אלא עמנו שאנו חיים היום ועתידיים ליכנס לארץ, ומה שאמר עמנו ולא עמכם, אע"פ שלא היה הוא עתיד לבוא אל הארץ, זה מפני שהוא לא נענש על דבר המרגלים, כ"א על דבר אחר, והרי זה כאלו מת במקרה, ואם היה חי היתה הברית מתקיימת בו, והפסוק הוזה הוא מאמר מוסגר ונותן טעם למה הוא חוזר וקורר עמהם ברית, וזה מפני שהראשונה לא היה לה קיום.

אלה פה: הפ"א צריכה דגש מדין אתי מרחיק.

כִּלְנֹו חַיִּים: ד פָּנִים | בְּפָנִים דְּבָר יְהוָה עִמָּכֶם בְּהַר מְתוֹךְ
הָאֵשׁ: ה אֲנֹכִי עֹמֵד בֵּין־יְהוָה וּבֵינֵיכֶם בַּעֲת הַהוּא לְהַגִּיד
לָכֶם אֶת־דְּבַר יְהוָה כִּי יֵרָאֲתֶם מִפְּנֵי הָאֵשׁ וְלֹא־עָלִיתֶם
בְּהַר לֵאמֹר: ו אֲנֹכִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ
מִצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים: ז לֹא־יְהִי לָךְ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל־
פָּנֵי: ח לֹא־תַעֲשֶׂה לָךְ פֶּסֶל כָּל־תְּמוּנָה אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם
מִמֶּעַל וְאֲשֶׁר בָּאֶרֶץ מִתַּחַת וְאֲשֶׁר בַּמַּיִם מִתַּחַת לָאֶרֶץ:
ט לֹא־תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וְלֹא תַעֲבֹדֵם כִּי אֲנֹכִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
אֵל קָנָא פֶקֶד עֹן אָבוֹת עַל־בָּנִים וְעַל־שְׁלֵשִׁים וְעַל־
רִבְעִים לְשָׁנָאִי: י וַעֲשֵׂה חֶסֶד לְאֻלָּפִים לְאֹהֲבֵי וּלְשֹׁמְרֵי
מִצְוֹתֵי מִצְוָתוֹ כְּתִיב: יא לֹא תִשָּׂא אֶת־שֵׁם־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְשׁוֹא
כִּי לֹא יִנָּקֶה יְהוָה אֶת אֲשֶׁר־יִשָּׂא אֶת־שְׁמוֹ לְשׁוֹא:

כך אמר משה: אל תאמרו: אני מטעה אתכם על לא דבר, כדרך שהסרסור עושה בין המוכר ללוקח, הרי המוכר עצמו מדבר עמכם: (ה) לאמר. מוסב על "דבר ה' עמכם בהר מתוך האש לאמר אנכי ה'" וגו', ואנכי עומד בין ה' וביניכם: (ו) על פני. בכל־מקום אשר אני שם, וזהו כל־העולם. דבר אחר: כל־זמן שאני קיים. עשרת הדברות כבר פירשתיים (שמות כ):

(ה) אנכי עמד: כל כך היה האש כי בעת ההיא נהייתי מליץ בין ה' וביניכם, כי יראתם מפני האש אעפ"י שלא עליהם בהר (כפירוש ראב"ע) מפני שהוזהרתם על זה והייתם בתחתית ההר, הנה יראתם משמוע עוד קול ה', ובקשתם שאהיה אני עומד בין ה' וביניכם כמו שמפורש למטה, וכאן אמרה בקיצור להודיע איך היה הענין נורא ואיום. אבל שיהיה משה מליץ גם בי' הדברות חלילה לנו מהאמין כן, וסברת הרמב"ן בזה רחוקה מאוד, שאמר כי בשתי הדברות הראשונות היה הדבור באופן שיבינוהו, והשאר היה הקול נשמע ולא היה הדבור מובן, אם כן עשית מתן תורה שחוק והתול.

לאמר: חוזר ל'פנים בפנים דבר ה'".

(ו) על חלופי הדיברות ע' בכורי העתים תקפ"ח ע' 88.

יב שָׁמֹר אֶת־יוֹם הַשַּׁבָּת לְקֹדֶשׁוֹ כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֱלֹהֶיךָ:
 יג שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וַעֲשִׂיתָ כָּל־מְלָאכָתְךָ: יד וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי
 שַׁבָּת לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ לֹא־תַעֲשֶׂה כָּל־מְלָאכָה אִתָּה | וּבִגְדְּךָ־
 וּבִתְךָ וְעַבְדְּךָ־וְאִמָּתְךָ וְשׁוֹרְךָ וַחֲמֹרְךָ וְכָל־בְּהֶמְתְּךָ וְגִרְךָ
 אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ לְמַעַן יָנוּחַ עַבְדְּךָ וְאִמָּתְךָ כַּמּוֹד: טו וְזָכַרְתָּ
 כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיֹּצֵאֲךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם
 בְּיָד חֲזָקָה וּבְזֹרֹעַ נְטוּיָה עַל־כֵּן צִוָּה יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת
 אֶת־יוֹם הַשַּׁבָּת: טז כִּבֵּד אֶת־אֲבִיךָ וְאֶת־אִמְךָ כַּאֲשֶׁר צִוָּה
 יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְמַעַן | יֵאָרִיכוּ יָמֶיךָ וּלְמַעַן יֵיטֵב לָךְ עַל
 הָאֲדָמָה אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ: יז לֹא תִרְצָח וְלֹא

רש"י

(יב) שְׁמוֹר. ובראשונות (שמות כ, ז) הוא אומר:
 "זכור", שניהם בדבור אחד ובתבה אחת
 נאמר, ובשמיעה אחת נשמעו: כַּאֲשֶׁר צִוָּה.
 קדם מתן תורה, במרה: (טו) וזכרת כי עבד היית

וגו'. על מנת כן פדאך, שתהיה לו עבד ותשמר
 מצותיו: (טז) כַּאֲשֶׁר צִוָּה. אף על כבוד אב ואם
 נצטוו במרה, שנאמר (שמות טו, כה): "שם שם
 לו חק ומשפט": (יז) וְלֹא תִרְצָח. אין (לשון)

שד"ל

כתב יד:

דפוס ראשון:

(יב) שְׁמוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקֹדֶשׁוֹ: ענינו כמו
 (שמות כ' ה') 'זכור את יום השבת', וכמוהו
 'שמור את חדש האביב ועשית פסח' (למטה)
 ט"ז א'), תן לבך מתי יבוא יום השבת ומתי
 יהיה חודש האביב, בכוונה לקדש את השבת
 ולעשות הפסח; ואין ענין שמור את יום השבת
 כענין 'שמר שבת מחללו' (ישעיה נ"ו ב') שענינו
 המנוחה והימנע מעשות מלאכה.

(יב) שְׁמוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקֹדֶשׁוֹ: כמו
 'שמור את חדש האביב ועשית פסח'
 (למטה ט"ז א'), תן לבך מתי יהיה.
 וכדי להראות נתינת לב על הדבר תקנו
 הקדוש בדבור כי בזה אנו מעידים שהיינו
 מחכמים מתי יבא, ומיד אחר שנכנס
 אנחנו מזכירים אותו בשמו. אבל שיהיה
 זכור את יום השבת נאמר על הזכירה בפה
 אי אפשר, כי איך יצוה על הקדוש קודם

שיצוה על השביתה, ויהיה הקדוש ראוי להאמר בסוף הכל, ואם תאמר כי השבת כבר ניתן
 להם קודם מתן תורה, אם כן למה הוצרך לומר 'ששת ימים' וגו' שהוא כמגיד דבר חדש לא
 כסומך על מה שנודע כבר.

תִּנְאַף וְלֹא תִגְנֹב וְלֹא־תַעֲנֶה בְּרַעַךְ עַד שׁוּא: יח וְלֹא
 תַחֲמַד אִשֶּׁת רַעַךְ וְלֹא תִתְאַוֶּה בֵּית רַעַךְ שִׁדְּהוּ וְעַבְדּוֹ
 וְאִמָּתוֹ שׁוֹרֹו וַחֲמֹרֹו וְכָל אֲשֶׁר לְרַעַךְ: חמישי יט אֶת־הַדְּבָרִים
 הָאֵלֶּה דִּבֶּר יְהוָה אֶל־כָּל־קְהֵלְכֶם בְּהָר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ הַעֲנַן
 וְהָעֲרָפֶל קוֹל גָּדוֹל וְלֹא יִסָּף וַיִּכְתְּבֶם עַל־שְׁנֵי לַחַת אֲבָנִים
 וַיִּתֶּנָּם אֵלָי: כ וַיְהִי כְּשִׁמְעֶכֶם אֶת־הַקּוֹל מִתּוֹךְ הַחֹשֶׁךְ
 וַהֲקֵר בַּעַר בָּאֵשׁ וַתִּקְרְבוּן אֵלָי כָּל־רָאשֵׁי שְׁבֻטֵיכֶם
 וְזִקְנֵיכֶם: כא וַתֹּאמְרוּ הֵן הִרְאָנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ אֶת־כְּבֹדוֹ
 וְאֶת־גְּדֻלּוֹ וְאֶת־קִלּוֹ שָׁמַעְנוּ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ הַיּוֹם הַזֶּה רָאִינוּ
 כִּי־יְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם וַחֲי: כב וַעֲתָה לָמָּה נָמוֹת כִּי
 תֹאכְלֵנוּ הָאֵשׁ הַגְּדֹלָה הַזֹּאת אִם־יִסָּפִים | אֲנַחְנוּ לְשִׁמְעַ
 אֶת־קוֹל יְהוָה אֱלֹהֵינוּ עוֹד וּמִתְּנוּ: כג כִּי מִי כָל־בָּשָׂר אֲשֶׁר
 שָׁמַע קוֹל אֱלֹהִים חַיִּים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ־הָאֵשׁ כְּמִנוּ וַיַּחֲי:
 כד קָרַב אֶתָּה וְשָׁמַע אֶת כָּל־אֲשֶׁר יֹאמַר יְהוָה אֱלֹהֵינוּ

בנשימה אחת וצריך להפסיק, ומדת הקדוש-
 ברוך הוא אינו כן – לא היה פוסק, ומשלא
 היה פוסק לא היה מוסיף, כי קולו חזק וקים
 לעולם. דבר אחר: "ולא יסף", לא הוסיף
 להראות באותו פומבי: (כד) ואת תדבר אלינו.

ניאוף אלא באשת איש: (יח) ולא תנאווה. "ולא
 תרוג". אף הוא לשון חמדה, כמו (בראשית ב, ט):
 "נחמד למראה", דמתרגמינן: "דמרגג למחזי":
 (יט) ולא יסף. מתרגמינן: "ולא פסק", לפי
 שמידת בשר ודם אינו יכול לדבר כל־דבריו

(יט) ולא יסף: מליצה, כמו (במדבר י"א כ"ה) 'ויתנבאו ולא יספו', התנבאו באופן נפלא שלא היה
 כמוהו, וקרובים לזה דברי רשב"ם.

(כא) כי ידבר אלקים וגו': ראינו אפשרות הנבואה וראינו שאדם יכול לקבל הדיבור האלהי
 ולהתקיים בחיים, ועכ"ז היו יראים שתאכלם האש הגדולה ההיא, לא שהדיבור האלהי ימיתם,
 אבל האש שנגלה בו בפעם ההיא (מוהר"ר קנטוני).

וְאֵת | תְּדַבֵּר אֵלֵינוּ אֵת כָּל-אֲשֶׁר יְדַבֵּר יְהוָה אֱלֹהֵינוּ
 אֵלֶיךָ וְשָׁמַעְנוּ וְעָשִׂינוּ: כה וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֶת-קוֹל דְּבָרֶיכֶם
 בַּדְּבָרֶכֶם אֵלַי וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלַי שָׁמַעְתִּי אֶת-קוֹל דְּבָרֵי
 הָעָם הַזֶּה אֲשֶׁר דִּבְּרוּ אֵלַיךָ הִיטִיבוּ כָּל-אֲשֶׁר דִּבְּרוּ:
 כו מִי־יִתֵּן וְהָיָה לָבָבָם זֶה לָהֶם לִירְאָה אֹתִי וְלִשְׁמֹר אֶת-
 כָּל-מִצְוֹתַי כָּל-הַיָּמִים לְמַעַן יִיטֵב לָהֶם וְלִבְנֵיהֶם לְעֹלָם:
 כז לָךְ אָמַר לָהֶם שׁוּבוּ לָכֶם לְאֵהֲלִיכֶם: כח וְאֵתָּה פֹה
 עֹמֵד עֹמְדִי וְאֲדַבְּרָה אֵלֶיךָ אֵת כָּל-הַמִּצְוָה וְהַחֲקִים
 וְהַמְשַׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּלְמָדָם וַעֲשׂוּ בָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲנִכִּי נָתַן
 לָהֶם לְרִשְׁתָּהּ: כט וְשִׁמְרַתֶּם לַעֲשׂוֹת בְּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה
 אֱלֹהֵיכֶם אֶתְכֶם לֹא תִסְרוּ יָמִין וּשְׂמָאל: ל בְּכָל-הַדֶּרֶךְ
 אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם אֶתְכֶם תֵּלְכוּ לְמַעַן תַּחֲיוּ וְטוֹב
 לָכֶם וְהֶאֱרַכְתֶּם יָמִים בָּאָרֶץ אֲשֶׁר תִּירְשׁוּ: ו אֲנִי
 הַמִּצְוָה הַחֲקִים וְהַמְשַׁפָּטִים אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם
 לְלַמֵּד אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת בָּאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים שָׁמָּה
 לְרִשְׁתָּהּ: ב לְמַעַן תִּירָא אֶת-יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְשֹׁמֵר אֶת-כָּל-
 חֻקֹּתָיו וּמִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אֲנִכִּי מִצְוֶיךָ אֶתָּה וּבֶן-בְּנֶיךָ
 כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ וּלְמַעַן יֵאָרְכּוּ יָמֶיךָ: ג וְשִׁמַּעְתָּ יִשְׂרָאֵל וְשִׁמְרַתָּ
 לַעֲשׂוֹת אֲשֶׁר יִיטֵב לָךְ וְאֲשֶׁר תִּרְבּוֹן מְאֹד בְּאֲשֶׁר דִּבֶּר
 יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ לָךְ אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וּדְבַשׁ: ששי

ד שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְהוָה אֱלֹהֵינוּ יְהוָה | אֶחָד: ה' וְאַהֲבַתְּ אֵת

העושה מאהבה לעושה מיראה. העושה אצל רבו מיראה, כשהוא מטריח עליו מניחו והולך לו: **בכל לבבך**. בשני יצריך. דבר אחר: "בכל לבבך", שלא יהיה לבך חלוק על המקום: **ובכל נפשך**. אפילו הוא נוטל את נפשך: **ובכל מאדך**. בכל ממוןך; יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו, לך נאמר: "בכל מאדך". דבר אחר: "ובכל מאדך", בכל מדה ומדה שמודד לך, בין במדה טובה בין במדת פורענות. וכן בדוד הוא אומר: "כוס ישועות אשא" וגו' (תהלים קטז, יג),

התשתם את כחי כנקבה, שנצטערת עליכם ורפיתם את ידי, כי ראיתי שאינכם חרדים להתקרב אליו מאהבה, וכי לא היה יפה לכם ללמד מפי הגבורה ולא ללמד ממני: (ד) ה' **אלהינו ה' אחד**. ה' שהוא אלהינו עתה ולא אלהי האומות, הוא עתיד להיות ה' אחד, שנאמר (צפניה ג, ט): "כי אז אהפך אל-עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה'". ונאמר (זכריה יד, ט): "ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד": (ה) **ואהבת**. עשה דבריו מאהבה. אינו דומה

(ד) ה' **אלהינו ה' אחד**: כמו 'אחת היא לאמה' (שיר השירים ו' ט') וכאן ה' לבדו הוא אלהינו, כדעת שד"ל רשב"ם וראב"ע ובעל העקרים (מאמר ג' פרק ל"ה), לך 'ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך' וגו' והנה תאהב אותו אהבה שלמה כי אין לחלקה לאלהים רבים כשאר אומות.

(ה) **בכל לבבך וגו'**: אולי אמר לבבך על הכוונה והרצון הפנימי, ונפשך על החיות, וזה כולל כוחות הגוף וכל תנועותיו וכל מעשיו, ומאדך כולל הנכסים והקנינים. כי אמנם יש אוהב בלבו ואינו מוציא אהבתו מן הכוח אל הפועל, ויש מוציא אל הפועל, ובלבד שזה לא יגרום לו חסרון כיס ופיזור כספו וקניניו. ואמנם מה הוא ענין המצווה הזאת, הלא היא מצוות אהבת ה', הוא דבר הצריך פירוש. לא שהענין קשה או מסופק מצד עצמו, אלא מפני המתפלספים שהכניסו דעות חכמי יון בתורת ישראל, ושינו מראיהם של עיני התורה להסכימם עם דברי הפילוסופים. והואיל ולא היה זה אפשרי, עשו מהתורה והפילוסופיה עירוב שאינו לא התורה ולא הפילוסופיה, ונשארו קרחים מכאן ומכאן. ועכשיו כבר בטלה התפלספות הקדומה ההיא, ועדיין ספרי ישראל מלאים ממנה, באופן שאין בהם קורת רוח לא לחוקרים האמיתיים ולא לתורניים האמיתיים. ודוגמא לדבר הם דברי המבאר למקרא זה, וז"ל: ואהבת את ה' אלהיך, תשיש בהכרת שלימותו ואין תכלית, ותתענג באמונתו וייחודו, ולעשות דבר שייטב בעיניו, כי כן מידות האהבה. תחילת דבריו (תשיש בהכרת שלימותו וכו') הם על דעת חכמי יון, וסופם (ולעשות דבר שייטב בעיניו) הם על דעת חכמי ישראל. אבל שני הדברים האלה הם הפכיים ומתנגדים, יען אם יהיה אדם מכיר שלימות האל שהיא לאין תכלית, ואם יאמין ייחודו הגמור על הדרך שביארוהו הפילוסופים, אז יפול באחת משתיים: אם שיחשבהו נעלה ומרומם מהשגיה בפרטים, ואם שיחשוב כי כל ההווה בעולם אינו אלא בגזרתו יתברך. ובין כך ובין כך לא ייתכן שיעלה עוד על לבו לעשות מה שייטב בעיני האל, כי יחשוב שהכול טוב בעיניו בשווה. ואזי אתמה על המתפלספים תמהון גדול, איך לא הבינו כי המכוון בתורה איננו המכוון בפילוסופיה, כי המכוון בפילוסופיה הוא הידיעה והכרת האמת, והמכוון בתורה הוא עשיית הטוב והישר. ואם התורה מלמדת

שד"ל

אותנו ייחוד האל וחידוש העולם, אין זה למען הקנותנו ידיעת האל והכרת שלימותו כפי מה שהיא באמרם, אך הכול לנטוע בנפשותינו אמונות מועילות להדריכנו במעגלי צדקה ומשפט. אשר על כן התורה והנביאים מקטינים תמיד ציור האל ומקרבים אותו למדרגת האדם, והם מייחסים לו הכעס והרצון, האהבה והשנאה, השמחה והעצבון, ושאר התפעלויות וחסרונות, הכול כדי שיצויר יחס וקשר בינינו ובינו; ואם בהפך נצייר בלבנו אלהיהם של פילוסופים, השלם שלימות בלי תכלית, אז לא ייתכן עוד לצייר שום יחס וקשר בינו ובין בני אדם ולא תצויר עוד שום ריליגיון בעולם. ומה מקום לתפילה, אם האל בלתי מתפעל? ומה מקום לתשובה, אם רצון האל בלתי משתנה? ושואל יאמר אדם: אם כדברך שהתורה והפילוסופיה מתנגדות זו לזו, אם כן אחת מהן שקר, אם כן אתה בוזת חכמה או מואס בתורה, דע כי איננו לא זה ולא זה, אבל אני רואה את האדם מורכב משני כוחות הפכיים, המחשבה וההרגשה הפנימית (עיין הקדמת בית האוצר), ולהגביר אחד מהכוחות האלה ולבטל האחד אי אפשר, כי האדם בהכרח משועבד לשניהם. לפיכך התורה (האמיתית) והפילוסופיה (האמיתית), אשר איננה עדיין כתובה בספר בפני עצמו, אבל היא מפוזרת בעשרת אלפים ספרים, מעורבת תמיד עם טעויות ושיבושים), שתיהן דברי אלהים חיים, כי שתיהן מסכימות עם טבעו של אדם, ושתיהן אמת בבחינות מתחלפות, ואין כאן המקום להאריך בזה. ואשובה לענין אהבת ה' ואומר כי מאחר שראתה התורה האלהית לדבר כלשון בני אדם, ולצייר לפנינו אלוה מתפעל ובעל כעס ורצון, אהבה ושנאה וכיוצא בזה, היה מן הראוי שיצויר גם האדם אוהב את האל או שונא אותו. כי מי שישווה ה' לנגדו תמיד ועיקר מחשבות לבו הוא לעשות נחת רוח לפניו ולשמור חוקיו ומשפטיו ומצוותיו, זה ייקרא אוהב את ה'. ומי שאין אלהים לנגד עיניו ואינו נמנע מעשות מה שהוא נתעב לפניו והוא מבקש תמיד תועבות חדשות לחטוא בהנה, הוא ייקרא שונא ה'. ואין אהבת ה' מצווה פרטית, אבל היא כוללת כל המצוות, אבל האהבה בעצמה לא יכול עליה צווי. וכן 'ואהבתם את הגר' (למטה י' י"ט), 'ואהבת לרעך כמוך' (ויקרא י"ט י"ח), הכוונה בהם שנשתדל להיטיב להם ושנחלל מכל מה שיזיקם או יכעיסם. אבל האהבה שזכר בעל חובות הלבבות (שער עשירי פרק א'), שהנפש להיותה עצם פשוט רוחני נוטה אל הרוחניים וכו', וכאשר יבקע לה אור השכל, תפרוש מן העולם ומכל תענוגיו וכו' לא יהיה לה עסק בלתי עסק עבודת האל, ולא יעבור על רעיוניו וזולתו וכו', כל זה אינו לפי דרכה של תורת משה, אבל הוא לקוח מן הפילוסופים שהיו בוזים המון העם העוסקים ביישובו של עולם. אך לפי תורתנו 'יצר הארץ ועושה הוא כוננה לא תהו בראה, לשבת יצרה' (ישעיה מ"ה י"ח), ואין עבודת ה' ואהבתו בהתבודדות ובישיבה במדברות, אלא בישיבה עם בני אדם ובעשות עמהם צדקה ומשפט (ועיין חזקוני, תחילת מאמר ג'). והרכבים לא היו מתבודדים ומתרחקים מן החברה, וכת האיסיים לא מתורת משה למדו דרכיהם, אולי מפילוסופי יון למדו. ואולי צוק העתים הביאה לאהוב ההתבודדות; וחלילה לנו מלחשוב שמהם באו לנו קצת מתפלותינו (כמו שחשבו קצת מגדולי חכמי הדור), ומה להם ולנו, וחכמינו ז"ל לא הזכירו בשום מקום. והרמב"ם חשב (מורה חלק ג' פרק כ"ח) שאהבת ה' לא תיתכן אלא בהשגות המציאות כולה כפי מה שהיא ובחינת חכמתו בה, ובגלל הדבר הזה כתב בהלכות יסודי התורה שלושה פרקים (ב' ג' ד') ללמד את העם קצת מחכמת הבריה, למען תובא בלבם

יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכָל-לִבְבְּךָ וּבְכָל-נַפְשְׁךָ וּבְכָל-מְאֹדְךָ: ֹוּהָיוּ
הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצִוֶּה הַיּוֹם עַל-לִבְבְּךָ:
וּשְׁנַנְתָּם לְבָנֶיךָ וּדְבַרְתָּ בָם בְּשַׁבָּתְךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלִכְתְּךָ

"צרה ויגון אמצא" וגו' (שם, ג). ומהי האהבה?:
(1) והיו הדברים האלה. שמתוך כך אתה מכיר
בהקדוש-ברוך-הוא ומתדבק בדרכיו: אשר
אנכי מצוה היום. לא יהיו בעיניך כדיוטגמא
ישנה שאין אדם סופנה אלא כחדשה שהכל
רצין לקראתה. "דיוטגמא" – מצות המלך
הבאה במכתב: (1) ושננתם. לשון חדוד הוא,
שיהיו מחדדים בפיך; שאם ישאלך אדם

דבר, לא תהא צריך לגמגם בו, אלא אמר לו
מיד: לבניך. אלו התלמידים. מצינו בכל-מקום
שהתלמידים קרויים "בנים", שנאמר (דברים
יד, א): "בנים אתם לה' אלהיכם". ואומר
(מלכים ב, ג): "בני הנביאים אשר בית אל". וכן
בחזקיהו, שלמד תורה לכל-ישראל וקראם
"בנים", שנאמר (דבה"ב כט, יא): "בני עתה אל
תשלו". וכשם שהתלמידים קרויים בנים,

אהבת ה'. וכל זה רחוק מאוד מכוונת התורה, והפרקים ההם אין להם ענין עם ספרו משנה
תורה, ואם היה פילוסוף באמת, היה מבין כי אפשר שיבוא דור אחר ויבטל דעות אריסטו
ותלמידיו בחכמת הטבע ובתכונת השמים, ונמצא ספרו מורה שקר. אבל הוא היה מאמין
(מורה חלק ב' פרק כ"ב) כי כל מה שאמר אריסטו בכל הנמצא אשר מתחת גלגל הירח עד
מרכז הארץ, הוא אמת בלא ספק. ובענין הכוכבים ומניעיהם ראה חכמי ישמעאל חולקים
על אריסטו וסמך עליהם והאמין בעשרה שכלים מניעי הגלגלים וביקש ומצא בדוחק עשרה
שמות, שנקראו בהם המלאכים, ואמר שהמכוון בכל אחד מהשמות ההם על אחד השכלים
הנבדלים (הלכות יסודי התורה פרק ב'), מה שלא עלה מעולם על ליבם של נביאים. ואינני
אומר זה לגרוע כחוט השערה מכבודו של הרמב"ם, אלא להודיע לבחורי הדור כי הפילוסוף
האמיתי אין ראוי לו שיסמוך על פילוסופים אחרים, אבל ראוי שיצרוף כל ענין בכור בחינתו,
ומי שאין בו כוח לכך אבל הוא סומך על הפילוסופים המפורסמים בימיו (כמו שסמכו
ראב"ע ורמב"ם על אריסטו ועל חכמי ישמעאל, וכמו שסמך רמבמ"ן על לייבניץ ועל וואלף,
וכמו שאחרים סומכים עתה על קאנט ועל העגלעל או על שפינוזה), איננו פילוסוף יותר ממי
שסומך על אברהם אבינו ועל משה ועל הלל ורבי עקיבא. ואין כוונתי בזה להניא את לב
הבחורים מללמוד החכמות והלשונות, כי מעולם לא עלה זה על לב אבותי ורבותי חכמי
איטליה, אבל כל ישעי וכל חפצי הוא להרחיק את הבחורים מלקבל בעיניים עצומות כל מה
שהוא מפורסם ומפואר בדורם, וזו רעה חולה באה להם לא מהחקירה ואהבת האמת, אלא
מאהבת הכבוד המדומה ומהיותם מבקשים למצוא חן בעיני אנשי הדור. אבל אוהבי האמת
ובעלי שכל חזק ואמיץ יודעים כי כמה דעות היו לתהילה ולתפארת בדור או בדורות, ונפלו
בדור אחר בבזו ושכחה, וכמה דעות היו לקלון ולחרפה במשך עידן ועדנין, והיו אחר זמן
לשם ולתהילה, ותימלא הארץ אותם.

(1) ושננתם: לשון שנינה, יהיו בפיך תדיר, ותשנה ותשלש אותם לבניך על ידי שתדבר בם

בְּדֶרֶךְ וּבְשֹׁכְבָךְ וּבְקוֹמְךָ: ח וּקְשֶׁרְתָם לְאוֹת עַל־יָדְךָ וְהָיוּ
 לְטֹטְפֹת בֵּין עֵינֶיךָ: ט וּכְתַבְתֶּם עַל־מַזְזוֹת בֵּיתְךָ וּבְשַׁעְרֶיךָ:
 י וְהָיָה כִּי־יֵבִיאֲךָ | יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע
 לְאַבְרָהָם לְאַבְרָהָם לֵאמֹר וְלִיעֲקֹב לָתֵת לָךְ עָרִים גְּדוֹלֹת
 וְטֹבֹת אֲשֶׁר לֹא־בְנִיתָ: יא וּבָתִּים מְלֵאִים כָּל־טוֹב אֲשֶׁר
 לֹא־מְלֵאתָ וּבָרֹת חֲצוּבִים אֲשֶׁר לֹא־חֲצַבְתָּ כְּרָמִים וְזִיתִים
 אֲשֶׁר לֹא־נִטְעַתָּ וְאָכַלְתָּ וְשִׁבַּעְתָּ: יב הַשָּׁמֶר לְךָ פֶּן־תִּשְׁכַּח
 אֶת־יְהוָה אֲשֶׁר הוֹצִיאָךְ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים:
 יג אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ תִירָא וְאֹתוֹ תַעֲבֹד וּבְשִׁמוֹ תִּשְׁבָּע:
 יד לֹא תִלְכֹּן אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים מֵאֱלֹהֵי הָעַמִּים אֲשֶׁר

באפריקי שתיים: (ט) מזוזות ביתך. "מזוזות" כתיב, שאין צריך אלא אחת: ובשעריך. לרבות שערי חצרות, ושערי מדינות, ושערי עירות: (יא) חצובים. לפי שהיה מקום טרשין וסלעים, נופל בו לשון "חציבה": (יב) מבית עבדים. כתרוממו: "מבית עבדותא" – ממקום שהייתם שם עבדים: (יג) ובשמו תשבוע. אם יש בך כל־המדות הללו, שאתה ירא את שמו ועובד אותו – אז בשמו תשבוע, שמתוך שאתה ירא את שמו, תהא זהיר בשבועתך. ואם לאו – לא תשבוע: (יד) מאלהי העמים אשר סביבותיכם. והוא הדין לרחוקים, אלא לפי שאתה רואה

רש"י שנאמר: "בנים אתם לה' אלהיכם", כך הרב קרוי "אב", שנאמר (מלכים ב, יב): "אבי אבי רכב ישראל" וגו': ודברת בם. שלא יהא עיקר דבורך אלא בם, עשם עקר ואל תעשם טפל: ובשכנך. יכול אפילו שכב בחצי היום? תלמוד לומר: "ובקומך". יכול אפילו עמד בחצי הלילה? תלמוד לומר: "בשבתך בביתך ובלכתך בדרך" – דרך ארץ דברה תורה: זמן שכיבה וזמן קימה: (ח) וקשרתם לאות על ידך. אלו תפילין שבזרוע: והיו לטטפת בין עיניך. אלו תפילין שבראש. ועל שם מנין פרשיותיה נקראו טטפת: "טט" בכתפי שתיים, "פת"

שד"ל בשבתך וגו'. והנה שנינה מגזרת שניים, אבל כפל הנו"ן מורה שנוי ושילוש ורגילות. על כן אמרו חז"ל (קידושין ל' ע"א) אל תקרי ושנתם אלא ושלשתם. והנה ק"ש הוא תיקון חכמים כדי שיקיים אדם קצת מן המצווה הזאת, וטענה גדולה נגד הקראים שהם קוראים ק"ש, ואם היו קדמונים, זו מנין להם, כי גם חכמי התלמוד מודים שהיא מדרבנן.

(ח) וקשרתם לאות על ידך וכו': כדרך ש'וכתבתם על מזוזות' וגו' אינו דרך משל, וגם הישמעאלים כותבים פסוקי הקוראן על פתחיהם, כן א"א שיהיה משל 'וקשרתם'.

סְבִיבוֹתֵיכֶם: טו כִּי אֵל קָנָא יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּקִרְבְּךָ פֶּן יִחַרְהֶ
 אֶף־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּךָ וְהִשְׁמִידְךָ מֵעַל פְּנֵי הָאָדָמָה: טז לֹא
 תִּנְסֹו אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם כַּאֲשֶׁר נִסִּיתֶם בַּמִּסָּה: יז שְׁמֹר
 תִּשְׁמְרוּן אֶת־מִצְוֹת יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם וְעַד־תִּזּוּ וְחִקּוּ אֲשֶׁר
 צִוָּךְ: יח וְעָשִׂיתָ הַיָּשָׁר וְהַטּוֹב בְּעֵינֵי יְהוָה לְמַעַן יִיטֵב לָךְ
 וּבָאתָ וִירִשְׁתָּ אֶת־הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר־נִשְׁבַּע יְהוָה
 לְאַבְרָהָם: יט לְהֵדָךְ אֶת־כָּל־אֲבִיךָ מִפָּנֶיךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר
 יְהוָה: כ כִּי־יִשְׁאַלְךָ בִּנְךָ מָחָר לֵאמֹר מָה הָעֵדוּת וְהַחֲקִים
 וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ אֲתֶכֶם: כא וְאָמַרְתָּ
 לְבִנְךָ עֲבָדִים הָיִינוּ לְפָרְעָה בְּמִצְרַיִם וַיֹּצִיאֵנוּ יְהוָה
 מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה: כב וַיֹּתֶן יְהוָה אוֹתוֹת וּמִפְתֹּיִם גְּדֹלִים
 וָרָעִים | בְּמִצְרַיִם בְּפָרְעָה וּבְכָל־בֵּיתוֹ לְעֵינֵינוּ: כג וְאוֹתָנוּ
 הוֹצִיא מִשָּׁם לְמַעַן הָבִיא אֹתָנוּ לָתֵת לָנוּ אֶת־הָאָרֶץ
 אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם: כד וַיֹּצִיאֵנוּ יְהוָה לַעֲשׂוֹת אֶת־כָּל־
 הַחֲקִים הָאֵלֶּה לְיִרְאָה אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵינוּ לְטוֹב לָנוּ כָּל־

את סביבותיך תנועים אחריהם, הוצרך להזהיר עליהם ביותר: (טו) במסה. כשיצאו ממצרים שנסוהו במים, שנאמר (שמות יז, ז): "היש ה' בקרבנו": (יח) הישר והטוב. זו פשרה, לפני רש"י משורת הדין: (יט) כאשר דבר. והיכן דבר? "והמתי את-כל-העם" וגו' (שמות כג, כז): (כ) כי

(טז) במסה: במקום שנקרא כן על שם המאורע, ושם פרטי מקבל ה"א כשהוא מורה על דבר. שד"ל והר' זלמן הענא (רז"ה) חשב, כי ההפסק יביא פתח, ומילת 'כיונה' (ישעיה ל"ח י"ד, תהלים נ"ה ו'), שהביא יש"ר על משפטה, כי ענינה ככל יונה.

(כד) ליראה את ה' אלהינו: יראת ה' איננה בלבד היראה שבלב, אך כל העבודות והמעשים הטובים מפני יראת ה' נקראים כן, כמו 'ויהי מורה אתם איך ייראו את ה' (מלכים ב' י"ז כ"ח);

הַיָּמִים לְחִיתָנוּ כְּהַיּוֹם הַזֶּה: כֹּה וְצָדָקָה תִּהְיֶה-לָּנוּ כִּי-
נִשְׁמָר לַעֲשׂוֹת אֶת-כָּל-הַמִּצְוָה הַזֹּאת לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֵינוּ
כַּאֲשֶׁר צֻוֵּנוּ: ^{ז א} כִּי יִבְיָאֲךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶל-הָאָרֶץ
אֲשֶׁר-אַתָּה בָּא-שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ וְנִשְׁלַל גּוֹיִם-רַבִּים |
מִפְּנֶיךָ הַחַתִּי וְהַגְּרָגְשִׁי וְהָאֲמֹרִי וְהַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרָזִי וְהַחִוִּי
וְהַיְבוּסִי שִׁבְעָה גּוֹיִם רַבִּים וְעַצוּמִים מִמֶּךָ: ^ב וְנִתְּנָם יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ לְפָנֶיךָ וְהִכִּיתָם הַחֲרֹם תַּחְרִים אֹתָם לְאֶתְכָרֶת
לָהֶם בְּרִית וְלֹא תַחֲנָם: ^ג וְלֹא תַתְּחִתָּן בָּם בְּתֶךָ לֹא-
תִתֶּן לָבָנוּ וּבִתּוֹ לְאֶתְקַח לְבָנֶיךָ: ^ד כִּי-יִסִּיר אֶת-בְּנֶיךָ
מֵאַחֲרֵי וְעַבְדּוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְחָרָה אַף-יְהוָה בָּכֶם

בנך מאחרי. בנו של גוי כשישא את בתך, יסיר את בנך אשר תלד לו בתך, מאחרי. למדנו שכן בתך הבא מן הגוי קרוי בנך, אבל בן בנך הבא מן הגויה אינו קרוי "בנך", אלא "בנה", שהרי לא נאמר על בתו: לא תקח כי תסיר את

ישאלך בנך מחור. יש מחור שהוא אחר זמן: (א) ונשל. לשון השלכה והתזה. וכן (דברים יט, ה): "ונשל הברזל": (ב) ולא תחנם. לא תתן להם חן, אסור לו לאדם לומר: כמה נאה גוי זה. דבר אחר: לא תתן להם חנייה בארץ: (ד) כי יסיר את

רש"י

והנה ה' צונו ליראה אותו על ידי החוקים האלה. המצוות הן מפאת עצמן לטוב לנו, כי בהן יתקנו עניני החברה בשלום ובמישור, ומלבד זה צדקה וזכות תהיה לנו אם נשמור אותן, וזה 'לפני ה' (פסוק כ"ה), שיתן לנו שכר על זה.

שד"ל

(ד) כי יסיר את בנך מאחרי: אין הכוונה כפירש"י על הבנים אשר תלד בת ישראל בבית הנכרי, כי הם אינם סרים מאחרי ה', אחרי שלא נולדו בישראל, ואיך יאמר על זה 'וחרה אף ה' בכם והשמידך מהר'? אחרי שאין ענין זה מזיק כלל ולא מפסיד אמונת האומה, כי האשה הנישאת לנכרי היא מתפרדת מבית אביה והלכה והיתה לעם אחר; אבל הכוונה על בנך ממש, כי העם ההוא אשר תתחתן בו ולקחת מבנותיו לבניך, העם ההוא יסיר את בנך מאחרי, כלומר האשה ואביה ואחיה יהיו גורמים להרחיקו מעל ה', כי יחדיו יעבדו אלהים אחרים. וכן הם דברי ר' שמעון בן יוחאי בקדושין ס"ח ע"ב בנך הבא מן הישראלית קרוי בנך, ואין בנך הבא מן הנכריה קרוי בנך אלא בנה, והכוונה על בנך ממש, לא על בן בנך כפירש"י. וכבר תפש עליו רבינו תם (שם בתוספות ד"ה בנך הבא) ופירש הכתוב כפירוש, ואמר כי יסיר מוסב אל החותן.

וְהִשְׁמִידְךָ מִהֶרָּה: הַכִּי אִם־כֹּה תַעֲשׂוּ לָהֶם מִזְבַּחַתֵּיהֶם
 תִּתְּצוּ וּמִצִּבְתָּם תִּשְׁבְּרוּ וְאֲשִׁירֵהֶם תִּגְדְּעוּן וּפְסִילֵיהֶם
 תִּשְׂרְפוּן בָּאֵשׁ: וְכִי עַם קָדוֹשׁ אַתָּה לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ
 בָּךְ בָּחַר | יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לִהְיוֹת לּוֹ לְעַם סִגְלָה מִכָּל־
 הָעַמִּים אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי הָאָדָמָה: זֶלָּא מַרְבַּכֶּם מִכָּל־הָעַמִּים
 חֲשֵׁק יְהוָה בָּכֶם וַיִּבְחַר בָּכֶם כִּי־אַתֶּם הִמַּעַט מִכָּל־
 הָעַמִּים: חַ כִּי מֵאֲהַבַת יְהוָה אֶתְכֶם וּמִשְׁמְרוֹ אֶת־הַשְּׁבָעָה
 אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם הוֹצִיא יְהוָה אֶתְכֶם בְּיַד חֲזָקָה
 וַיַּפְדֶּךָ מִבֵּית עַבְדִּים מִיַּד פֶּרַעַה מִלֶּךְ־מִצְרָיִם: מַפְטִיר

(שמות טז, ח): "ונחנו מה". לא כנבוכדנאצר רש"י
 שאמר (ישעיה יד, יד): "אדמה לעליון", וסנחריב
 שאמר (מלכים ב יח, לה): "מי בכלל-אלהי
 הארצות". וחירם שאמר (יחזקאל כח, ב): "אל
 אני, מושב אלהים ישבתי": כי אתם המעט. הרי
 "כי" משמש בלשון "דהא": (ח) כי מאהבת ה'.
 הרי "כי" משמש בלשון "אלא", לא מרבכם
 חשק ה' בכם, אלא מאהבת ה' אתכם: ומשמרו
 את השבעה. מחמת שמרו את השבעה:

בנך מאחרי, אלא "כי יסיר את בנך" וגו':
 (ה) מזבחתיהם. של בנין: ומצבתם. אבן אחת:
 ואשיריהם. אילנות שעובדין אותם: ופסיליהם.
 צלמים: (ז) לא מרבכם. כפשוטו. ומדרשו (חולין
 פט ע"א): לפי שאין אתם מגדילים עצמכם
 כשאני משפיע לכם טובה, לפיכך (חשק)
 [חושקנין] בכם: כי אתם המעט. הממעטין
 עצמכם, כגון אברהם שאמר (בראשית יח, כז):
 "ואנכי עפר ואפר". וכגון משה ואהרן שאמרו

(ה) בראב"ע: ולא תתגאל בדברי הגויות המצוירות כמצבות ואשרים, כן הוא בשני כ"י ובדפוס
 נאפולי כמצבות בכ"ף. ופירוש הגויות: הגופות; ור' דניאל יע"ל כתב הגויות בשני ווי"ן ויפה
 עשה, והאחרונים לא הבינו והדפיסו הכותיות, גם בוקסטארף הביאו בלקסיקון תלמודיקום
 בערך גוי.

כתב יד:

דפוס ראשון:

ואשיריהם: אשרה לדברי געז' היה מתחילה שם פרטי ואשיריהם: ע' ישעיה י"ז ח'.
 לאליל נקבה אולי אשת הבעל, ואח"כ שם כולל כל

מין צלם ותמונה, ואין שום ראיה שיהיה ענין השם הזה אילן או יער, רק מכתוב אחד והוא
 'לא תטע לך אשרה כל עץ' (דברים ט"ז כ"א) ולהיות המקרא הזה יחידי נפרש נטיעה ל' שימה
 כמו 'ויטע אהלי אפֿדֿנֿו' (דניאל י"א מ"ה).

ט וידעת כי יהוה אלהיך הוא האלהים האל הנאמן
 שמר הברית והחסד לאהביו ולשמרי מצותיו מצותו כתיב
 לאלף דור: ומשלם לשנאיו אל-פניו להאבידו לא יאחר
 לשנאו אל-פניו שלם-לו: יא ושמרת את-המצוה ואת-
 החקים ואת-המשפטים אשר אנכי מצוך היום
 לעשותם:

"לאלפים": לאהביו. אלו העושין מאהבה:
 ולשמרי מצותו. אלו העושין מיראה: (י) ומשלם
 לשנאיו אל פניו. בחייו משלם לו גמולו הטוב כדי
 להאבידו מן העולם הבא: (יא) היום לעשותם.
 ולמחר — לעולם הבא — ליטול שכרם:

רש"י (ט) לאלף דור. ולהלן (דברים ה, ט) הוא אומר
 "לאלפים". כאן שהוא סמוך אצל "לשמרי
 מצותו", העושין מיראה, הוא אומר "לאלף".
 ולהלן שהוא סמוך אצל "לאהביו", העושין
 מאהבה ששכרם יותר גדול, הוא אומר

פרשת עקב

וַיְהִי | עַקֵּב תִּשְׁמָעוֹן אֶת הַמְּשָׁפְטִים הָאֵלֶּה וּשְׁמֵרְתֶּם
וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם וּשְׁמֹר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְךָ אֶת-הַבְּרִית וְאֶת-
הַחֹסֶד אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם: ^{יג} וְאַהֲבֶיךָ וּבִרְכֶךָ וְהִרְבֶּיךָ
וּבִרְךָ פְּרִי-בִטְנְךָ וּפְרִי-אֲדָמְתְּךָ דִּגְגֶנְךָ וְתִירְשֶׁךָ וַיַּצְהֶרְךָ
שָׁגֵר-אֶלְפֶיךָ וַעֲשִׂתָּרְתָּ צֹאנְךָ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר-נִשְׁבַּע
לְאַבְרָהָם לֵאמֹר: ^{יד} בְּרוּךְ תִּהְיֶה מִכָּל-הָעַמִּים לֹא-יְהִי
בְּךָ עָקָר וְעַקְרָה וּבְבִהֶמְתְּךָ: ^{טו} וְהִסִּיר יְהוָה מִמֶּךָ כָּל-חֲלִי
וְכָל-מַדּוּי מִצָּרִים הָרָעִים אֲשֶׁר יִדְעָתָ לֹא יִשְׁיִמֶם בְּךָ
וְנָתַנָּם בְּכָל-שָׁנָאִיךָ: ^{טז} וְאַכְלָתָ אֶת-כָּל-הָעַמִּים אֲשֶׁר יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ לְאֶתְחֹסֶם עֵינֶיךָ עֲלֵיהֶם וְלֹא תַעֲבֹד אֶת-
אֱלֹהֵיהֶם כִּי-מוֹקֵשׁ הוּא לְךָ: ^{יז} כִּי תֹאמַר בְּלִבְבֶּךָ רַבִּים

ענך". ורבותינו אמרו (חולין פד ע"ב): למה נקרא רש"י
שם "עשתרת", שמעשירות את בעליהן:
(יד) עקר. שאינו מוליד: (יז) כי תאמר בלבבך. על
כרחך לשון דלמא הוא, שמא תאמר בלבבך:
מפני שהם רבים, לא אוכל להורישם?! אל
תאמר כן, לא תירא מהם. ולא יתכן לפרשו
באחד משאר לשונות של "כי" שיפל עליו שוב

(יב) והיה עקב תשמעון. אם המצות הקלות
שאדם דש בעקביו תשמעון: ושמו ה' וגו'.
ישמר לך הבטחתו: (יג) שגר אלפיך. ולדי בקרך,
שהנקבה משגרת ממעיה: ועשתרת צאנך.
מנחם פרש: "אבירי בשן" (תהלים כב, יג) —
מבחר הצאן, כמו (בראשית יד, ה): "עשתרת
קרנים", לשון חזק. ואנקלוס תרגם: "ועדרי

(יב) ושמו ה' אלהיך לך את הברית: כשתהיו אתם לו לעם, הוא ישמור בריתו ויהיה לכם
לאלהים עוזר ומושיע בכל עת, ואם לא תעשו אתם את שלכם, לא יהיה גם הוא לכם לאלהים
על הענין הזה, אבל יענישכם כחטאותיכם, אע"פ שלא יפר את בריתו עמכם לנטוש אתכם
לגמרי.

(טז) מדוי מצרים: הם תחלואים פרטיים לארץ מצרים, כגון הצרעת;

1. *Aegyptus talium vitiorum genitrix*. Plinius, *Historia naturalis*, lib.26 cap. 1.

(טז) כי מוקש הוא: כל אחד מהגוים ההם, אם תקימהו אצלך, יהיה לך למוקש, שתעבוד את
אלהיהם ותסור מאחרי ה'.

הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה מִמֶּנִּי אֵיכָה אוֹכַל לְהוֹרִישָׁם: יח לֹא תִירָא
מֵהֶם זָכַר תִּזְכֹּר אֶת אֲשֶׁר-עָשָׂה יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְפָרְעָה
וּלְכָל-מִצְרָיִם: יט הַמַּסֶּת הַגְּדֹלָת אֲשֶׁר-רָאוּ עֵינֶיךָ וְהָאֵתָת
וְהַמִּפְתִּים וְהַיָּד הַחֲזָקָה וְהַזֶּרַע הַנְּטוּיָה אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ כִּן-יַעֲשֶׂה יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְכָל-הָעַמִּים אֲשֶׁר-
אֵתָה יֵרָא מִפְּנֵיהֶם: כ וְגַם אֶת-הַצִּרְעָה יִשְׁלַח יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
בָּם עַד-אֲבָד הַנְּשֹׂאֲרִים וְהַנִּסְתָּרִים מִפְּנֶיךָ: כא לֹא תַעֲרֹץ
מִפְּנֵיהֶם כִּי-יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּקִרְבְּךָ אֵל גָּדוֹל וְנוֹרָא: כב וְנִשְׁלֹ⁹
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶת-הַגּוֹיִם הָאֵל מִפְּנֶיךָ מַעֲט מַעֲט לֹא תוֹכֵל
כָּלְתָם מִהֵר פֶּן-תִּרְבֶּה עָלֶיךָ חֵית הַשָּׂדֶה: כג וְנִתְּנָם יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ לְפָנֶיךָ וְהָמָם מִהוֹמָה גְּדֹלָה עַד הַשְּׂמָדָם: כד וְנָתַן
מַלְכֵיהֶם בְּיָדְךָ וְהֶאֱבַדְתָּ אֶת-שִׁמְם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם לֹא-

רש"י (כב) פן תרבה עליך חית השדה. והלא אם
עושין רצונו של מקום אין מתיראין מן החיה,
שנאמר (איוב ה, כג): "וחית השדה השלמה לך"?
אלא גלוי היה לפניו שעתידין לחטא: (כג) והמם.
נקוד קמץ כלו, לפי שאין מ"ם אחרונה מן
היסוד, והרי הוא כמו: "והם אותם". אבל
"והמם גלגל עגלתו" (ישעיה כח, כח), כלו

רש"י "לא תירא מהם": (ט) המסת. נסיונות: והאתת.
כגון: "ויהי לנחש" (שמות ד, ג). "והיו לדם
ביבשת" (שם, ט): והמפתים. המכות המפלאות:
והיד החזקה. זה הדבר: והזרע הנטויה. זו החרב
של מכת בכורות: (ז) הצרעה. מין שרץ העוף,
שהיתה זורקת בהם מרה ומסרסתן ומסמאה
את עיניהם, בכל-מקום שהיו נסתרים שם:

(כ) וגם את הצרעה: יהושע (כ"ד י"ב) הזכירה לישראל, א"כ בהכרח נתאמת הדבר, אע"פ שלא
נזכר המאורע הזה בפירוש בסיפור כיבוש הארץ. בתנ"ך כ"י שנת ק"ז מצאתי: עד-אבד,
והרביע נכון, ולי נראה עד-אבד הנשארים והכוונה עד שיאבדו מפניך הנשארים והנסתרים.

(כג) והמם: כפירש"י וְהָם אותם, משורש הוּם כמו מהומה.

(כד) לֹא תַחַמַּד וגו': הם אלהי הנכר אשר בתכשיטיהם, כאמור ביעקב (בראשית ל"ה ב' וד').

תועבת ה' אלהיך הוא: הכסף והזהב העשוי בצורת ע"ז או על שם ע"ז.

יִתְצַב אִישׁ בְּפָנָיו עַד הַשְּׁמֹדֶה אֹתָם: כה פְּסִילִי אֱלֹהֵיהֶם
 תִּשְׂרְפוּן בָּאֵשׁ לֹא-תַחֲמֹד כֶּסֶף וְזָהָב עֲלֵיהֶם וְלִקְחַתָּ לָךְ
 פֶּן תִּזְקַשׁ בּוֹ כִּי תֹעֲבֹת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ הוּא: כו וְלֹא-תִבְיֵא
 תֹעֲבָה אֶל-בֵּיתְךָ וְהָיִיתָ חָרֵם כָּמֹהוּ שִׁקָּץ | תִּשְׁקָצְנוּ
 וְתֵעֵב | תִּתְעַבְּנוּ כִּי-חָרֵם הוּא: ח א כָּל-הַמִּצְוָה אֲשֶׁר
 אָנֹכִי מֵצִוְּךָ הַיּוֹם תִּשְׁמְרוּן לַעֲשׂוֹת לְמַעַן תַּחֲיֶוּן וּרְבִיתֶם
 וּבִאתֶם וִירִשְׁתֶּם אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-נִשְׁבַּע יְהוָה לְאַבְרָהָם:
 ב וְזָכַרְתָּ אֶת-כָּל-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הוֹלִכְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ זֶה
 אַרְבָּעִים שָׁנָה בַּמִּדְבָּר לְמַעַן עֲנִתְךָ לְנִסְתֶּךָ לְדַעַת אֶת-
 אֲשֶׁר בִּלְבָבְךָ הִתְשַׁמַּר מִצֻּרְתִּי מִצִּיבֵי אִם-לֹא: ג וַיַּעֲנֶךָ
 וַיִּרְעַבְךָ וַיֹּאכַלְךָ אֶת-הַמֶּן אֲשֶׁר לֹא-יָדַעְתָּ וְלֹא יָדָעוּן
 אֲבֹתֶיךָ לְמַעַן הוֹדִיעֶךָ כִּי לֹא עָלֶה-לָּחֶם לְבָדוֹ יְחִיָּה הָאָדָם

יסוד, לפיכך חציו קמץ וחציו פתח, כשאר פעל של שלש אותיות: (א) כִּלְהַמְצוֹת. כפשוטו. ומדרש אגדה (תנחומא): אם התחלת במצוה, גמר אותה, שאינה נקראת אלא על שם הגמרה, שנאמר (יהושע כד, לב): "ואת-עצמות

יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם". והלא משה לבדו נתעסק בהם להעלותם?! אלא לפי שלא הספיק לגמרה וגמרה ישראל, נקראת על שמם: (ב) הַתְּשַׁמֹּר מִצֻּרְתִּי. שלא תנסהו ולא תהרהר אחריו:

(א) וּרְבִיתֶם וּבִאתֶם וִירִשְׁתֶּם אֶת הָאָרֶץ: אחר שייכנסו לא"י היו צריכים לפרות ולרבות, כדי שד"ל לבוא בכולה ולירש אותה ולהוריש את הכנעני הנשאר בה.

(ב) לְמַעַן עֲנִתְךָ לְנִסְתֶּךָ: נ"ל 'למען' קשור למילת לנסותך, לענותך כדי לנסותך, כי הנסיון הוא הדבר המכונן, ולא העינוי. ובענין עומק הדבר יפה כתב הכורם כי מכאן נראה, שעיכובם במדבר היה לנסיון ולא על חטא המרגלים, ושאמנם אמיתת הענין היא כי תחילת המחשבה היתה להוליכם במדבר מ' שנה אם לא יעמדו בניסיון, אבל אם יעמדו בניסיון יביאם מיד אל הארץ. וזה מסייע מאד לשיטתי בענין המרגלים, כי לא היה עונש ממש, אלא כי ה' ניסה את ישראל על ידיהם וראה שאינם ראויים לבוא אל הארץ, ועיכבם שם עד קום דור אחר, ועיין שם עוד. והנה פי' הכתוב כי סיבת לכתם במדבר היה כי רצה ה' לנסותם הראויים הם להיכנס

כִּי עַל־כָּל־מוֹצֵא פִי־יְהוָה יַחֲיֶה הָאָדָם: ד שְׁמַלְתֶּךָ לֹא
 בִּלְתָּה מִעֲלִיךָ וְרַגְלֶךָ לֹא בִצָּקָה זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה:
 ה וַיִּדְעַתָּ עַם־לִבְבֶךָ כִּי כָאֲשֶׁר יִיָּסֵר אִישׁ אֶת־בָּנוּ יְהוָה
 אֱלֹהֶיךָ מִיִּסְרֶךָ: ו וְשָׁמַרְתָּ אֶת־מִצְוֹת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לִלְכֹת
 בְּדַרְכָּיו וּלִירְאָה אֹתוֹ: ז כִּי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מְבִיאֲךָ אֶל־אֶרֶץ
 טוֹבָה אֶרֶץ גִּנְחָלִי מִים עֵינַת וְתַהֲמַת יִצְאִים בִּבְקָעָה
 וּבְהָרִ: ח אֶרֶץ חֹטָה וְשֹׁעֲרָה וְגִפְּן וְתֵאֵנָה וְרִמּוֹן אֶרֶץ־זֵית
 שָׁמֶן וְדִבְשׁ: ט אֶרֶץ אֲשֶׁר לֹא בְּמִסְכָּנָה תֹאכַל־בָּהּ לֶחֶם

רש"י (ד) שמלתך לא בלתה. ענני כבוד היו שפים עממה, כלבוש הזה של חמט שגדל עמו: לא בכסותם ומגהצים אותם כמין כלים מגהצים, בצקה. לא נפחה כבצק, כדרך הולכי יחף ואף קטניהם כמו שהיו גדלים היה גדל לבושן שרגליהם נפוחות: (ח) זית שמן. זיתים העושים

לארץ ולהיות לאומה בין אומות, וניסה אותם בדבר המרגלים, ואחר שלא עמדו בניסיון, עיכבם שם, אבל 'ויענך וירעיבך' הוא ענין אחר והוא למען הודיעך וגו'.

(ד) שמלתך לא בלתה מעליך: לא חסרת חליפות שמלות עד שתבלה שמלתך על בשרך מבלי להחליפה, וכן רגלך לא בצקה מבלי מנעלים, כי ה' זימן לך כל צרכך (קלרי). לפי זה תבת מעליך מדויקת, כי לא היה שלא בלו השמלות דרך נס, אבל לא בלו בהיותן על בשרם, עד שיצטרכו ללבוש בלואים, והנה 'מעליך' פירושו בהיותן עליך, כמו 'עורי שחר מעלי' (איוב ל' ל'), בעודו עלי.

בִּצָּקָה: אין ענינו נפיחה, כי הבצק נקרא כך קודם שיחמץ (את בצקו טרם יחמץ' שמות י"ב ל"ד) אבל הוא Callo, בצקת וקשוי שדומה לבצק שנתקשה; והנה 'רגלך לא בצקה' דומה למה שכתוב במקום אחר (למטה כ"ט ד') 'ונעלך לא בלתה מעל רגלך', שהיו לך נעלים להחליף ולא הוצרכת לילך יחף באופן שיבצקו רגליך. והנה הענין מפורש בנחמיה (ט' כ"א): 'ארבעים שנה כלכלתם במדבר לא חסרו שלמתיהם לא בלו ורגליהם לא בצקו', - לא אמר שהיה בזה נס, אלא שלא חסרו דבר כי ה' ספק צרכיהם.

(ה) וידעת עם לבבך כי וגו': תבין כי ה' אוהב אותך אחרי שלא חסרת דבר, ואם כן כל מה שמצווה לך אינו אלא לטובתך.

(ט) אבניה ברזל: קשות וטובות לבנין (ספורנו), אבל אם היו רוב ההרים הרי ברזל היה הקרקע טרשין, לא ארץ פרי.

לֹא־תַחֲסֹר כָּל בָּה אֲרֶץ אֲשֶׁר אֲבִנֶיהָ בְּרָזָל וּמִהֲרָרֶיהָ
 תַּחֲצֹב נַחֲשֶׁת: ^י וְאָכַלְתָּ וּשְׂבַעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
 עַל־הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן־לָךְ: ^{יא} שְׁנֵי יָא הַשְׁמַר לָךְ פֶּן־
 תִּשָּׁכַח אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְבַלְתִּי שָׁמַר מִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו
 וַחֲקֹתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מִצְוֶה הַיּוֹם: ^{יב} פֶּן־תֹּאכַל וּשְׂבַעְתָּ
 וּבָתִּים טִבִּים תִּבְנֶה וַיִּשְׁבַּת: ^{יג} וּבִקְרָךְ וְצֹאנֶךָ יִרְבֹּן וְכֶסֶף
 וְזָהָב יִרְבֶּה־לָּךְ וְכָל אֲשֶׁר־לָךְ יִרְבֶּה: ^{יד} וְרָם לְבַבְךָ וְשִׁכַּחְתָּ
 אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ הַמוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים:
^{טו} הַמּוֹלִיכְךָ בַּמִּדְבָּר | הַגִּדֵּל וְהַנּוֹרָא נַחֲשׁ | שָׂרָךְ וְעַקְרָב
 וְצִמְאֹן אֲשֶׁר אִין־מִים הַמוֹצִיא לָךְ מִים מִצּוֹר הַחֲלָמִישׁ:
^{טז} הַמֵּאֲכִלְךָ מִן בַּמִּדְבָּר אֲשֶׁר לֹא־יִדְעוֹן אֲבֹתֶיךָ לְמַעַן
 עֲנֶתְךָ וּלְמַעַן נִסְתָּךְ לְהִיטִיבְךָ בְּאַחֲרִיתֶךָ: ^{יז} וְאָמַרְתָּ בְּלִבְבְּךָ
 כָּחִי וְעַצְם יָדִי עָשָׂה לִי אֶת־הַחֵיל הַזֶּה: ^{יח} וְזָכַרְתָּ אֶת־
 יְהוָה אֱלֹהֶיךָ כִּי הוּא הִנִּיתָ לָּךְ כָּח לַעֲשׂוֹת חֵיל לְמַעַן
 הָקִים אֶת־בְּרִיתוֹ אֲשֶׁר־נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם כִּי־זֶה הַזֶּה: ^{יט} וְהָיָה
 אִם־שָׁכַח תִּשָּׁכַח אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וְהִלַּכְתָּ אַחֲרֵי אֱלֹהִים

(י) וברכת: היא אזוהרה לברך את ה' ולהזכיר כי הטובה אשר באה לך מאתו היא, וסיום האזוהרה הזאת היא 'השמר לך פן תשכח' (פסוק י"א) (מהר"ר הלל קנטוני). אמנם לפי הפשט אין זה ציווי, רק הודעה שכל כך תהיה טובתך והצלחתך, עד כי מעצמך תכיר חסד הבורא ותתעורר לברכו; ואח"כ הזהיר שישמרו לבלתי שכוח כי מה' היתה זאת להם. כי כן טבע האדם כשתבואהו טובה גדולה, הוא מברך את ה', אך אח"כ ברוב הימים הטובה נעשית לו טבעית, והוא שוכח מצבו הקודם.

אַחֲרֵים וְעַבְדָּתֶם וְהַשְׁתַּחֲוִיתָ לָהֶם הָעֲדָתִי בְכֵם הַיּוֹם כִּי
 אָבִד תֹּאבְדוֹן: כ כַּגֹּזִים אֲשֶׁר יִהְיֶה מֵאֲבִיד מִפְּנֵיכֶם כֵּן
 תֹּאבְדוֹן עֵקֶב לֹא תִשְׁמָעוּן בְּקוֹל יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם: ט אֲשַׁמַּע
 יִשְׂרָאֵל אֹתָהּ עֲבָר הַיּוֹם אֶת־הִירָדֹן לְבֹא לָרֶשֶׁת גֹּזִים
 גְּדֻלִּים וְעַצְמִים מִמֶּךָ עָרִים גְּדֻלָּת וּבִצְרָת בַּשָּׁמַיִם: ב עַם־
 גְּדוֹל וָרֶם בָּנִי עֲנֻקִּים אֲשֶׁר אֹתָהּ יָדַעְתָּ וְאֹתָהּ שָׁמַעְתָּ מִי
 יִתְעַב לִפְנֵי בְנֵי־עֻנֻק: ג וַיִּדְעַת הַיּוֹם כִּי יִהְיֶה אֱלֹהֶיךָ הוּא־
 הָעֲבָר לִפְנֵיךָ אֲשֶׁר אֶכְלָה הוּא יִשְׁמִידֶם וְהוּא יִכְנִיעֶם
 לִפְנֵיךָ וְהוֹרֶשֶׁתֶם וְהָאֲבִדְתֶּם מֵהָר כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה לָךְ:
 שְׁלִישִׁי ד אֶל־תֹּאמַר בְּלִבִּיךָ בַּהֲדָף יִהְיֶה אֱלֹהֶיךָ אִתָּם |
 מִלִּפְנֵיךָ לֹא־אָמַר בְּצִדְקָתִי הֵבִיאֲנִי יְהוָה לָרֶשֶׁת אֶת־הָאָרֶץ
 הַזֹּאת וּבִרְשָׁעַת הַגֹּזִים הָאֵלֶּה יְהוָה מִזְרִישָׁם מִפְּנֵיךָ:
 ה לֹא בְצִדְקָתְךָ וּבִיִּשְׁרָל לְבַבְךָ אֹתָהּ בֹּא לָרֶשֶׁת אֶת־אֲרָצָם
 כִּי בִרְשָׁעַת | הַגֹּזִים הָאֵלֶּה יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מִזְרִישָׁם מִפְּנֵיךָ
 וּלְמַעַן הָקִים אֶת־הַדָּבָר אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְהוָה לֹא־בְתִיךָ

רש"י שמן: (א) גדלים ועצמים ממך. אתה עצום, והם
 עצמים ממך: (ד) אל תאמר בלבבך. צדקתי וגו' אתה בא לרשת וגוי כי ברשעת הגוים. הרי

שד"ל (ד) וברשעת הגוים האלה: הנכון כדעת רמבמ"ן, לא כרש"י ורשב"ם, שאם כן מפני היה לו
 לומר. והנה וי"ו 'וברשעת' ענינה התנגדות (quem, mentre, tandis que), ודוגמתה (למטה
 פסוק כ"ט) 'והם עמך ונחלתך', וכן: 'מדוע באתם אלי ואתם שנאתם אותי' (בראשית כ"ו כ"ז),
 'למה תקראנה לי נעמי וה' ענה בי' (רות א' כ"א), 'איך תאמר אהבתך ולבן אין אתי' (שופטים
 ט"ז ט"ו), 'מה נתן לי ואני הולך ערירי' (ברא' ט"ו ב'), 'האף אמנם אלד ואני זקנת' (ברא' ט"ו ב')
 'מה לך לספר חקי וגו' ואתה שנאת מוסר' (תהלים ג' י"ז).

לְאַבְרָהָם לִיצְחָק וְלִיעֲקֹב: וַיִּדְעַתְּ כִּי לֹא בְצַדִּיקְתָּ יְהוָה
 אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ אֶת־הָאָרֶץ הַטּוֹבָה הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ כִּי
 עַם־קָשָׁה־עָרָף אָתָּה: זֶכֶר אֶל־תְּשֻׁכַּח אֶת אֲשֶׁר־הִקְצַפְתָּ
 אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בַּמִּדְבָּר לְמִן־הַיּוֹם אֲשֶׁר־יֵצְאָתָּ | מֵאֶרֶץ
 מִצְרַיִם עַד־בָּאָכֶם עַד־הַמָּקוֹם הַזֶּה מִמִּצְרַיִם הָיִיתֶם עַם־
 יְהוָה: ^ה וּבַחֲרֹב הִקְצַפְתֶּם אֶת־יְהוָה וַיִּתְּאֲנֹף יְהוָה בְּכֶם
 לְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם: ^ט בַּעֲלַתִּי הִהְרָה לְקַחַת לִוְחַת הָאֲבָנִים
 לִוְחַת הַבְּרִית אֲשֶׁר־כָּרַת יְהוָה עִמָּכֶם וַאֲשַׁב בָּהֶר
 אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה לֶחֶם לֹא אָכַלְתִּי וּמַיִם לֹא
 שָׁתִיתִי: ^י וַיִּתֵּן יְהוָה אֵלַי אֶת־שְׁנֵי לִוְחַת הָאֲבָנִים כְּתָבִים
 בְּאַצְבָּע אֱלֹהִים וַעֲלִיָּהֶם כָּכָל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה
 עִמָּכֶם בָּהֶר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ בַּיּוֹם הַהוּא: ^{יא} וַיְהִי מִקֵּץ
 אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה נָתַן יְהוָה אֵלַי אֶת־שְׁנֵי לִחַת
 הָאֲבָנִים לַחֹת הַבְּרִית: ^{יב} וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלַי קוּם רֵד מִהָר
 מִזֶּה כִּי שַׁחַת עָמַךְ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מִמִּצְרַיִם סָרוּ מִהָר
 מִן־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתָם עָשׂוּ לָהֶם מִסְכָּה: ^{יג} וַיֹּאמֶר יְהוָה
 אֵלַי לֵאמֹר רְאִיתִי אֶת־הָעַם הַזֶּה וְהִנֵּה עַם־קָשָׁה־עָרָף
 הוּא: ^{יד} הֲרַף מִפְּנֵי וְאֲשַׁמִּידֵם וְאִמְחָה אֶת־שִׁמְם מִתַּחַת
 הַשָּׁמַיִם וְאֶעֱשֶׂה אוֹתָךְ לְגוֹי־עַצוֹם וְרַב מִמֶּנּוּ: ^{טו} וְאֶפֶן

"כי" משמש בלשון "אלא": (ט) ואשב בהר. אין "ישיבה" אלא לשון עכבה: (י) לחת. "לחת" כתיב, רש"י

וְאָרַד מִן־הָהָר וְהָהָר בָּעָר בָּאֵשׁ וּשְׁנֵי לוֹחַת הַבְּרִית עַל
 שְׁתֵּי יָדָי: ^{טז} וְאָרָא וְהִנֵּה חֲטָאתֶם לַיהוָה אֱלֹהֵיכֶם עֲשִׂיתֶם
 לָכֶם עֵגֹל מִסֶּכֶה סִרְתֶּם מֵהָר מִן־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר־צִוָּה יְהוָה
 אֶתְכֶם: ^{יז} וְאֶת־פֶּשֶׁל בָּשָׂנִי הִלַּחַת וְאֲשַׁלְּכֶם מֵעַל שְׁתֵּי יָדָי
 וְאֲשַׁבְּרֶם לְעֵינֵיכֶם: ^{יח} וְאֶת־נַפְלִי לִפְנֵי יְהוָה כָּרַאשְׁנָה
 אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה לֶחֶם לֹא אָכַלְתִּי וּמַיִם לֹא
 שָׁתִיתִי עַל כָּל־חֲטָאתְכֶם אֲשֶׁר חֲטָאתֶם לַעֲשׂוֹת הָרַע
 בְּעֵינֵי יְהוָה לְהַכְעִיסוֹ: ^{יט} כִּי יִגְרָתִי מִפְּנֵי הָאֵל וְהַחֲמָה
 אֲשֶׁר קָצַף יְהוָה עָלֵיכֶם לְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם וַיִּשְׁמַע יְהוָה
 אֵלַי גַּם בַּפֶּעַם הַהוּא: ^כ וּבֹאֲהֶרֶן הִתְאַנַּף יְהוָה מְאֹד
 לְהַשְׁמִידוֹ וְאֶת־פֶּלֶל גַּם־בְּעַד אֶהֱרֹן בַּעַת הַהוּא: ^{כא} וְאֶת־
 חֲטָאתְכֶם אֲשֶׁר־עֲשִׂיתֶם אֶת־הָעֵגֹל לְקַחְתִּי וְאֶשְׂרָף אֹתוֹ |
 בָּאֵשׁ וְאָכַת אֹתוֹ טָחוֹן הֵיטֵב עַד אֲשֶׁר־דָּק לְעָפָר וְאֲשַׁלְּף־

ארבעים יום, נמצאו כלים ביום הכפורים, בו ביום נתרצה הקדוש־ברוך־הוא לישראל בשמחה, ואמר לו למשה (במדבר יד, כ): "סלחתי כדברך", לכך הקבע למחילה ולסליחה. ומניין שנתרצה ברצון שלם? שנאמר בארבעים של לוחות אחרונות (דברים י, י): "ואנכי עמדתי בהר כימים הראשונים" — מה־הראשונים ברצון, אף

ששתיהן שוות: (יח) ואתנפל לפני ה' כראשנה ארבעים יום. שנאמר (שמות לב, ל): "ועתה אעלה אל ה' אולי אכפרה". באותה עליה נתעכבתי ארבעים יום, נמצאו כלים בכ"ט באב, שהוא עלה בשמונה עשר בתמוז, בו ביום נתרצה הקדוש־ברוך־הוא לישראל ואמר לו למשה (שמות לד, א): "פסל־לך שני לחת". עשה עוד

רש"י

(יח) כראשונה: לענין מספר הימים בלבד, שהיו ארבעים.

שד"ל

להכעיסו: הכעיס בל' מקרא אין ענינו הקציף, אלא גרם צער. עיין פירוש כעס בנתיבות השלום.

(כא) ואכת וגו': אולי העגל היה עיקרו מטיט וחמר שגילבו בצורת עגל וייבשוהו באש וחיפוהו

אֶת־עַפְרוֹ אֶל־הַנַּחַל הַיָּרְד מִן־הָהָר: כב וּבַתְּבַעְרָה וּבְמִסָּה
 וּבִקְבָרֹת הַתְּאֻוָּה מִקְצָפִים הָיִיתָם אֶת־יְהוָה: כג וּבִשְׁלַח
 יְהוָה אֶתְכֶם מִקֶּדֶשׁ בְּרִנֵּעַ לֵאמֹר עָלוּ וּרְשׁוּ אֶת־הָאָרֶץ
 אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם וַתִּמְרוּ אֶת־פִּי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם וְלֹא
 הֶאֱמַנְתֶּם לִּי וְלֹא שָׁמַעְתֶּם בְּקִלּוֹ: כד מִמָּרִים הָיִיתָם עִם־
 יְהוָה מִיּוֹם דַּעַתִּי אֶתְכֶם: כה וְאַתֶּנֶּפֶל לִפְנֵי יְהוָה אֶת־
 אַרְבָּעִים הַיּוֹם וְאֶת־אַרְבָּעִים הַלַּיְלָה אֲשֶׁר הִתְנַפְּלִיתִי כִּי־

שנים ונשארו השנים: (כא) טחון. לשון הוה, רש"י
 כמו (בראשית כו, יג): "הלוך וגדל". מולאנ"ט
 בלעז: (כה) ואתנפל וגו'. אלו הן עצמים
 האמורים למעלה, וכפול כאן לפי שכתוב כאן
 סדר תפלתו, שנאמר (להלן פסוק כו): "ה' אלהים

האחרונים ברצון. אמר מעתה אמצעיים היו
 בכעס: (כ) ובאהרן התאנף ה'. לפי ששמע לכם:
 להשמידו. זה כלוי בנים, וכן הוא אומר (עמוס ב,
 ט): "ואשמיד פריז ממעל": ואתנפל גם בעד
 אהרן. והועילה תפלתי לכפר מחצה, ומתו

זהב. והנה משה שרף את העגל באש להתיך מעליו הזהב, ואח"כ קָתַת את החרס אשר בתוכו שד"ל
 (אדוני אבי וצ"ל).

טחון: נ"ל לא טחינה ממש, אלא כתיבה דקה כעין טחינה, ולפיכך מילת טחון דבוקה בטעם
 אם 'ואַכְת'.

(כה) ואתנפל לפני: מפרשת כי תשא אין נראה כלל שהיה משה בהר ארבעים יום שלוש פעמים
 אלא שתיים, ארבעים יום ללוחות ראשונים (שמות כ"ד י"ח), וארבעים לשניים (ל"ד כ"ח), וכאן
 נזכר שהיה בהר שתי פעמים ארבעים יום לקבל הלוחות הראשונים (ט' י'), והשניים (י' י'),
 ועוד נזכר שהיה ארבעים יום בתפילה ותענית. ואי אפשר לומר כדברי ראב"ע (למטה י' פסוק
 ג') שלא התענה משה אלא פ' יום, כי לא ייתכן שארבעים היום של תפילה יהיו הם ימי קבלת
 לוחות שניים, כי כשאמר לו: 'פסל לך וכו' ועלה אלי ההרה' (דברים י', א') - כבר מחל להם,
 ולא היה בדעתו לכלותם, שאם יכלה אותם מה מקום ללוחות ולארון? אם כן ארבעים יום של
 קבלת לוחות שניים לא היו לתפילה. על כן נראה כי משה ישב כדברי רז"ל (תנחומא כי תשא פ'
 ל"א) ק"כ ימים בלא אכילה ושתייה, אלא שלדעתי האמצעיים לא היו על ההר אלא באהל,
 והם הימים שנאמר עליהם (שמות ל"ג ו'): 'ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה', ואז
 התענה להתפלל על ישראל, ובלא ספק שהיה אוכל בערב, וענין זה לא נזכר בספר שמות,
 מפני שלא היה דבר מפורסם לישראל, כי לא ידעו מה משה עושה בתוך אוהלו, וכאן משה
 מודיעם הענין להגיד להם עוצם חטאתם, כי כל כך הוצרך להתפלל ולהתענות כדי לכפר

אמר יהוה להשמיד אתכם: כו ואתפלל אליהו ואמר
 אדני יהוה אל-תשחת עמך ונחלתך אשר פדית בגדלך
 אשר-הוצאת ממצרים ביד חזקה: כז זכר לעבדיך
 לאברהם ליצחק וליעקב אל-תפן אל-קשי העם הזה
 ואל-רשעו ואל-חטאתו: כח פן-יאמרו הארץ אשר
 הוצאתנו משם מבלי יכלת יהוה להביאם אל-הארץ
 אשר-דבר להם ומשנאתו אותם הוציאם להמתם
 במדבר: כט והם עמך ונחלתך אשר הוצאת בכחך הגדל
 ובזרעך הנטויה: רביעי י א בעת ההוא אמר יהוה אלי
 פסל-לך שני-לוחות אבנים כראשונים ועלה אלי ההרה

רש"י אל-תשחת עמך" וגו': (א) בעת ההוא. לסוף ואחר כך: "ועשית לך ארון". ואני עשיתי ארון ארבעים יום נתרצה לי ואמר לי: "פסל-לך", תחילה, שכשאבוא והלוחות ביד, היכן אתנם?

שד"ל עליהם, והנה באמרו ואתנפל לפני ה' לא אמר בהר. ואתנפל (כ"ה) הוא עצמו ואתנפל שלמעלה (י"ח) וחזר וכפל כדי להגיד תפילתו (רש"י) ולהזכירם כמה טרח להשיב אף ה' מעליהם, למען יתרשם הענין בלבם ולא יוסיפו לחטוא (נתה"ש) ומה שכתוב למטה (י' י'): 'ואנכי עמדתי בהר כימים הראשונים ארבעים יום וארבעים לילה וישמע ה' אלי גם בפעם ההוא' - איננו סותר את פירושי, כי 'וישמע ה' אלי' לא ייתכן שיהיה ענינו שה' שמע אלי (לבלתי השחית אתכם) אחר ארבעים יום של תפילה שהתפללתי בהר, כי אין ספק שקודם שיעלה אל ההר, כשאמר לו ה': 'פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים' - כבר נתרצה לו, שאם היה בלבו לכלותם, מה מקום ללוחות? אבל 'וישמע ה' אלי' הוא סיום הענין, כאומר: עמדתי בהר ארבעים יום לקבל הלוחות השניים, והנה גם בפעם ההיא שמע ה' אלי ולא אבה השחיתך, ואמר לי: קום לך למסע לפני העם. ותלמידי שבתי אנקונה אומר כי לא ייתכן לומר שאכל בלילה, כי כתוב מ' יום ומ' לילה גם כאן גם בשתי פעמים אחרות בשווה, וצריך לומר כי אע"פ שהתפילה והתענית לא היו במצוות האל, אלא מרצונו של משה, עם כל זה האל נתן בו כוח למעלה מטבעו של אדם, ומשה מתחילה לא נתכוון להתענות אלא שלושה או ארבעה ימים בלא אכילה בינתיים, וכשהרגיש בעצמו רוח, הוסיף להתענות עוד ארבעים יום.

(א) ועשית לך ארון עץ: הנכון כדברי הרמב"ן בפירוש ראשון שאיננו ארון של בצלאל, אלא

וַעֲשִׂיתָ לָךְ אֲרוֹן עֵץ: בַּאֲכָתָב עַל־הַלְחַת אֶת־הַדְּבָרִים
 אֲשֶׁר הָיוּ עַל־הַלְחַת הָרָאשִׁים אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ וּשְׁמַתָּם
 בָּאָרוֹן: ג. וְאָעַשׂ אֲרוֹן עֵצִי שְׁטִים וְאָפֶסֶל שְׁנֵי־לַחַת אַבְנִים
 כָּרָאשִׁים וְאָעַל הָהָרָה וּשְׁנֵי הַלְחַת בִּידֵי: ד. וַיִּכְתֹּב עַל־
 הַלְחַת כַּמִּכְתָּב הָרָאשׁוֹן אֶת עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר^ו
 יְהוָה אֲלֵיכֶם בְּהַר מִתְּנֹדֶה הָאֵשׁ בַּיּוֹם הַקֹּהֵל וַיִּתְּנֶם יְהוָה
 אֵלַי: ה. וְאִפֹּן וְאֵרַד מִן־הָהָר וְאָשַׁם אֶת־הַלְחַת בָּאָרוֹן
 אֲשֶׁר עָשִׂיתִי וַיְהִי שֵׁם כָּאֲשֶׁר צֻוֵּי יְהוָה: ו. וּבִנֵּי יִשְׂרָאֵל
 נָסְעוּ מִבְּאֵרֶת בְּנֵי־יַעֲקֹב מוֹסְרָה שֵׁם מֵת אָהֳרֹן וַיִּקְבֹּר
 שָׁם וַיִּכְהֶן אֶלְעָזָר בֶּנוֹ תַּחְתָּיו: ז. מִשָּׁם נָסְעוּ הַגְּדָגְדָה

מבארות בני יעקב מוסרה. מה ענין זה לכאן? רש"י
 ועוד, וכי מבארות בני יעקב נסעו למוסרה?
 והלא ממוסרה באו לבני יעקב, שנאמר (במדבר
 לג, לא): "ויסעו ממוסרות" וגו'. ועוד, שם מת
 אהרן? והלא בהר ההר מת, צא וחשב ותמצא
 שמונה מסעות ממוסרות להר ההר. אלא אף
 זו מן התוכחה – ועוד זאת עשיתם, כשמת
 אהרן בהר ההר לסוף ארבעים שנה ונסתלקו

ולא זה הוא הארון שעשה בצלאל. שהרי
 משכן לא נתעסקו בו עד לאחר יום הכפורים,
 כי ברדתו מן ההר צוה להם על מלאכת
 המשכן, ובצלאל עשה משכן תחלה ואחר כך
 ארון וכלים, נמצא זה ארון אחר היה, וזהו
 שהיה יוצא עמהם למלחמה. ואותו שעשה
 בצלאל לא יצא למלחמה אלא בימי עלי,
 ונענשו עליו ונשבה: (י"ז) ובני ישראל נסעו

ארון שנעשה לשעה עד שנעשה המשכן. והיה כולו עץ, הוא והמכסה אשר עליו, וכשנעשה
 המשכן גנזוהו; אך לא צדק באמרו כי בראשונים לא ציוה לעשות ארון כי ידע שישברם, ויותר
 ייתכן לומר כי בראשונים מתוך חובתן של ישראל אחר מתן תורה היה רצון האל שישים משה
 את הלוחות לעיני העם עד שיעשו המשכן, ואחר שחטאו לא היו כדאי להסתכל בהם, וציוהו
 לתיתם מיד בתוך ארון העשוי לצורך השעה.

(ה) ויהיו שם: עד שהוקם המשכן.

(ו, ז) ובני ישראל נסעו וגו' משם נסעו וגו': שני פסוקים אלו לא אדע מהיכן באו לכאן, ודברי
 רשב"ם וראב"ע שהוא להודיע כי אהרן לא מת מיד, וזה לא יועילו ולא יצילו, כי יודעים היו
 ישראל כי אהרן לא מת רק זה זמן מועט, ואף אם היה משה רוצה להזכירם זאת, למה לו

וּמִן־הַגְּדָגְדָה יִטְבְּתָה אֶרֶץ נַחֲלֵי־מַיִם: ^ח בָּעֵת הַהוּא
הַבְּדִיל יְהוָה אֶת־שִׁבְט הַלְוִי לְשָׂאת אֶת־אֲרוֹן בְּרִית־יְהוָה
לְעֹמֵד לִפְנֵי יְהוָה לְשָׁרְתוֹ וּלְבָרֵךְ בְּשֵׁמוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה:
^ט עַל־כֵּן לֹא־הָיָה לְלֹוֹ חֵלֶק וְנַחֲלָה עִם־אֲחָיו יְהוָה הוּא
נַחֲלָתוֹ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לֹו: ^י וְאַנְכִי עֹמְדָתִי בְּהַר
כִּימִים הָרָאשִׁימִים אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה וַיִּשְׁמַע
יְהוָה אֵלַי גַּם בַּפֶּעַם הַהוּא לֹא־אָבָה יְהוָה הַשְׁחִיתָךְ:

רש"י

ענני כבוד, יראתם לכם ממלחמת מלך ערד
ונתתם ראש לחזר למצרים, וחזרתם לאחוריים
שמונה מסעות עד בני יעקן, ומשם למוסרה.
שם נלחמו בכם בני לוי והרגו מכם ואתם מהם,
עד שהחזירו אתכם בדרך חזרתכם, ומשם
חזרתם הגדגדה, הוא חר הגדגד, ומן הגדגדה
יטבתה. ובמוסרה עשיתם אבל כבד על מיתתו
של אהרן שגרמה לכם זאת, ונדמה לכם כאלו
מת שם. וסמך משה תוכחה זו לשבירת
הלוחות, לומר שקשה מיתתן של צדיקים לפני
הקדוש־ברוך־הוא כיום שנשתברו בו הלוחות,
ולהודיעך שהקשה לו מה־שאמרו (במדבר יד, ד):
”נתנה ראש” לפרש ממנו, כיום שעשו בו את
העגל: ^(ח) בעת ההוא הבדיל ה' וגו'. מוסב לענין

הראשון: בעת ההוא. בשנה הראשונה לצאתכם
ממצרים, וטעיתם בעגל, ובני לוי לא טעו,
הבדילים המקום מכם. וסמך מקרא זה לחזרת
בני יעקן, לומר שאף בזה לא טעו בה בני לוי,
אלא עמדו באמונתם: לשאת את־ארון. הלויים:
לעמד לפני ה' לשרתו ולבדוק בשמו. הכהנים,
והוא נשיאת כפים: ^(ט) על כן לא־היה ללוי חלק.
לפי שהבדלו לעבודת מזבח ואינן פנויין לחרש
ולזרע: ה' הוא נחלתו. נוטל פרס מזמן מבית
המלך: ^(י) ואנכי עומדתי בהר. לקבל הלוחות
האחרונות. ולפי שלא פרש למעלה כמה
עמד בהר בעליה אחרונה זו, חזר והתחיל בה:
כימים הראשנים. של לוחות הראשונות, מה־
הם ברצון, אף אלו ברצון, אבל האמצעיים

שד"ל

להזכיר המסעות ולא אמר כי חי עד שנת הארבעים? ולדברי האומרים כי נוספו אחר זמן,
לא הרווחנו מאומה, כי לא יובן מה ראה המוסיף להוסיפם. ואם בטעות לוקחו ממקום אחר,
לא נודע מהיכן נלקחו ואיה מקומם. והשומרונים הוסיפו: ”ובני ישראל נסעו ממוסרות ויחנו
בבני יעקן. משם נסעו ויחנו ביטבתה ארץ נחלי מים. משם נסעו ויחנו בעברונה. משם נסעו
ויחנו בעציון גבר, משם נסעו ויחנו במדבר סין היא קדש. משם נסעו ויחנו בהר ההר. וימת
שם אהרן ויקבר שם ויכהן אלעזר בנו תחתיו” - כל זה להשוות הענין למה שכתוב בפרשת
מסעי, אבל מה ענין כל זה לכאן?

^(י) ואנכי עומדתי: לקבל הלוחות השניים, כי קודם לכן כבר שמע ה' אלי בהתפללי לפניו
באוהלי, ולא אבה השחיתך.

יֹאמֶר יְהוָה אֵלַי קוּם לֵךְ לְמַסַּע לִפְנֵי הָעָם וַיָּבֹאוּ
וַיִּירָשׁוּ אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְתָּם לָתֵת לָהֶם:
חמישי יב וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל מָה יְהוָה אֱלֹהֶיךָ שְׂאֵל מִעֲמֶךָ כִּי
אִם־לִירְאָה אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לָלֶכֶת בְּכָל־דַּרְכָּיו וּלְאַהֲבָה
אֹתוֹ וּלְעַבֹּד אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכָל־לִבְבְּךָ וּבְכָל־נַפְשְׁךָ:
יג לְשָׁמֵר אֶת־מִצְוֹת יְהוָה וְאֶת־חֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מַצְוֶה
הַיּוֹם לְטוֹב לָךְ: יד הֲנִן לִיהוָה אֱלֹהֶיךָ הַשָּׁמַיִם וּשְׁמֵי הַשָּׁמַיִם
הָאָרֶץ וְכָל־אֲשֶׁר־בָּהּ: טו רַק בְּאַבְתִּיךָ חֶשֶׁק יְהוָה לְאַהֲבָה
אוֹתָם וַיִּבְחָר בְּזֶרְעִם אַחֲרֵיהֶם בָּכֶם מִכָּל־הָעַמִּים כִּי־זֶה
הַיּוֹם: טז וּמִלֵּתָם אֵת עָרְלַת לִבְבְּכֶם וְעֲרַפְכֶם לֹא תִקְשׁוּ
עוֹד: יז כִּי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים וְאֲדֹנֵי

שעמדתי שם להתפלל עליכם היו בכעס:
(יא) ויאמר ה' אלי וגו'. אף-על-פי שסרתם
מאחריו וטעיתם בעגל, אמר לי: "לך נחה את-
העם" וגו': (יב) ועתה ישראל. אף-על-פי
שעשיתם כל-זאת עודנו רחמיו וחבתו עליכם,
ומכל-מה-שחטאתם לפניו, אינו שואל מכם: כי
אם ליראה וגו'. רבותינו (ברכות לג ע"ב) דרשו
מכאן: הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים:

(יג) לשמר את מצות ה'. ואף היא לא לחנם אלא
ל טוב לך — שתקבלו שכר: (יד) הן לה' אלהיך.
הכל, ואף-על-פי-כן — "רק באבתיך חשק ה'"
מן הכל: (טו) בכם. כמו שאתם רואים אתכם
חשוקים "מכל-העמים כיום הזה": (טז) ערלת
לבבכם. אוטם לבבכם וכסויו: (יז) ואדני האדנים.
לא יוכל שום אדון להציל אתכם מידו: לא ישא
פנים. אם תפרקו עלו: ולא יקח שחד. לפייסו

(יא) למסע: כמו מסייע מבנין הפעיל, כמו מוציא ומביא (ש"ב ה' ב').

(יב) מה ה' אלקיך שאל מעמך: לא שזה שהוא שואל ממך הוא דבר קל, אלא הכוונה שאיננו
שואל דבר לעצמו, כי אם לטוב לך.

(טז) ומלתם את ערלת לבבכם: הסירו המכסה האוטמו לבלתי הבין.

(יז) אלהי האלהים: יש מאלהים אחרים אשר להם מציאות וכח כגון השמש והירח, והנה הוא
עליון עליהם.

לא ישא פנים: להיות הכל שווים לפניו, להיותו עליון על כול.

שד"ל

הָאֲדָנִים הָאֵל הַגָּדֹל הַגִּבֹּר וְהַנּוֹרָא אֲשֶׁר לֹא־יִשָּׂא פָנָיו
וְלֹא יִקַּח שָׁחַד: יח עֲשֵׂה מִשְׁפָּט יְתוֹם וְאַלְמָנָה וְאָהֵב גֵּר
לְתֵת לוֹ לֶחֶם וְשִׁמְלָה: יט וְאָהַבְתָּם אֶת־הַגֵּר כִּי־גֵרִים
הָיִיתָם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם: כ אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ תִירָא אֹתוֹ
תַעֲבֹד וּבּוֹ תִדְבָּק וּבִשְׁמוֹ תִשָּׁבַע: כא הוּא תִהְלֶתְךָ וְהוּא
אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר־עָשָׂה אִתָּךְ אֶת־הַגְּדֹלָת וְאֶת־הַנּוֹרָאֹת
הָאֵלֶּה אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ: כב בְּשִׁבְעִים נֶפֶשׁ יָרְדוּ אֲבֹתֶיךָ
מִצְרֵימָה וְעַתָּה שִׁמְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לָרֹב:
יא * וְאָהַבְתָּ אֶת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וְשִׁמְרַת מִשְׁמְרָתוֹ וְחֻקָּתָיו
וּמִשְׁפָּטָיו וּמִצְוֹתָיו כָּל־הַיָּמִים: ב וַיִּדְעֶתֶם הַיּוֹם כִּי | לֹא
אֶת־בְּנֵיכֶם אֲשֶׁר לֹא־יָדְעוּ וְאֲשֶׁר לֹא־רָאוּ אֶת־מוֹסֵר יְהוָה
אֱלֹהֵיכֶם אֶת־גְּדֻלּוֹ אֶת־יְדוֹ הַחֲזָקָה וְזִרְעוֹ הַנְּטוּיָה: ג וְאֶת־
אֲתֵתוֹ וְאֶת־מַעֲשָׂיו אֲשֶׁר עָשָׂה בְּתוֹךְ מִצְרַיִם לְפָרְעָה
מֶלֶךְ־מִצְרַיִם וּלְכָל־אֶרֶצוֹ: ד וְאֲשֶׁר עָשָׂה לְחֵיל מִצְרַיִם
לְסוּסָיו וּלְרֶכֶּבּוֹ אֲשֶׁר הִצִּיף אֶת־מִי יַם־סוּף עַל־פְּנֵיהֶם
בְּרֹדְפָם אַחֲרֵיהֶם וַיֹּאבְדֻם יְהוָה עַד הַיּוֹם הַזֶּה: ה וְאֲשֶׁר

רש"י

במבוא: (יח) עשה משפט יתום ואלמנה. הרי גבורה, ואצל גבורתו אתה מוצא ענותנות: ואהב גר לתת לו לחם ושמלה. ודבר חשוב הוא זה, שכל־עצמו של יעקב אבינו על זה נתפלל (בראשית כח, כ): "ונתן־לי לחם לאכול ובגד

ללבוש": (יט) כי־גרים הייתם. מום שבך אל תאמר לחברך: (כ) את ה' אלהיך תירא. ותעבוד לו ותדבק בו, ולאחר שיהיו בך כל־המדות הללו, אז בשמו תשבוע: (ב) וידעתם היום. תנו לב לדעת ולהבין ולקבל תוכחת: כי לא־את

שד"ל (כא) הוא תהלתך: אשר בו תתפאר, בהיות לך אלוה כזה.

עֲשֵׂה לָכֶם בַּמִּדְבָּר עַד־בְּאַכֶם עַד־הַמָּקוֹם הַזֶּה: וְאַשֶׁר
עֲשֵׂה לְדַתְּךָ וּלְאַבְיֹרֶם בְּנֵי אֱלִיָּאֵב בֶּן־רְאוּבֵן אֲשֶׁר פָּצְתָה
הָאָרֶץ אֶת־פִּיהָ וַתִּבְלַעֵם וְאֶת־בְּתִיָּהֶם וְאֶת־אֱהִלְיָהֶם וְאֵת
כָּל־הַיִּקּוּם אֲשֶׁר בְּרַגְלֵיהֶם בִּקְרֹב כָּל־יִשְׂרָאֵל: זִכְרִי עֵינֶיכֶם
הָרֹאֶת אֶת כָּל־מַעֲשֵׂה יְהוָה הַגָּדֹל אֲשֶׁר עָשָׂה: וּשְׁמַרְתֶּם
אֶת־כָּל־הַמִּצְוָה אֲשֶׁר אֲנֹכִי מֵצִוְךָ הַיּוֹם לְמַעַן תַּחֲזִיקוּ
וּבֵאתֶם וִירְשֶׁתֶם אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֶתֶּם עֹבְרִים שָׁמָּה
לְרִשְׁתָּהּ: וּלְמַעַן תִּתְּאוּרִיכוּ יָמִים עַל־הָאָדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע
יְהוָה לְאַבְתִּיכֶם לָתֵת לָהֶם וּלְזֶרְעָם אֶרֶץ זָבֹת חֶלֶב וְדִבַּשׁ:
שְׂשִׁי כִּי הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה בָּא־שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ לֹא כָאָרֶץ
מִצְרַיִם הוּא אֲשֶׁר יֵצְאתֶם מִשָּׁם אֲשֶׁר תִּזְרַע אֶת־זֶרְעֶךָ

הבטחה זו לישראל ביציאתם ממצרים, שהיו
אומרים: שמא לא נבוא אל ארץ טובה ויפה
כזו, יכול בגנותה הכתוב מדבר, וכך אמר להם:
לא כארץ מצרים היא, אלא רעה הימנה.
תלמוד לומר (במדבר יג, כב): "והברון שבע שנים
נבנתה לפני" וגו' — אדם אחד בנאן, חם בנה
צען למצרים בנו, וחרון לכנען, דרך ארץ אדם
בונה את הנאה ואחר כך בונה את הכעור,
שפסלתו של ראשון הוא נותן בשני, ובכל־
מקום החביב קודם. הא למדת, שחרון יפה
מצען. ומצרים משבחת מכל־הארצות, שנאמר
(בראשית יג, י): "כגן־ה' כארץ מצרים", וצען שבח
מצרים היא, שהיתה מקום מלכות, שכן הוא
אומר (ישעיה ל, ד): "כִּי־הִיוּ בַּצֵּעַן שְׂרִי". וחרון
פסלתה של ארץ ישראל, לכך הקצוה לקבורת

בניכם. אני מדבר עכשו, שיוכלו לומר: אנו לא
ידענו ולא ראינו בכל־זה: (י) בקרב כל־ישראל.
כל־מקום שהיה אחד מהם בורח, הארץ
נבקעת מתחתיו ובוֹלַעְתָּה. אלו דברי רבי יהודה.
אמר לו רבי נחמיה: והלא כבר נאמר (במדבר טו,
לב): "ותפתח הארץ את־פיה" ולא פיותיה?
אמר לו: ומה אני מקים בקרב כל־ישראל? אמר
לו: שנעשית הארץ מדרון כמשפך, וכל־מקום
שהיה אחד מהם בורח, היה מתגלגל ובא עד
מקום הבקיעה: ואת כל־היקום אשר ברגליהם.
זה ממונו של אדם, שמעמידו על רגליו: (י) כי
עֵינֶיכֶם הִרְאָה. מוסב על מקרא האמור למעלה
(פסוק ב): "כי לא את־בניכם אשר לא־ידעו" וגו'
כי אם עמכם אשר "עֵינֶיכֶם הִרְאָה" וגו': (י) לא
כארץ מצרים הוא. אלא טובה הימנה. ונאמרה

(י) והשקית ברגלך: שהיו מביאים המים בידים והולכים ברגליהם ומשקים השדה.

וְהִשְׁקִיתָ בְּרִגְלְךָ כֶּגֶן הַיֶּרֶק: יא וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים
שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ אֶרֶץ הָרִים וּבִקְעָתָה לְמִטְרַת הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתֶּה-
מִיָּם: יב אֶרֶץ אֲשֶׁר-יְהוָה אֱלֹהֶיךָ דָּרַשׁ אֹתָהּ תָּמִיד עֵינֵי
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בָּהּ מִרְשִׁית הַשָּׁנָה וְעַד אַחֲרִית שָׁנָה:
יג וְהָיָה אִם-שָׁמַעַתְּ תִשְׁמָעוּ אֶל-מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוָּה
אֶתְכֶם הַיּוֹם לֵאמֹר לֹא-תִהְיֶה אֶת-יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם וְלַעֲבֹדוֹ בְּכָל-
לְבַבְכֶם וּבְכָל-נַפְשְׁכֶם: יד וְנָתַתִּי מִטֶּר-אֲרָצְכֶם בְּעֵתוֹ יוֹרֶה

ההר – בית כור ממנו חמשת כורין: ארבעה מארבעה שפועיו ואחד בראשו: ובקעת. הן מישור: (יב) אשר ה' אלהיך דרש אותה, והלא כל-הארצות הוא דורש, שנאמר (איוב לח, כו): "להמטיר על ארץ לא-איש". אלא כביכול אינו דורש אלא אותה, ועל ידי אותה דרישה שדורשה, דורש את כל-הארצות עמה: תמיד עיני ה' אלהיך בה. לראות מה-היא צריכה ולחדש לה גזרות, עתים לטובה ועתים לרעה וכו', כדאיתא בראש השנה (יז ע"ב): מרשית השנה. מראש השנה נדון מה-יהא בסופה: (יג) והיה אם שמע. "והיה" מוסב על האמור למעלה – "למטר השמים תשתה מים": והיה אם שמע תשמעו. אם "שמע" בישן "תשמע" בחדש. וכן (דברים ח, יט): "והיה אם שכח תשכח" – אם התחלת לשכח סופך שתשכח כולה, שכן כתיב במגלה: אם תעזבני יום, יומים אעזבך: מצוה אתכם היום. שיהיו עליכם

מתים, ואף-על-פי-כן היא יפה מצען. ובמסכת כתובות (ק"ב ע"א) דרשו בענין אחר: אפשר, אדם בונה בית לבנו הקטן ואחר כך לבנו הגדול, אלא שמבנה על אחד משבעה בצען: אשר יצאתם משם. אפילו ארץ רעמסס וארץ גשן אשר ישבתם בה, והיא במיטב ארץ מצרים, שנאמר (בראשית מז, יא): "במיטב הארץ" וגו', אף היא אינה כארץ ישראל: והשקית ברגלך. ארץ מצרים היתה צריכה להביא מים מנילוס ברגלך ולהשקותה, צריך אתה לנדד משנתך ולעמל, והנמוך שותה ולא הגבוה, ואתה מעלה המים מן הנמוך לגבוה. אבל זו – "למטר השמים תשתה-מים" (דברים יא, יא) – אתה ישן על מטתך והקדוש-ברוך-הוא משקה נמוך וגבוה, גלוי ושאינו גלוי, כאחת: כגן הירק. שאין די לו בגשמים, משקין אותו ברגל ובכתף: (יא) ארץ הרים ובקעת. משבח ההר מן המישור, שהמישור – בבית כור אתה זורע כור, אבל

שד"ל (יא) ארץ הרים ובקעת: הארץ הזאת מקבלת המים מן המטר ולא מן הנהר כארץ מצרים, ואפילו היה בה איזה נהר כנילוס, לא היה מועיל, כי היא ארץ הרים ובקעות ולא יוכל הנהר לעלות ולהשקות את ההר (תלמידי מוה"ר אברהם חי מיינסטער), והנה היא צריכה להשגחת ה' שימטיר עליה בזמן הראוי, וכמו שפירשו רשב"ם וראב"ע והמבאר. ומה שאמר ובקעות לו, שאין רוב הארץ ההיא מישור (באופן שיועיל הנהר להשקות רוב הארץ) אלא הרים ובין ההרים בקעות.

וּמִלְקוֹשׁ וְאַסְפַּת דִּגְנָךְ וְתִירְשֶׁךָ וְיִצְהָרְךָ: ^{טו} וְנָתַתִּי עֵשֶׂב
 בְּשִׂדְךָ לְבִהְמֶתְךָ וְאָכְלָתָּ וּשְׂבַעְתָּ: ^{טז} הַשְּׁמָרוּ לָכֶם פֶּן־
 יִפְתָּה לְבַבְכֶם וְסִרְתֶּם וְעַבַּדְתֶּם אֱלֹהִים אֲחֵרִים
 וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם: ^{יז} וְחָרָה אַף־יְהוָה בָּכֶם וְעָצָר אֶת־
 הַשָּׁמַיִם וְלֹא־יִהְיֶה מָטָר וְהֶאֱדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת־יְבוּלָהּ

ולא אויבך, כענין שנאמר (ישעיה סב, ח"ט): "אם־
 אתן את דגנך וגו' כי מאספיו יאכלהו". ולא
 כענין שנאמר (שופטים ו, ג): "והיה אם זרע
 ישראל" וגו': ^(טו) ונתתי עשב בשדך. שלא
 תצטרך להוליכה למדבריות. דבר אחר:
 שתהיה גוזז תבואתך כלימות הגשמים
 ומשליך לפני בהמתך, ואתה מונע ידך ממנה
 שלשים יום קדם לקציר, ואינה פוחתת מדגנה:
 ואכלת ושבעת. הרי זו ברכה אחרת, שתהא
 ברכה מצויה בפת בתוך המעים: ^(טז) ואכלת
 ושבעת. השמרו לכם. כיון שתהיו אוכלים
 ושבעים, השמרו לכם שלא תבעטו, שאין אדם
 מורד בהקדוש־ברוך־הוא אלא מתוך שביעה,
 שנאמר (דברים ח, יב"ג): "פן תאכל ושבעת [וגו']
 ובקרך וצאנך ירביין". מה־הוא אומר אחריו?
 "ורם לבבך ושכחת": וסרתם. לפרש מן התורה,
 ומתוך כך "ועבדתם אלהים אחרים", שכיון
 שאדם פורש מן התורה הולך ומדבק בעבודה
 זרה. וכן דוד אמר (שמואל־א כו, יט): "כי גרשוני
 היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבד" וגו'.
 ומי אמר לו כן? אלא כיון שאני מגרש מלעסק
 בתורה, הריני קרוב לעבד אלהים אחרים:
 אלהים אחרים. שהם אחרים לעובדיהם: צועק
 אליו ואינו עונהו, נמצא עשוי לו כנכרי: ^(יז) את
 יבולה. אף מה־שאתה מוביל לה, כענין שנאמר

חדשים, כאלו שמעתם בו ביום: לאהבה את ה'.
 שלא תאמר: הרי אני לומד בשביל שאהיה
 עשיר, בשביל שאקרא רב, בשביל שאקבל
 שכר. אלא, כל־מה־שתעשה עשה מאהבה
 וסוף הכבוד לבוא: ולעבדו־בכל־לבבכם. עבודה
 שהיא בלב, וזו היא תפלה, שהתפלה קרויה
 עבודה, שנאמר (דניאל ו, יז): "אלהך די אנת
 פלח־לה בתדירא", וכי יש פלחון בבבל? אלא,
 על שהיה מתפלל, שנאמר (שם, יא): "וכיון
 פתיחן לה" וגו'. וכן בדוד הוא אומר (תהלים
 קמא, ב): "תכון תפלתִי קטרת לפניך": בכל־
 לבבכם ובכל־נפשכם. והלא כבר הזהיר על כך
 (דברים ו, ה): "בכל־לבבך ובכל־נפשך"? אלא,
 אזהרה ליחיד, אזהרה לצבור: ^(יד) ונתתי מטר־
 ארצכם. עשיתם מה־שעליכם, אף אני אעשה
 מה־שעלי: בעתו. בלילות שלא יטריחו אתכם.
 דבר אחר: "בעתו", בלילי שבתות, שהכל
 מצויין בבתיהם: יורה. היא רביעה הנופלת
 לאחר הזריעה, שמרוה את הארץ ואת
 הזרעים: ^ו מלקוש. רביעה היורדת סמוך לקציר
 למלאות התבואה בקשיה. ולשון "מלקוש"
 דבר המאחר, כדמתרגמן (בראשית ל, מב): "והיה
 העטפים ללבן" — "לקישא". דבר אחר: לכך
 נקראת "מלקוש", שיורדת על המלילות ועל
 הקשין: ואספת דגנך. אתה תאספנו אל הבית

^(טז) פן יפתה לבבכם: יפתה מאליו, וכן תירגם אנקלוס: יטעה, שורש פתה קרוב לשורש פתח
 (וקרוב לו בלשון רומי Pateo) ונקרא פתי מי שהוא פתוח לקבל כל מה ששומע ורואה, בלי
 בחינה, ככתוב (משלי י"ד ט"ו) 'פתי יאמין לכל דבר'.

וְאֲבַדְתֶּם מִהֲרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר יְהוָה נָתַן לָכֶם:
 יח וְשִׁמַּתְם אֶת־דְּבָרֵי אֱלֹהֵי עַל־לִבְבְּכֶם וְעַל־נַפְשֵׁיכֶם
 וקִשְׁרֹתֶם אֹתָם לְאוֹת עַל־יְדֵיכֶם וְהָיוּ לְטוֹטְפֹת בֵּין עֵינֵיכֶם:
 יט וְלִמְדֹתֶם אֹתָם אֶת־בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתְּכֶם בְּבֵיתְךָ
 וּבְלִכְתְּךָ בְּדֶרֶךְ וּבְשֹׁכְבְּךָ וּבְקוּמְךָ: כ וּכְתַבְתֶּם עַל־מְזוּזוֹת
 בֵּיתְךָ וּבְשַׁעְרֶיךָ: כא לְמַעַן יִרְבּוּ יְמֵיכֶם וְיָמֵי בְנֵיכֶם עַל
 הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְהוָה לְאַבְרָהָם לֵאמֹר לְתֶת לָהֶם כִּי־אִם
 הַשָּׁמַיִם עַל־הָאָרֶץ: שביעי מפטיר כב כִּי אִם־שָׁמַר תִּשְׁמְרוּן
 אֶת־כָּל־הַמִּצְוָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אֲנִי מֵצִוְהָ אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹתָהּ
 לְאַהֲבָהּ אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם לִלְכֹּת בְּכָל־דְּרָכָיו וּלְדַבְקָהּ
 בו: כג וְהוֹרִישׁ יְהוָה אֶת־כָּל־הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה מִלְּפָנֵיכֶם

צוה לנו משה" (דברים לג, ד), שיהא זה למוד דבורו. מכאן אמרו: כשהתינוק מתחיל לדבר אביו משיח עמו בלשון הקדש ומלמדו תורה. ואם לא עשה כן, הרי הוא כאילו קוברו, שנאמר: "ולמדתם אתם את בניכם לדבר בם" וגו': (כא) למען ירבו ימיכם וימי בניכם. אם עשיתם כן ירבו, ואם לאו לא ירבו. שדברי תורה נדרשין מכלל לאו הן ומכלל הן לאו: לתת להם. לתת לכם אין כתיב כאן, אלא "לתת להם". מכאן נמצינו למדים תחית המתים מן התורה: (כב) שמר תשמרון. אזהרת שמירות הרבה, להיזהר בתלמודו שלא ישתכח: ללכת בכל־דרכיו. הוא רחום ואתה תהא רחום, הוא גומל חסדים ואתה גומל חסדים: ולדבקה בו. אפשר לומר כן? והלא אש אוכלה הוא. א לא הדבק בתלמידים ובחכמים, ומעלה אני עליך כאלו נדבקת בו: (כג) והוריש ה'. עשיתם

רש"י (חגי א, ו): "זרעתם הרבה והבא מעט": ואבדתם מהרה. על כל־שאר היסורין אגלה אתכם מן האדמה, שגרמה לכם לחטא. משל למלך ששלח בנו לבית המשתה, והיה יושב ומפקדו: אל תאכל יותר מצרך שתבוא נקי לביתך. ולא השגיח הבן ההוא, אכל ושתה יותר מצרכו, והקיא וטנף את כל־בני המסבה, נטלוהו בידיו וברגליו וזרקוהו אחורי פלטין: מהרה. איני נותן לכם ארכא. ואם תאמרו: והלא נתנה ארכא לדור המבול, שנאמר (בראשית ו, ג): "והיו ימיו מאה ועשרים שנה"?! דור המבול לא היה להם ממי ללמד, ואתם יש לכם ממי ללמד: (יח) ושמתם את דברי. אף לאחר שתגלו היו מצינים במצות: הניחו תפלין ועשו מזוזות, כדי שלא יהיו לכם חדשים כשתחזרו. וכן הוא אומר (ירמיה לא, כ): "הציבי לך צינים": (יט) לדבר בם. משעה שהבן יודע לדבר, למדהו: "תורה

וַיִּרְשָׁתֶם גּוֹיִם גְּדֹלִים וְעַצְמִים מְכֹסִים: כַּד כָּל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר
תֵּדְרֹךְ בְּפִרְגָּלְכֶם בּוֹ לָכֶם יִהְיֶה מִן־הַמְּדַבֵּר וְהַלְבָּנוֹן מִן־
הַנֶּהָר נְהַר־פָּרָת וְעַד הַיָּם הָאֲחֵרוֹן יִהְיֶה גְבֻלְכֶם: כה לֹא־
יִתְּצֵב אִישׁ בַּפְּנֵיכֶם פֶּחַדְכֶם וּמִוְרָאְכֶם יִתֵּן | יִהְיֶה
אֱלֹהֵיכֶם עַל־פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר תֵּדְרֹכֶנָּה כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר
לָכֶם:

כן, מה־תלמוד לומר "איש"? אפילו כעוג מלך רש"י
הבשן: פחדכם ומוראכם. והלא "פחד" הוא
"מורא"?! אלא "פחדכם" על הקרובים,
"ומוראכם" על הרחוקים. "פחד" לשון בעיתת
פתאם, "מורא" לשון דאגה מימים רבים:
כאשר דבר לכם. והיכן דבר? "את־אימתי אשלח
לפניך" וגו' (שמות כג, כז):

מה־שעליכם, אף אני אעשה מה־שעלי:
ועצמים מכס. אתם גבורים והם גבורים מכס.
שאם לא שישאל גבורים, מה־השבח
שמשבח את האמוריים לומר "ועצמים מכס"?!
אלא אתם גבורים משאר אומות והם גבורים
מכם: (כה) לֹא יתְּצֵב אִישׁ וגו'. אין לי אלא
איש, אומה ומשפחה ואשה בכשפיה מניין?
תלמוד לומר: "לא יתְּצֵב" — מכל־מקום. אם

שד"ל

(כה) פחדכם ומוראכם: רש"י: פחדכם על הקרובים וכו'.

פרשת ראה

יֵאָכָה אֲנִי נָתַן לְפָנֶיכֶם הַיּוֹם בְּרָכָה וּקְלָלָה: כו אֶת־
הַבְּרָכָה אֲשֶׁר תִּשְׁמְעוּ אֶל־מִצְוֹת יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר
אֲנִי מִצְוֶה אֶתְכֶם הַיּוֹם: כח וְהַקְלָלָה אִם־לֹא תִשְׁמְעוּ
אֶל־מִצְוֹת יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם וְסָרְתֶם מִן־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר אֲנִי
מִצְוֶה אֶתְכֶם הַיּוֹם לָלֶכֶת אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר
לֹא־יִדְעֶתֶם: כט וְהָיָה כִּי יִבְיֹאֵךְ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶל־הָאָרֶץ
אֲשֶׁר־אַתָּה בָּא־שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ וְנָתַתָּה אֶת־הַבְּרָכָה עַל־
הָר גְּרִזִּים וְאֶת־הַקְלָלָה עַל־הָר עֵיבֵל: ל הֲלֹא־הִמָּה בְּעֶבֶר
הַיַּרְדֵּן אַחֲרֵי דֶרֶךְ מִבּוֹא הַשָּׁמֶשׁ בָּאָרֶץ הַכְּנַעֲנִי הַיּוֹשֵׁב

כולה: (כט) ונתתה את הברכה. כתרגומו: "ית
מברכיא" – את המברכים: על הר גרזים. כלפי
הר גרזים, הופכין פניהם ופתחו בברכה: "ברוך
האיש אשר לא יעשה פסל ומסכה" וגו'. כל־
הארורים שבפרשה אמרו תחילה בלשון
"ברוך", ואחר כך הפכו פניהם כלפי הר עיבל
ופתחו בקללה: (ל) הלא המה. נתן בהם סימן:

רש"י (כו) ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה.
האמורות בהר גרזים ובהר עיבל: (כו) את־
הברכה. על מנת "אשר תשמעו": (כח) מן הדרך
אשר אנכי מצוה אתכם היום ללכת וגו'. הא
למדת: שכל־העובד עבודה זרה, הרי הוא
סר מכל־הדרך שנצטוו ישראל. מכאן אמרו:
כל־המודה בעבודה זרה, ככופר בכל־התורה

(כט) ונתת את הברכה על הר גרזים: הנתניה היא בדיבור, וכמו (ויקרא ט"ז כ"א) 'ונתן אותם על
ראש השעיר' (כדברי הרמב"ן); והנה לא היו לא הלויים ולא השבטים על שני ההרים, ככתוב
ביהושע (ח' ל"ג) חציו אל מול הר גרזים וגו' והנה היה הארון והלויים באמצע, וששה שבטים
מזה לצד הר גרזים, וששה מזה לצד הר עיבל, פנו הלויים לצד הר גרזים ואמרו: והיה אם
שמוע תשמע, והפכו לצד עיבל ואמרו: והיה אם לא תשמע, והנה בדיבורם נתנו הברכה על
הר גרזים והקללה על הר עיבל. ודע כי הר גרזים הוא מקום מרעה טוב ושדות ופרדסים,
והר עיבל הוא סלע קשה ובלתי מצמיח, והנה בכל עת שיראו אותם, יזכרו הברכה והקללה.

דפוס ראשון:

כתב יד:

(ל) אחרי דרך מבוא השמש: שתלכו אחרי דרך מערב
ותמצאום (ראב"ע), ומילת 'אחרי' היא סמוכה, אבל אינה
סמוכה למילת דרך לבדה. אבל היא סמוכה לשלוש תיבות:
(ל) אחרי דרך מבוא השמש:
כפירוש ראב"ע ולא
כפירוש רש"י ש'אחרי'

בַּעֲרֵבָה מוֹל הַגִּלְגָּל אֶצֶל אֱלוֹנֵי מֶרֶה: לֹא כִּי אַתֶּם עֲבָרִים
אֶת־הַיַּרְדֵּן לְבֹא לָרֶשֶׁת אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם
נָתַן לָכֶם וַיִּרְשֶׁתֶּם אֹתָהּ וַיִּשְׁבְּתֶם־בָּהּ: לֵב וְשִׁמְרַתֶּם
לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל־הַחֻקִּים וְאֶת־הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי נָתַן
לְפָנֶיכֶם הַיּוֹם: יב אֲלֹהֵי הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר
תִּשְׁמְרוּן לַעֲשׂוֹת בְּאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַן יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ לָךְ

אחרי. אחר העברת הירדן הרבה והלאה למרחוק, וזהו לשון "אחרי", כל-מקום שנאמר "אחרי" מפלג הוא: דרך מבוא השמש. להלן מן הירדן לצד מערב. וטעם המקרא מוכיח שהם שני דברים, שננקדו בשני טעמים: "אחרי" נקוד בפשטא, ו"דרך" נקוד במשפל והוא

דגוש. ואם היה "אחרי דרך" דבור אחד, היה רש"י נקוד "אחרי" במשרת בשופר הפוך, ו"דרך" בפשטא ורפה: מול הגלגל. רחוק מן הגלגל: אלוני מרה. שכם הוא, שנאמר (בראשית יב, ו): "עד מקום שכם עד אלון מורה": (לא) כי אתם עברים את הירדן וגו'. נסים של ירדן יהיו

כתב יד (המשך):

דפוס ראשון (המשך):

שד"ל

חוזר למעלה מה שלא יתכן לפי דרכי הלשון, גם הטעמים לא יסבלוהו, עי' בכורי העיתים תקפ"ח pag. 97, וכיוצא בזה 'והיו לך ימי שבע שבתות השנים' (ויקרא כ"ה א') 'סוס ורכב עם רב ממך' (דברים כ' א').

דרך מבוא השמש, לפיכך מילת מבוא שהיא סמוכה למילה אחת היא בטעם משרת כמו (ויקרא כ"ח ח') 'שְׁבָתוֹת הַשָּׁנִים', ומילת דרך שאינה סמוכה למילת מבוא, אלא לשתי תבות מבוא השמש, הוצרכה להיות בטעם מפסיק (יתיב), כמו 'שבע שְׁבָתוֹת הַשָּׁנִים', ומילת 'אחרי' שאינה סמוכה למילת דרך לבדה. אלא לשלוש תיבות: דרך מבוא השמש, הוצרכה למפסיק יותר, והוא פשטא (כידוע כי שני מפסיקין רצופים, הראשון מפסיק יותר, וידוע כי היחיד כוחו ככוח הפשטא), כמו 'יָמֵי שְׁבַע שְׁבָתוֹת הַשָּׁנִים'. ורש"י

נכשל בהבנת כוחם של טעמי המקרא הזה, כי משפטי הטעמים לא היו ידועים יפה בימיו. ויש לתמוה על הרמבמ"ן שהיה מבין בפסוקי הטעמים, ואעפ"כ תירגם כפירש"י, ואחריו המבאר העתיק דברי רש"י ככתבם ולא העיר עליהם דבר, וכבר פירשתי הענין הזה בבכורי העתים תקפ"ט עמוד צ"ו.

מול הגלגל: איננו המקום שנקרא כן בימי יהושע, כי הוא היה קרוב לכניסתם לארץ סמוך לירדן וסמוך ליריחו, ושם נימולו בתחילת כניסתם לארץ (יהושע ה'), וזה הוא באמצעה סמוך לעיר שכם ורחוק הרבה מיריחו. ורש"י פירש מול הגלגל, רחוק מן הגלגל, אך אין זה במשמעות מילת מול.

לְרִשְׁתָּהּ כָּל־הַיָּמִים אֲשֶׁר־אַתָּם חַיִּים עַל־הָאָדָמָה: ב אֲבָד
 וְתֵאבְדוּן אֶת־כָּל־הַמִּקְמוֹת אֲשֶׁר עֲבַדוּ־שָׁם הַגּוֹיִם אֲשֶׁר
 אַתָּם יֹרְשִׁים אַתָּם אֶת־אֱלֹהֵיהֶם עַל־הַהָרִים הָרָמִים וְעַל־
 הַגְּבְעוֹת וְתַחַת כָּל־עֵץ רַעֲנָן: ג וְנִתְּצֹתָם אֶת־מִזְבְּחֹתָם
 וְשִׁבְרֹתָם אֶת־מַצְבְּחֹתָם וְאֲשִׁרְיָהֶם תִּשְׂרֹפוּן בָּאֵשׁ וּפְסִילֵי
 אֱלֹהֵיהֶם תִּגְדְּעוּן וְאַבְדֹתָם אֶת־שִׁמְם מִן־הַמָּקוֹם הַהוּא:
 ד לֹא־תַעֲשׂוּן כֵּן לַיהוָה אֱלֹהֵיכֶם: ה כִּי אִם־אֶל־הַמָּקוֹם
 אֲשֶׁר־יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם מִכָּל־שִׁבְטֵיכֶם לָשׂוּם אֶת־

לה "בית כריא", "עין כל" "עין קוץ": (ד) לא
 תעשון כן. להקטיר לשמים בכל־מקום, כי אם
 במקום אשר יבחר. דבר אחר: "ונתצתם את
 מזבחותם [וגו'] ואבדתם את שמם [וגו'] לא
 תעשון כן", אזוהרה למוחק את השם ולנותץ
 אבן מן המזבח או מן העזרה. אמר רבי
 ישמעאל: וכי תעלה על דעתך שישראל
 נותצין את המזבחות?! אלא שלא תעשו
 כמעשיהם, ויגרמו עונותיכם למקדש אבותיכם
 שיחרב: (ה) לשכנו תדרשו. זה משכן שילה:

רש"י סימן בידכם שתבואו ותירשו את הארץ:
 (ב) אבד תאבדון. "אבד" ואחר כך "תאבדון".
 מכאן לעוקר עבודה זרה שצריך לשרש
 אחריה: את כל־המקומות אשר עבדו שם וגו'.
 ומה־תאבדון מהם? את אלהיהם אשר על
 ההרים: (ג) מזבח. של אבנים הרבה: מצבה.
 של אבן אחת, והיא בימוס ששנויה במשנה
 (עבודה זרה מז ע"ב): אבן שחצבה מתחלתה
 לבימוס: אשרה. אילן הנעבד: ואבדתם את־
 שמם. לכנות להם שם לגנאי: "בית גליא" קורין

שד"ל (ב) המקומות: הם ההיכלות והמזבחות.

(ד) לא תעשון: להקריב בכל מקום (רש"י).

(ה) כי אם אל המקום: כאילו כתוב כי אם אצל המקום אשר יבחר שמה תבואו, כי לשכנו
 תדרשו ושם תבואו. 'דרש' נקשר עם 'ל' כמו 'ופן תדרש לאלהיהם' (למטה ל'), 'וישלח דוד
 וידרש לאשה' (שמואל ב' י"א ג'). ואמר זה, לפי שהמשכן היה מיטלטל ממקום למקום, והיה
 צריך לשאול היכן הוא עכשיו, ופסוק זה לא היה אפשר לכתבו אחר שנבנה בית המקדש.
 וטעות גדולה היא ביד De Wette האומר כי זו ראייה שנכתב ס' דברים אחר בנין בית המקדש,
 ואמר כי נכתבה הפרשה הזאת לאסור הקרבנות חוץ מן הבית ההוא, תחת אשר משה התיר
 להקריב בכל מקום; לא יפה השיב ראו' כי טעם 'בכל מקום אשר אזכיר את שמי' הוא קודם
 הקמת המשכן; ואיך לא ראה De Wette כי גם במדבר אסר משה אפי' שחיתת חולין חוץ

שְׁמוֹ שֵׁם לְשִׁכְנוֹ תִּדְרָשׁוּ וּבֵאתָ שָׁמָּה: ^ווַהֲבֵאתֶם שָׁמָּה
עֲלֵיתִיכֶם וּזְבַחֵיכֶם וְאֵת מַעֲשֵׂי־רִיתֵיכֶם וְאֵת תְּרוֹמַת יִדְכֶם
וְנִדְרֵיכֶם וְנִדְבְּתֵיכֶם וּבִכְרֹת בְּקִרְכֶם וְצֹאנֵיכֶם: ^זוְאֶכְלֶתֶם-
שָׁם לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם וּשְׂמִינֶתֶם בְּכָל מַשְׁלַח יִדְכֶם
אִתֶּם וּבִתְיִכֶם אֲשֶׁר בִּרְכָךְ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ: ^חלֹא תַעֲשֹׂון
כָּל אֲשֶׁר אֲנַחְנוּ עֹשִׂים פֶּה הַיּוֹם אִישׁ כָּל-הַיִּשָּׁר בְּעֵינָיו:
^טכִּי לֹא-בֵאתֶם עַד-עֵתָה אֶל-הַמְּנוּחָה וְאֶל-הַנַּחֲלָה
אֲשֶׁר-יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ: ^יוְעַבְרַתֶּם אֶת-הַיַּרְדֵּן וְיִשְׁבַּתֶּם
בְּאַרְץ אֲשֶׁר-יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם מִנְחִיל אֶתְכֶם וְהֵנִיחַ לָכֶם

עמכם ונמשח, והוא כשר להקריב בו חטאות רש"י
ואשמות נדרים ונדבות, אבל בבמה אין קרב
אלא הנדר והנדב. וזהו: "איש כל-הישר
בעיניו" – נדרים ונדבות, שאתם מתנדבים על
ידי שישור בעיניכם להביאם ולא על ידי חובה,
אותם תקריבו בבמה: ^(ט) כי לא באתם. כל-אותן
ארבע עשרה שנה: עד עתה. כמו עדיין: אל
המנוחה. זו שילה: הנחלה. זו ירושלים:
^(י) ועברתם את הירדן וישבתם בארץ.
משתחלקה ויהא כל-אחד מכיר את חלקו
ואת שבטו: והניח לכם. לאחר כבוש וחלוק
ומנוחה מן "הגויים אשר הניח ה' לנסות בם

^(ו) וזבחיכם. שלמים של חובה: מעשרתיכם.
מעשר בהמה ומעשר שני לאכל לפניו מן
החומה: תרומת ידכם. אלו הבכורים, שנאמר
בהם (דברים כו, ד): "ולקח הכהן הטנא מידך":
ובכרת בקרכם. לתתם לכהן ויקריבם שם:
^(ז) אשר ברכך ה'. לפי הברכה הבא: ^(ח) לא
תעשון ככל-אשר אנחנו עושים וגו'. מוסב
למעלה (דברים יא, לא) על "כי אתם עברים את
הירדן" וגו' – כשתעברו את הירדן מיד
מותרים אתם להקריב בבמה, כל-ארבע עשרה
שנה של כבוש וחלוק. ובבמה לא תקריבו כל-
מה-שאתם מקריבים פה היום במשכן, שהוא

למשכן (ויקרא י"ז א' - ט'), ואיך ייתכן שיהיה בדעתו להתיר הזביחה בכל מקום? אבל טעם
'בכל מקום אשר אוכיר את שמי' כאלו אמר בכל המקום אשר אשים את שמי, בכל מקום
אשר אבחר לשום שמי שם יהיה המשכן או מקדש, ויהיה המשכן בכל מקום שאדבר שם על
פי נביא.

^(ו) ובכרת בקרכם: רש"י: ויקריב שם; צ"ל: ויאכלם שם.

^(ח) איש כל הישר: כדברי הרמב"ן, כי אע"פ שמביאין כל בהמה אל המשכן, הנה האכילה
והשמחה היתה בכל מקום, ובארץ לא תעשון כן, אך תאכלו הקדשים ותשמחו לפני ה'.

מִכָּל־אִיְיָכֶם מִסָּבִיב וַיִּשְׁבְּתֶם־בְּטַח: שני יא וְהָיָה הַמָּקוֹם
 אֲשֶׁר־יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם בּוֹ לְשֹׁכֵן שְׁמוֹ שָׁם שָׁמָּה
 תָּבִיאוּ אֶת כָּל־אֲשֶׁר אֲנֹכִי מֵצִיָּה אֶתְכֶם עוֹלְתֵיכֶם
 וְזִבְחֵיכֶם מַעֲשֵׂי־תֵיכֶם וְתִרְמַת יָדְכֶם וְכָל מִבְּחַר נְדָרֵיכֶם
 אֲשֶׁר תִּדְּרוּ לַיהוָה: יב וְשִׁמַּחְתֶּם לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם אַתֶּם
 וּבְנֵיכֶם וּבְנֹתֵיכֶם וְעַבְדֵיכֶם וְאִמֹּהֲתֵיכֶם וְהַלְוֵי אֲשֶׁר
 בְּשַׁעְרֵיכֶם כִּי אֵין לָו חֶלֶק וְנָחֲלָה אַתֶּם: יג הַשֹּׁמֵר לְךָ
 פֶּן־תַּעֲלֶה עֲלֵיךָ בְּכָל־מָקוֹם אֲשֶׁר תִּרְאֶה: יד כִּי אִם־
 בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר־יִבְחַר יְהוָה בְּאַחַד שְׁבֻטֶיךָ שָׁם תַּעֲלֶה
 עֲלֵיךָ וְשָׁם תַּעֲשֶׂה כָּל אֲשֶׁר אֲנֹכִי מֵצִיָּה: טו רַק בְּכָל־
 אֹתוֹת נִפְשֶׁךָ תִּזְבַּח | וְאָכַלְתָּ בָשָׂר כְּבִרְכַּת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ

אשר יעלה בלבך, אבל אתה מקריב על פי
 נביא, כגון אליהו בהר הכרמל: (יד) באחד
 שבטיך. בחלקו של בנימין. ולמעלה (פסוק ה)
 הוא אומר: "מכל־שבטיכם", הא כיצד? כשקנה
 דוד את הגרן מארונה היבוסית, גבוה הזהב
 מכל־השבטים, ומכל־מקום, הגרן בחלקו של
 בנימין היה: (טו) רק בכל־אות נפשך. במה הכתוב
 מדבר? אם בבשר תאווה להתירה להם בלא
 הקרבת אמורים, הרי הוא אומר במקום אחר
 (פסוק כ): "כי ירחיב ה' אלהיך את־גבֶּלךָ וגו'
 ואמרת אכלה בשר" וגו'. במה זה מדבר?
 בקדשים שנפל בהם מום שיפדו ויאכלו בכל־
 מקום. יכול יפדו על מום עובר? תלמוד לומר:
 "רק": תזבח ואכלת. אין לך בהם היתר גיזה

את ישראל" (שופטים ג, א), ואין זו אלא בימי
 דוד, אז: (יא) והיה המקום וגו'. בנו לכם בית
 הבחירה בירושלים. וכן הוא אומר בדוד
 (שמואל ב ז, אִי־ב): "ויהי כִּי־ישב המלך בביתו, וה'
 הניח־לו מסביב מכל־איביו. ויאמר המלך אל־
 נתן הנביא ראה נא אנכי יושב בבית ארזים
 וארון האלהים ישב בתוך היריעה": שמה
 תביאו וגו'. למעלה אמור לענין שילה, וכאן
 אמור לענין ירושלים. ולכך חלקם הכתוב, לתן
 התר בין זו לזו, משחרבה שילה ובאו לנוב,
 וחרבה נוב ובאו לגבעון, היו הבמות מותרות
 עד שבאו לירושלים: מבחר נדריכם. מלמד
 שיביאו מן המבחר: (יג) השמר לך. לתן "לא
 תעשה" על הדבר: בכל־מקום אשר תראה.

שד"ל (יג) אשר תראה: כמו (ש"א ט"ז א') 'כי ראיתי בבניו לי מלך', וכן (שמות י"ח כ"א) 'ואתה
 תחזה', ומזה ראוי ובארמית חֲזִי, ענינם מה שהוא נבחר וטוב.

אֲשֶׁר נָתַן לָךְ בְּכָל-שְׁעָרֶיךָ הַטָּמֵא וְהַטְּהוֹר יֹאכְלֶנּוּ כַּצִּבִּי
 וְכֹאִיל: ^{טז} רק הַדֶּם לֹא תֹאכְלוּ עַל-הָאָרֶץ תִּשְׁפְּכֶנּוּ כַּמַּיִם:
 י' לֹא-תוֹכֵל לֶאֱכֹל בְּשַׁעְרֶיךָ מֵעֵשֶׂר דָּגָנְךָ וְתִירְשֶׁךָ וְיִצְהָרְךָ
 וּבִכְרֹת בִּקְרָךְ וְצֹאנֶךָ וְכָל-נִדְרֶיךָ אֲשֶׁר תִּדָּר וְנִדְבַתֶּיךָ
 וְתִרְוֹמַת יִדֶּךָ: יח כִּי אִם-לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ תֹאכְלֶנּוּ בַּמָּקוֹם
 אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בּוֹ אֶתָּה וּבְנֶךָ וּבִתֶּךָ וְעַבְדֶּךָ
 וְאִמָּתֶךָ וְהַלְוֵי אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ וְשִׁמְחָתָ לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
 בְּכָל מַשְׁלַח יִדֶּךָ: יט הַשֹּׁמֵר לְךָ פֶּן-תִּעְזֹב אֶת-הַלְוֵי כָל-
 יָמֶיךָ עַל-אֲדָמָתֶךָ: כ כִּי-יִרְחִיב יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶת-גְּבֻלְךָ
 כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר-לְךָ וְאִמְרַת אֲכָלָה בָּשָׂר כִּי-תֵאָוֶה נַפְשֶׁךָ

וחלב, אלא אכילה על ידי זביחה: הטמא והטהור. לפי שבא מכח קדשים שנאמר בהם (ויקרא ז, ט): "והבשר אשר יגע בכל-טמא לא יאכל". הוצרך להתיר בו שטמא וטהור אוכלים בקערה אחת: כצבי וכאיל. שאין קרבן בא מהם: כצבי וכאיל. לפטרן מן הזרוע והלחיים והקבה: (טז) רק הדם לא תאכלו. אף-על-פי שאמרת, שאין לך בו זריקת דם במזבח, לא תאכלנו: תשפכנו כמים. לומר לך שאין צריך כסוי. דבר אחר: הרי הוא כמים, להכשיר את הזרעים: (יז) לא תוכל. בא הכתוב לתן לא תעשה על הדבר. רבי יהושע בן קרחה אומר: יכול אתה, אבל אינך רשאי. כיוצא בו (יהושע טו, סג): "ואת היבوسی יושבי ירושלים, לא יכלו בני-יהודה להורישם". יכולים היו, אלא שאינך רשאי, לפי שכתר להם אברהם ברית כשלקח מהם מערת

המכפלה. ולא יבוסים היו, אלא חתיים היו, רש"י אלא על שם העיר ששמה "יבוס" [נקראים יבוסים]. כך מפרש בפרקי דרבי אליעזר (פרק לו). והוא שנאמר (שמואל-ב ה, ו): "כי אם הסירך העורים והפסחים" — צלמים שכתבו עליהם את השבועה: ובכרת בקרב. אזהרה לכהנים: ותרומת ידך. אלו הבכורים: (יח) לפני ה'. לפני מן החומה: והלוי אשר בשערך. אם אין לך לתת-לו מחלקו, כגון מעשר ראשון, תן-לו מעשר עני. אין לך מעשר עני — הזמינהו על שלמך: (יט) השמר לך. לתן "לא תעשה" על הדבר: על אדמתך. אבל בגולה אינך מזהר עליו יותר מעניי ישראל: (כ) כי ירחיב וגו'. למדה תורה דרך ארץ, שלא יתאוה אדם לאכל בשר, אלא מתוך רחבת ידיים ועשר: בכל-אות נפשך וגו'. אבל במדבר נאסר להם בשר חולין, אלא

(כ) כי ירחיב: כבר אמר למעלה (פסוק ט"ו) שאחר שיעברו את הירדן, יאכלו חולין בכל מקום שירצו, וכאן חזר וכפל הענין כדי לחזק את לבם שהאל עתיד להרחיב את גבולם ולתת להם

לֹאֲכַל בָּשָׂר בְּכָל־אוֹת נִפְשֶׁךָ תֹאכַל בָּשָׂר: כא כִּי־יִרְחֹק
מִמֶּךָ הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחָר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְשׁוֹם שְׁמוֹ שָׁם
וְזִבְחֹת מִבְּקָרְךָ וּמִצֹּאֲנֶךָ אֲשֶׁר נָתַן יְהוָה לְךָ כַּאֲשֶׁר צִוִּיתְךָ
וְאָכַלְתָּ בְּשַׁעְרֶיךָ בְּכָל אוֹת נִפְשֶׁךָ: כב אַךְ כַּאֲשֶׁר יֹאכַל
אֶת־הַעֲבִי וְאֶת־הָאֵיל בֵּן תֹּאכְלֶנּוּ הַטָּמֵא וְהַטְּהוֹר יַחְדָּו
יֹאכְלֶנּוּ: כג רַק חֹזֶק לְבַלְתִּי אֲכַל הַדָּם כִּי הַדָּם הוּא הַנֶּפֶשׁ
וְלֹא־תֹאכַל הַנֶּפֶשׁ עִם־הַבָּשָׂר: כד לֹא תֹאכְלֶנּוּ עַל־הָאָרֶץ
תִּשְׁפְּכֶנּוּ כַּמִּים: כה לֹא תֹאכְלֶנּוּ לְמַעַן יֵיטֵב לְךָ וּלְבִנְיֶךָ

שטופים בדם לאכלו, לפיכך הוצרך לומר
"חזק". דברי רבי יהודה. רבי שמעון בן עזאי
אומר: לא בא הכתוב אלא להזהיר וללמד
עד כמה אתה צריך להתחזק במצות – אם
הדם שהוא קל להשמר ממנו, שאין אדם
מתאוה לו, הוצרך לחזק באזהרתו, קל וחומר
לשאר מצות: ולא תאכל הנפש עם הבשר.
אזהרה לאבר מן החי: (כד) לא תאכלנו. אזהרה
לדם התמצית: (כה) לא תאכלנו. אזהרה לדם
האברים: למען ייטב לך וגו'. צא ולמד מתן

אם כן מקדישה ומקריבה שלמים: (כא) כי ירחק
ממך המקום. ולא תוכל לבוא ולעשות שלמים
בכל־יום כמו עכשו, שהמשכן הולך עמכם:
וזבחת וגו' כאשר צויתך. למדנו, שיש צווי
בזביחה היאך ישחט, והן הלכות שחיטה
שנאמרו למשה בסיני: (כב) אך כאשר יאכל את
העבי וגו'. אינך מוזהר לאכלן בטהרה; אי, מה־
צבי ואיל חלבן מותר, אף חולין חלבן מותר?
תלמוד לומר: "אך": (כג) רק חזק לבלתי אכל
הדם. ממה־שנאמר "חזק" אתה למד שהיו

רש"י

נחלה לא לבד כשיעור ההכרחי, אלא די והותר, והוא אומר להם: הנה אין לכם לדאוג ולומר
כשיהיה גבולנו רחב, לא יהיה אפשר לנו ללכת לשחוט כל בהמה בירושלם, כי אמנם כשירחיב
ה' את גבולך בכל אות נפשך תאכל בשר וכו' וכו'.

שד"ל

בכל אות נפשך תאכל בשר: ולא יהיה מרחק המקדש מעכב על ידך כאשר צויתך, כמו
שצויתך שתעשה כן במדבר שתשחט ותוציא הדם והחלב, כן תעשה, אך בהפרש שזה
תעשה בשעריך, וע"כ כאשר יאכל העבי ואת האיל כן תאכלנו, כי אין כאן קדושת מזבח.

(כא) כאשר צויתך: לדעתי מוסב לאיסור הדם האמור למעלה פסוק ט"ז.

(כג) רק חזק לבלתי אכל הדם: אחר שלא היו צריכים לזרוק הדם על המזבח, היה קרוב שיאמרו
לשתותו או לאכלו, על כן סמך כאן איסור אכילתו. והנה אמרו בטעם איסורו כי הוא הנפש,
נראה שמלמד כי עיקר איסורו הוא שלא ישתוהו בעודו חם ונוטף מן החי, כי זה מעשה

אֲחֵרֶיךָ כִּי־תַעֲשֶׂה הַיֵּשֶׁר בְּעֵינֵי יְהוָה: כו רַק קִדְשֶׁיךָ
 אֲשֶׁר־יְהִיו לְךָ וּנְדָרֶיךָ תִּשָּׂא וּבָאת אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־
 יִבְחַר יְהוָה: כז וְעָשִׂיתָ עֲלֵתֶיךָ הַבָּשָׂר וְהָדָם עַל־מִזְבֵּחַ
 יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וְדַם־זִבְחֶיךָ יִשְׁפֹךְ עַל־מִזְבֵּחַ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
 וְהַבָּשָׂר תֹּאכַל: כח שְׁמֹר וְשִׁמְעָתָ אֶת כָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה
 אֲשֶׁר אֲנֹכִי מֵצִוְךָ לַמַּעַן יֵיטֵב לְךָ וּלְבָנֶיךָ אַחֲרֶיךָ עַד־
 עוֹלָם כִּי תַעֲשֶׂה הַטּוֹב וְהַיֵּשֶׁר בְּעֵינֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ: שלישי
 כט כִּי־יִכְרִית יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶת־הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אַתָּה בֹּא־
 שָׁמָּה לָרֶשֶׁת אוֹתָם מִפְּנֵי וִירֶשֶׁת אֹתָם וְיִשְׁבֹּת בְּאַרְצָם:
 ל הַשְׁמֹר לְךָ פֶּן־תִּנְקֹשׁ אַחֲרֵיהֶם אַחֲרֵי הַשְׁמָדָם מִפְּנֵיךָ

על הקדשים שבחוצה לארץ, וללמד על רש"י
 התמורות ועל ולדות קדשים – שיקרבו:
 (כח) שמר. זו משנה שאתה צריך לשמרה
 בבטןך שלא תשכח, כענין שנאמר (משלי כב,
 יח): "כי־נעים כִּי־תשמרם בבטןך". ואם שנית,
 אפשר שתשמע ותקיים. הא, כל־שאינו בכלל
 משנה, אינו בכלל מעשה: את כִּל־הדברים.
 שתהא חביבה עליך מצוה קלה כמצוה חמורה:
 הטוב. בעיני השמים: והישר. בעיני אדם: (ל) פֶּן
 תִּנְקֹשׁ. אנקלוס תרגם לשון "מוקש". ואני
 אומר, שלא חש לדקדק בלשון, שלא מצינו

שכרן של מצות – אם הדם שנפשו של אדם
 קצה ממנו, הפורש ממנו זוכה לו ולבניו אחריו,
 קל וחמר לגזל ועריות, שנפשו של אדם
 מתאוה להם: (כו) רַק קִדְשֶׁיךָ. אף־על־פי שאתה
 מותר לשחוט חולין, לא התרתי לך לשחוט את
 הקדשים ולאכלן בשעריך בלא הקרבה, אלא
 הביאם לבית הבחירה: (כז) וְעָשִׂיתָ עֲלֵתֶיךָ. אם
 עולות הם, תן הבשר והדם על גבי המזבח.
 ואם זבחי שלמים הם, דם זבחיך ישפך על
 המזבח תחילה ואחר כך "והבשר תאכל". ועוד
 דרשו רבותינו (ספרי): "רק קדשיך", שבא ללמד

אכזריות גדולה, ועדיין יש עמים השותים בתאוה דם אויביהם; ולהוסיף הרחקה לא אמר: שד"ל
 לא תשתה אותן. רק: לא תאכלנו, אפילו לאחר שנקרש.

(ל) פֶּן תִּנְקֹשׁ אַחֲרֵיהֶם: הנכון כדברי רד"ק תִּנְקֹשׁ כמו תִּנְקֹשׁ, וכן (תהלים ל"ח י"ג) 'ויִנְקֹשׁ מִבִּקְשִׁי
 נַפְשִׁי', וכן 'ולמה אתה מתִּנְקֹשׁ בנפשי להמיתני' (ש"א כ"ח ט'), וגם מוקש הוא ל' נְקִישָׁה
 וחבטה.

ואעשה כן גם אני: לשמים.

וּפֶן-תִּדְרֹשׁ לֵאלֹהֵיהֶם לֵאמֹר אֵיכָה יַעֲבֹדוּ הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה
אֶת-אֱלֹהֵיהֶם וְאֶעֱשֶׂה-בֵּן גַּם-אֲנִי: ^אלֹא-תַעֲשֶׂה כֵן לַיהוָה
אֱלֹהֶיךָ כִּי כָל-תּוֹעֲבַת יְהוָה אֲשֶׁר שָׁנָא עָשׂוּ לֵאלֹהֵיהֶם
כִּי גַם אֶת-בְּנֵיהֶם וְאֶת-בָּנֹתֵיהֶם יִשְׂרְפוּ בָאֵשׁ לֵאלֹהֵיהֶם:
^ביֹא אֵת כָּל-הַדָּבָר אֲשֶׁר אָנֹכִי מַצִּיָּה אֶתְכֶם אֹתוֹ תִּשְׁמְרוּ
לַעֲשׂוֹת לֹא-תִסָּף עָלָיו וְלֹא תִגָּרַע מִמֶּנּוּ: ^בכִּי-יָקוּם
בְּקִרְבְּךָ נָבִיא אֹי חֵלֶם חֵלֹם וְנָתַן אֵלֶיךָ אוֹת אֹמוֹפֹת:
^גוּבֹא הָאוֹת וְהַמוֹפֹת אֲשֶׁר-דִּבֶּר אֵלֶיךָ לֵאמֹר נִלְכָּה אַחֲרֵי

זרה לעבדה בדבר אחר, כגון פוער לפעור, וזורק אבן למרקוליס, זו היא עבודתו וחייב, אבל זבוח וקטור ונסוך והשתחואה, אפילו שלא כדרכה חייב: (א) כי גם את בניהם. "גם" לרבות את אבותיהם ואמותיהם. אמר רבי עקיבא: אני ראיתי גוי אחד שכפתו לאביו לפני כלבו ואכלו: (א) את כל-הדבר. קלה כחמורה: תשמרו לעשות. לתן "לא תעשה" על "עשה" האמורים בפרשה, שכל-"השמר" לשון לא תעשה הוא. אלא, שאין לוקין על "השמר" של עשה: לא תספ עליו. חמשה טוטפות בתפלין וחמשה מינין בלולב, ארבע ברכות בברכת כהנים: (ב) ונתן אליך אות. בשמים, כענין שנאמר בגדעון (שופטים ו, יז): "ועשית לי אות". ואומר (שם, לט): "יהינא חרב אל-הגזה" וגו': או מופת. בארץ, אף-על-פי-כן לא תשמע לו.

רש"י נ"ן בלשון "יוקש", ואפילו ליסוד הנופל ממנו. אבל בלשון טרופ וקשקוש מצינו נ"ן – "וארכבתה דא לדא נקשן" (דניאל ה, ו). ואף זה אני אומר: "פן תנקש אחריהם" – פן תטרף אחריהם, להיות כרוך אחר מעשיהם. וכן (תהלים קט, יא): "ינקש נושה לכל-אשר-לו" – מקלל את הרשע להיות עליו נושים רבים, והיו מחזירין ומתנקשין אחר ממנו: אחרי השמדם מפניך. אחר שתראה שאשמידם מפניך, יש לך לתת לב מפני מה נשמדו אלו, מפני מעשים מקלקלים שבידיהם. אף אתה לא תעשה כן, שלא יבואו אחרים וישמידוך: איכה יעבדו. לפי שלא ענש על עבודה זרה, אלא על זבוח וקטור ונסוך והשתחואה, כמו שכתוב (שמות כב, יט): "בלתי לה' לבדו". דברים הנעשים לגבוה בא ולמדך כאן, שאם דרכה של עבודה

(א) את כל הדבר וכו' לא תספ עליו: בעשותך מצווה לכבוד ה' אל תוסיף דבר מדעתך בַּחֲשָׁבָה שיהיה לרצון לפני האל, כי לא כמחשבותיך מחשבותיך, כגון לא התירה התורה על גבי מזבח רק שור וכשב ועז ותור ויונה, ואם נוסיף להתיר גם הצבי והאיל, אולי יבואו אחרים ויתירו גם האדם. אבל תוספות מנהגים וענינים שלא מענין מצות התורה אין איסור בדבר.
(ג) לאמר: חזור למעלה: כי יקום בקרבך נביא לאמר.

שד"ל

אֱלֹהִים אַחֲרֵים אֲשֶׁר לֹא־יִדְעַתֶּם וְנִעְבְּדֶם: דֹּלָא תִשְׁמַע
 אֶל־דְּבַרִי הַנְּבִיא הַהוּא אֹו אֶל־חֹלֶם הַחֲלוֹם הַהוּא כִּי
 מִנְסָה יִהְיֶה אֱלֹהֵיכֶם אֶתְכֶם לְדַעַת הַיִּשְׁכֶּם אֲהֲבִים אֶת־
 יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם בְּכָל־לִבְבְּכֶם וּבְכָל־נַפְשְׁכֶם: הֵאֱחָרִי יִהְיֶה
 אֱלֹהֵיכֶם תִּלְכוּ וְאֵתוּ תִירָאוּ וְאֶת־מִצְוֹתַי תִּשְׁמְרוּ וּבְקִלּוֹ
 תִשְׁמְעוּ וְאֵתוּ תַעֲבֹדוּ וְבוֹ תִדְבָּקוּ: וְהַנְּבִיא הַהוּא אֹו
 חֵלֶם הַחֲלוֹם הַהוּא יוֹמֵת כִּי דְבַר־סֵרָה עַל־יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם
 הַמוֹצִיא אֶתְכֶם | מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וְהַפֹּדֵךְ מִבֵּית עַבְדִּים
 לְהַדִּיחְךָ מִן־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוְּךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לָלֶכֶת בָּהּ

ואם תאמר: מפני מה נותן לו הקב"ה ממשלה לעשות אות? "כי מנסה ה' אלהיכם אתכם": (ה) ואת־מצותיו תשמרו. תורת משה: ובקלו תשמעו. בקול הנביאים: ואתו תעבדו. במקדשו: ובו תדבקו. הדבק בדרכיו — גמל חסדים, קבר מתים, בקר חולים, כמו שעשה הקדוש־ברוך־הוא: (ו) סרה. דבר המוסר מן העולם, שלא היה ולא נברא ולא צויתיו לדבר כן. דיטולוד"א

ובא האות וגו': אות הוא בהגדת העתידות, שידיעתן ראייה על נבואתו, ומופת מעשה נסים. אשר לא ידעתם: הם דברי משה, והטעם אשר לא נסית בהם כוח אלקי. לא שהם חדשים. שלא ידעתם ולא שמעת שמעם.

(ד) כי מנסה ה' אלהיכם אתכם: לא שה' יעשה אות ומופת לקיים השקר, ולא שהיה אות בלא פעולת האל, אבל הוא מנסה אתכם על ידי שהניח לנביא השקר שיצליח בכזביו. והנה גלוי וידוע לפני המקום שלא ייתכן לשום אדם לעשות אותות ומופתים אמיתיים בזולת שליחותו יתברך, אבל גלוי וידוע לפניו גם כן כי ייתכן לרשעים להתעות את העם בדברים מזוייפים, לכך הקדים לתקן המעוות שיוכל להימשך מהם.

דפוס ראשון:

כתב יד:

(ו) סרה: כמו 'לענות בו סרה' (דברים י"ט ט"ז), 'כי סרה דברת אל ה' (ירמיה כ"ח ט"ז) 'כי סרה דבר אל ה' (שם כ"ט ל"ב), 'דבר עשק וסרה' (ישעיה כ"ט י"ג), הסרה והשקר שדבר הוא שיש שם נמצא אחר שראוי לעבדו בלתי לה' לבדו. (ה')

ובערת הרע מקרבך: המעשה הרע והעונש הכרוך בעקבו, עיין למטה י"ט י"ט.

וּבַעֲרַת הָרַע מִקֶּרְבְּךָ: ז כִּי יִסִּיתָ אֶחִיד בְּזֹאֲמֶךָ אוֹ-בְנֶךָ
אוֹ-בִתְּךָ אוֹ | אִשֶּׁת חֵיקֶךָ אוֹ רַעַךְ אֲשֶׁר כִּנְפֶשְׁךָ בִּסְתֶר
לֵאמֹר גִּלְכָּה וְנַעֲבֹדָה אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא יָדַעְתָּ
אֹתָהּ וְאַבְתִּיד: ח מֵאֱלֹהֵי הָעַמִּים אֲשֶׁר סְבִיבְתֶיכֶם
הַקְרִבִּים אֵלֶיךָ אוֹ הִרְחַקִּים מִמֶּךָ מִקְצֵה הָאָרֶץ וְעַד-קְצֵה
הָאָרֶץ: ט לֹא-תֹאבָה לוֹ וְלֹא תִשְׁמַע אֵלָיו וְלֹא-תַחֲוֶה עֵינֶיךָ
עָלָיו וְלֹא-תַחְמֹל וְלֹא-תִכְסֶּה עָלָיו: י כִּי הִרְגָּה תִהְיֶה-לְךָ
תִּהְיֶה-לְךָ בְּרֵאשׁוֹנָה לְהַמִּיתוֹ וְיָד כָּל-הָעָם בְּאַחֲרֹנָה:

אבותיך: (ח) הקרובים אליך או הרחוקים. למה פרט קרובים ורחוקים? אלא, כך אמר הכתוב: מטיבן של קרובים אתה למד טיבן של רחוקים, כשם שאין ממש בקרובים, כך אין ממש ברחוקים: מקצה הארץ. זו חמה ולבנה וצבא השמים, שהן מהלכין מסוף העולם ועד סופו: (ט) לא תאבה לו. לא תהא תאב לו, לא תאהבנו, לפי שנאמר (ויקרא יט, יח): "ואהבת לרעך כמוך" – את זה לא תאהב: ולא תשמע אליו. בהתחננו על נפשו למחל לו. לפי שנאמר (שמות כג, ה): "עזב תעזב עמו", לזה לא תעזב: ולא תחוס עינך עליו. לפי שנאמר: "לא תעמד על-דם רעך" על זה לא תחוס: ולא תחמל. לא תהפך בזכותו: ולא תכסה עליו. אם אתה יודע לו חובה, אינך רשאי לשתוק: (י) כי הרג תהרגנו.

בלעז: והפוך מבית עבדים. אפילו אין לו עליך אלא שפדאך, דיו: (ז) כי יסיתך. אין הסתה אלא גרוי, שנאמר (שמואל א כו, יט): אם-ה' הסיתך בי". אמיתר"א בלעז. שמשאיו לעשות כן: אחיך. מאב: בן אמך. מאם: חיקך. השוכבת בחיקך ומחקה בך. אפיקייד"א בלעז. וכן (יחזקאל מג, יד): "ומחיק הארץ", מיסוד התקוע בארץ: אשר כנפֶשְׁךָ. זה אביך, פרש לך הכתוב את החביבין לך, קל וחמר לאחרים: בסתר. דבר הכתוב בהוה, שאין דברי מסית אלא בסתר. וכן שלמה הוא אומר (משלי ז, ט): "בנשף-בערב יום באישון לילה ואפלה": אשר לא ידעת אתה ואבתיך. דבר זה גנאי גדול הוא לך, שאף האומות אין מניחין מה-שמסרו להם אבותיהם, וזה אומר לך: עזב מה-שמסרו לך

רש"י

(ז) כי יסיתך אחיך וגו': לא רצתה התורה להזכיר שיהיה האב מסית את בנו, ואולי אם האב מסית את בנו, הבן מוזהר שלא לשמוע בקולו, אבל משום כבוד את אביך יש לו לכסות עליו ולא ילשינהו לבית דין.

שד"ל

(י) ויד כל העם באחרונה: כשאמר 'ויד כל העם' לימד שאין מיתתו מסורה ליחיד. אלא על פי השופטים, וכיון שיבוא הדבר לפני השופטים ידוע כי עד אחד 'לא יענה בנפש למות' (במדבר ל"ה ל'), אם כן בהכרח צריך שיהיו שם עדים, כדרז"ל.

יֹא וְסִקְלֹתָוּ בְּאַבְנִים וּמָת כִּי בִקֵּשׁ לְהַדִּיחַךְ מֵעַל יְהוָה
 אֱלֹהֶיךָ הַמוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים: יב וְכָל־
 יִשְׂרָאֵל יִשְׁמְעוּ וִירְאוּ וְלֹא־יוֹסִפוּ לַעֲשׂוֹת כַּדָּבָר הַרְעָה
 הַזֶּה בְּקִרְבְּךָ: יג כִּי־תִשְׁמַע בְּאַחַת עָרֶיךָ אֲשֶׁר יְהוָה
 אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לְשֹׁבֵת שָׁם לֵאמֹר: יד יֵצְאוּ אֲנָשִׁים בְּנֵי־
 בְּלִיעַל מִקִּרְבְּךָ וַיִּדְּיחוּ אֶת־יֹשְׁבֵי עִירָם לֵאמֹר גִּלְכָּה
 וְנַעֲבָדָה אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא־יַדְעֶתֶם: טו וְדִרְשֵׁת
 וְחִקְרֵת וְשֹׁאֲלֵת הֵיטֵב וְהֵנָּה אִמֶּת נִכּוֹן הַדָּבָר נַעֲשֵׂתָהּ
 הַתּוֹעֵבָה הַזֹּאת בְּקִרְבְּךָ: טז הִכָּה תִּכָּה אֶת־יֹשְׁבֵי הָעִיר
 הַהוּא לְפִי־חֶרֶב הַחֲרֹם אֹתָהּ וְאֶת־כָּל־אֲשֶׁר־בָּהּ וְאֶת־
 בְּהֶמְתָּהּ לְפִי־חֶרֶב: יז וְאֶת־כָּל־שְׁלָלָהּ תִּקְבֹּץ אֶל־תְּנוֹךְ
 רַחְבָּהּ וְשִׁרְפֶתָּהּ בָּאֵשׁ אֶת־הָעִיר וְאֶת־כָּל־שְׁלָלָהּ כָּלִיל

מדיחיה מתוכה: (טו) ודרשת וחקרת ושאלת רש"י
 היטב. מכאן למדו שבע חקירות מרובי
 המקרא, כאן יש שלש: דרישה וחקירה והיטב.
 "ושאלת" אינו מן המנין, וממנו למדו בדיקות
 ובמקום אחר הוא אומר (דברים יט, יח): "ודרשו
 השפטים היטב". ובמקום אחר הוא אומר (שם
 יז, ד): "ודרשת היטב". למדו "היטב" "היטב"
 לגזרה שוה, לכן האמור של זה בזה: (טז) הכה
 תכה. אם אינך יכול להמיתם במיתה הכתובה
 בהם, המיתם באחרת: (יז) לה' אלהיך. לשמו

אם יצא מבית דין זכאי, החזירהו לחובה. יצא
 מבית דין חייב, אל תחזירהו לזכות: ידך תהיה
 בו בראשונה. מצוה ביד הנסת להמיתו. לא מת
 בידו, ימות ביד אחרים, שנאמר: "ויד כל־העם"
 וגו': (יג) לשבת שם. פרט לירושלים, שלא נתנה
 לדירה: כי תשמע לאמר. אומרים כן: (יד) יצאו
 אנשים בני בליעל. בלי על, שפרקו עלו של
 מקום: אנשים. ולא נשים: יושבי עירם. ולא
 יושבי עיר אחרת, מכאן אמרו: אין נעשית עיר
 הנדחת, עד שדיחיה אנשים ועד שיהיו

(יד) בליעל: כדעת געז' וראז' כמו בלי יועיל, שאין בו דבר טוב, ואין להשיב כי בליעל איננו
 בלבד לא מועיל, אבל מזיק ג"כ, כי אמנם כן דרך לה"ק לומר לא חכם לא על מי שאין בו
 חכמה, אבל על מי שהוא כסיל (עם נבל ולא חכם) למטה ל"ב ו'), וכן 'יתיב על דרך לא טוב'
 (תהלים ל"ו ה').

לִיהוָה אֱלֹהֶיךָ וְהִיתָה תֵּל עוֹלָם לֹא תִבְנֶה עוֹד: יח וְלֹא־
יִדְבֶּק בְּיָדְךָ מְאוּמָה מִן־הַחֶרֶם לְמַעַן יָשׁוּב יְהוָה מִחֲרוֹן
אַפּוֹ וְנָתַן־לְךָ רַחֲמִים וְרַחֲמֶךָ וְהִרְבֶּךָ כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע
לְאַבְרָהָם: יט כִּי תִשְׁמַע בְּקוֹל יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר אֶת־כָּל־
מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אֲנֹכִי מֵצִוְּךָ הַיּוֹם לַעֲשׂוֹת הִישָׁר בְּעֵינֵי יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ: יד א בָּנִים אַתֶּם לִיהוָה אֱלֹהֵיכֶם לֹא תִתְגַּדְּדוּ
וְלֹא־תִשְׁיִמוּ קִרְחָה בֵּין עֵינֵיכֶם לְמָת: ב כִּי עַם קְדוֹשׁ אַתָּה

ואתם ראויין להיות נאים ולא גדודים ומקרחים: בין עיניכם. אצל הפדחת. ובמקום אחר הוא אומר (ויקרא כא, ה): "ולא יקרחו קרחה בראשם", לעשות כל־הראש כבין העינים: (ב) כי עם קדוש אתה. קדשת עצמך מאבותיך.

רש"י ובשבילו: (יח) למען ישוב ה'. מוסב על "הכה תכה": מחרון אפו. שכל־זמן שעבודה זרה בעולם, חרון אף בעולם: (א) לא תתגדדו. לא תתנו גדידה ושרט בבשרכם על מת, כדרך שהאמוריים עושין; לפי שאתם בניו של מקום

(יח) מאומה: המבאר נשתבש וכתב שהוא בסימן הנקבה, ולא ראה שהוא מלעיל כמו לילה שהוא ל' זכר. גם מה שכתב כדרך כל דבר שלא נודע מינו, איננו נכון. כי בשמות התואר אומרים קטנה או גדולה על כל דבר שיהיה בלי הבחנה על המין, אבל מאומה איננו שם התואר. והאמת כי קטנה או גדולה וחבריהם באו בלשון נקבה והכוונה בהם מילתא, ומאומה מורכב מן מה או מה.

שד"ל

דפוס ראשון:

כתב יד:

(א) בנים אתם: לפי שאתם בניו של מקום, אתם ראויים להיות נאים ולא גדודים ומקורחים (רש"י), כלומר אתם לגיון של מלך וראוי שיתראה בכם הוד והדר, והקרחה והגדידה מגנים ומבזים גופו של אדם, וחזר ואמר 'כי עם קדוש אתה' וגו' הכול על הקרחת; ואח"כ סמך לזה 'לא תאכל כל תועבה', כי גם אכילת השקצים היא גנאי לאוכל וגם שם חתם 'כי עם קדוש אתה לה' אלהיך' (א) אלול תר"ה.

(א) בנים אתם: דעו כי אלהיכם הוא לכם כאב ואתם לו כבנים, ואיננו כאלהי העמים שהיו עובדיהם סבורים להשיב חמתם ע"י הסגופים שיעשו בבשרם, ע"כ היו מתגודדים בִּשְׂשָׁבִים כי אלהיהם בועם, וע"י הסגופים ישיבו אחור חמתם מהשחית, אבל אתם בנים לאלהיכם, ואיננו חפץ ברעתכם אך בטובתכם.

לא תתגודדו: מלשון גדוד שענינו תֵּלִים, 'תלמיה רוח נחת גדודיה' (תהלים ס"ה י"א), והנה לשון התגודדות far solchi, incisioni nella carne.

לִיהוָה אֱלֹהֶיךָ וּבָךְ בְּחֵר יְהוָה לְהִיזֹת לּוֹ לְעַם סִגְלָה מִכָּל־
הָעַמִּים אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי הָאָדָמָה: ג לֹא תֹאכַל כָּל-תְּנוּעָה:
ד זֹאת הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר תֹּאכְלוּ שׁוֹר וְשֵׁה כְּשָׁבִים וְשֵׁה עֲזִים:
ה אֵיל וְצִבִּי וַיַּחֲמֹר וְאֶקֹּוּ וְדִישָׁן וְתֹאזֹז וְזֹמֶר: ו וְכָל-בְּהֵמָה
מִפְּרִסַּת פְּרִסָּה וְשִׁסְעַת שִׁסְעַת שְׁתֵּי פְּרִסוֹת מַעֲלַת גֵּרָה
בְּבֵהֶמָה אֹתָהּ תֹּאכְלוּ: ז אַךְ אֶת-זֶה לֹא תֹאכְלוּ מִמַּעֲלֵי
הַגֵּרָה וּמִמִּפְרִי־סֵי הַפְּרִסָּה הַשְּׁסוּעָה אֶת-הַגִּמְלָה וְאֶת-
הָאֲרָנְבַת וְאֶת-הַשָּׁפָן כִּי-מַעֲלָה גֵרָה הִמָּה וּפְרִסָּה לֹא

מתרגם "יעלא", יעלי סלע, הוא אישטיינבו"ק: רש"י
ותאז. "תורבלא", [שור] היער. "באלא" – יער
בלשון ארמי: (ו) מפרסת. סדוקה כתרגומו:
פרסה. פלנט"א: ושסעת. חלוקה בשתי צפרניים,
שיש שסדוקה ואינה חלוקה בצפרניים, והיא
טמאה: בבהמה. משמע, מה־שנמצא בבהמה
אכל. מכאן אמרו שהשליל נתר בשחיטת אמו:
(ז) השסועה. בריה היא שיש לה שני גבין ושתי
שדראות. אמרו רבותינו: למה נשנו? בבהמות

ועוד "ובך בחר ה'": (א) כל-תנועה. כל-שתעבתי
לך, שאם צרם און בכור כדי לשחטו במדינה.
הרי דבר שתעבתי לך, כל-יום לא יהיה-בו.
ובא ולמד כאן שלא ישחט ויאכל על אותו
היום. בשל בשר בחלב, הרי דבר שתעבתי לך,
הזהיר כאן על אכילתו: (ד-ה) זאת הבהמה וגו'
איל וצבי ויחמור. למדנו שהחיה בכלל בהמה,
ולמדנו שהבהמה וחיה טמאה מרבה מן
הטהורה, שבכל-מקום פורט את המועט: ואקו.

(ד) שור שֶׁה כְּשָׁבִים וְשֵׁה עֲזִים: ראיתי לפרש כאן השמות האלה והמתייחסים אליהם. בקר
הוא שם המין. שור מורה איש אחד ממין הבקר, זכר או נקבה, והוא נחלק לעגל ועגלָה כשהם
קטנים, ופר ופרה כשהם גדולים. צאן הוא שם כולל שני מינים, מין הכשבים ומין העזים.
מין אחד מן הצאן נקרא שֶׁה, בין מן הכשבים בין מן העזים בין זכר בין נקבה. מין הכשבים
נקרא כבש וכבשה כשהם קטנים, ואיל ורחל כשהם גדולים ('רחלים מאתים ואילים עשרים',
בראשית ל"ב ט"ו), וכשב וכשבה בין הגדולים בין קטנים (לפיכך אומרים תמיד 'כבשים בני
שנה', ולא גם פעם אחת כשבים בני שנה). מין העזים נקרא גדי וגדיה כשהם קטנים, תיש
ועז כשהם גדולים ('עזים מאתים ותישים עשרים', בראשית ל"ב ט"ו), ושעיר ושעירה בין
גדולים בין קטנים.

(ה) יחמור: חמר בערבית: אדום.

(ו) פרסה: מן 'הלא פרס לרעב לחמך' (ישעיה נ"ח ז'), והעד הפסוק שאחריו, והוסיף 'שוסעת
שסע' לומר שתהיה הבקיעה לשנים.

הַפְּרִיסוּ טִמְאִים הֵם לָכֶם: ^ח וְאֶת־הַחֲזִיר כִּי־מִפְּרִיס
פֶּרֶסָה הוּא וְלֹא גִרָה טָמֵא הוּא לָכֶם מִבְּשָׂרָם לֹא תֹאכְלוּ
וּבְנַבְלָתָם לֹא תִגְעוּ: ^ט אֶת־זֶה תֹאכְלוּ מִכָּל אֲשֶׁר בַּמִּים
כָּל אֲשֶׁר־לוֹ סִנְפִיר וְקִשְׁקֶשֶׁת תֹּאכְלוּ: ^י וְכָל אֲשֶׁר אֵין־לוֹ
סִנְפִיר וְקִשְׁקֶשֶׁת לֹא תֹאכְלוּ טָמֵא הוּא לָכֶם: ^{יא} כָּל־צִפּוֹר
טְהוֹרָה תֹאכְלוּ: ^{יב} וְזֶה אֲשֶׁר לֹא־תֹאכְלוּ מֵהֶם הַנֶּשֶׁר וְהַפֶּרֶס
וְהַעֲזִינִיָּה: ^{יג} וְהָרָאָה וְאֶת־הָאֵיָּה וְהַדִּיָּה לְמִינָהּ: ^{יד} וְאֵת כָּל־
עֶרֶב לְמִינוֹ: ^{טו} וְאֵת בֵּת הַיַּעֲנָה וְאֶת־הַתַּחֲמָס וְאֶת־הַשַּׁחַף
וְאֶת־הַנֶּגֶץ לְמִינָהּ: ^{טז} אֶת־הַכּוֹס וְאֶת־הַיִּנְשׁוּף וְהַתְּנַשְׁמַת:
^{יז} וְהַקָּאָת וְאֶת־הַרְחָמָה וְאֶת־הַשְּׁלֹךְ: ^{יח} וְהַחֲסִידָה וְהָאֲנָפָה
לְמִינָהּ וְהַדּוֹכִיפָת וְהַעֲטָלָף: ^{יט} וְכָל שְׂרָץ הָעוֹף טָמֵא הוּא
לָכֶם לֹא יֹאכְלוּ: ^כ כָּל־עוֹף טְהוֹר תֹּאכְלוּ: ^{כא} לֹא־תֹאכְלוּ

אומר זו "דיה" שמה, או "איה" שמה, וזו לא
אסר הכתוב. ובעופות פרט לך הטמאים, ללמד
שהעופות הטהורים מרבים על הטמאים,
לפיכך פרט את המועט: התנשמת. קלב"א
שורי"ץ: ^(יז) שלך. השולה דגים מן הים:
^(יח) דוכיפת. הוא תרגול הבר, ובלעז הירופ"א,
וכרבלתו כפולה: ^(יט) שרץ העוף. הם הנמוכים
הרוחשים על הארץ. כגון זבובים וצרעים
וחגבים טמאים, הם קרויים "שרץ": ^(כ) כל־עוף
טהור תאכלו. ולא את הטמא, בא לתן "עשה"
על "לא תעשה". וכן בבהמה, "אתה תאכלו"
ולא בהמה טמאה, ולא הבא מכלל עשה,
עשה, לעבר עליהם ב"עשה" ו"לא תעשה":
^(כא) לגר אשר בשערך. גר תושב שקבל עליו
שלא לעבד עבודה זרה ואוכל נבלות: כי עם

רש"י מפני השסועה, ובעופות מפני הראה, שלא
נאמרו בתורת כהנים: ^(ח) ובנבלתם לא תגעו.
רבותינו (תורת כהנים שמיני פרק ד, ח-ט) פרשו:
ברגל, שאדם חייב לטהר את עצמו ברגל. יכול
יהיו מזהרים בכל־השנה? תלמוד לומר (ויקרא
כא, א): "אמר אל הכהנים" וגו', ומה־טמאת
המת חמורה כהנים מזהרים ואין ישראל
מזהרים, טמאת נבלה קלה לא כל־שכן: ^(יא) כל־
צפור טהרה תאכלו. להתיר משלחת שבמצרע:
^(יב) וזה אשר לא־תאכלו מהם. לאסר את
השחוט: ^(יג) והראה ואת האיה וגו'. היא ראה,
היא איה, היא דיה. ולמה נקרא שמה "ראה"?
שרואה ביותר. ולמה הזהירך בכל־שמותיה?
שלא לתן פתחון פה לבעל דין לחלק, שלא
יהא האוסרה קורא אותה "ראה", והבא להתיר

כֹּל־נִבְלָה לֶגֶר אֲשֶׁר־בְּשַׁעֲרֶיךָ תִּתְּנֶנָּה וְאֹכְלָה אֹז מִכֹּר
 לְנִכְרֵי כִי עִם קְדוּשָׁתְךָ אֲתָה לִיהוֹה אֱלֹהֶיךָ לֹא־תִבְשַׁל גְּדִי
 בַּחֲלָב אָמֹן: ^{חמישי} כב עֲשֹׂר תַעֲשֹׂר אֶת כָּל־תְּבוּאֹת זֵרַעֲךָ
 הַיֵּצֵא הַשָּׂדֶה שָׁנָה שָׁנָה: ^{כג} וְאֹכְלֹתָ לִפְנֵי | יְהוֹה אֱלֹהֶיךָ
 בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר־יִבְחַר לְשֹׁכֵן שְׁמוֹ שָׁם מַעֲשֶׂר דִּגְגָנְךָ תִּירֹשְׁךָ
 וַיֵּצֵאֲךָ וּבִכּוֹרֹת בִּקְרָךְ וְצֹאנְךָ לְמַעַן תִּלְמַד לִירְאָה אֶת־
 יְהוֹה אֱלֹהֶיךָ כָּל־הַיָּמִים: ^{כד} וְכִי־יִרְבֶּה מִמֶּךָ הַדָּרָךְ כִּי לֹא
 תוּכַל שְׂאתָו כִּי־יִרְחַק מִמֶּךָ הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוֹה
 אֱלֹהֶיךָ לָשׂוּם שְׁמוֹ שָׁם כִּי יִבְרַכְךָ יְהוֹה אֱלֹהֶיךָ: ^{כה} וְנָתַתָּה
 בַּבֶּסֶף וְצִרְתָּ הַכֶּסֶף בִּידְךָ וְהִלַּכְתָּ אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר
 יְהוֹה אֱלֹהֶיךָ בּוֹ: ^{כו} וְנָתַתָּה הַכֶּסֶף בְּכָל אֲשֶׁר־תֵּאֲוֶה נַפְשְׁךָ
 בַּבֶּקֶר וּבַצֹּאן וּבַיִּלִּין וּבַשֹּׂכֶר וּבְכָל אֲשֶׁר תִּשְׁאֲלֶךָ נַפְשְׁךָ
 וְאֹכְלֹתָ שָׁם לִפְנֵי יְהוֹה אֱלֹהֶיךָ וְשִׂמַּחְתָּ אֶתָּה וּבֵיתְךָ:

שנאמר (מלכים ב' יט, כו): "ושדפה לפני קמה". רש"י
 וכן לענין בכורים: שנה שנה. מכאן, שאין
 מעשרין מן החדש על הישן: (כג) ואכלת וגו'. זה
 מעשר שני, שכבר למדנו לתן מעשר ראשון
 ללוים, שנאמר (במדבר יח, כו): "כי תקחו מאת
 בני־ישראל" וגו', ונתן להם רשות לאכול בכל־
 מקום, שנאמר (שם, לא): "ואכלתם אתו בכל־
 מקום". על כרחך זה מעשר אחר הוא: (כד) כי
 יברכך, שתהא התבואה מרבה לשאת: (כו) בכל
 אשר תאוו נפשך. כלל: בבקר ובצאן ובין

קדוש אתה לה'. קדש את עצמך במותר לך,
 דברים המותרים ואחרים נוהגים בהם אסור,
 אל תתירם בפניהם: לא תבשל גדי. שלש
 פעמים, פרט לחיה ולעופות ולבהמה טמאה:
 (כא־כב) לא תבשל גדי וגו' עשר תעשר. מה ענין
 זה אצל זה? אמר להם הקדוש־ברוך־הוא
 לישראל: לא תגרמו לי לבשל גדיים של תבואה
 עד שהן במעי אמותיהן, שאם אין אתם
 מעשרים מעשרות כראוי כשהוא סמוך
 להתבשל, אני מוציא רוח קדים והיא משדפתן,

(כב) היצא השדה: מה שיוצא וצומח בשדה.

(כה) וצרת: כן דרך הלשון לומר על נשיאת הכסף, על שם 'צורר הכסף' (משלי ז' כ').

שד"ל

כז וְהָלֹךְ אֲשֶׁר-בְּשַׁעְרֶיךָ לֹא תַעֲזֹבֵנוּ כִּי אֵין לֹךְ חֶלֶק וְנַחֲלָה
 עִמָּךְ: כח מִקְצֶה | שָׁלֹשׁ שָׁנִים תּוֹצִיא אֶת-כָּל-מַעֲשֹׂר
 תְּבוּאָתְךָ בַּשָּׁנָה הַהִוא וְהַנַּחֲתָ בְּשַׁעְרֶיךָ: כט וּבֹא הָלֹךְ
 כִּי אֵין-לֹךְ חֶלֶק וְנַחֲלָה עִמָּךְ וְהָגֵר וְהִתָּנוּס וְהָאֱלֻמָּנָה
 אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ וְאָכְלוּ וְשָׂבְעוּ לְמַעַן יְבָרְכְךָ יְיָ הָאֵלֶּהֶיךָ
 בְּכָל-מַעֲשֶׂה יָדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה: ששי טו א מִקֵּץ שִׁבְע־שָׁנִים
 תַּעֲשֶׂה שְׁמֻטָּה: ב וְזֶה דְּבַר הַשְּׁמֻטָּה שְׁמוּט כָּל-בַּעַל מִשָּׂה

רש"י

ובשכר. פרט: ובכל אשר תשאלך נפשך. חזר
 וכלל, מה-הפרט מפרש ולד ולדות הארץ
 וראוי למאכל אדם וכו': (כז) והלוי וגו' לא
 תעזבנו. מלתן לו מעשר ראשון: כי אין לו חלק
 ונחלה עמך. יצאו לקט, שכחה, ופאה, והפקר,
 שאף הוא יש לו חלק עמך בהן כמוך, ואינן
 חייבין במעשר: (כח) מקצה שלש שנים. בא
 ולמד שאם השהה מעשרותיו של שנה
 ראשונה ושניה לשמטה, שיבערם מן הבית
 בשלישית: (כט) ובא הלוי. ויטל מעשר ראשון:
 והגר והיתום. ויטלו מעשר שני, שהוא של עני
 של שנה זו, ולא תאכלנו אתה בירושלים כדרך

שנזקקת לאכל מעשר שני של שתי שנים:
 ואכלו ושבעו. תן להם כדי שביעה מכאן אמרו:
 אין פוחתין לעני בגרן וכו'. ואתה הולך
 לירושלים למעשר של שנה ראשונה ושניה
 שהשהית ומתודה: "בערתי הקדש מן-הבית",
 כמו שמפרש ב"כי תכלה לעשר" (דברים כו, יב):
 (א) מִקֵּץ שִׁבְעֵ שָׁנִים. יכול שבע שנים לכל-מלוה
 ומלוה? תלמוד לומר: "קרבה שנת השבע".
 ואם אתה אומר שבע שנים לכל-מלוה ומלוה
 להלוואות כל-אחד ואחד, היאך היא קרבה? הא
 למדת שבע שנים למנין השמטות: (ב) שמוט
 כל-בעל משה-ידו. שמוט את ידו של כל-בעל

שד"ל

(כח) מקצה שלש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך בשנה ההוא: בשנה ההיא אינו חוזר אל
 'תבואתך' אלא אל 'מקצה ג' שנים' (וכן דעת בעל הטעמים), כלומר מקצה ג' שנים בשנה ההיא
 בעצמה תוציא את כל מעשר תבואתך והנחת בשעריך; ולפי הפשט הוא הנשאר ממעשר שני
 שלא הספיק לאכלו בירושלים, מצווה לבערו בכל שנה שלישית ולתיתו ללוי ולעני. המתינה
 לו תורה עד ג' שנים, שיאכלהו הוא עצמו בירושלם, ומה שנשאר בשנה השלישית יצטרך
 לבערו ולא ימתין עוד. וזה טעם סמיכות והלוי אשר בשעריך לא תעזבנו, כי אע"פ שהמצוות
 לאכול מעשר שני בירושלם, מכל מקום אין רע שישאיר ממנו להאכיל ללוי שבעירו עם שאר
 העניים. ועיין מה שכתבתי על 'כי תכלה לעשר' (למטה כ"ו י"ב).

(ב) שמוט כל בעל משה ידו: הנכון כפירש"י, כל בעל משה (אשר ישה ברעהו משאת מאומה)
 ישמוט ידו. שמוט ידו, כמו תשמיט ידך, תניח מלגבות. ובעל משה הוא מי שיש לו משאת
 מאומה בחברו, כל' שנושה ברעהו: כל בעל משה אשר ישה ברעהו ישמוט ידו, ולפי זה ראוי

יְדֹ אֲשֶׁר יֵשֶׁה בְּרַעְהוּ לֹא־יִגַּשׁ אֶת־רַעְהוּ וְאֶת־אָחִיו כִּי־
קָרָא שְׁמָטָה לַיהוָה: ^ג אֶת־הַנֹּכְרִי תִגַּשׁ וְאֲשֶׁר יִהְיֶה לָךְ
אֶת־אָחִיךָ תִשְׁמַט יֶדְךָ: ^ד אָפֶס כִּי לֹא יִהְיֶה־בְךָ אֲבִיוֹן כִּי־
בְרַךְ יִבְרַכְךָ יְהוָה בְּאָרְץ אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן־לָךְ נַחֲלָה
לְרִשְׁתָּהּ: ^ה רַק אִם־שָׁמוּעַ תִּשְׁמַע בְּקוֹל יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת־כָּל־הַמִּצְוָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אֲנִכִּי מִצְוֶיךָ
הַיּוֹם: ^ו כִּי־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בֵּרַכְךָ כַּאֲשֶׁר דִּבַּר־לָךְ וְהֶעֱבַטְתָּ

משה: ^(ג) את־הנכרי תגש. זו מצות עשה: של מקום, אביונים בכס: אביון. דל מעני. ולשון רש"י
^(ד) אפס כי לא יהיה־בך אביון. ולהלן (פסוק יא) "אביון" – שהוא תאב לכל־דבר: ^(ה) רק אם שמוע תשמע. אז לא יהיה־בך אביון: שמוע שאתם עושים רצונו של מקום, אביונים באחרים ולא בכס. וכשאין אתם עושים רצונו ^(ו) כאשר דבר־לך. והיכן דיבר? "ברוך אתה בעיר"

לקרוא שמוֹט כל בעל משה ידו. אך בדורות האחרונים אמרו (נחמיה י' ל"ב) 'משא כל יד', ובעלי הנקוד והטעמים עשו גם כן משה סמוך למילת ידו, כמו משא כל יד. ונ"ל שעשו זה מפני מילת שמוט שהוא בבנין הקל, כי שורש שמוט ענינו עזיבת הדבר ('תשמטנה ונטשתה' שמות כ"ג י"א, 'ויאמר שמטוה וישמטוה', מ"ב ט' ל"ג), ולפי זה לא ייתכן לומר שמוט ידו, כי לא יוכל אדם לעזוב ידו, כי היא עצם מעצמיו ובשר מבשרו, אבל יאמרו תשמוט ידם בהפעיל, והכוונה: תצווה לידך שתעזוב את החוב ולא תאחוז ותחזיק בו. ועם כל זה נ"ל שהיו אומרים שאדם שומט ידו כשהוא משפיל אותה ומרפה אותה, שלא תעשה מלאכתה, והרי הוא כאילו עוזב ידו, וכאילו אין לו עוד יד.

^(ד) אפס כי לא יהיה בך אביון: אחר שאמר 'את הנכרי תגוש', שאין השמיטה משמטת לנכרי, חשש שמא כל אדם ילווה לנכרי ויימנע מהלוות לישראל, על כן הוסיף ואמר שאין ראוי להלוות לנכרי, אלא אם לא יהיה אביון בישראל, וכל זמן שיהיה אביון בישראל, אתה מצווה לתת לו שהשמיטה משמטת לו – כן פירש אדוני אבי ז"ל. ובתלמוד אמרו (בבא מציעא ל' ע"א) 'אפס כי לא יהיה בך אביון' שלך קודם לשל כל אדם, הרי שגם הם פירשו מילת אפס על הדרך הזה, לא תלוה לאחרים רק כשלא יהיה בך אביון. אלא שהם המשיכו הענין עד הקצה האחרון, ואמרו כמו שבני עמנו קודמים לשאר עמים, כך שלנו קודם לשל בני עמנו, וכמו שאמרו במקום אחר (ספרי ראה פיסקא קט"ז) ענייך ענייך קודמין, עניי עירך קודמין. עיר אחרת עניי עירך קודמין.

^(ו) כאשר דבר לך: רש"י: והיכן דבר, עיין למטה כ"ח ג'.

גוֹיִם רַבִּים וְאַתָּה לֹא תַעֲבֹט וּמִשְׁלַת בְּגוֹיִם רַבִּים וּבְךָ לֹא
יִמְשְׁלוּ: זִכְרִיָּה בְּךָ אֲבִיוֹן מֵאַחַד אֲחֵיךָ בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ
בְּאַרְצֶךָ אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לֹא תֹאמַן אֶת־לִבְבְּךָ
וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת־יְדֶיךָ מֵאַחֶיךָ הָאֲבִיוֹן: ח כִּי־פָתַח תִּפְתָּח
אֶת־יְדֶיךָ לוֹ וְהַעֲבַט תַּעֲבִיטְנוּ דֵּי מַחֲסָרוֹ אֲשֶׁר יַחֲסֹר לוֹ:

אחרת: לא תאמץ. יש לך אדם שמצטער אם יתן אם לא יתן, לכך נאמר: "לא תאמץ". יש לך אדם שפושט את ידו וקופצה, לכך נאמר: "ולא תקפץ": מאחיק האביון. אם לא תתן לו, סופך להיות אחיו של אביון [בעניות]: (ח) תפתח תפתח. אפילו כמה פעמים: כי פתח תפתח. הרי "כי" משמש בלשון "אלא": והעבט תעביטנו. אם לא רצה במתנה, תן לו בהלואה: די מחסרו. ואי אתה מצוה להעשירו: אשר יחסר לו. אפילו סוס לרכב עליו, ועבד לרוץ לפניו: לו. זו אשה,

רש"י (דברים כח, ג): והעבט. כל-לשון הלואה כשנופל על המלוה, נופל בלשון מפעיל, כגון "והלית" "והעבט". ואם היה אומר "ועבטת", היה נופל על הלוה, כמו "ולוית": והעבטת גוים. יכול שתהא לזה מזה ומלוה לזה? תלמוד לומר: "ואתה לא תעבט": ומשלת בגוים רבים. יכול גוים אחרים מושלים עליך? תלמוד לומר: "ובך לא ימשלו": (י) כי יהיה בך אביון. התאב תאב קודם: מאחד אחיך. אחיך מאביך קודם לאחיק מאמך: שעריך. עניי עירך קודמין לעניי עיר

שד"ל (י) ולא תקפץ את ירך: באוהב גר כתבתי כי בדפוס לסבונא, קוסטנטינא ואנוירשא מתורגם בתרגום אנקלוס: 'לא תקמוט ית ירך', ולשון זה נמצא בארמית להוראת הסגירה (עיין בערוך), ולשון ראשון (שהוא 'לא תקפוצ', הנמצא ברוב הספרים) לא ידעתי היימצא להוראה זאת בארמית, כי קפיצה בתלמוד אינה אלא מענין 'מקפץ על הגבעות' (שיר השירים ב' ח'); והחכם ר' משה לנדא נ"י השיב (במעמר) כי לא זכרתי לשון המשנה בגיטין (פרק ה' משנה ז') 'חרש רומז ונרמז, בן בתירא אומר קופץ ונקפץ', וענינו סגירת שפתים, ואינו מענין 'מקפץ על הגבעות' - וזה אינו כלום, כי אני אמרתי שלא ידעתי היימצא שורש קפץ בארמית להוראת הסגירה, והוא הביא ראיה מן המשנה, ומי יאמר שהמשנה היא בלשון ארמי? כי אע"פ שבאו בה מילות ארמיות, הנה עיקר לשונה עברית הוא, ומי יאמר כי כל תבה הנמצאת במשנה היא ארמית? ועם כל זה אינני מחליט שנוסחת 'לא תקפוצ ית ירך' היא משובשת, כי מצאתי בלשון סורית שורש קפס בסמ"ך נוהג הרבה להוראת הסגירה והצמצום, ואינו רחוק שהיהודים היו אומרים קפץ בצד"י על דרך לה"ק, והייתי רוצה להביא סיוע מתרגום ירושלמי (בראשית כ"ח י'): 'קפצת ארעא קדמוהי', אך נ"ל כשאמרו בלה"ק: 'קפצה לו הארץ', הוא ודאי ענין צמצום, אבל כשאמרו: 'קפצת ארעא קדמוהי', יתכן שהוא ענין דילוג, שהארץ באה לפניו בקפיצה ודילוג. זה אני אומר מפני מילת קדמוהי, והמתורגמן כתב: 'קפצת ליה ארעא', ועם כל זה הביאו בענין דילוג.

ט הַשֹּׁמֵר לְךָ פֶּן־יְהִי דְבַר עִם־לִבְבְּךָ בְּלִיעַל לֵאמֹר קִרְבָּה
שְׁנַת־הַשָּׁבַע שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה וְרַעָה עֵינֶיךָ בְּאַחִיךָ הָאֲבִיּוֹן
וְלֹא תִתֵּן לוֹ וְקִרָא עָלֶיךָ אֶל־יְהוָה וְהָיָה בְּךָ חֶטָּא: י נִתְּזוֹן
תִּתֵּן לוֹ וְלֹא־יִרַע לְבַבְךָ בְּתִתְּנֶה לוֹ כִּי בְּגִלְלָהּ | הַדְּבָר הַזֶּה
יִבְרַכְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכָל־מַעֲשֶׂיךָ וּבְכָל מַשְׁלַח יָדְךָ: יא כִּי
לֹא־יַחְדָּל אֲבִיּוֹן מִקֶּרֶב הָאָרֶץ עַל־כֵּן אֲנֹכִי מִצְוֶיךָ לֵאמֹר
פֶּתַח תְּפֹתַח אֶת־יָדְךָ לְאֹחִיךָ לְעֵנִיךָ וְלֹאֲבִינֶךָ בְּאַרְצְךָ:
יב כִּי־יִמָּכֵר לְךָ אֹחִיךָ הָעִבְרִי אֹו הָעִבְרִיָּה וְעַבְדְּךָ שֵׁשׁ
שָׁנִים וּבַשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִת תִּשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי מֵעִמְךָ: יג וְכִי־
תִּשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי מֵעִמְךָ לֹא תִשְׁלַחְנוּ רִיקָם: יד הָעֲנִיק

אבל "ענייך" בשני יודי"ן, שני עניינים: (יב) כי רש"י ימכר לך. על ידי אחרים, במכרוהו בית־דין בגנבתו הכתוב מדבר. והרי כבר נאמר (שמות כא, ב): "כי תקנה עבד עברי", ובמכרוהו בית דין הכתוב מדבר! אלא מפני שני דברים שנתחדשו כאן — אחד שכתוב "או העבריה", אף היא תצא בשש. ולא שמכרוהו בית דין, שאין האשה נמכרת בגנבתה, שנאמר: "בגנבתו", ולא בגנבתה, אלא בקטנה שמכרה אביה, ולמד כאן, שאם יצאו שש שנים קדם שתביא סימנים תצא. ועוד חדש כאן (פסוק יד):

וכן הוא אומר (בראשית ב, יח): "אעשה־לו עזר כנגדו": (ט) וקרא עליך. יכול מצוה? תלמוד לומר: "ולא יקרא": והיה בך חטא. מכל־מקום, אפילו לא יקרא. אם כן, למה נאמר: "וקרא עליך"? ממחר אני לפרע על ידי הקורא, יותר ממי שאינו קורא: (י) נתון נתן לו. אפילו מאה פעמים: לו. בינו ובינך: כי בגלל הדבר. אפילו אמרת לתן, אתה נוטל שכר האמירה עם שכר המעשה: (יא) על־כן. מפני כן: לאמר. עצה לטובתך אני משיאך: לאחריך לעניך. לאיזה אח? לעני. "לעניך" ביו"ד אחד, לשון עני אחד הוא.

(יב) כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה: לפי הפשט במוכר עצמו הכתוב מדבר, כי כן תחילת הוראת הנפעל אינה אלא כהוראת ההתפעל, ולפיכך אמר ועבדך שש שנים אף על האמה, ולא הזכיר ענין הייעוד ושאם לא יעדה או הפדה תצא חנם (שמות כ"א ח'), כי הענין ההוא אינו אלא בקטנה שמכרה אביה, וכאן שמדבר במוכרת עצמה, אין ספק שאינה קטנה, והואיל וכבר הביאה סימנים לא ייתכן לה לצאת בהבאת סימנים, והיא צריכה לעבוד שש שנים.

תַּעֲנִיךָ לֹא מִצֶּאֱנֶךָ וּמִגִּרְנֶךָ וּמִיִּקְבֶּךָ אֲשֶׁר בִּרְכֶּךָ יְהוָה
 אֱלֹהֶיךָ תִּתֵּן-לוֹ: ^{טו} וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם
 וַיִּפְדֶּךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ עַל-כֵּן אֲנֹכִי מְצִוֶּה אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה
 הַיּוֹם: ^{טז} וְהָיָה כִּי-יֹאמַר אֵלֶיךָ לֹא אֵצֶא מֵעַמֶּךָ כִּי אֶהְבֶּךָ
 וְאֶת-בֵּיתְךָ כִּי-טוֹב לֹא עָמַד: ^{יז} וְלִקְחַתָּ אֶת-הַמָּרְצֵעַ וְנָתַתָּה
 בְּאָזְנוֹ וּבִדְלַת וְהָיָה לְךָ עֶבֶד עוֹלָם וְאָף לֹא־מִתְּךָ תַעֲשֶׂה-
 כֵּן: ^{יח} לֹא-יִקְשֶׁה בְּעֵינֶיךָ בְּשַׁלְחֲךָ אֹתוֹ חֲפָשִׁי מֵעַמֶּךָ כִּי

מבזת מצרים ובזת הים, אף אתה הענק ושנה
 לו: (יז) **עבד עולם**. יכול כמשמעו? תלמוד לומר
 (ויקרא כה, י): "ושבתם איש אל-אחוזתו, ואיש
 אל-משפחתו תשובו". הא, למדת שאין זה אלא
 עולמו של יובל: **ואף לאמתך תעשה כן**. הענק
 לה. יכול אף לרציעה השווה הכתוב אותה?
 תלמוד לומר: "ואם אמר יאמר העבד" – עבד
 נרצע ואין אמה נרצעת: (יח) **כי משנה שכר**
שכיר. מכאן אמרו: עבד עברי עובד בין ביום
 ובין בלילה, וזהו כפלים שבעבודת שכירי יום.

רש"י "העניק תעניק": (יד) **העניק תעניק**. לשון עדי,
 בגובה ובמראית העין, שיהא נכר שהטיבות לו.
 ויש מפרשים, לשון הטענה על צוארו: **מצאנך**
מגרנך ומיקבך. יכול, אין לי אלא אלו בלבד?
 תלמוד לומר "אשר ברכך", מכל-מה-שברכך
 בוראך. ולמה נאמרו אלו? מה אלו מיחדים
 שהם בכלל ברכה, אף כל-שהוא בכלל ברכה,
 יצאו פרדות. ולמדו רבותינו במסכת קדושין (יז
 ע"א) בגזרה שוה, כמה נותן לו מכל-מין ומין:
 (טו) **וזכרת כי עבד היית**. והענקתי ושניתני לך

שד"ל

כתב יד:

דפוס ראשון:

(יז) **ואף לאמתך תעשה כן**: ואף לאמתך תעשה כן לענין
 יציאה בשש והענקה, אבל שתוכל לעבוד יותר משש
 לא סלקא דעתך, כי רצון התורה הוא שלא יהיה לא
 איש ולא אשה נמנע מפריה ורביה, והנה העבד העברי
 היה רבו מוסר לו שפחה כנענית, אך לא הותר לאדון
 למסור בת ישראל לעבד, אלא יקחנה הוא או בנו, ואם
 לאו תצא חפשי. ואף אם היא תחפוץ בעבדות, אין זה
 רצון התורה.

(יז) **ואף לאמתך תעשה כן**: לא
 לרציעה כי כבר אמר במקום אחר
 שהוא חייב ליעדה או תצא אפי'
 בתוך שש, והנה אחר שעבדה שש
 שנים א"א שלא ראויה להנשא,
 ולא תועיל הרציעה אחר שידענו
 שאם שלש אלה לא יעשה לה
 ויצאה חנם אין כסף.

(יח) **כי משנה שכר שכיר עבדך שש שנים**: אמרו קצת מן הקדמונים ואחריהם ראב"ע ורלב"ג,
 כי אין רשות להשכיר עצמו יותר משלוש שנים, ויפה השיבו רשב"ם ודון יצחק כי זה הבל,
 כי 'שלש שנים כשני שכיר' (ישעיה ט"ז י"ד), אין ענינו רק שנים מצומצמות. וכן כתוב (שם כ"א)

מִשְׁנֵה שְׂכָר שְׂכִיר עֲבָדְךָ שֵׁשׁ שָׁנִים וּבִרְכָּךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
בְּכָל אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה: שביעי יט כָּל־הַבְּכוֹר אֲשֶׁר יוֹלֵד בְּבִקְרָךְ
וּבִצְאֹנְךָ הַזֶּכֶר תִּקְדִּישׁ לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲבֹד בְּבִכְרְךָ

ומהו עבודתו בלילה? רבו מוסר לו שפחה כנענית, והולדות לאדון: (יט) כָּל־הַבְּכוֹר וגו' תקדיש. ובמקום אחר הוא אומר לא יקדיש, שנאמר (ויקרא כז, כו): "אך בכור אשר יבכר לה" וגו'. הא כיצד? אינו מקדישו לקרבן אחר, וכאן

למד שמצוה לומר: הרי אתה קדוש לבכורה. רש"י דבר אחר: אי אפשר לומר "תקדיש", שכבר נאמר "לא יקדיש", ואי אפשר לומר "לא יקדיש", שהרי כבר נאמר "תקדיש", הא כיצד? מקדישו אתה הקדש עליו, ונותן להקדש כפי

ט"ז) 'בעוד שנה כשני שכיר'; גם פירוש רשב"ם ור' עובדיה ספורנו לא ייתכן, כי הכתוב אומר: שד"ל 'בשלחך אותו', לא: בהעניקך אותו, ועוד אין להעניקה שיעור, ואיך יאמר שנתן לו שכר כפול מפני שהעניקו? גם דברי רד"ק ור"י עראמה, הקרובים לדברי רש"י שהשכיר נשכר ליום או ללילה, והעבד הוא בכל רגע תחת ממשלתך, לא ייתכנו, כי היה לו לומר משנה עבודת שכיר, לא שכר שכיר. והנכון לדעתי: לא יקשה בעינך בשלחך אותו חפשי, כי אמנם אם באת לשכור שכיר היית מוכרח לשלם לו כפליים, כי כן דרך השכירים, כי צריכים הם להביא טרף לביתם, והמוכר עצמו לעבד מסתמא אין עליו משא אשה ובנים; והנה אע"פ שתשלחנו כבר הַרְוֵתָּה הרבה. זה מה שנראה לי בפירוש הענין; אמנם בפירוש המלות אולי שעור הכתוב עבדך שש שנים משנה וכפליים ממה שהיית נעבד אם היית שוכר שכיר. ולדעת יח"ף שעור המלות כך הוא: עבד אותך כשכיר במשנה שכר, כמו שיעבוד שכיר אם יתן לו כפלים במה שנתת לי. והיום י"ג טבת תרכ"א נ"ל ודאי כי מילת עבדך שש שנים חוזרת לעבד (כמו שהבינו כל העולם) ולא לשכיר (כמו שפירשתי אני), גם ראיתי כי מילת משנה אף כשהיא בסגול היא תמיד דבקה בענין לשם שאחריה ('משנה כסף', בראשית מ"ג ט"ו, ו'משנה שברון', ירמיה י"ז י"ח), והנה 'משנה שכר שכיר' משמע כפליים של שכר שכיר, ולא ששכר שכיר הוא כפליים כנגד שכר העבד. לפיכך נ"ל לפרש כי כפליים ממה שנותנים לשכיר היה ראוי ליתן לאיש הזה, כי עבדך שש שנים, ומילות אלו (עבדך שש שנים) הן דרך קריאה, כמו 'במה ישכב' (שמות כ"ב כ"ו), 'אשר ינאף את אשת רעהו' (ויקרא כ"ב י'), 'מיד איש אחיו' (בראשית ט' ח'). והמכוון בקריאה הזאת הוא: האיש הזה עבד אותך כעבד ולא כשכיר, באופן שלא היתה לו שעה שלא היה משועבד לך, ולא למלאכה אחת, אלא לכל דבר שהיית מבקש היה משועבד לך וחייב לעשות רצונך, וכל זה לא היה ליום או ליומיים, לשנה או לשנתיים, אבל עבדך שש שנים! ואתה לא נתת לו אלא פחות ממה שנותנים לשכיר שנה בשנה, תחת כי לפי שורת הדין היה ראוי לך ליתן לו משנה וכפליים ממה שנותנים לשכיר, כי השכיר איננו משועבד רק למלאכות מיוחדות, והעבד לא נשאר לו שום חירות בעולם, והאיש הזה נשתעבד לך כעבד במשך שש שנים שהוא ג"כ זמן בלתי קצר, א"כ לא יקשה בעינך בשלחך אותו וגם בהעניקך לו; ומלבד שזה מחוייב לפי שורת הדין, עוד תדע כי בשכר זה יברכך ה' אלהיך בכל אשר תעשה.

שׁוֹרֶךְ וְלֹא תִגְזוּ בְּכוֹר צֹאֲנֶךָ: כ לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ תֹאכְלֶנּוּ
שְׁנָה בִּשְׁנָה בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר־יִבְחַר יְהוָה אֶתְּךָ וּבֵיתְךָ:
כא וְכִי־יִהְיֶה בּוֹ מוֹם פֶּסַח אוֹ עוֹר כָּל מוֹם רָע לֹא תִזְבְּחֶנּוּ
לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ: כב בְּשַׁעֲרֶיךָ תֹאכְלֶנּוּ הַטֶּמָּא וְהַטְּהוֹר
יַחְדּוֹ כַּצִּי וְכֹאִיל: כג רַק אֶת־דָּמּוֹ לֹא תֹאכַל עַל־הָאָרֶץ
תִּשְׁפְּכֶנּוּ בַּמַּיִם: טז א שְׁמוֹר אֶת־חֹדֶשׁ הָאָבִיב וַעֲשִׂיתָ
פֶּסַח לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ כִּי בַּחֹדֶשׁ הָאָבִיב הוֹצִיאָךְ יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרַיִם לֵילָה: ב וּזְבַחְתָּ פֶסַח לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ צֹאֵן

רע. חזר וכלל, מה הפרט מפרש, מום הגלוי ואינו חוזר, אף כל-מום שבגלוי ואינו חוזר: (כג) רק את דמו לא תאכל. שלא תאמר: הואיל וכלו התר הבא מכלל אסור הוא, שהרי קדוש ונשחט בחוץ בלא פדיון ונאכל, יכול יהא אף הדם מותר? תלמוד לומר: "רק את-דמו לא תאכל": (א) שמור את חודש האביב. מקדם בואו שמור שיהא ראוי "לאביב" להקריב בו את מנחת העמר, ואם לאו עבר את השנה: ממצרים לילה. והלא ביום יצאו, שנאמר (במדבר לג, ג): "ממחרת הפסח יצאו בני ישראל" וגו'! אלא, לפי שבליילה נתן להם פרעה רשות לצאת, שנאמר (שם, לא): "ויקרא למשה ולאהרן לילה" וגו': (ב) וזבחת פסח לה' אלהיך צאן. שנאמר (שמות יב, ה): "מן-הכבשים ומן-העזים תקחו": ובקר. תזבח לחגיגה, שאם נמנו על

טובת הנאה שבו: לא תעבד בבקר שורך ולא תגזו. אף החלופ למדו רבותינו (בכורות כה ע"א) שאסור, אלא שדבר הכתוב בהוה: (כ) לפני ה' אלהיך תאכלנו. לכהן הוא אומר, שכבר מצינו שהוא ממתנות כהנה, אחד תם ואחד בעל מום, שנאמר (במדבר יח, יח): "ובשרם יהיה-לך" וגו': שנה בשנה. מכאן שאין משהין אותו יותר על שנתו, יכול יהא פסול משעברה שנתו? כבר הקש למעשר, שנאמר (דברים יד, כג): "ואכלת לפני ה' אלהיך [וגו'] מעשר דגנך תירשך ויצהרך ובכרת בקרך וצאנך". מה-מעשר שני אינו נפסל משנה לחברתה, אף בכור אינו נפסל, אלא שמצוה תוך שנתו: שנה בשנה. אם שחטו בסוף שנתו, אוכלו אותו היום ויום אחד משנה אחרת. למד, שנאכל לשני ימים ולילה אחד: (כא) מום. כלל: פסח או עור. פרט: כל מום

רש"י

(כא) כל מום רע: מום שהוא רע לעינים.

שד"ל

(ב) וזבחת פסח... צאן ובקר: לפי הפשט פסח מצרים לא היה אלא מן הצאן ולא היה נאכל אלא צלי, הכול בעבור החיפזון; ופסח דורות היה צאן או בקר והיה מותר לבשלו במים, כי לא היה שם חיפזון, ואעפ"כ נהגו קדמונינו להוסיף זכר ליציאת מצרים ולהביא מן הצאן בלבד ולעשותו צלי, זכר לפסח מצרים.

וּבִקֵּר בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוָה לְשֹׁכֵן שְׁמוֹ שָׁם: ג לֹא-
תֹאכַל עָלָיו חֶמֶץ שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל-עָלָיו מִצֹּת לֶחֶם
עֲנִי כִי בַחֲפֹזוֹן יֵצֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לִמְעַן תִּזְכֹּר אֶת-יוֹם
צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ: ד וְלֹא-יֵרָאֶה לָּךְ שְׂאֵר
בְּכָל-גְּבֻלְךָ שִׁבְעַת יָמִים וְלֹא-יִלִּין מִן-הַבֶּשֶׂר אֲשֶׁר תִּזְבַּח
בְּעֶרֶב בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן לַבֹּקֶר: ה לֹא תוֹכַל לִזְבַּח אֶת-הַפֶּסַח
בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר-יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ: ו כִּי אִם-אֵל-

ולפי שנסתלק הכתוב מענינו של פסח והתחיל רש"י
לדבר בחקות שבעת ימים, כגון: "שבעת ימים
תאכל-עליו מצות", "ולא יראה לך שאר בכל-
גבולך", הוצרך לפרש באיזו זביחה הוא מזהיר,
שאם כתב: ולא-יִלִּין מִן-הַבֶּשֶׂר אשר תזבח
בערב לבקר, הייתי אומר: שלמים הנשחטים
כל-שבעה כלן ב"בל תותירו", ואינן נאכלין
אלא ליום ולילה, לכך כתב: "בערב ביום
הראשון". דבר אחר: בחגיגת ארבעה עשר
הכתוב מדבר, ולמד עליה שנאכלת לשני ימים.
ו"הראשון" האמור כאן, ביום טוב הראשון
הכתוב מדבר, וכן משמעות המקרא: בשר
חגיגה אשר תזבח בערב, לא יִלִּין ביום טוב
הראשון עד בקרו של שני, אבל נאכלת היא

הפסח חבורה מרבה, מביאים עמו חגיגה, כדי
שיהא נאכל על השבע. ועוד למדו רבותינו
דברים הרבה בפסוק זה: (א) **לחם עני**. לחם
שמזכיר את העני שנתענו במצרים: **כי בחפזוֹן**
יֵצֵאתָ. ולא הספיק בצק[ך] להחמיץ, וזה יהיה
לך לזכרון. וחפזון, לא שלך היה אלא של
מצרים, שכן הוא אומר (שם, לג): "ותחזק מצרים
על-העם" וגו': **למען תזכר**. על ידי אכילת
הפסח והמצה "את-יוֹם צאתך": (ד) **ולא יִלִּין מִן-**
הבשר אשר תזבח בערב ביום הראשון לבקר.
אזהרה למותיר בפסח דורות, לפי שלא נאמר
אלא בפסח מצרים. ויום ראשון האמור כאן
הוא ארבעה עשר בניסן, כמה דאת אמר (שם,
טו): "אך ביום הראשון תשביתו שאר מבתיכם".

(ג) **שבעת ימים תאכל עליו מצות**: מלת עליו נראית כמיותרת, ורמבמ"ן לא תירגמה. אך
באמת עיקר החג הוא לילה ראשון, שהוא ליל יציאת מצרים ובו מקריבים הפסח ועמו אוכלים
מצות, ואכילת המצות נמשכת ז' ימים, אך היא תמיד בסיבת הפסח ולרגליו. וכן בתרגום
ירושלמי: תיכלון לשמיה פטיר.

(ד) **בערב ביום הראשון**: בערב של היום הראשון, בערב י"ד בהכנסת יום ט"ו שהוא ראשון
לחג, וכן 'ביום הראשון תשביתו' (שמות י"ב ט"ו), בביאת יום ט"ו יהיה החמץ מושָׁבֵת (נתיבות
השלום). 'ביום הראשון' דבק עם 'בערב', כן הוא לפי הטעמים, וכן נכון שאם לא כן היה כתוב
'ליום הראשון' כמ"ש 'לבקר'.

הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְשֹׁכֵן שְׁמוֹ שָׁם תִּזְבַּח
 אֶת־הַפֶּסַח בְּעֶרְב כְּבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ מוֹעֵד צֵאתְךָ מִמִּצְרָיִם:
 וּבִשְׁלֹת וְאָכַלְתָּ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בּוֹ
 וּפָנִיתָ בִּבְקָר וְהִלַּכְתָּ לְאֵהְלֶיךָ: ^השֵׁשֶׁת יָמִים תֹּאכַל
 מִצֹּת וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עֲצַרְתָּ לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה
 מְלָאכָה: ^טשִׁבְעָה שָׁבַעַת תִּסְפָּר־לָךְ מֵהַחֹל חֲרָמֶשׁ
 בַּקֹּמָה תַּחֲלֵל לִסְפָּר שִׁבְעָה שָׁבַעַת: ^יוַעֲשִׂיתָ חֹג שִׁבְעוֹת
 לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ מִסֵּת נִדְבַת יָדְךָ אֲשֶׁר תִּתֵּן כֹּאֲשֶׁר יִבְרַכְךָ

אכילת מצה בשביעי שאינה חובה, ומכאן אתה למד לששת ימים, שהרי שביעי בכלל היה, ויצא מן הכלל ללמד שאין אכילת מצה בו חובה אלא רשות. ולא ללמד על עצמו יצא, אלא ללמד על הכלל כולו יצא – מה־שביעי רשות, אף כלם רשות, חוץ מלילה הראשון שהכתוב קבעו חובה, שנאמר (שמות יב, יח): "בערב תאכלו מצת": עֲצַרְתָּ לַה' אֱלֹהֶיךָ. עצר עצמך מן המלאכה. דבר אחר: כנפיא של מאכל ומשתה, לשון "נעצרה־נא אותך" (שופטים יג, טו): (ט) מֵהַחֹל חֲרָמֶשׁ בַּקֹּמָה. משנקצר העמר, שהוא ראשית הקציר: (י) מִסֵּת נִדְבַת

בארבעה עשר ובחמשה עשר. וכך היא שנויה במסכת פסחים (עא ע"ב): (ו) **בערב כבוא השמש מועד צאתך ממצרים**. הרי שלשה זמנים חלקים: בערב משש שעות ולמעלה זבחהו, וכבוא השמש תאכלהו, ומועד צאתך אתה שורפהו, כלומר נעשה "נותר" ויצא לבית השרפה: (ז) **ובשלת**. זהו צלי אש, שאף הוא קרוי "בשול": **ופנית בבקר**. לבקרו של שני. מלמד, שטעון לינה ליל של מוצאי יום טוב: (ח) **ששת ימים תאכל מצות**. ובמקום אחר (שמות יג, ו; ועוד) הוא אומר: "שבעת ימים"? שבעה מן הישן וששה מן החדש. דבר אחר: למד על

(ו) **מועד צאתך ממצרים**: אם היה אומר: 'עת צאתך' היה קשה, אבל 'מועד צאתך' איננו עת צאתך, כי מעולם לא מצאנו מועד על זמן עשיית דבר או על זמן היות דבר, אלא על זמן מיועד מתחילה; והנה זמן בוא השמש היה הזמן שהיו מיועדים ומכינים עצמם לצאת, כי אז החלו לאכול אכילת חפזון.

(ח) **ששת ימים תאכל מצות**: ע' שמות י"ג ו'.

דפוס ראשון:

כתב יד:

(י) **מסת נדבת ידך**: מנחם בן סרוק בערך מס ('ויהי למס עובד' בבראשית מ"ט טו,

(י) **מסת נדבת ידך**: טעות היא ביד הפותרים על פי לשון ארמית מסתייה, כי

יְהוָה אֱלֹהֶיךָ: יא וְשִׂמְחָתְךָ לִפְנֵי | יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אַתָּה וּבְנֶךָ
 וּבִתְּךָ וְעַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ וְהַלְוִי אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ וְהַגֵּר וְהִיתוּם
 וְהָאֲלֻמְנָה אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
 לְשֹׁכֵן שְׁמוֹ שָׁם: יב וְזָכַרְתָּ כִּי־עַבַד הָיִיתָ בְּמִצְרַיִם וְשִׁמְרַת
 וְעֲשִׂיתָ אֶת־הַחֻקִּים הָאֵלֶּה: יג חַג הַסֻּכֹּת תַּעֲשֶׂה לָּךְ
 שִׁבְעַת יָמִים בְּאֶסְפָּךְ מִגֶּרְנֶךָ וּמִיִּקְבְּךָ: יד וְשִׂמְחָתָּ בַּחֲגֶךָ
 אַתָּה וּבְנֶךָ וּבִתְּךָ וְעַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ וְהַלְוִי וְהַגֵּר וְהִיתוּם
 וְהָאֲלֻמְנָה אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ: טו שִׁבְעַת יָמִים תַּחֲלֶה לִּיהוָה

פדיתך, שתשמר ותעשה את החקים האלה: רש"י
 (יג) באספך. בזמן האסיף, שאתה מכניס לבית
 פרות הקיץ. דבר אחר: "באספך מגרנך
 ומיקבך", למד שמסככין את הסכה בפסלת
 גרן ויקב: (טו) והיית אך שמח. לפי פשוטו
 אין זה לשון צווי, אלא לשון הבטחה. ולפי

ידך. די נדבת ידך. הכל לפי הברכה, הבא שלמי
 שמחה וקדש קרואים לאכל: (יא) והלוי והגר
 והיתום והאלמנה. ארבעה שלי כנגד ארבעה
 שלך: בנך, ובתך, ועבדך, ואמתך. אם אתה
 משמח את שלי, אני משמח את שלך:
 (יב) וזכרת כי־עבד היית וגו'. על מנת כן

שד"ל

דפוס ראשון (המשך):

והבריו) כתב: וייתכן להיות מגזרתם מסת
 נדבת ידך, כמו מתנת נדבת ידך. ודונש בן
 לברט תפש אותו וכתב: ולדמות אלי מס הוא
 חומס, ופירש מסת על פי לשון ארמית. ורש"י
 ורשב"ם ורמבמ"ן הלכו אחריו, ורשב"ם כתב
 גם הוא, כי המדמה מסת אל מס הוא חמס.

ועם כל זה נראין לי דברי מנחם כי מסת הוא מענין מס, והדגש מורה (כדברי ראב"ע) על הנו"ן,
 והמילת משורש נסה, והוא תמורת שורש נשא, והוא מענין 'וישא משאת' (בראשית מ"ג
 ל"ד) וקרוב לזה תרומה מן הרים, כי כשהקטן נותן לגדול אומרים שהוא מגביה הדבר. וגזניוס
 גם הוא מדמה מסת אל מס, אלא שהוא אומר כי זה וזה נגזרים מן מָכַס וּמְכָסָה, והביא לזה
 דוגמאות בלשון יוני ורומי, ולא גם אחת בלה"ק ואחיותיה. אבל מילת מסת הידועה בתרגום
 (כגון בראשית ל"ו ה') ובתלמוד (כגון גטין י"ד ע"ב) (משתייך, מסתייה) ובלשון סורי, ענינה
 די ואינה מתישבת כאן אלא בדוחק. עוד נראה לי, כי אולי אין המילה הזאת ארמית ממש,
 אבל היא מלה רומית שנכנסה בלשון ארמית בזמן בית שני, ועיקרה Satis.

כתב יד (המשך):

שם המ"ם שרש או הת"ו שרש, וכאן
 הדגש מורה כי השרש נסה, והוא במקום
 נשא, והוא כל' תרומה, כמו 'וישא משאת'
 (בראשית מ"ג ל"ד), וגם מס מהגזרה הזאת,
 ואין בזה שום חמס כמו שחשב הרשב"ם.

אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר־יִבְחַר יְהוָה כִּי יְבָרְכְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
בְּכָל־תְּבוּאָתְךָ וּבְכָל מַעֲשֶׂה יָדֶיךָ וְהָיִיתָ אִךְ שִׂמְחָה:
טז שְׁלוֹשׁ פַּעַמִּים | בַּשָּׁנָה יֵרָאֶה כָּל־זְכוּרְךָ אֶת־פָּנֶיךָ | יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר בְּחַג הַמִּצּוֹת וּבְחַג הַשִּׁבְעוֹת
וּבְחַג הַסִּכּוֹת וְלֹא יֵרָאֶה אֶת־פָּנֶיךָ יְהוָה רִיקָם: יז אִישׁ
כַּמֶּתֶנֶת יָדוֹ כְּבִרְכַּת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר נָתַן־לְךָ:

(יז) אִישׁ כַּמֶּתֶנֶת יָדוֹ. מי שיש לו אוכלין הרבה
ונכסים מרובים, יביא עולות מרובות ושלמים
מרובים:

רש"י תלמודו, למדו מכאן לרבות לילי יום טוב
האחרון לשמחה: (יט) וְלֹא יֵרָאֶה אֶת־פָּנֶיךָ ה'
ריקם. אלא הבא עולות ראייה ושלמי חגיגה:

פרשת שופטים

טז יח שְׁפִטִּים וְשֹׁטְרִים תִּתֶּן-לָךְ בְּכָל-שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לְשִׁבְטֶיךָ וּשְׁפֹטוּ אֶת-הָעָם מִשְׁפַּט־צֶדֶק:
יט לֹא-תִטֶּה מִשְׁפָּט לֹא תִכִּיר פָּנִים וְלֹא-תִקַּח שֹׁחַד בִּי

אשר ה' אלהיך נתן לך: לשבטיך. מלמד, רש"י
שמושיבין דינין לכל-שבט ושבט ובכל-עיר
ועיר: ושפטו את-העם וגו'. מנה דינין ממחים
וצדיקים לשפט צדק: (יט) לא תטה משפט.
כמשמעו: לא תכיר פנים. אף בשעת הטענות
אזהרה לדין שלא יהא רך לזה וקשה לזה. אחד

(יח) שפטים ושטרים. "שופטים" – דיינים
הפוסקים את הדין: ושטרים. הרודין את העם
אחר מצותם, שמכין וכופתין במקל וברצועה,
עד שיקבל עליו את דין השופט: בכל-שעריך.
בכל-עיר ועיר: לשבטיך. מוסב על "תתן-לך".
שפטים ושטרים תתן-לך לשבטיך, בכל-שעריך

(יח) שפטים ושטרים: אין ספק כי השוטרים אינם שליחי ב"ד הרודים במקל, כי במצרים
הרודים במקל היו נקראים נוגשים לא שוטרים. ולמעלה (א', ט"ו) אמר: 'אאקח את ראשי
שבטיכם אנשים חכמים וידועים ואתן אותם ראשים עליכם' וגו' 'שוטרים'. ובדברי הימים
(ב' י"ט י"א) 'והנה אמריה כהן הראש וגו' וזבדיהו הנגיד וגו' ושטרים הלויים לפניכם'. וביהושע
(ח' ל"ג) 'וכל ישראל וזקניו ושטרים ושפטים'. והנה השופטים היו דנים במה שבין אדם לחברו
או בבוא עדים על איש שחטא, והשוטרים היו משגיחים על שלום המדינה וגוזרים גזרות
והנהגות על העם.

דפוס ראשון:

כתב יד:

לשבטיך: אולי שהשופטים
והשוטרים היו מאותו שבט,
בלבתי יקשה בעיני העם להיות
תחת אנשים משבט אחר.
לשבטיך: מוסב על תתן לך (רש"י), והיא נגד הטעמים,
ועם כל זה נכון הוא בעיני, והכוונה שהשופטים והשוטרים
יהיו מאותו שבט, כי יקשה בעיני ההמון להיות משועבדים
לאנשים שהם משבט אחר. והיום י"ח טבת תרכ"א נולד ספק
בקרבי, שמא צ"ל 'לְשִׁבְתְּךָ', כמו למעלה (י"ג י"ג) 'כי תשמע

באחת עריך אשר ה' אלהיך נתן לך לשבת שם'. ואח"כ ראיתי כי למעלה (א' ט"ו) 'ושטרים
לשבטיכם', ונ"ל כי השופטים היו קבועים בכל עיר, והשוטרים היו שליחי הממשלה ומשוטטים
בכל שבט להשגיח על העם ועל השופטים. וכן יהושפט (ד"ה ב' י"ט י"א) העמיד שופטים
בכל עיר ועיר. ולשופטים שבירושלים אמר שיבואו אליהם דברי ריבות גם משאר ערים, ואמר
להם: 'ושטרים הלויים לפניכם', והכוונה שישלחום לשוטט ולהשגיח גם בירושלים גם בשאר
הערים.

דפוס ראשון:

כתב יד:

(יט) ויסלף דברי צדיקים: יגרום לאנשים צדיקים שידברו
דברים בלתי ישרים, וכן בתרגום ירושלמי: ומקלקל מליהון
דזכאין בשעת דיניהון.

(יט) ויסלף דברי צדיקים: כמו
'עיני ה' נצרו דעת ויסלף דברי
בגד' (משלי כ"ב י"ב).

הַשֹּׁחַד יַעֲזֹר עֵינֵי חֲכָמִים וַיִּסְלַף דְּבָרֵי צַדִּיקִים: כ צֶדֶק
צֶדֶק תִּרְדֹּף לְמַעַן תַּחֲיֶה וַיִּרְשֶׁת אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ: כא לֹא־תִטֵּעַ לָךְ אֲשֶׁרָה כָּל־עֵץ אֲצֶל מִזְבַּח
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה־לָּךְ: כב וְלֹא־תִקֵּים לָךְ מַצֵּבָה
אֲשֶׁר שָׁנָא יְהוָה אֱלֹהֶיךָ: יז א לֹא־תִזְבַּח לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ
שׁוֹר וְשֵׂה אֲשֶׁר יִהְיֶה בּוֹ מִוּם כֹּל דָּבָר רָע כִּי תֹעֲבֹת
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ הוּא: כ כִּי־יִמָּצֵא בְּקִרְבְּךָ בְּאֶחָד שְׂעָרֶיךָ
אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ אִישׁ אוֹ־אִשָּׁה אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה
אֶת־הָרַע בְּעֵינֵי יְהוָה־אֱלֹהֶיךָ לַעֲבֹר בְּרִיתוֹ: ג וַיִּלָּךְ וַיַּעֲבֹד
אֱלֹהִים אֲחֵרִים וַיִּשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וּלְשִׁמְשׁ | או לִירֵחַ אוֹ לְכָל־
צֶבָא הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לֹא־צִוִּיתִי: ד וְהִגַּדְתָּ לָּךְ וְשִׁמַּעְתָּ וְדִרְשַׁתָּ
הַיֵּטֵב וְהִנֵּה אָמַת נָכוֹן הַדָּבָר נַעֲשִׂיתָה הַתּוֹעֲבָה הַזֹּאת

אלהיך. אזהרה לנוטע אילן ולבונה בית בהר
הבית: (כב) וְלֹא־תִקֵּים לָךְ מַצֵּבָה. מצבת אבן
אחת, להקריב עליה אפילו לשמים: אשר שָׁנָא.
מזבח אבנים ומזבח אדמה צוה לעשות, ואת
זו שָׁנָא, כי חק היתה לכנענים. ואף־על־
פי שהיתה אהובה לו בימי האבות, עכשו
שנאה, מאחר שעשאוה אלו חק לעבודה
זרה: (א) לֹא תִזְבַּח וְגו' כֹּל־דָּבָר רָע. אזהרה
למפגל בקדשים על ידי דבור רע. ועוד נדרשו
בו שאר דרשות בשחיתת קדשים: (ב) לַעֲבֹר
בְּרִיתוֹ. אשר כרת אתכם שלא לעבד עבודה
זרה: (ג) אֲשֶׁר לֹא־צִוִּיתִי. לעבדם: (ד) נָכוֹן. מכוֹן

רש"י עומד ואחד יושב; לפי שכשרואה שהדין
מכבד את חברו, מסתמין טענותיו: ולא תקח
שחד. אפילו לשפט צדק: כי השחד יעור.
משקבל שחד ממנו, אי אפשר שלא יטה את
לבבו אצלו להפך בזכותו: דברי צדיקים. דברים
המצדקים, משפטי אמת: (ו) צֶדֶק צֶדֶק תִּרְדֹּף.
הלך אחר בית דין יפה: למען תחיה וירשת.
כדאי הוא מנוי הדינים הכשרים להחיות את
ישראל ולהושיבן על אדמתן: (כא) לֹא־תִטֵּעַ
לָךְ אֲשֶׁרָה. לחייבו עליה משעת נטיעתה, ואפלו
לא עבדה, עובר ב"לא תעשה" על נטיעתה:
לֹא־תִטֵּעַ לָךְ אֲשֶׁרָה כָּל־עֵץ אֲצֶל מִזְבַּח ה'

שד"ל (ג) אֲשֶׁר לֹא צִוִּיתִי: הכוונה שהדבר הזה הוא הפך ממה שצויתני, כדרך ש'לא חכם' ענינו ההפך
מן החכמה, ואומרים 'לא טוב' והכוונה רע.

בְּיִשְׂרָאֵל: הַיְּהוּצָאֵת אֶת־הָאִישׁ הַהוּא אֹו אֶת־הָאִשָּׁה
הַהוּא אֲשֶׁר עָשׂוֹ אֶת־הַדָּבָר הָרַע הַזֶּה אֶל־שְׁעָרֶיךָ אֶת־
הָאִישׁ אֹו אֶת־הָאִשָּׁה וְסִקְלָתָם בָּאֲבָנִים וּמָתוּ: וְעַל־פִּי
שְׁנַיִם עֵדִים אֹו שְׁלֹשָׁה עֵדִים יוֹמַת הַמָּת לֹא יוֹמַת עַל־פִּי
עַד אֶחָד: וְיָד הָעֵדִים תִּהְיֶה־בּוֹ בְּרֹאשָׁנָה לְהַמִּיתוֹ וְיָד

העדות: (ה) והוצאת את־האיש ההוא וגו' אל שערך וגו'. המתרגם "אל שערך" – "לתרע בית דינך", טועה, שכן שנינו (ספרי): "אל שערך", זה שער שעבד בו. או אינו אלא שער שנדון בו? ונאמר "שערך" למטה ונאמר "שערך" למעלה, מה־"שערך" האמור למעלה שער שעבד בו, אף "שערך" האמור למטה רש"י שער שעבד בו. ותרגומו: "לקרויך": (ו) שנים עדים או שלשה. אם מתקימת עדות בשנים, למה פרט לך בשלשה? להקיש שלשה לשנים. מה־שנים עדות אחת, אף שלשה עדות אחת, ואין נעשין זוממין עד שיזמו כלם:

(ה) אל שערך: אוהב גר 369 ועיין למטה י"ח י"ב.

(ו) או שלשה: כרמב"ן שמצווה לחפש אחר רוב עדים, ולא נאמר: מצאנו שנים די לנו. יומת המת: כמו למטה כ"ב ח' 'כי יפל הנפל', 'ושמע השמע' (ש"ב י"ז ט') מי שהיה, וכן (במדבר ל' ח') 'ושמע אישה ביום שמעו', 'וביום פקדי ופקדתי' (שמות ל"ב ל"ד).
(ז) העדים: ע' למטה י"ט י"ט.

דפוס ראשון:

כתב יד:

(ח) כי יפלא ממך דבר למשפט: אוהב גר (ח) כי יפלא ממך דבר למשפט: אוהב גר נתיב כ"ב.

להעמיד שופטים בכל עיר, אם כן ודאי, 'כי

יפלא ממך דבר למשפט', אינו אלא כשחכמי

העיר (השופטים) חולקים בדבר, כמו שפירשו חז"ל (סנהדרין פ"ז ע"א; נדה י"ט ע"א). אך אין זה נלמד ממילות 'דברי ריבת בשעריך', כי מחלוקת החכמים איננה ריב, ומילות 'דברי ריבת בשעריך', ענין שבעלי הריב מתעצמים בטענותיהם עד שאין השופטים יודעים להכריע, מי חייב ומי זכאי, או שיודעים מי הוא החייב, ואין בידם להכריע, באיזה שיעור הוא חייב. ובאמרו: 'יפלא ממך', הדיבור חוזר אל העם כולו, כי כשהשופטים חלוקים, העם לא ידע מה יעשה, ואז מצווה על הקהל ההוא לשלוח שלוחים לבית דין הגדול.

בין דם לדם: שלא ידעו השופטים להחליט אם ההריגה היתה בזדון או בשוגג. והנה ההפלאה והספק הוא בין דם לדם, שלא ידעו להבחין מה הוא הדם הזה. כלומר איך היתה ההריגה הזאת, אם בשגגה ואם בזדון. מליצת בין ל ... משמשת, כשהכוונה להבחין דבר מדבר, כגון 'אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו' (יונה ד' י"א) 'ובין טמא לטהור יודעים' (יחזקאל מ"ד כ"ג).

כֹּל־הָעָם בְּאַחֲרָנָה וּבַעֲרַת הָרַע מִקֶּרְבָּךְ: ^ח כִּי יִפְּלֹא מִמֶּךָ
דָּבָר לְמִשְׁפַּט בֵּין־דָּם | לְדָם בֵּין־דִּין לְדִין וּבֵין נִגְעַ לְנִגְעַ
דְּבָרֵי רִיבַת בְּשַׁעֲרֶיךָ וְקִמַּת וְעָלִיתָ אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר
יִבְחָר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בּוֹ: ^ט וּבָאתָ אֶל־הַפְּהִינִים הַלְוִיִּם וְאֶל־
הַשֹּׁפֵט אֲשֶׁר יִהְיֶה בַיָּמִים הָהֵם וְדִרְשָׁתָּ וְהִגִּידוּ לָךְ אֵת

חולקים בדבר — זה מטמא וזה מטהר, זה מחייב וזה מזכה: וקמת ועלית. מלמד שבית המקדש גבוה מכל־המקומות: ^(ט) הכהנים הלויים. הכהנים שיצאו משבט לוי: ואל־השפט אשר יהיה בימים ההם. ואפילו אינו כשאר

רש"י ^(ח) כי יפלא. כל־הפלאה" לשון הבדלה ופרישה, שהדבר נבדל ומכסה ממך: בין דם לדם. בין דם טמא לדם טהור: בין־דִין לדין. בין דין זכאי לדין חייב: ובין נגע לנגע. בין נגע טמא לנגע טהור: דברי ריבת. שיהיו חכמי העיר

שד"ל ^{בין דין לדין:} בין תביעה לתביעה, כלומר לא ידעו להבחין אם מה שראובן תובע משמעון הוא תביעה צודקת אם לא.

ובין נגע לנגע: בעניני פצע וחבורה (כפירוש ראב"ע ורמב"ן), ומצאנו נגע להוראה זו: 'נגע וקלון ימצא' (משלי ו' ל"ג). ואיננו אלא פצע וחבורה שפירושו בצדו 'כי קנאה חמת גבר ולא יחמול ביום נקם'.

^(ט) ואל השפט אשר יהיה בימים ההם: ענינו אצל מי שיהיה בימך, בין אם יהיה בית דין של כהנים או שיהיה ביד שופט יחיד שאינו כהן, בכל הפנים צריך לשמוע דברי מי שהאומה נתנה השלטון בידו. ולכוונה זאת גם כן אחר שאמר: 'ובאת אל הכהנים הלויים', בלשון רבים, סיים ואמר: 'לבלתי שמוע אל הכהן', בלשון יחיד, כי בכל אופן שיהיה, ואפילו לא יהיה שם בית דין של כהנים, אלא כהן אחד, צריך לשמוע לו. והנה הנהגת העם אפשר שתהיה על פנים שונים, והתורה לא בחרה דרך אחד והרחיקה כל זולתו, אבל הניחה הבחירה ביד האומה לפי צורך הדורות, כלומר לפי הכוונת העם ומעמדו הפנימי והחיצון.

כתב יד:

דפוס ראשון:

^(יד) אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבתי: יש לשאול מה בין מלך לשופט, ולמה השופט נזכר למעלה כדבר מצוי וטבעי בישראל, והמלך נזכר כאן כדבר חדש וזר בישראל, ולקוח ממנהג שאר אומות? ונראה לי, כי ההבדל העצמי בין זה לזה הוא, כי השופט לא היתה שררתו ירושה

^(יד) אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבתי: נראה שלא היה בימים ההם לא מלך ולא יורש עצר מאב לבן. והנה אחרי שתיצבו בארץ והיה כל אחד תחת גפנו ותחת תאנתו, יתפרד קשר האומה, וכל משפחה וכל שבט יתן לבבו לאחוזות נחלתו ולא יתנו לב על הכלל, כמו שהיה בימי השופטים, ע"כ

כתב יד (המשך):

דפוס ראשון (המשך):

שד"ל

קרוב הדבר שיבינו משכילי העם כי א"א להם לעמוד בשופט נבחר (elettivo) כי אולי לא יסכימו השבטים כולם בדבר, ומהעדר ההסכמה ישארו בלא שופט, או תהיה מלחמה בין השבטים, או לא ישמעו אל השופט, ע"כ יאמרו ראוי לנו שנשים עלינו מלך קבוע במשפחה אחת. וזה טעם 'ככל הגוים אשר סביבתי' שיש להם משפחת מלכים. והנה התורה לא תתעב שימת מלך, אבל מצוה היא כדברי רז"ל כשיראו עצמם צריכים לכך; ואעפ"כ אולי חטאו בימי שמואל, כי אחר שישבו כמה דורות בלי מלך, לא הצורך הוא שהביאם לשאול להם מלך אבל תאות הכבוד המדומה. ואם מפני שבניו של שמואל לא הלכו בדרכיו, הנה היה להם לומר תנה לנו שופט במקומך, כי גם המלך אשר יתן להם מי יאמר שיהיו כל צאצאיו כמוהו? והנה זה ענין 'כי לא אתך מאסו כי אתי מאסו' (ש"א ח' ז'): אין המיאוס מחמת רוע הנהגתך, אבל הם מואסים בהנהגה אשר על פי ה', אשר כל תכליתה הצלחת האומה, ולא תפנה אל רהבים וכבוד כזב, ובו היו חפצים. והגביר נ' גבריאלי צבי טריאסטי הביא סיוע לדבר ואמר כי שמואל שראה כוונתם ביאר להם משפט המלך, להודיעם איך יכבד עליהם משא הכבוד המדומה ההוא, והם לא אמרו א"כ לא נחפוץ במלך, אבל אמרו כי מלך ימלוך עלינו, הודו בכל מה שאמר להם, כי זה היה רצונם - והנה 'מלך ככל הגוים אשר סביבתי', אין ענינו אלא מלך מאב לבן; אבל 'היינו ככל הגוים' זה מורה הדעת ובקשת הכבוד המדומה ולא הטוב האמתי.

לזרעו אחריו, אבל במות השופט היו בוחרים מקרב העם שופט אחר, יהיה מאיזו משפחה שיהיה, כמו שמצאנו בשופטי ישראל שהיו אחר יהושע. אבל הממלכה היתה ירושה מאב לבן. כמו שכתוב כאן: 'למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו', ולפיכך כשהעמידו את אבימלך לראש אחרי מות אביו גדעון כתוב (שופטים ט' ו') 'וימליכו את אבימלך למלך', וכן כשאמרו לגדעון (שם ח' כ"ב): 'משול בנו גם אתה גם בנך גם בן בנך', היתה כוונתם שלא יהיה כשאר השופטים, אך יהיה מלך ככל המלכים. ומהחילוף הזה שבין שופט למלך נמשך עוד חילוף אחר ביניהם, והוא, שהמלך אשר נולד ונתגדל בבית המלך ומנעוריו ידע שהוא עתיד למלוך וגם זרעו עתיד למלוך, היה נוהג בגדולה וכבוד ורבנות ככל משפט המלך המפורש בשמואל (א' ח'). ולפיכך הוצרכה התורה להזהירו שלא ירבה לו סוסים ונשים וכסף וזהב. וכל זה לא היה מצוי בשופט שנולד ונתגדל בין ההמון והיה יודע שאין גדולתו עוברת לבניו אחריו. והנה התורה לא צייתה הקמת המלך וגם לא הרחיקה אותה, כי הכל תלוי במעמד האומה; יש זמן, שהעם כדאי להתנהג בעצת זקניו וכהניו ושופטיו, ויש זמן, שהוא צריך למנהיג יחיד. יש זמן שהוא צריך לשופט נבחר, ויש זמן שהוא צריך לממלכה מאב לבן. והתורה הניחה הדבר לבחירת האומה ואמרה כשתראו הצורך להעמיד עליכם מלך, העמידוהו מקרב אחיכם, רק לא ירבה לו וכו' והיה כשבתו וכו'. והנה בימי שמואל ראו כל העם כי הוא היה זקן ובניו לא היו הולכים בדרכיו

וייטו אחרי הבצע וייקחו שוחד ויטו משפט, והיה אפשר להם לבקש משמואל, שיעמיד להם שופט אחר שיהיה ממלא מקומו ולא יהיה כבניו. אבל כבר נשתנו הדורות וידעו זקני ישראל

דָּבַר הַמִּשְׁפָּט: יִעֲשֶׂיתָ עַל־פִּי הַדָּבָר אֲשֶׁר יִגִּידוּ לָךְ מִן־
הַמָּקוֹם הַהוּא אֲשֶׁר יִבְחָר יְהוָה וְשִׁמְרַתָּ לַעֲשׂוֹת כְּכֹל
אֲשֶׁר יוֹרוּךְ: יא עַל־פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר יוֹרוּךְ וְעַל־הַמִּשְׁפָּט
אֲשֶׁר־יֹאמְרוּ לָךְ תַּעֲשֶׂה לֹא תִסּוּר מִן־הַדָּבָר אֲשֶׁר־יִגִּידוּ
לָךְ יָמִין וְשְׂמָאל: יב וְהָאִישׁ אֲשֶׁר־יַעֲשֶׂה בְּזִדּוֹן לְבַלְתִּי
שָׁמַע אֶל־הַכֹּהֵן הָעֹמֵד לְשֵׁרֵת שֵׁם אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵיךָ אוֹ
אֶל־הַשֹּׁפֵט וּמֵת הָאִישׁ הַהוּא וּבִעֲרַתָּ הָרַע מִיִּשְׂרָאֵל:
יג וְכָל־הָעָם יִשְׁמְעוּ וִירְאוּ וְלֹא יִזְדּוֹן עוֹד: שני יד כִּי־תִבְאֵ

שהוא ימין, וכל־שכן שאומר לך על ימין ימין
ועל שמאל שמאל: (יא) וכל־העם ישמעו. מכאן
שממתינין לו עד הרגל, וממיתין אותו ברגל:

רש"י שופטים שהיו לפניו, אתה צריך לשמע לו. אין
לך אלא שופט שבימך: (יא) ימין ושמאל. אפלו
אומר לך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל

דפוס ראשון (המשך):

שד"ל

כי לפי מעמד העם בימים ההם ושינוי המידות שהיה גובר באומה ואהבת ההנאות והכבוד
המדומה (אטיציזמוס), היתה האומה צריכה למלך שיהיה לו ולבניו עושר וכבוד. לפיכך
נתקבצו כל זקני ישראל אל שמואל וביקשו ממנו שישים להם מלך לשפוטם ככל הגויים. ולא
היה בדבריהם שום רע, כי לא דיברו אלא כדברי התורה כאן: 'ואמרת אשימה עלי מלך ככל
הגוים אשר סביבתך'. אבל הסביבה אשר הביאה את זקני ישראל לשאול כזאת, היא היתה
דבר רע. והוא שינוי פנימי בדרכי האומה שלא היתה האומה כדאי להתנהג תחת שופט שאין
לו עושר ומרכבה ופרשים, וזה (ש"א ח' ז'): 'כי לא אתך מאסו כי אתי מאסו ממלך עליהם',
כי מה שאמרו הזקנים היא ראייה שהעם כבר נטה מדרכי ה' ופנה אל רהבים ואל הכבוד
המדומה. ורלב"ג (בשמואל) והמעמר (כאן) חשבו שחטאו הזקנים במילת לשפטנו ('שימה לנו
מלך לשפטנו ככל הגוים'). שהיתה כוונתם שהמלך ישים משפטים וחוקים ככל הישר בעיניו;
וזה איננו כלל משמעות מילת 'לשפטנו', אבל שורש שפט נאמר על גזירת הדין אומר: פלוני
זכאי ופלוני חייב (וכמו שמצאנו במלכי יהודה וישראל, שהיו בעלי הריב באים לפניו לדין),
ונאמר על היציאה למלחמה להציל האומה מיד אויביה, וכמו שהיו השופטים שעמדו אחר
יהושע, אבל קביעת החוקים והתורות לא היתה מעולם מלאכת השופט. ולדעתי זקני ישראל
לא חטאו כלל, אבל העם כבר החל להשתנות, והיו צריכים למלך, כמו שראתה התורה אלקית
מאז בימי משה.

אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ וַיִּרְשָׁתָהּ וַיֵּשְׁבָתָהּ
 בָּהּ וְאָמַרְתָּ אֲשִׁימָה עָלַי מֶלֶךְ בְּכָל־הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סְבִיבֹתַי:
 טו שׁוֹם תָּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בּוֹ
 מִקֶּרֶב אֲחִיךָ תָּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ לֹא תוֹכֵל לָתֵת עָלֶיךָ אִישׁ
 נָכְרִי אֲשֶׁר לֹא־אֲחִיךָ הוּא: טז רַק לֹא־יִרְבֶּה־לּוֹ סוֹסִים
 וְלֹא־יֵשִׁיב אֶת־הָעָם מִצְרִימָה לְמַעַן הִרְבּוֹת סוֹס וַיְהוֶה
 אָמַר לָכֶם לֹא תִסְפּוֹן לָשׁוּב בַּדֶּרֶךְ הַזֶּה עוֹד: יז וְלֹא יִרְבֶּה
 לוֹ נָשִׁים וְלֹא יִסּוֹר לִבּוֹ וְכֶסֶף וְזָהָב לֹא יִרְבֶּה־לוֹ מְאֹד:
 יח וְהָיָה כְּשִׁבְתּוֹ עַל כִּסֵּא מַמְלַכְתּוֹ וְכָתַב לוֹ אֶת־מִשְׁנֵה

מעט ואספה לך כהנה וכהנה: "וכסף וזהב לא ירבה לו מאד. אלא כדי לתן לאפסניא: (יח) והיה כשבתו. אם עשה כן, כדאי הוא שתתקים מלכותו: את משנה התורה. שתי ספרי תורה, אחת שהיא מנחת בבית גזיו, ואחת שנכנסת ויוצאת עמו. ואנקלוס תרגם: "פתשגן", פתר "משנה" לשון שינון ודיבור:

(טז) לא ירבה לו סוסים. אלא כדי מרכבתו, שלא ישיב את העם מצרימה, שהסוסים באים משם, כמו שנאמר בשלמה (מלכים א' י, כט): "ותעלה ותצא מרכבה ממצרים בשש מאות כסף, וסוס בחמשים ומאה": (יז) ולא ירבה לו נשים. אלא שמנה עשרה, שמצינו שהיו לו לדוד שש נשים. ונאמר לו (שמואל ב' יב, ח): "ואם

(טו) שׁוֹם תָּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ: הנכון כפירוש יש"ר שדברה תורה גם על זמן שלא יהיה בישראל נביא שיבחר להם על פי ה' כי אז יבחרו מי שירצו רק לא איש נכרי.

(טז) ולא ישיב את העם מצרימה...לא תספון לשוב: אין זו מצוה, כי לא מצאנוה בתורה אלא על דרך בשורה 'לא תוסיפו לראתם עוד עד עולם' (שמות י"ד ג). אבל רע היה בעיני ה' שמוצא הסוסים יקרב ישראל אל המצרים ויבא המלך לכרות ברית עם מלך מצרים וילמדו העם ממעשיהם; ולא אמר בפירוש: לא תכרות להם ברית, בעבור כי גר היית בארצו; וגם אסר ריבוי הסוסים, לבלתי יבטח בהם המלך, כי אמנם לא הרבה יועילו בא"י שהיא ארץ הרים.

(יז) ולא יסור: מלשון 'וסרת טעם' (משלי י"א כ"ב), שאבד ממנה השכל.

וכסף וכו': כראב"ע שלא יכביד עולו על עמו, וגם שלא ילמדו העם ממנו לכבד הזהב ולדרוף אחר העושר, כי בזה תשחת החברה.

הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל־סֵפֶר מִלְפְּנֵי הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם: יט וְהִיְתָה
 עִמּוֹ וְקָרָא בּוֹ כָּל־יְמֵי חַיָּיו לְמַעַן יִלְמַד לִירְאָה אֶת־יְהוָה
 אֱלֹהָיו לְשֹׁמֵר אֶת־כָּל־דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת וְאֶת־הַחֻקִּים
 הָאֵלֶּה לַעֲשֹׂתָם: כ לְבִלְתִּי רוּם־לְבָבוֹ מֵאֲחִיו וּלְבִלְתִּי סוּר
 מִן־הַמִּצְוָה יְמִין וּשְׂמָאוֹל לְמַעַן יֹאֲרִיד יָמָיו עַל־מַמְלַכְתּוֹ
 הוּא וּבָנָיו בְּקֶרֶב יִשְׂרָאֵל: שליש יח א לֹא־יִהְיֶה לַכֹּהֲנִים
 הַלְוִיִּם כָּל־שֵׁבֶט לְוִי חֶלֶק וְנַחֲלָה עִם־יִשְׂרָאֵל אֲשֵׁי יְהוָה
 וְנַחֲלָתוֹ יֹאכִלּוּ: ב וְנַחֲלָה לֹא־יִהְיֶה־לוֹ בְּקֶרֶב אֲחָיו יְהוָה

ואיני יודע מה-הוא. ונראה לי, שארץ כנען שמעבר הירדן ואילך נקראת "ארץ חמשה עממים". ושל סיחון ועוג "שני עממים" – אמורי וכנעני. ונחלת שאר, לרבות קיני וקנזי וקדמוני. וכן דורש בפרשת מתנות שנאמרו לאהרן (דברים י, ט): "על כן לא היה ללוי" וגו', להזהיר על קיני וקנזי וקדמוני. שוב נמצא בדברי רבי קלונימוס, הכי גרסן בספרי: "ונחלה לא יהיה-לו", אלו נחלת חמשה. "בקרב אחיו", אלו נחלת שבעה – נחלת חמשה שבטים ונחלת שבעה שבטים. ומתוך שחמשה ויהושע לא חלקו נחלה אלא לחמשה שבטים בלבד, שכן משה הנחיל לראובן וגד וחצי שבט מנשה, ויהושע הנחיל ליהודה ואפרים ולחצי שבט מנשה, ושבעה האחרים נטלו מאליהן אחרי מות יהושע, מתוך כך הזכיר חמשה לבד ושבעה לבד: **כאשר דבר לו. בארצם לא תנחל וגו' אני חלקך** (במדבר יח, כ):

רש"י (יט) **דברי התורה**. כמשמעו: (כ) **ולבלתי סור מן המצוה**. אפילו מצוה קלה של נביא: **למען יאריך ימים**. מכלל הן אתה שומע לאו. וכן מצינו בשאול שאמר לו שמואל (שמואל א י, ח): "שבעת ימים תוחל עד בואי אליך", להעלות עלות. וכתוב (שם יג, ח): "ויוחל שבעת ימים". ולא שמר הבטחתו לשמר כל-היום, ולא הספיק להעלות העולה עד שבא שמואל ואמר לו (שם, יג-יד): "נסכלת לא שמרת וגו' ועתה ממלכתך לא תקום". הא למדת, שבשביל מצוה קלה של נביא, נענש: **הוא ובניו**. מגיד, שאם בנו הגון למלכות הוא קדם לכל-אדם: (א-ב) **כל-שבט לוי**. בין תמימין בין בעלי מומין: **חלק**. בבוה: **ונחלה**. בארץ: **אשי ה'**. קדשי קדשים: **ונחלתו**. אלו קדשי הגבול, תרומות ומעשרות. אבל נחלה גמורה לא יהיה-לו בקרב אחיו. ובספרי דרשו: "ונחלה לא יהיה-לו", זו נחלת שאר. "בקרב אחיו", זו נחלת חמשה.

שד"ל (א) **ונחלתו**: הנחלה הבאה מאתו, ע"ד (תהלים קכ"ז ג') 'הנה נחלת ה' בנים', זה 'חלק אלוה ממעל ונחלת שדי ממרמים' (איוב ל"א ב'), וכן הוא אומר במקום אחר (במדבר י"ח כ') 'אני חלקך ונחלתך'.

הוא נחלתו כאשר דבר-לו: ג וזה יהיה משפט הכהנים
מאת העם מאת זבתי הזבח אם-שור אם-שה ונתן
לכהן הזרע והלחיים והקבה: ד ראשית דגנך תירשך
ויצהרך וראשית גז צאנך תתן-לו: ה כי בו בחר יהוה
אלהיך מכל-שבטיך לעמד לשרת בשם-יהוה הוא ובניו
כל-הימים: ו רביעי ו וכי-יבא הלוי מאחד שעריך מכל-

(ג) מאת העם. ולא מאת הכהנים: אם שור אם
שה. פרט לחיה: הזרע. מן הפרק של ארכבה
עד כף של יד שקורין אישפלדוין: והלחיים. עם
הלשון. דורשי רשומות היו אומרים: זרוע –
תחת יד, שנאמר (במדבר כה, ז): "ויקח רמח
בידו". לחיים – תחת תפלה, שנאמר (תהלים
קו, ל): "ויעמד פינחס ויפלל". והקבה – תחת
"האשה אל קבתה" (במדבר כה, ח): (ד) ראשית
דגנך. זו תרומה. ולא פרש בה שעור, אבל
רבותינו (תרומות ד, ג) נתנו בה שעור: עין יפה –
אחד מארבעים. עין רעה – אחד מששים.
בינונית – אחד מחמשים. וסמכו על המקרא
שלא לפחות מאחד מששים, שנאמר (יחזקאל
מה, ג): "וששיתם האיפה מחמר השערים".

ששית האיפה חצי סאה, כשאתה נותן חצי
סאה לכור, הרי אחד מששים, שהכור שלשים
סאין: וראשית גז צאנך. כשאתה גוזז צאנך
בכל-שנה, תן ממנה ראשית לכהן. ולא פרש
בה שעור. ורבותינו (חולין קלז ע"א) נתנו בה
שעור: אחד מששים. וכמה צאן חייבות
בראשית הגז? חמש רחלות, שנאמר (שמואל-א
כה, יח): "וחמש צאן עשויות". רבי עקיבא
אומר: "ראשית גז" – שתיים. "צאנך" – ארבע.
"תתן-לו" – הרי חמש: (ה) לעמד לשרת. מכאן
שאין שרות אלא מעמד: (ו-ז) וכי יבא הלוי. יכול
בבן לוי ודאי הכתוב מדבר? תלמוד לומר:
"ושרת". יצאו לויים שאין ראויין לשרות: ובא
בכל-אות נפשו וגו' ושרת. למד על הכהן שבא

(ג) הזרע והלחיים והקבה: חלק את הגוף לשלושה חלקים, הראש והקרב והאברים ומשלשתן
תנתן מתנה לכהן.

(ה) לשרת (ולברך) בשם ה': ע' למעלה י' ח', ולמטה כ"א ח'.

(ו) ובא בכל אות נפשו: ושרת בשם ה' אלהיו, חלק כחלק יאכלו,

כתב יד:

דפוס ראשון:

לא דברה תורה כלל בענין
המשמרות שנתקנו בימי דוד, וזה
ראיה נגד הטוענים שנכתב ס'
דברים אחרי בנין הבית.

אמתת ענינים של כתובים אלו הוא, שקצת מן
הכהנים יעמדו בקביעות בבית ה' לעמוד לשרת שם
תמיד, ושאר כל הכהנים ישכנו ויהיו סובבים בכל ערי
ישראל, וכשירצו יבואו לבית ה' וישרתו שם ויאכלו
שם מן הזבחים, ויחלקו בשווה עם הכהנים העומדים

יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר־הוּא גֵר שָׁם וּבָא בְּכָל־אֶנְתְּ נַפְשׁוֹ אֶל־
הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־יִבְחַר יְהוָה: וְשִׁרְתָּ בְּשֵׁם יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
בְּכָל־אֲחִיו הַלְוִיִּם הָעֹמְדִים שָׁם לִפְנֵי יְהוָה: ח חֶלֶק כְּחֶלֶק

מוספי הרגל, ואף-על-פי שאין המשמר שלהם:
(ח) חלק כחלק יאכלו. מלמד שחולקין בעורות
ובבשר שעירי חטאות. יכול אף בדברים הבאים
שלא מחמת הרגל, כגון: תמידים, ומוספי

ומקריב קרבנות נדבתו או חובתו, ואפילו
במשמר שאינו שלו. דבר אחר: עוד לימד על
הכהנים הבאים לרגל שמקריבין במשמר
ועובדין בקרבנות הבאות מחמת הרגל, כגון:

רש"י

דפוס ראשון (המשך):

שד"ל

שם בקביעות. אבל בימי דוד נשתנה העניין ונחלקו הכהנים לכ"ד משמרות (תענית כ"ז ע"א),
והיתה כל משמרת משמשת שבוע אחד, ומאז והלאה לא היה עוד רשות לכהן לבוא ולהקריב
במשמר שאינו שלו. וכדי שלא יישארו הכתובים הללו כמבוטלים, התקינו הקדמונים (ב"ק
ק"ט ע"ב; סוכה נ"ה ע"ב) שיהיה כל כהן רשאי להקריב קרבנות נדבתו או חובתו אפילו
במשמר שאינו שלו, ושהכהנים הבאים לרגל יוכלו לעבוד בקרבנות הבאים מחמת הרגל.
והרבה יש לתמוה על המאחרים זמן כתיבת ספר התורה או ספר דברים, איך לא יראו כי אחר
שנתקנו המשמרות, לא היה מקום כלל לכתוב המקראות הללו.

כתב יד:

דפוס ראשון:

(ח) לבד ממכריו על האבות: רבו הפירושים על
המילות האלה בדברי הראשונים והאחרונים,
המולים והעורלים, ולא אחד בהם שתהיה מלת
'על' מתפרשת בו בדיוק ובצמצום. ובעל הרכסים
לבקעה פירש: לבד משדהו וביתו שמכר מדוחקו,
שעל אבות הכהנים מוטל לגאלם מיד הקונה,
לטובת הלוי. אבל דבר זה אין לו עניין לכאן. ואני
הייתי מפרש שאם יהיו הזבחים מרובים, שלא
יספיקו לאכלם בזמן הקבוע להם (יום אחד או
שני ימים) וימכרו את העודף לכהנים אחרים, אז
מוטל על האבות ושרי הכהנים לחלק בין הכהנים
כסף הממכרים ההם, לא חלק כחלק, אלא כפי
מה שייראה להם לפי צורך כל אחד ואחד, ולפי
תכונתו ומעלתו. ועדיין קשה לי מילת 'ממכריו',
ויותר היה ראוי שיאמר 'ממכריהם' (של לויים
הנזכרים בפסוק הקודם).

(ח) לבד ממכריו על האבות: לדברי
רשב"ם שפירש לבד מן הקרבנות
שיתן לו איש מקרו להקריב, שיהיו
לו לבדו, אין ענין למלות 'על האבות';
גם לדברי ראב"ע אין טעם להן והיל"ל
מנחלת אבותי; אמנם דברי רש"י אין
להם ענין עם פשט הכתוב, כי לא דָּבַר
במשמרות. ואולי פירוש הכתוב: כי מה
שיאכלו יהיו חלק כחלק אבל אם היו
זבחים מרובים שלא יספיקו לאכלם
ביום אחד או בשני ימים, וימכרו את
הנותר לכהנים אחרים, מוטל על
האבות ושרי הכהנים לחלק בין הכהנים
כסף הממכרים ההם לא חלק כחלק,
אלא כפי מה שייראה להם לפי צרך כל
אחד ואחד לפי תכונתו ומעלתו.

יֹאכְלוּ לִבְדֹּם מִמִּכְרֵי עַל־הָאֲבוֹת: ט כִּי אֶתָּה בָּא אֶל־
הָאָרֶץ אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לֹא־תִלְמַד לַעֲשׂוֹת
כְּתוֹעֲבַת הַגּוֹיִם הָהֵם: י לֹא־יִמָּצֵא בְּךָ מַעֲבִיר בְּנוֹ־וְבִתּוֹ
בָּאֵשׁ קֶסֶם קְסָמִים מְעוֹנָן וּמִנְחָשׁ וּמִכַּשֵּׁף: יא וְחָבֵר חָבֵר
וְשָׁאֵל אוֹב וַיִּדְעֵנִי וְדָרַשׁ אֶל־הַמֵּתִים: יב כִּי־תוֹעֲבַת יְהוָה
כָּל־עֲשֵׂה אֱלֹהָ וּבְגִלָּל הַתּוֹעֲבַת הָאֱלֹהָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
מֹרִישׁ אוֹתָם מִפָּנֶיךָ: יג תָּמִים תִּהְיֶה עִם יְהוָה אֱלֹהֶיךָ:

עונה פלונית יפה להתחיל. וחכמים אומרים: רש"י
אלו אוחזי העינים: ומנחש. פתו נפלה מפיו,
צבי הפסיקו בדרך, מקלו נפל מידו: (יא) וחבר
חבר. שמצרף נחשים ועקרבם, או שאר חיות,
למקום אחד: ושאל אוב. זה מכשפות ששמו
"פיתום", ומדבר משחיו, ומעלה את המת
בבית השחי שלו: וידעני. מכניס עצם חיה
ששמה "ידוע", לתוך פיו, ומדבר העצם על ידי
מכשפות: ודרש אל המתים. כגון המעלה
בזכורו, והנשאל בגלגלת: (יב) כל־עשה אלה.
עושה כל־אלה לא נאמר, אלא "כל־עשה
אלה" — אפילו אחת מהן: (יג) תמים תהיה עם
ה' אלהיך. התהלך עמו בתמימות ותצפה לו,
ולא תחקר אחר העתידות, אלא כל־מה־שיבא

שבת, ונדרים ונדבות? תלמוד לומר: "לבד
ממכריו על האבות" — חוץ ממה־שמכרו
האבות בימי דוד ושמואל, שנקבעו המשמרות
ומכרו זה לזה — טול אתה שבתך ואני אטול
שבתך: (ט) לא תלמד לעשות. אבל אתה למד
להבין ולהורות, כלומר להבין מעשיהם כמה
הם מקלקלין, ולהורות לבניך: לא תעשה כך
וכך, שזה הוא חק הגוים: (י) מעביר בנו ובתו
באש. היא עבודת המלך — עושה מדורות אש
מכאן ומכאן, ומעבירו בין שתייהם: קסם
קסמים. איזהו קוסם? האוחז את מקלו ואומר:
אם אלך אם לא אלך. וכן הוא אומר (הושע
ד, יב): "עמי בעצו ישאל, ומקלו יגיד לו": מעונן.
רבי עקיבא אומר: אלו נותני עונות, שאומרים:

שד"ל

(י) מעביר באש: עניין מיתה, כמו 'בשלח יעברו' (איוב ל"ו י"ב).

קסם: מנחש בזריקת חצים בלשון ערבי. ויווני – belomantia.

דפוס ראשון:

כתב יד:

(יג) תמים תהיה עם ה' אלהיך: הדורש
לקוסמים הוא סומך עליהם ועושה מה
שאומרים לו, אפילו נגד התורה. ואתה
אל תסמוך עליהם, אך היה תמים עם ה'

(יג) תמים תהיה עם ה' אלהיך: בלא מום,
שאם תפנה אל מעוננים ואל קוסמים, גם
אם תעבוד את ה' תהיה לפניו כבעל מום.

אלהיך ולא תשמע לזולתו נגד תורתו, ולפיכך אמר מיד כי הגויים אל קוסמים ישמעו, ואתה ...

חמישי יד כי | הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל-
 מענגים ואל-קסמים ישמעו ואתה לא כן נתן לך יהוה
 אלהיך: טו נביא מקרבך מאחריך כמני יקים לך יהוה
 אלהיך אליו תשמעון: טז בכל אשר-שאלת מעם יהוה
 אלהיך בחרב ביום הקהל לאמר לא אסוף לשמע את-
 קול יהוה אלהי ואת-האש הגדלה הזאת לא-אראה עוד
 ולא אמות: יז ויאמר יהוה אלי היטיבו אשר דברו:
 יח נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך ונתתי דברי
 בפיו ודבר אליהם את כל-אשר אצונו: יט והיה האיש
 אשר לא-ישמע אל-דברי אשר ידבר בשמי אנכי אדרש
 מעמו: כ אך הנביא אשר יזיד לדבר דבר בשמי את

מנביא לנביא: (כ) אשר לא צויתיו לדבר. אבל
 צויתיו לחברו: ואשר ידבר בשם אלהים אחרים.
 אפילו כיון את ההלכה לאסור את האסור
 ולהתיר את המותר: ומת. בחנק. שלשה מיתתן
 בידי אדם: המתנבא מה-שלא שמע, ומה שלא

עליך קבל בתמימות, ואז תהיה עמו ולחלקו:
 (יד) לא כן נתן לך ה' אלהיך. לשמע אל מעוננים
 ואל קוסמים, שהרי השרה שכינה על הנביאים
 ואורים ותמים: (טו) מקרבך מאחריך כמני. כמו
 שאני מקרבך מאחריך, יקים לך תחתי, וכן

דפוס ראשון (המשך):

שד"ל

נביא ... 'יקים לך ה' אלהיך אליו תשמעון', והוא לא יצוה דבר נגד התורה. וידוע כי גויי קדם
 היו נכנעים אל הקוסמים בכל מעשיהם, כגון אם היה הקוסם אומר להם אל תלחמו היום
 לא היו נלחמים, ואם היו אומרים להם צריך שתקריבו פלוני או פלונית, היו זובחים אותם.

(יד) לא כן נתן לך ה': נתן חלקך נבדל הרבה מחלקם.

(טו) נביא מקרבך מאחריך כמני: בתחילה אמר (פסוק י) 'לא ימצא בך', אפילו גוי לא ישב בקרבך
 אם הוא מעביר בנו ובתו באש וקוסם וכו'. נראה שישראל לא היו בקיאים באותן האומניות,
 וחששה התורה שמא יבואו ביניהם קוסמים משאר אומות, לפיכך אמר 'נביא מקרבך מאחריך
 כמני יקים לך ה' אלהיך', ולא תשמע לקוסמים נכרים, אשר קרוב הדבר שיסיתוך לעשות
 כתועבות הגויים (תלמידי יוסף שבתי באזיבי).

אֲשֶׁר לֹא-צוֹיֹתָיו לְדַבֵּר וְאֲשֶׁר יְדַבֵּר בְּשֵׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים
 וּמֵת הַנְּבִיא הַהוּא: ^{כא} וְכִי תֹאמַר בְּלִבְּךָ אֵיכָה גִּדַּע אֶת-
 הַדָּבָר אֲשֶׁר לֹא-דִבְּרוּ יְהוָה: ^{כב} אֲשֶׁר יְדַבֵּר הַנְּבִיא בְּשֵׁם
 יְהוָה וְלֹא-יְהִיָּה הַדָּבָר וְלֹא יָבֹא הוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר לֹא-
 דִּבְּרוּ יְהוָה בְּזִדּוֹן דִּבְּרוּ הַנְּבִיא לֹא תִגּוֹר מִמֶּנּוּ: ^{כג} יֵט אֶכֶּי-
 יִכְרִית יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶת-הַגּוֹלִים אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ
 אֶת-אַרְצָם וִירֻשָּׁתָם וַיֵּשְׁבֶתָ בְּעָרֵיהֶם וּבְבִתְיֵיהֶם: ^{כד} שְׁלוֹשׁ
 עָרִים תִּבְדִּיל לָךְ בְּתוֹךְ אֶרֶץךָ אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ
 לְרִשְׁתָּהּ: ^{כה} תִּכְיֶן לָךְ הַדֶּרֶךְ וְשִׁלְשֶׁת אֶת-גְּבוּל אֶרֶץךָ אֲשֶׁר
 יִנְחִילָךְ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וְהָיָה לָנוֹס שָׁמָּה כָּל-רֹעֶחַ: ^{כו} וְזֶה
 דְּבַר הָרֹעֶחַ אֲשֶׁר-יָנוֹס שָׁמָּה וְחִי אֲשֶׁר יָכֹה אֶת-רַעְיוֹנוֹ
 בְּבִלְיַדְעַת וְהוּא לֹא-שֹׁנֵא לוֹ מִתְמַל שְׁלֵשִׁים: ^{כז} הַוְּאֲשֶׁר

לא תשמע לו, אלא אם כן מומחה הוא לך ^{רש"י}
 שהוא צדיק גמור, כגון אליהו בהר הכרמל,
 שהקריב בבמה בשעת אסור הבמות, כדי לגדר
 את ישראל. הכל לפי צרך השעה וסיג הפרצה,
 לכך נאמר: "אליו תשמעון": לא תגור ממנו. לא
 תמנע עצמך מללמד עליו חובה, ולא תירא
 לענש עליו: ^(א) תכין לך הדרך. מקלט. "מקלט"
 היה כתוב על פרשת דרכים: ושלשת את גבול
 ארצך. שיהא מתחלת הגבול עד העיר
 הראשונה של עיר מקלט, כשעור מהלך שיש
 ממנה עד השניה, וכן משניה לשלישית, וכן מן
 השלישית עד הגבול השני של ארץ ישראל:
^(ה) ונדחה ידו. כשבא להפיל הגרזן על העץ.
 ותרגומו: "ותתמרג ידה", לשון ונשמטה ידו
 להפיל מכת הגרזן על העץ. "כי שמטו הבקר"

נאמר לו ונאמר לחברו, והמתנבא בשם עבודה
 זרה. אבל הכובש את נבואתו, והעובר על דברי
 נביא, והעובר על דברי עצמו — מיתתן בידי
 שמים, שנאמר (פסוק יט): "אנכי אדרש מעמו":
^(כא) וכי תאמר בלבבך. עתידין אתם לומר:
 כשיבא חנניה בן עזור ומתנבא: הנה כלי בית ה'
 מושבים מבבלה עתה מהרה וירמיהו עומד
 וצווח על העמודים ועל הים ועל יתר הכלים
 שלא גלו עם יכניה בבבלה יובאו עם גלות
 צדקיהו: ^(כב) אשר ידבר הנביא. ויאמר: דבר זה
 עתיד לבא עליכם. ותראו שלא יבא, הוא הדבר
 אשר לא דברו ה', והרג אותו. ואם תאמר: זו
 במתנבא על העתידות, הרי שבא ואמר: עשו
 כך וכך, ומפי הקדוש-ברוך-הוא אני אומר. כבר
 נצטוו, שאם בא להדיחך מאחת מכל-המצות,

יבֹא אֶת־רַעְהוּ בִיעֹר לַחֲטָב עֵצִים וְנִדְחָה יָדוֹ בַּגִּרְזָן לַכֹּרֶת
הָעֵץ וְנִשָּׁל הַבְּרִזָּל מִן־הָעֵץ וּמִצָּא אֶת־רַעְהוּ וּמֵת הוּא
יָנוּס אֶל־אֶחָת הָעָרִים־הָאֵלֶּה וַחִי: וּפְנִי־רֹדְף גָּאֵל הַדָּם
אֶתְרִי הָרֹצֵחַ כִּי יַחַם לִבּוֹ וְהַשִּׁיגוּ כִּי־יִרְבֶּה הַדֶּרֶךְ וְהִכְהוּ
נַפֶּשׁ וְלֹא אֵין מִשְׁפָּט־מָוֶת כִּי לֹא־שָׁנָא הוּא לֹא מִתְמוֹל
שְׁלֹשִׁים: ז עַל־כֵּן אֲנֹכִי מִצְוֶה לֵאמֹר שְׁלֹשׁ עָרִים תִּבְדֹּל
לָךְ: ח וְאִם־יִרְחִיב יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶת־גְּבֻלְךָ כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע
לְאַבְתִּיךָ וְנָתַן לָךְ אֶת־כָּל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר דִּבֶּר לָתֵת
לְאַבְתִּיךָ: ט כִּי־תִשְׁמַר אֶת־כָּל־הַמִּצְוָה הַזֹּאת לַעֲשׂוֹתָהּ
אֲשֶׁר אֲנֹכִי מִצְוֶה הַיּוֹם לֵאמֹר אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וּלְלַכֵּת
בַּדְּרָכֶיךָ כָּל־הַיָּמִים וַיִּסְפָּת לָךְ עוֹד שְׁלֹשׁ עָרִים עַל הַשְּׁלֹשׁ
הָאֵלֶּה: י וְלֹא יִשְׁפֹךְ דָּם נָקִי בִקְרֵב אֶרֶץ אֲשֶׁר יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ גְּחֻלָּהּ וְהָיָה עָלֶיךָ דָּמִים: יא וְכִי־יִהְיֶה אִישׁ
שָׁנָא לְרַעְהוּ וְאַרְבַּ לֹא וְקָם עָלָיו וְהִכְהוּ נַפֶּשׁ וּמֵת וְנָס
אֶל־אֶחָת הָעָרִים הָאֵלֶּה: יב וְשִׁלְחוּ זִקְנֵי עִירוֹ וּלְקַחוּ אֹתוֹ

רש"י

(שמואל ב' ו, 1). תרגם יונתן: "ארי מרגוהי תוריא":
ונשל הברזל מן העץ. יש מרבותינו אומרים:
נשטמ הברזל מקתו. ויש מהם אומרים: שישל
הברזל חתיכה מן העץ המתבקע, והיא נתזה
והרגה: (ה) פן ירדף גאל הדם. לכך אני אומר
להכין לך דרך וערי מקלט רבים: (ח) ואם ירחיב.

כאשר נשבע לתת לך ארץ קיני וקנזי וקדמוני:
(ט) ויספת לך עוד שלש. הרי תשע – שלש
שבעבר הירדן, ושלש שבארץ כנען, ושלש
לעתיד לבוא: (יא) וכי יהיה איש שנא לרעהו. על
ידי שנאתו הוא בא לידי "וארב לו". מכאן
אמרו (ספרי): עבר אדם על מצוה קלה, סופו

שד"ל

(יב) ושלחו זקני עירו: מכאן שאין רשות לגואל הדם להוציא את הרוצח בזדון מערי מקלט,
או להמיתו שם, (כדברי רש"י על 'בפגעו בו' במדבר ל"ה י"ט); גם יש ללמוד מכאן שדנין את האדם

מִשֶׁם וְנִתְּנוּ אֹתוֹ בְּיַד גִּיָּאל הַדָּם וּמֵת: יג לֹא־תַחֲסוּס עֵינֶיךָ
עָלָיו וּבַעֲרַת דַּם־הַנֶּקִי מִיִּשְׂרָאֵל וְטוֹב לָךְ: ששי יד לֹא תִסִּיג
גְּבוּל רֵעֶךָ אֲשֶׁר גָּבְלוּ רֵאשִׁינִים בְּנַחֲלָתְךָ אֲשֶׁר תִּנְחַל
בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לְרִשְׁתָּהּ: טו לֹא־יִקּוּם
עַד אֶחָד בְּאִישׁ לְכָל־עוֹן וּלְכָל־חַטָּאת בְּכָל־חֹטֵא אֲשֶׁר
יִחַטֵּא עַל־פִּי | שְׁנֵי עֲדִים אֹו עַל־פִּי שְׁלֹשָׁה־עֲדִים יִקּוּם

תסיג? למד על העוקר תחום חברו, שעובר רשי
בשני לאוין. יכול, אף בחוצה לארץ? תלמוד
לומר: "בנחלתך אשר תנחל" וגו' – בארץ
ישראל עובר בשני לאוין, בחוצה לארץ אינו
עובר אלא משום "לא תגזל": (טו) **עד אחד**.
זה בנה אב: כל-"עד" שבתורה שנים, אלא אם
כן פרט לך בו "אחד": **לכל-עון ולכל-חטאת**.
להיות חברו נענש על עדותו, לא ענש גוף ולא
ענש ממון. אבל קם הוא לשבועה, אמר
לחברו: תן-לי מנה שהלוייתך. אמר לו: אין לך
בידי כלום. ועד אחד מעיד שיש-לו – חייב

לעבור על מצוה חמורה, לפי שעבר על "לא
תשנא" (ויקרא יט, יז), סופו לבא לידי שפיכות
דמים. לכך נאמר: "כי יהיה איש שנא לרעהו"
וגו', שהיה לו לכתב: וכי יקום איש וארב לרעהו
והכהו נפש: (ג) **לא תחוס עינך**. שלא תאמר:
הראשון כבר נהרג, למה אנו הורגים את זה,
ונמצאו שני ישראלים הרוגים: (יד) **לא תסיג**
גבול. לשון "נסגו אחור" (ישעיה מב, יז), כשמחזיר
סימן חלקת הקרקע לאחור לתוך שדה חברו,
למען הרחיב את שלו. והלא כבר נאמר (ויקרא
יט, ג): "ולא תגזל", מה-תלמוד לומר "לא

שלא בפניו, כי לא אמר ולקחו אותו ושפטו אותו; ומה שכתוב 'לא ימות הרוצח עד עמדו
לפני העדה למשפט' (שם שם י"ב), הוא שאין גומרים דינו אלא בפניו, אחר שמיעת טענותיו,
אבל מקבלים את העדים, ואם יש ממש בדבריהם מביאים האיש לבית דין ושומעין דבריו,
וכן למעלה (י"ז ד') 'ודרשת היטב', ואח"כ 'והוצאת את האיש ההוא אל שעריך', לתרע בית
דין.

כתב יד:

דפוס ראשון:

(טו) **לא יקום עד אחד באיש: כי יקום עד**
חמש באיש' 'והנה עד שקר העד', אולי
מדין תורה היו מקבלין עד אחד וכותבים
דבריו וממתינים אם יבוא עד שני ויצטרפו
לעדו. גם נראה שעד שקר היה נענש גם
אם לא בא עד אחר להצטרף עמו (תלמידי
מוה"ר הלל ברוך קנטוני).

(טו) **לא יקום עד אחד באיש: לכל עון כלומר**
בדיני קנסות, אבל יקום בדיני ממונות, כי
בהתחברו עם בעל הריב הרי הם שניים. והנה
כי 'יקום עד אחד באיש' הוא בדיני ממונות
(שני האנשים אשר להם הריב). אמנם דין
עדים זוממים נוהג גם בדיני קנסות, ולפיכך
אמר 'נפש בנפש' (יח"ף ז"ל).

דבר: טז כִּי־יָקוּמוּ עַד־חֲמֵס בְּאִישׁ לַעֲנוֹת בּוֹ סָרָה: יז וְעַמְדוֹ
שְׁנֵי־הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר־לָהֶם הָרִיב לִפְנֵי יְהוָה לִפְנֵי הַכֹּהֲנִים
וְהַשֹּׁפְטִים אֲשֶׁר יִהְיוּ בַיָּמִים הָהֵם: יח וּדְרָשׁוּ הַשֹּׁפְטִים
הַיָּטֵב וְהֵנָּה עַד־שֶׁקֶר הָעֵד שֶׁקֶר עָנָה בְּאָחִיו: יט וְעָשִׂיתָם
לֹא כַּאֲשֶׁר זָמַם לַעֲשׂוֹת לְאָחִיו וּבַעֲרַת הָרַע מִקֶּרְבְּךָ:

השפטים היטב. על פי המזמין אותם, שבדקים וחוקרים את הבאים להזמם בדרישה ובחקירה: והנה עד שקר. כל־מקום שנאמר "עד", בשנים הכתוב מדבר: (יט) כאשר זמם. ולא כאשר עשה. מכאן אמרו (מכות ה ע"ב): הרגו — אין נהרגין: לעשות לאחיו. מה־ללמוד לומר "לאחיו"? למד על זוממי בת כהן נשואה, שאינן בשרפה, אלא כמיתת הבועל שהיא בחנק, שנאמר (ויקרא כא, ט): "היא... באש תשרף" — היא ולא בועלה. לכך נאמר כאן "לאחיו" — כאשר זמם לעשות לאחיו, ולא כאשר זמם לעשות לאחותו. אבל בכל־שאר מיתות השוה הכתוב אשה לאיש וזוממי

רש"י להשבע לו: על פי שני עדים. ולא שיכתבו עדותם באגרת וישלחו לבית דין, ולא שיעמד תרגמן בין העדים ובין הדיינים: (יז) לענות בו סרה. דבר שאינו, שהוסר העד הזה מכל־העדות הזאת. כגון שאמרו להם: והלא עמנו הייתם אותו היום במקום פלוני: (יח) ועמדו שני האנשים. בעדים הכתוב מדבר. ולמד שאין עדות בנשים, ולמד שצריכין להעיד עדותן מעמד: אשר להם הריב. אלו בעלי הדין: לפני ה'. יהי דומה להם כאילו עומדין לפני המקום, שנאמר (תהלים פב, א): "בקרב אלהים ישפט": אשר יהיו בימים ההם. יפתח בדורו כשמואל בדורו, צריך אתה לנהג בו כבוד: (יח) ודרשו

שד"ל (יט) ובערת הרע מקרבך: אין זו מיתה, כי לא כל עד זומם יומת, אך עניינו תבער החטאת בהענישך החוטא, שאם לא כן תהיה החטאת בישראל, וכולם יהיו נענשים עליה. וזה בנין אב לכל 'ובערת הרע', שעניינו העון, וכן (פסוק י"ג) 'ובערת דם הנקי' הוא ראייה שהעון הוא המתבער. ותלמידי יוסף שבתי באזיבי מוסיף ראייה ממה שכתוב למטה (כ"ב כ"א) 'וסקלוה אנשי עירה ובערת הרע', שהיה לו לומר ובערת הרעה, וכן (כ"ב כ"ב) 'ומתו גם שניהם ובערת הרע', היה לו לומר הרעים, וכן (כ"ב כ"ד) 'והוצאתם את שניהם ובערת הרע מקרבך'.

ובערת הרע: מילת הרע כשאין לפניו שם דבר היא לפעמים שם התואר לאיש (malus) כמו (תהלים ה' ה') 'לא יגורך רע', ולפעמים ענינה דבר רע (malum), ונופלת על כל צרה ונזק, כמו (בראשית מ"ט ט"ז) 'הגואל אותי מכל רע', ועל כל עון, כמו (תהלים ל"ד ט"ז) סור מרע ועשה טוב. והנה אנקלוס ורמבמ"ן וראו' פירשו ובערת הרע האיש הרע (עביד דביש). אך המקרא שלפנינו מבטל פירושם, כי לא כל עד זומם יומת, אך ייעשה לו כאשר זמם לאחיו, בלי שיהיה מבוער מן העולם, לפיכך צריך לפרש (מתבער).

כ וְהַנְּשָׂאִים יִשְׁמְעוּ וִירָאוּ וְלֹא־יִסְפוּ לַעֲשׂוֹת עוֹד בְּדָבָר
הָרַע הַזֶּה בְּקִרְבָּךְ: כא וְלֹא תַחֲוֹס עֵינֶיךָ נַפֶּשׁ בְּנַפֶּשׁ עַיִן
בְּעַיִן שֵׁן בְּשֵׁן יָד בְּיָד רֶגֶל בְּרֶגֶל: כ בִּי־תֵצֵא לַמִּלְחָמָה
עַל־אִיבֶיךָ וְרֹאִיתָ סוֹס וְרֹכֵב עִם רַב מִמֶּךָ לֹא תִירָא מֵהֶם
כִּי־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ עִמָּךְ הַמַּעֲלֶךְ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם: ב וְהָיָה
כְּקִרְבָּכֶם אֶל־הַמִּלְחָמָה וְנִגַּשׁ הַפֶּהן וְדָבַר אֶל־הָעָם:
ג וְאָמַר אֲלֵהֶם שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אַתֶּם קָרִבִּים הַיּוֹם לַמִּלְחָמָה
עַל־אִיבֵיכֶם אֶל־יָרֵךְ לְבַבְכֶם אֶל־תִּירָאוּ וְאֶל־תַּחְפְּזוּ וְאֶל־

"משוח מלחמה": **ודבר אל העם.** בלשון הקדש: רש"י (ג) **שמע ישראל.** אפילו אין בכך זכות אלא קריאת שמע בלבד, כדאי אתם שיושיע אתכם: **על איביכם.** אין אלו אחיכם, שאם תפלו בידם אינם מרחמים עליכם, אין זו כמלחמת יהודה עם ישראל, שנאמר (דבה"ב כח, טו): "ויקמו האנשים אשר נקבו בשמות, ויחזיקו בשביה, וכל־מערמיהם הלבישו מן־השלל, וילבשם וינעלום ויאכלום וישקום ויסכום וינהלום בחמרים לכל־כושל, ויביאום ירחו עיר התמרים אצל אחיהם וישוּבו שמרון". אלא, על איביכם אתם הולכים, לפיכך התחזקו למלחמה: **אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו.** ארבע אזהרות כנגד ארבעה דברים שמלכי האומות עושין: מגיפין תריסיהם כדי להקישן זה לזה, כדי להשמיע קול שיחפזו אלו שכנגדן וינוסו. ורומסים בסוסיהם ומצהילין אותם, להשמיע קול שעטת פרוסת סוסיהם. וצווחין בקולם, ותוקעין בשופרות ומייני משמיעי קול: **אל ירך לבבכם.** מצהלות סוסים: **אל תיראו.** מהגפת התריסין: **ואל תחפזו.** מקול הקרנות: **ואל**

אשה נהרגין כזוממי איש, כגון שהעידוה שהרגה את הנפש, שחללה את השבת, נהרגין במיתתה. שלא מעט כאן אחותו, אלא במקום שיש לקים בהן הזמה במיתת הבועל: (כ) **ישמעו ויראו.** מכאן שצריכין הכרזה: איש פלוני ופלוני נהרגין על שהוזמו בבית דין: (כא) **עין בעין.** ממון. וכן "שן בשן" וגו': (א) כי **תצא למלחמה.** סמך הכתוב יציאת מלחמה לכאן, לומר לך שאין מחסר אבר יוצא למלחמה. דבר אחר: לומר לך, אם עשית משפט צדק, אתה מבטח שאם תצא למלחמה אתה נוצח. וכן דוד הוא אומר (תהלים קיט, קכא): "עשיתי משפט וצדק, בל תניחני לעשקי": **על אויבך.** יהיו בעיניך כאויבים, אל תרחם עליהם כי לא ירחמו עליך: **סוס ורכב.** בעיני כלם כסוס אחד. וכן הוא אומר (שופטים ו, טז): "והכית את מדין כאיש אחד". וכן הוא אומר (שמות טו, יט): "כי בא סוס פרעה": **עם רב ממך.** בעיניך הוא רב, אבל בעיני אינו רב: (ב) **קרבכם אל המלחמה.** סמוך לצאתכם מן הספר מגבול ארצכם: **ונגש הכהן.** המשווח לך, והוא הנקרא

תַּעֲרֹצוּ מִפְּנֵיהֶם: דְּכִי יִהְיֶה אֱלֹהֵיכֶם הֶהָלֵךְ עִמָּכֶם לְהִלָּחֵם
 לָכֶם עִם-אֲבִיבֵיכֶם לְהוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם: ה' וְדַבְּרוּ הַשְּׁטָרִים אֶל-
 הָעָם לֵאמֹר מִי-הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בֵּית-חֹדֶשׁ וְלֹא חָנְכוֹ
 יֵלֶךְ וַיָּשָׁב לְבֵיתוֹ פְּנֵי-יָמוֹת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יַחְנֹכֶנּוּ:
 וּמִי-הָאִישׁ אֲשֶׁר נָטַע כָּרֶם וְלֹא חָלְלֹו יֵלֶךְ וַיָּשָׁב לְבֵיתוֹ
 פְּנֵי-יָמוֹת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יַחְלִלֶנּוּ: ז' וּמִי-הָאִישׁ אֲשֶׁר
 אָרַשׁ אִשָּׁה וְלֹא לָקָחָהּ יֵלֶךְ וַיָּשָׁב לְבֵיתוֹ פְּנֵי-יָמוֹת
 בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יִקְחָנָה: ח' וַיִּסְפוּ הַשְּׁטָרִים לְדַבֵּר

של עגמת נפש הוא זה: (ו) ולא חללו. לא פדאו
 בשנה הרביעית, שהפרות טעונית לאכלן
 בירושלים או לחללן בדמים ולאכל הדמים
 בירושלים: (ז) פן ימות במלחמה. ישוב פן ימות,
 שאם לא ישמע לדברי הכהן כדאי הוא שימות:
 (ח) ויספו השטרים. למה נאמר כאן "ויספו"?

תַּעֲרֹצוּ. מקול הצוחה: (ד) כי ה' אלהיכם וגו'. הם
 באים בנצחוננו של בשר ודם, ואתם באים
 בנצחוננו של מקום. פלשתים באו בנצחוננו של
 גלית, מה היה סופו? נפל ונפלו עמו: ההלך
 עִמָּכֶם. זה מחנה הארון: (ה) ולא חנכו. לא דר בו.
 "חנוך" לשון התחלה: ואיש אחר יחננו. ודבר

רש"י

(ד) ההלך עִמָּכֶם: אין הכוונה על הארון, אלא על האל ממש, והעד למטה (כ"ג ט"ו) 'כי ה' אלהיך
 מתהלך בקרב מחניך וכו' ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך'.

שד"ל

(ו) ולא חללו: לא הוציא פריו לחולין, וזה על ידי אכילת פרי השנה הרביעית בירושלים
 (ויקרא י"ט כ"ד), ומכאן ואילך נעשה פרי חולין (שם כ"ה). ואין הכוונה על הפדיון, כי אין
 הפדיון מחויב, אלא אם לא יוכל להביא הפירות לירושלים, יפדה אותם בדמים ויאכל הדמים
 בירושלים, על דרך שנאמר במעשר שני (למעלה י"ד כ"ד כ"ה), ועיקר המצוה אינו אלא
 האכילה בירושלים, וכשעשה מצווה זו, הרי הנטע יצא מקדושתו, ומה שיצמח בו בשנה
 הבאה הוא חולין גמורין.

(ז) ומי האיש אשר ארש אשה: החק הזה ושניים שלפניו (אשר בנה ואשר נטע), היו גורמים
 ריבוי עבודת הקרקע ולקחת נשים בישראל. ואין ספק כי כל אלו מצות הן, לא הִתֵּר בלבד,
 שהרי אם יותר לאחד מהם לעמוד במלחמה, יבשו האחרים ולא ישובו לביתם, כי חבריהם
 יקראו אותם רכי לבב.

(ח) יִמָּס: אולי אפשר היה לנקד יָמָס כמו 'אחינו המסו את לבבנו' (דברים א' כ"ח), ולפי הניקוד
 מילת 'את' נאמינאטיף.

אֶל־הָעָם וְאָמְרוּ מִי־הָאִישׁ הִירָא וְרָדָה הַלֵּבָב יֵלֶךְ וַיָּשֶׁב
 לְבֵיתוֹ וְלֹא יָמָס אֶת־לֵבָב אָחִיו כְּלָבָבוֹ: ^ט וְהָיָה כְּכֹלֹת
 הַשְּׁטָרִים לְדַבֵּר אֶל־הָעָם וּפְקָדוֹ שְׂרֵי צְבָאוֹת בְּרֹאשׁ
 הָעָם: ^י בֵּית־תְּקַרֵּב אֶל־עִיר לְהִלָּחֵם עָלֶיהָ וְקִרְאָתָּ
 אֵלֶיהָ לְשָׁלוֹם: ^{יא} וְהָיָה אִם־שָׁלוֹם תַּעֲנֶנָּה וּפְתַחְתָּהּ לָךְ וְהָיָה
 כָּל־הָעָם הַנִּמְצָא־בָּהּ יִהְיוּ לָךְ לַמָּס וְעַבְדוֹךָ: ^{יב} וְאִם־לֹא
 תִשְׁלִים עִמָּךְ וַעֲשִׂיתָה עִמָּךְ מִלְחָמָה וְצָרְתָּ עָלֶיהָ: ^{יג} וְנִתְּנָהּ

מוסיפין זה על דברי הכהן, שהכהן מדבר ומשמיע מן "שמע ישראל" עד "להושיע אתכם". "ומי האיש" ושני ושלישי כהן מדבר ושוטר משמיע. וזה, שוטר מדבר ושוטר משמיע: הירא ורך הלבב. רבי עקיבא אומר: כמשמעו, שאינו יכול לעמד בקשרי המלחמה ולראות חרב שלופה. רבי יוסי הגלילי אומר: הירא מעברות שבידו, ולכך תלתה לו תורה לחזר על בית וכרם ואשה, לכסות על החוזרים בשביל עברות שבידם, שלא יבינו שהם בעלי עברה, והרואהו חוזר, אומר: שמא בנה בית, או נטע כרם, או ארש אשה: ^(ט) שרי צבאות. שמעמידין זקפין מלפניהם ומלאחריהם, וכשילים של ברזל בידיהם, וכלמי שרוצה לחזר הרשות בידו לקפח את שוקיו. "זקפין" –

בני אדם עומדים בקצה המערכה לזקף רש"י את הנופלים ולחזקם בדברים: שובו אל המלחמה ולא תנוסו, שתחלת נפילה נסה: ^(י) כי תקרב אל עיר. במלחמת הרשות הכתוב מדבר, כמו שמפרש בענין: "כן תעשה לכל־הערים הרחקת" וגו': ^(יא) כל־העם הנמצא בה. אפילו אתה מוצא בה משבעה אומות שנצטוו להחרימם, אתה רשאי לקימם: למס ועבדוך. עד שיקבלו עליהם מסים ושעבוד: ^(יב) ואם לא תשלים עמך ועשתה עמך מלחמה. הכתוב מבשרך, שאם לא תשלים עמך, סופה להלחם בך אם תניחנה ותלך: וצרת עליה. אף להרעיבה ולהצמיאה ולהמיתה מיתת תחלואים: ^(יג) ונתנה ה' אלהיך בידך. אם עשית כל־האמור בענין, סוף שה' נותנה בידך:

^(יא) יהיו לך למס ועבדוך: לא נתפרש כאן לאיזו סבה תהיה מלחמת הרשות, ואם מותר לישראל לעשות מלחמה בלא סבה, ורק למען בצוע בצע להכריח העמים לתת לנו מס, או להרחיב את גבולנו. ונ"ל כי בתחילת הפרשה באמרו 'כי תצא למלחמה על אויבך' התורה מודיעה שאין לעשות מלחמה שלא על אויבנו, ולא נקרא אויב אלא מי שעושה לנו רעה, ולפי זה אין הכתוב מדבר אלא בגוי שבא בגבולנו לקחת את ארצנו או לשלול שלל ולבוז בו, ואז יש לנו לצאת עליו למלחמה ולקרוא לו לשלום, והשלום הוא שיכרתו עמנו ברית שלא יבואו עוד בגבולנו, ובהפך בשכר מה שהזיקו אותנו לשעבר וחלף מה שהטריחו אותנו לצאת למלחמה, יתנו לנו מס.

יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בִּידְךָ וְהִכִּיתָ אֶת־כָּל־זְכוּרָה לְפִי־חָרֶב: יד רַק
הַנָּשִׁים וְהַטָּף וְהַבְּהֵמָה וְכָל־אֲשֶׁר יִהְיֶה בְּעִיר כָּל־שָׁלָלָהּ
תָּבֹז לָךְ וְאָכַלְתָּ אֶת־שָׁלָל אִיְבֶיךָ אֲשֶׁר נָתַן יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
לָךְ: טו כֵּן תַעֲשֶׂה לְכָל־הָעָרִים הָרַחֲקָת מִמֶּךָ מֵאֵד אֲשֶׁר
לֹא־מַעֲרִי הַגּוֹיִם־הָאֵלֶּה הֵנָּה: טז רַק מֵעָרֵי הָעַמִּים הָאֵלֶּה
אֲשֶׁר יִהְיֶה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ נַחֲלָה לֹא תַחִיָּה כָל־נִשְׁמָה:
יז כִּי־הִחַרְתָּם תַּחֲרִימֵם הַחֲתִי וְהָאֶמְרִי הַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרָזִי
הַחֲתִי וְהַיְבוּסִי כַּאֲשֶׁר צִוְּךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ: יח לִמְעַן אֲשֶׁר
לֹא־יִלְמְדוּ אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת כָּכָל תּוֹעֵבְתָם אֲשֶׁר עָשׂוּ
לְאֱלֹהֵיהֶם וְחִטָּאתָם לִיהוָה אֱלֹהֵיכֶם: יט כִּי־תַצּוֹר אֶל־עִיר⁹
יָמִים רַבִּים לְהִלָּחֵם עָלֶיהָ לְתַפְשָׁהּ לֹא־תִשְׁחִית אֶת־עֵצָהּ

פחות משלשה ימים קדם לשבת. ולמד שפוחת בשלום שנים או שלשה ימים. וכן הוא אומר (שמואל ב א, א): "וישב דוד בצקלג ימים שנים". ובמלחמת הרשות הכתוב מדבר: כי האדם עץ השדה. הרי "כי" משמש בלשון דילמא – שמא האדם עץ השדה להיכנס

רש"י (יד) והטף. אף טף של זכרים. ומה אני מקים "והכית את כל־זכורה"? בגדולים: (יז) כאשר צוך. לרבות את הגרגשי: (יח) למען אשר לא ילמדו. הא, אם עשו תשובה ומתגירין, אתה רשאי לקבלם: (יט) ימים. שנים: רבים. שלשה. מכאן אמרו: אין צרין על עירות של נכרים,

שד"ל (יח) ככל תועבתם: כי מה שהוא לרצון האלילים הוא תועבה לפני ה'.

(יט) כי ממנו תאכל ואתה לא תכרת: קלעריקוס והכורם פירשו אל תכרתהו, כי אולי תצטרך לו, כי יארכו ימי המצור ויחסר הלחם לאנשי המלחמה, ויצטרכו לפירות האילנות. ודון יצחק ור"ע ספורנו ובעל מנחה בלולה פירשו כי ממנו תאכל - כשתלכוד העיר, לכך לא טוב לך להשחיתו. ולדעתי, לא לכך ניתנה תורה, כדי ללמד לבני אדם לעשות חשבונות להנאת עצמם, אבל בהפך לכך ניתנה, לחזק בליבותינו החמלה והחנינה המתנגדות לתועלתנו. גם פילון וגם יוסף פלאויס פירשו המצוה הזאת מצד החמלה והרחמים והרחקת האכזריות. ואשר אני אחזה לי כי עיקר המצוה הוא שלא יכרות העץ אחר שאכל מפירותיו, וזה אמנם כדי להרחיק את האדם ממידת כפוי טובה, ולהרגילו שיאהב את המיטיב לו, ולא ישליכנו אחר גוון בזמן שלא

יקווה ממנו עוד תועלת. וקרוב לזה 'לא תתעמר בה תחת אשר עניתה' (דברים כ"א י"ד). שד"ל וקרוב לזה היה משל הדיוט אומר בימי חכמי התלמוד (קמא צב) בירא דשתית מניה מיא לא תשדי ביה קלא. והנה יש לתמוה למה במלחמת מואב (מלכים ב' ג' י"ט) אמר אלישע: 'והכיתם כל עיר מבצר וכל עיר מבחור וכל עץ טוב תפילו', ואף אם היה מנהגם לעשות כן במלחמות, לא היה לו לאלישע לחזק ידי עובדי עברה, והיה לו להזהירם שלא יעשו כן. אבל לפי מה שפירשתי אין כאן תמיהה, כי לא נאסרה ההשחתה אלא אחר האכילה. כי תצור אל עיר ימים רבים ותאכל מפרי העץ אשר בארץ אויבך, לא תכרתהו אחר שאכלת מפרי; אבל במואב לא צרו ימים רבים אך מייד שבאו אליהם נתנם ה' בידם, ולא הוצרכו לאכול מפרי, לפיכך לא נאסרה עליהם השחתתם.

כתב יד:

דפוס ראשון:

כי האדם עץ השדה לבא מפניך במצור: פירוש ראב"ע – והנה במלחמה היו הורגים כל זכורה כי הבא להרגך השכם להרגו, אך לא התירה התורה להשחית עץ מאכל ולנהוג באכזריות ודרך השחתה בזולת הכרח; ואין ספק כי המשחית ומשבר בחמתו דבר שיש בו תועלת לאדם, קשה הוא שימשול ברוחו לבלתי חטוא מחמת כעס ושאר התפעלויות רעות.

כי האדם עץ השדה לבא מפניך במצור: מה שהקשה המבאר על פירוש רש"י שהיה ראוי להיות כי עץ השדה אדם, כי התימה הוא על העץ ולא על האדם – הבל הוא, ונכון מאד בלה"ק לומר וכי אדם הוא עץ השדה? כי הקדמת הנשוא אל הנושא מוסיף כח למליצה; כי הפילוסוף יקדים הנושא אל הנשוא ויאמר החן הוא שקר והיופי הוא הבל, אבל המדבר בחום לבבו יקדים הנשוא אל הנושא ויאמר שקר החן והבל היופי;

וכן בתמיהה, הפילוסוף יאמר וכי העץ הוא אדם? והמדבר בכח יאמר וכי אדם הוא העץ? ודוגמתו 'הים אני אם תנין?' (איוב ז' י"ב) 'העבד ישראל אם יליד בית הוא?' (ירמיה ב' י"ד). ומה שפירש ראב"ע 'לבא מפניך במצור' דבק עם 'ואותו לא תכרת', אסור לך להשחיתו כדי שתבוא העיר מפניך במצור, הוא רחוק ודחוק מאד בלשון, גם מלות לבא מפניך במצור מיותרות, ומה מאד היה נכון (לפי פירושו) שיהיה כתוב לא תשחית את עצה לנדוח עליה גרזן כי ממנו תאכל ואותו לא תכרת כי חיי האדם עץ השדה – ותנו לא מידי. וראב"ע הוסיף וכתב והעד על זה הפירוש שהוא נכון, שאמר 'וכרת ובנית מצור' (פס' כ'). והעד הזה הורס כל פירושו, כי לולי הוסיף המילות האלה הייתי אומר שהוא מפרש לבא מפניך במצור, כדי שיצטרכו אנשי העיר לבוא מפניך במצור ובמצוק, כי לא יוכלו לצאת ולהחבא ביער להלחם בכם או שהאילנות הם לעיר למחסה ולמסתור מאבן נגף (כדבר הרמב"ן), וכשתכרתו אותם נמצאו אנשי העיר מוכרחים להסגר בתוך עירם ולבוא מפניך במצור ובמצוק, עד כי לבסוף יפתחו לך שערי העיר מפני הרעב; אבל אחר שראב"ע מביא ראיה ממה שכתוב אח"כ ובנית מצור נמצאנו למדין שהוא מפרש לבא מפניך במצור לבנות מצור על העיר בעצי האילנות ההם; ועכשו פירושו נהרס ונשבר לגמרי, כי אין ספק שמילות לבא מפניך במצור אי אפשר שיהיה המכוון בהן כדי לבנות מצור על העיר, אבל (אם נאמרו על העיר), אין כוונתן אלא שתבוא העיר מפחדך במצור, שייסגרו בתוך העיר מפחדך. ומלכד זה הנה מה טעם הוא זה

לְנִדַּח עָלָיו גִּרְזֹן בִּי מִמֶּנּוּ תֹאכַל וְאַתָּה לֹא תִכְרֹת בִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה לָבֹא מִפְּנֵיךָ בַּמִּצּוֹר: כִּי רַק עֵץ אֲשֶׁר-

רש"י בתוך המצור מפניך, להתיסר ביסורי רעב וצמא כאנשי העיר, למה תשחיתנו: (כ) עד רדתה.

שד"ל

דפוס ראשון (המשך):

שלא נכרות עץ פרי מפני שהוא חיי האדם? הלא 'עור בעד עור וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו' (איוב ב' ד'), וכן אנשי המלחמה כל אשר להם ייתנו למען תפוש את העיר אשר הם צרים עליה, וכשהם צריכים לעצים לבנות דיק על העיר, למה לא יוכלו לכרות עצי מאכל? ומה להם אם עץ פרי הוא חיי האדם? הלא עשיית הדיק היא חייהם באותה שעה, ואם לא יבנו מצור יצאו אנשי העיר ויכו אותם וירדפום עד חרמה, ואיך ייתכן שיאמר להם הכתוב: אל תכרתו עץ פרי כי הוא חיי האדם? ונהפוך הוא, כי כריתת העצים ההם היא חייהם ותשועת נפשם. אבל לפי דרכי, לא אמרה תורה שאין לכרות העצים מפני שהם חיי האדם, לפיכך אין מקום להשיב: כריתתם היא חיינו בשעה הזאת. ואתה ראב"ע את מי הגדת מלין, ומי לא ידע כי לא יתכן שתהיה מילת לא נחסרת? ואע"פ כן יפה תרגם אנקלוס הרי לא כאינשא אילן חקלא כי המאמר המדובר דרך תמיהה, המכוון בו הוא תמיד הפך ממה שנראה ממילותיו, וכמו שתירגם 'השופט כל הארץ לא יעשה משפט', דיין כל ארעא ברם יעבד דינא. ואם תאמר: היכן נרמזה התמיהה? רש"י אומר שהיא במילת כי, ומדקדק גדול ספרדי (הביאו ראב"ע) אמר שנשמטה הה"א (על דרך 'אתה זה בני עשו', וזולתו), והנכון כדברי בעל העקדה שהתמיהה היא באות ה"א שבמילת האדם, ואע"פ שהיא קמוצה איננה לידיעה, אלא לתמיהה, כמו 'האחד בא לגור' (בראשית י"ט ט'), 'האיש אחד יחטא' (במדבר ט"ז כ"ב). כן כתב בעל העקדה, וכן נכון בלא ספק, כי (כל זמן שלא נרצה לפרש כראב"ע כי חיי האדם עץ השדה, פירוש אשר כבר נדחה ונתבטל), אין כאן מקום לה"א הידיעה, כי אדם הוא כאן לדברי הכל נשוא, לא נושא, ושם דבר שהוא נשוא לא יקבל הידיעה, כמו 'לא איש אל ויכזב' (במדבר כ"ג י"ט), 'לא אדם הוא להנחם' (ש"א ט"ו כ"ט); ואין לתמוה שתבוא ה"א השאלה ולפניה כי, כי הנה לנו דוגמתה 'כי התחת אלהים אני' (בראשית נ' י"ט), 'כי האמנם ישב אלהים על הארץ' (מלכים א' ח' כ"ז). והנה אחר שאמר כי ממנו תאכל ואותו לא תכרות שאין ראוי לך להתאכזר עם מי שקבלת ממנו הנאה, והרי זה בצד מה כאילו ציוה לרחם על העץ ולהתנהג עמו כאילו הוא בן אדם, הנה ניתן מקום לטוען שיטען ויאמר: אם יש לי לנהוג עם האילן כאילו הוא בן אדם ולמה לא אכרתהו, כדרך שאני הורג את אנשי העיר, אם יצאו מן העיר? כי העיר וכל אשר בה וכל אשר סביבותיה אויבים המה לי. לכך הוסיף ואמר: כי האדם עץ השדה וגו', כלומר וכי אדם ממש הוא עץ השדה, שיצטרך להסתיר מפניך ולהסגר בתוך העיר במצור? לא כן, אבל אני מצווך שלא תכרתהו כדי שתרגיל נפשך במידה טובה, שלא לשכוח מי שהיטיב לך.

(כ) ובנית מצור: כגון בתים וכיסוים לאנשי המלחמה לצור על העיר שלא יוכלו להרחיקם בחיצים.

תִּדַּע כִּי לֹא־עָץ מֵאֲכָל־הוּא אֹתוֹ תִּשְׁחִית וְכִרְתָּ וּבְנִיתָ
מִצֹּר עַל־הָעִיר אֲשֶׁר־הוּא עֲשֵׂה עִמָּךְ מִלְחָמָה עַד
רִדְתָּהּ: כֹּא כִּי־יִמָּצֵא חֲלָל בְּאֲדָמָה אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
נָתַן לָךְ לְרִשְׁתָּהּ נָפֵל בַּשָּׂדֶה לֹא נֹדֵעַ מִי הִכָּהוּ: ב וַיֵּצְאוּ
זִקְנֶיךָ וְשֹׁפְטֶיךָ וּמִדְּדוּ אֶל־הָעָרִים אֲשֶׁר סְבִיבַת הַחֲלָל:
ג וְהָיָה הָעִיר הַקְּרֹבָה אֶל־הַחֲלָל וּלְקָחוּ זִקְנֵי הָעִיר הַהוּא
עֶגְלַת בָּקָר אֲשֶׁר לֹא־עֹבֵד בָּהּ אֲשֶׁר לֹא־מִשְׁכָּה בָּעָל:

לשון רידוי, שתהא כפופה לך: (ב) ויצאו זקניך. מיוחדים שבזקניך, אלו סנהדרי גדולה: ומדדו. ממקום שהחלל שוכב: אל הערים אשר סביבת החלל. לכל צד, לידע איזו קרובה:

כתב יד:

דפוס ראשון:

שד"ל

(א) כי ימצא חלל: מצוות עגלה ערופה איננה למען יתגלה הרוצח (כדעת הרמב"ם מורה חלק ג' פרק מ' ואחריו בעל ס' החינוך ודון יצחק ובעל מנחה בלולה והמעמר), אלא לשתי כוונות: האחד, לחזק האמונה המפורסמת באומה שכל ישראל ערבים זה לזה, ושלארץ לא יכופר לדם אשר שפך בה כי אם בדם שופכו; ולכן אחרי שאין הרוצח ידוע להם, ולא יוכלו לעשות בו דין, יערפו תחתיו העגלה, וירחצו הזקנים את ידיהם, לסימן כי הם ושולחיהם נקיים, וכפיהם לא נגואלו בדם ההרוג. והשנית, כדי שבתוקף אמונתם בעונש המגיע לארץ בשביל הדם אשר שפך בה, לא יבואו להרוג נקי שיהיה נחשד על הרציחה ההיא, בזולת ראייה גמורה ועדות ברורה. כי אמנם אעפ"י שיודעים היו שאין כל העם ערבים על מכה רעהו בסתר היה אפשר להם לחשוב שזה אמנם אינו אלא כשאין ההרוג ידוע, אבל בנדון שלנו שהחלל נמצא, ייתכן שיהיו כל הקהל נענשים, אם לא ישתדלו עד שיימצא הרוצח.

(א) כי ימצא חלל: עקר המצוה הזאת כי רצה ה' שיהיו כל ישראל ערבים זה לזה, ולא לבד שיעשה כל אחד את שלו, אך גם ישגיח על אחרים שיעשו מצותיו, ע"כ חטא אחד היה עוכר את כל האומה. ע"כ הוא אומר 'ובערת הרע מקרבך', שענינו ענש אותו עון תסירהו מעליך בהענישך החוטא, וכן 'ואתה תבער הדם הנקי מקרבך' (פס' ט'); והנה כשם שחייב כפרה גם לשוגג כדי שלא יתירש, כן חייב כפרה גם על דם נקי שלא נודע שופכו כדי שלא יתירשלו הצבור ולמען יעמדו בפרץ למנוע שפיכת דם נקי מישראל, בראותם שגם זה צריך כפרה. זה טעם נכבד הרבה יותר ממה שנאמר בדברי הרב המורה שהיה כל זה כדי שיתגלה הרוצח.

דִּוְהוֹרְדוּ זָקְנֵי הָעִיר הַהוּא אֶת־הָעִגְלָה אֶל־נַחַל אֵיתָן
 אֲשֶׁר לֹא־יַעֲבֹד בּוֹ וְלֹא יִזְרַע וְעֶרְפו־שֵׁם אֶת־הָעִגְלָה
 בַּנַּחַל: ה' וְנִגְשׁוּ הַכֹּהֲנִים בְּנֵי לֵוִי כִי בָם בָּחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
 לְשִׁרְתּוֹ וּלְבָרְךָ בְּשֵׁם יְהוָה וְעַל־פִּיהֶם יִהְיֶה כָּל־רִיב וְכָל־
 נִגַּע: וְכָל זָקְנֵי הָעִיר הַהוּא הַקְרָבִים אֶל־הַחֹלֶל יִרְחֲצוּ
 אֶת־יְדֵיהֶם עַל־הָעִגְלָה הָעֲרוּפָה בַּנַּחַל: ז' וְעָנוּ וַאֲמָרוּ

רש"י (ד) אל נחל איתן. קשה, שלא נעבד: וערפו. הריגתו של זה שלא הניחוהו לעשות פירות: קוצץ ערפה בקופיץ. אמר הקדוש־ברוך־הוא: (ו) ידינו לא שפכה. וכי עלתה על לב שזקני בית דין שופכי דמים הם?! אלא, לא ראינוהו ותערף במקום שאינו עושה פרות, לכפר על

שד"ל (ד) אל נחל איתן: והרמב"ם (הלכות רוצח פרק ט') פירש נחל מים השוטף בחוזק, וכן שולטענס דְמָה מלת איתן למלת ותן בערבי שענינו נצחי והלכו אחריו האחרונים מחכמי העמים שפירשו איתן נצחי, ונחל איתן הוא לדעתם נהר שאינו פוסק, ונסתייעו מעמוס (ה' כ"ד) 'ויגל כמים משפט וצדקה כנחל איתן', ומתהלים (ע"ד ט"ו) 'אתה הובשת נהרות איתן', ופירשו אשר לא יעבד בו ולא יזרע, כי כשהנחל יחרב וייבש ייתכן לעבוד ולזרוע בקרקעיתו, ואם הנחל אינו פוסק לא ייתכן לעבוד ולזרוע בו. ואעפ"כ נראים יותר דברי coccejus שענין איתן, קשה, asperum, כמו 'איתן מושבך ושים בסלע קנך' (במדבר כ"ד כ"א), ו'דרך בוגדים איתן' (משלי י"ג ט"ו), וכן הבינו במילה זו כל הקדמונים. והנה ראוי' אמר כי דם העגלה ראוי שישאוהו מימי הנחל השוטף, ואני אומר בהפך כי דם הבא לכפר על דם נקי ראוי שישאר בקרקע לאות ולזכרון על הכפרה, והנה כתוב 'נתתי את דמה על צחיח סלע לבלתי הכסות' (יחזקאל כ"ד ח'), כדי שיעקב חמס, כטעם 'קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה' (בראשית ד' י'), ע"כ מאחר שלא היה אפשר להמית שופך דם הנקי כי לא היה נודע, והנה 'לארץ לא יכפר לדם אשר שופך בה כי אם בדם שופכו' (במדבר ל"ה ל"ג), צייתה תורה שישפך תחתיו דם העגלה לכפר על הארץ ועל העם, והדם הזה המכפר על קרקע קשה, מה שיהיה רישומו ניכר ובלתי נבלע, לכפר על הדם הנקי, ולהשקט צעקתו שהוא צועק מן האדמה. גם הביאו קצת מן האחרונים ראיה מן 'ורחצו את ידיהם על העגלה הערופה בנחל' (פס' ו'), שהיה הנחל מקום מים, וגם זה הבל, כי לא אמר הכתוב שירחצו את ידיהם בנחל אלא על (אצל) העגלה הערופה בנחל, ואין ספק שזקני העיר היו באים שם עם משרתיהם והיו מביאים עמיהם ספל מים ושאר כלים המצטרכים לאותה מצווה.

(ו) ועינינו לא ראו: שאם ראינו מי ששפך אותו, הרגנוהו, ורחיצת הידים לעשותן נקיות, והוא

יְדִינוּ לֹא שִׁפְכוּ שפכה כתיב אֶת־הַדָּם הַזֶּה וְעֵינֵינוּ לֹא רָאוּ:
 ח כִּפֹּר לְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר־פָּלִיתָ יְהוָה וְאֶל־תִּתֵּן דָּם נָקִי
 בְּקֶרֶב עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל וְנִכְפַּר לָהֶם הַדָּם: ט וְאַתָּה תִּבְעֶר
 הַדָּם הַנָּקִי מִקֶּרְבְּךָ כִּי־תַעֲשֶׂה הַיֵּשֶׁר בְּעֵינֵי יְהוָה:

אומרים: "כפר לעמך ישראל": (ח) ונכפר להם
 הדם. הכתוב מבשרם, שמשעשו כן יכפר להם
 העון: (ט) ואתה תבער. מגיד, שאם נמצא ההורג
 אחר שנתערפה העגלה, הרי זה יהרג, והוא רש"י
 הישר בעיני ה':

דרך סימן, כמו 'דיכם דמים מלאו' (ישעיה א' ט"ו), ואמרם 'דינו לא שפכו' לא שתעלה על
 דעתך שהם הרגוהו, אבל טעמו ידינו נקיות מהריגתו מכל וכל, שלא גרמנו מיתתו בשום פנים
 כגון בהעדר שמירה בדרכים או בהעלים עין מרוצחים אחרים.

פרשת כי תצא

כֹּאֲ, כִּי־תֵצֵא לַמִּלְחָמָה עַל־אֹיְבֶיךָ וּנְתַנּוּ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
בִּידֶךָ וְשִׁבִיתָ שְׁבִיּוֹ: יֵא וְרֵאִיתָ בַּשְּׂבִיָּה אִשָּׁה יִפְתָּח־תָּאֵר
וְחִשְׁקָתָ בָּהּ וּלְקַחְתָּ לָךְ לְאִשָּׁה: יב וְהֵבֵאתָ אֶל־תּוֹךְ
בֵּיתְךָ וּגְלַחְתָּ אֶת־רֹאשָׁהּ וְעָשִׂתָּ אֶת־צַפְרָנֶיהָ: יג וְהִסִּירָהָ
אֶת־שְׁמֹלֶת שְׂבִיָּהּ מֵעַלֶּיהָ וְיֹשְׁבָהּ בְּבֵיתְךָ וּבִכְתָּהּ אֶת־
אָבִיהָ וְאֶת־אִמָּהּ יָרַח יָמִים וְאַחֲרַיִם כֵּן תָּבֹא אֵלֶיהָ
וּבְעֻלָּתָהּ וְהִיתָה לָךְ לְאִשָּׁה: יד וְהָיָה אִם־לֹא חָפְצָתָ בָּהּ

נסמכו פרשיות הללו: (יב) ועשתה את צפרניה. תגדלם כדי שתתנול: (יג) והסירה את שמלת שביה. לפי שהם נאים, שהגוים בנותיהם מתקשטות במלחמה, בשביל להזנות אחרים עמהם: וישבה בביתך. בבית שמשמש בו, נכנס ונתקל בה, יוצא ונתקל בה, רואה בבכיתה, רואה בנוולה, כדי שתתגנה עליו: ובכתה את אביה. כל־כך למה? כדי שתהא בת־ישראל שמחה וזו עצבה, בת־ישראל מתקשטת וזו מתנולת: (יד) והיה אם לא חפצת בה. הכתוב מבשרך שסופך לשנאתה: לא

רש"י (י) כי תצא למלחמה. במלחמת הרשות הכתוב מדבר שבמלחמת ארץ ישראל אין לומר "ושבית שבי", שהרי כבר נאמר (דברים כ, טז): "לא תחיה כל־נשמה": ושבית שבי. לרבות כנענים שבתוכה, ואף־על־פי שהן משבעה אומות: (יא) אשת. אפילו אשת איש: ולקחת לך לאשה. לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע, שאם אין הקדוש־ברוך־הוא מתירה — ישאנה באסור. אבל אם נשאה — סופו להיות שונאה, שנאמר אחריו (פסוק טז): "כי תהיין לאיש" וגו'. וסופו להוליד ממנה בן סורר ומורה, לכך

(יב) והבאתה וגו': הכוונה כדברי נתן־ש, שלא יכריחנה להיות לו לאשה מיד, עודה מצטערת על פרידתה מבית אביה, אבל יניח לה שתתאבל ותעשה רצונה חדש ימים ואח"כ יקחנה לו לאשה. והנה גלוח הראש היה סימן אבלות אצל בני קדם: 'כי כל ראש קרחה וכל זקן גרעה' (ירמיה מ"ח ל"ז), וכן 'והסירה את שמלת שביה' היא שמלה של שק שנתנה עליה בבוא האויב בעיר והיתה נקראת שמלת שבי, כי היו לובשים אותה כראותם כי כלתה להם הרעה. והנה אחר שבדעתך לקחתה לך לאשה, לא תניחה בניוולה, ואע"פ שתניח לה לבכות את בית אביה, תפייסנה בדברים ותודיע לה שאיננה בשביה. ולשון 'ועשתה את צפרניה' אין ספק שענינו תקון. ואנחנו לא נדע מנהג הימים ההם, ואולי תיקון הצפרנים לאבלות הוא הוא גידולם, שאם היה מנהג האבלים לגדל צפרניהם גידולן זהו תיקונם.

(יד) תתעמר: נ"ל בחילוף אל"ף בעי"ן מל' 'תאמרו כל פעלי און' (תהלים צ"ד ד'), 'את ה' האמרת היום' (דברים כ"ו י"ז).

וּשְׁלַחְתָּהּ לַנֶּפֶשׁהּ וּמָכַר לֹא־תִמְכְּרָנָה בַּבֶּסֶף לֹא־תִתַּעַמֵּר
 בָּהּ תַּחַת אֲשֶׁר עָנִיתָהּ: ^{טו} כִּי־תִהְיֶינָה לְאִישׁ שְׁתֵּי נָשִׁים
 הָאֶחָת אֶהוּבָה וְהָאֶחָת שְׂנוּאָה וַיִּלְדוּ־לָהּ בָּנִים הָאֶהוּבָה
 וְהַשְּׂנוּאָה וְהִיא הֵבֵן הַבֶּכֶר לְשִׁנְיָאָה: ^{טז} וְהִיא בְּיוֹם הַנְּחִילוֹ
 אֶת־בָּנֶיהָ אֵת אֲשֶׁר־יְהִיָּה לוֹ לֹא יוּכַל לְבַכֵּר אֶת־בֶּן־
 הָאֶהוּבָה עַל־פָּנָי בֶּן־הַשְּׂנוּאָה הַבֶּכֶר: ^{יז} כִּי אֶת־הַבֶּכֶר בֶּן־
 הַשְּׂנוּאָה יַכִּיר לָתֵת לוֹ פִּי שְׁנַיִם בְּכָל אֲשֶׁר־יִמָּצֵא לוֹ
 כִּי־הוּא רֵאשִׁית אֹנֹו לוֹ מִשֶּׁפֶּט הַבְּכֹרָה: ^{יח} כִּי־יִהְיֶה לְאִישׁ
 בֶּן־סוֹרֵר וּמוֹרָה אֵינֶנּוּ שֹׁמֵעַ בְּקוֹל אָבִיו וּבְקוֹל אִמּוֹ וַיִּסְרוּ
 אֹתוֹ וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵיהֶם: ^{יט} וַתִּפְּשׁוּ בּוֹ אָבִיו וְאִמּוֹ וְהוֹצִיאוּ
 אֹתוֹ אֶל־זִקְנֵי עִירוֹ וְאֶל־שַׁעַר מִקְדָּמוֹ: ^כ וְאָמְרוּ אֶל־זִקְנֵי
 עִירוֹ בִּגְנוּ זֶה סוֹרֵר וּמוֹרָה אֵינֶנּוּ שֹׁמֵעַ בְּקוֹלָנוּ זֹלָל וְסָבָא:

תתעמר-בה. לא תשתמש בה. בלשון פרסי קורין לעבדות ושמוש "עימראה". מיסודו של רבי משה הדרשן למדתי כן: (יז) פי שנים. כנגד שני אחים: בכל־אשר ימצא לו. מכאן שאין הבכור נוטל פי שנים, בראוי לבא לאחר מיתת האב כבמחזק: (יח) סורר. סר מן הדרך: ומורה. מסרב בדברי אביו, לשון "ממרים": ויסרו אותו. מתרין בו בפני שלשה, ומלקין אותו. בן סורר

ומורה אינו חייב עד שיגנב ויאכל תרטימר בשר, וישתה חצי לוג יין, שנאמר (פסוק כ): "זולל וסבא". ונאמר (משלי כג, כ): "אל־תהי בסבאי־יין, בזללי בשר למו". ובן סורר ומורה נהרג על שם סופו, הגיעה תורה לסוף דעתו — סוף שמכלה ממון אביו, ומבקש למודו ואינו מוצא, ועומד בפרשת דרכים ומלסטם את הבריות, אמרה תורה: ימות זכאי ואל ימות

תחת: זה שאסור לך להתעמר בה הוא חלף ובשכר מה שעניתה, וכיוצא בזה למטה כ"ב כ"ט. שד"ל

כתב יד:

דפוס ראשון:

(יח) סורר: כמו 'כפרה סורה סרר ישראל' (הושע ד' ט"ז). ומורה עיין במדבר (כ' י') על 'שמעו נא המורים'.

(יח) סורר: נ"ל שאינו עושה מה שאומרים לו לעשות, ומורה עושה מה שאומרים לו שלא יעשה, וזה מכעיס יותר.

כא וְרָגְמָהוּ כָּל־אֲנָשִׁי עִירוֹ בְּאַבְנִים וּמָת וּבַעֲרַת הָרֶעַ
מִקֶּרְבָּהּ וְכָל־יִשְׂרָאֵל יִשְׁמְעוּ וִירָאוּ: שני כב וְכִי־יִהְיֶה בְּאִישׁ
חֹטֵא מִשְׁפָּט־מֹת וְהוֹמַת וְתָלִית אֹתוֹ עַל־עֵץ: כג לֹא־תָלִין
נִבְלָתוֹ עַל־הָעֵץ כִּי־קָבֹר תִּקְבְּרֶנּוּ בַּיּוֹם הַהוּא כִּי־קָלַלְתָּ
אֱלֹהִים תָּלוּי וְלֹא תִטְמֵא אֶת־אֲדָמְתְּךָ אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
נָתַן לְךָ נַחֲלָה: כב & לֹא־תִרְאֶה אֶת־שׁוֹר אֲחִיךָ אוֹ אֶת־
שׂוֹ נִדְחִים וְהִתְעַלְמָתָ מֵהֶם הָשִׁב תְּשִׁיבָם לְאֲחִיךָ:

תלוי. זלזולו של מלך הוא, שאדם עשוי בדמות
דיוקנו, וישראל הם בניו. משל לשני אחים
תאומים שהיו דומין זה לזה, אחד נעשה מלך,
ואחד נתפס ללסטיות ונתלה, כל־הרואה אותו
אומר: המלך תלוי. כל־"קללה" שבמקרא לשון
הקל וזלזול, כמו (מלכים א ב, ח): "והוא קללני
קללה נמרצת": (א) והתעלמות. כובש עין כאילו
אינו רואה: לא תראה והתעלמות. לא תראה
אותו, שתתעלם ממנו. זהו פשוטו. ורבותינו

רש"י חייב: (כא) וכל־ישראל ישמעו ויראו מכאן
שצריך הכרזה בבית־דין: פלוני נסקל על שהיה
בן סורר ומורה: (כב) וכי יהיה באיש חטא משפט
מות. סמיכות הפרשיות מגיד, שאם חסים עליו
אביו ואמו, סוף שיצא לתרבות רעה, ויעבור
עברות, ויתחייב מיתה בבית דין: ותלית אותו על
עץ. רבותינו אמרו (סנהדרין מה ע"ב): כל־הנסקלין
נתלין, שנאמר (פסוק כג): "כי קללת אלהים
תלוי". והמברך ה' בסקילה: (כג) כי קללת אלהים

שד"ל (כג) כי קללת אלהים תלוי: הריגת החוטא עושה רושם בְּרָאִים, 'וכל העם ישמעו ויראו ולא
יזידון עוד'; אבל ההתאכזרות על הגוף המת אינו מועיל כלום, אבל הוא מזיק, ואם יונח הנהרג
תלוי על העץ למאכל לעוף השמים, זה לא יועיל להרחיק את האדם מן העברה, רק יביא
בְּרָאוֹי הרגשת חמלה ורחמים, ויבואו לקלל את השופטים והמשפט האלהי. כן דעת רשב"ם
והוא הנכון. ור' יוסף קרא פירש: מה שעשה עברה שקילל השם, כבר נטל שכרו ועונשו, שהרי
תלו אותו, ולכך לא תלינו נבלתו (זה מצאתי בגליון פירוש התורה כ"י שבידי, שהודעתי טיבו
בכרם חמד ז' עמוד ס"ח). ואחריו החזקוני כתב: דבר אחר יאמרו אם הקל במצוות הקב"ה
כבר נטל במיתה את שלו, ודי לו במה שנתלה. ודבריהם קרובים לדברי רשב"ם אלא שהם
מפרשים קללת אלהים על החוטא שקלל את השם (לדעת ר' יוסף קרא) או שהקל במצוותיו
(לדעת החזקוני). ואולי היה קשה בעיניהם לפרש אלהים על השופטים, כדעת רשב"ם, ולפי
דעתי אין הקללה לשופטים ממש, אלא למשפט האלהי, כי השופטים לא ישפטו אלא על פי
הדינים האמורים בתורת האלהים, וכשהם עונשים והורגים, המשפט לאלהים הוא.

ולא תטמא את אדמתך: ועוד טעם אחר שאין ראוי שתגרום טומאה לארצך, מה שיהיה אם
יונח הפגר תלוי עד שיפול איברים איברים, ויתפזרו חלקיו כה וכה.

ב וְאִם-לֹא קָרֹב אֶחָיִךְ אֲלֶיךָ וְלֹא יָדַעְתָּ וְאִסְפַּתָּ אֶל-
תּוֹךְ בֵּיתְךָ וְהָיָה עִמָּךְ עַד דְּרַשׁ אֶחָיִךְ אֹתוֹ וְהִשְׁבַּתוֹ לוֹ:
ג וְכֵן תַּעֲשֶׂה לַחֲמֹרוֹ וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְשִׁמְלָתוֹ וְכֵן תַּעֲשֶׂה
לְכָל-אַבְדַּת אֶחָיִךְ אֲשֶׁר-תֹּאבֵד מִמֶּנּוּ וּמִצָּאְתָהּ לֹא תוּכַל
לְהַתְעַלֵּם: ד לֹא-תִרְאֶה אֶת-חֲמֹר אֶחָיִךְ אוֹ שׁוֹרוֹ נִפְלִים
בְּדֶרֶךְ וְהִתְעַלַּמְתָּ מֵהֶם הֵקֵם תִּקֵּים עִמּוֹ: ה לֹא-יְהִי כְלִי-
גִּבֹר עַל-אִשָּׁה וְלֹא-יִלְבַּשׁ גִּבֹר שִׁמְלַת אִשָּׁה כִּי תוֹעֵבֶת
יְהִי אֱלֹהֶיךָ כָּל-עֲשֵׂה אֵלֶּה: ו כִּי יִקְרָא קוֹן-צִפּוֹר | לְפָנֶיךָ
בְּדֶרֶךְ בְּכָל-עֵץ | אוֹ עַל-הָאָרֶץ אֲפֹרָחִים אוֹ בִּיצִים וְהָאֵם
רִבְצָת עַל-הָאֲפֹרָחִים אוֹ עַל-הַבִּיצִים לֹא-תִקַּח הָאֵם עַל-
הַבָּנִים: ז שִׁלַּח תִּשְׁלַח אֶת-הָאֵם וְאֶת-הַבָּנִים תִּקַּח-לָךְ

שנפל מעליו: עמו. עם בעליו. אבל אם הלך רש"י
וישב לו, ואמר לו: הואיל ועליך מצוה, אם
רצית לטעון – טעון, פטור: (ה) לא יהיה כלי גבר
על אשה. שתהא דומה לאיש כדי שתלך בין
האנשים, שאין זו אלא לשם נאוף: ולא ילבש
גבר שמלת אשה. לילך לישוב בין הנשים. דבר
אחר: שלא יסיר שער הערוה ושער של בית
השחי: כי תועבת. לא אסרה תורה, אלא לבוש
המביא לידי תועבה: (ו) כי יקרא. פרט למזמן:
לא תקח האם. בעודה על בניה: (ז) למען ייטב
לך וגו'. אם מצוה קלה שאין בה חסרון כיס,
אמרה תורה: "למען ייטב לך והארכת ימים",
קל וחמר למתן שכרן של מצות חמורות:

אמרו (בבא מציעא ל ע"א): פעמים שאתה
מתעלם וכו' [ופעמים שאי אתה מתעלם, הא
כיצד? היה כהן, והוא בבית הקברות, או שהיה
זקן ואינה לפי כבודו, או שהיתה מלאכתו
מרבה משל חברו]: (ב) עד דרוש אחיך. וכי
תעלה על דעתך שיתנהו לו קודם שידרשהו?
אלא, דרשהו שלא יהא רמאי: והשבותו לו.
שתהא בו השבה, שלא יאכל בביתך כדי
דמיו ותתבעם ממנו. מכאן אמרו (בבא מציעא כח
ע"ב): כל-דבר שעושה ואוכל – יעשה ויאכל,
ושאינו עושה ואוכל – ימכר: (ג) לא תוכל
להתעלם. לכבוש עיניך, כאילו אינך רואה
אותו: (ד) הקם תקים. זו טעינה, להטעין משאוי

(ו) כי יקרא קן צפור לפניך: כשאדם קרב אל הקן, אלמלא רחמיה על בניה היתה האם נמלטת
לנפשה ועוזבת אפרוחיה, אבל היא מאהבתה את בניה תשליך את נפשה מנגד ותעמוד שם
להצילם, ולא תברח למלט את נפשה. ע"כ אין ראוי לקחתה, שאם יהיה אדם לוקחה, יהיה

לִמְעַן יֵיטֵב לָךְ וְהֶאֱרַכְתָּ יָמִים: ^חשְׁלִישִׁי ח כִּי תִבְנֶה בֵּית חֹדֶשׁ
וַעֲשִׂיתָ מַעֲקָה לְגִגֶּךָ וְלֹא־תִשֶׂים דָּמִים בְּבֵיתְךָ כִּי־יִפֹּל
הַנֶּפֶל מִמֶּנּוּ: ^טלֹא־תִזְרַע כְּרָמְךָ כְּלָאִים פֶּן־תִּקְדָּשׁ הַמְּלֵאָה
הַזֶּרַע אֲשֶׁר תִּזְרַע וּתְבוֹאֶת הַכֶּרֶם: ^ילֹא־תַחֲרֹשׁ בְּשׂוֹר־
וּבַחֲמֹר יַחֲדוּ: ^{יא}לֹא תִלְבֹּשׁ שַׁעֲטָנָז צֶמֶר וּפְשָׁתִים יַחֲדוּ:
^{יב}גְּדָלִים תַּעֲשֶׂה־לָּךְ עַל־אַרְבַּע כַּנָּפוֹת כְּסוּתְךָ אֲשֶׁר
תִּכְסֶּה־בָּהּ: ^{יג}כִּי־יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה וּבָא אֵלֶיהָ וּשְׁנָאָה:
^{יד}וְשָׁם לָהּ עֲלִילַת דְּבָרִים וְהוֹצֵא עָלֶיהָ שֵׁם רַע וְאָמַר

רש"י

(ח) כי תבנה בית חדש. אם קימת מצות שלוח הקן, סופך לבנות בית חדש, ותקים מצות מעקה, שמצוה גוררת מצוה, ותגיע לכרם ושדה, ולבגדים נאים. לכך נסמכו פרשיות הללו: מעקה. גדר סביב לגג. ואנקלוס תרגם: "תיקא", כעין תיק שמשמר מה-שבתוכו: כי יפול הנופל. ראוי זה לפול, ואף-על-פי-כן לא תתגלגל מיתתו על ירך, שמגלגלין זכות על ידי זכאי, וחובה על ידי חייב: (ט) כלאים. חטה ושעורה וחרצן במפולת יד: פן תקדש. כתרגומו: "תסתאב". כל-דבר הנתעב על האדם — בין לשבח, כגון: הקדש. בין לגנאי,

כגון: אסור — נופל בו לשון "קדש", כמו (ישעיה סה, ה): "אל-תגש-בי כי קדשתך": המלאה. זה מלוי ותוספת שהזרע מוסיף: (י) לא תחרוש בשור ובחמור. הוא הדין לכל-שני מינים שבעולם, והוא הדין להנהיגם יחד קשורים זוגים, בהולכת שום משא: (יא) שעטנז. לשון ערוב. ורבותינו (נדה סא ע"ב) פרשו: שוע, טווי, ונוז: (יב) גדילים תעשה לך. אף מן הכלאים. לכך סמכן הכתוב: (יג) ובא אליה ושנאה. סופו: (יד) ושם לה עלילת דברים. עבירה גוררת עבירה — עבר על "לא תשנא" (ויקרא יט, יז), סופו לבא לידי לשון הרע: את האשה הזאת.

שד"ל

מעשה הצדקה והאהבה שאהבה את בניה גורם לה רעה. והנה המכוון במצווה הזאת היא לכבד המידות הטובות, ולקבוע בלבותינו כי לא יצא מצדקה תקלה,

כתב יד:

דפוס ראשון:

והפך אם היה מותר לקחת האם תחת אהבתה את בניה, היה מותרם בלב האדם כי החמלה ענין גרוע ומנהג שטות, הגורם רעה לבעליו ועכשיו שלקחתה אסורה לנו, יקר תפארת מידת החמלה יוחק בלבנו חיקוי עמוק. נגד עושי הצדקה.

(יד) דברים: מל' דין ודברים, 'מי בעל דברים' יגש אליהם' (דברים כ"ד י"ד) ועלילות דברים הם סבות הריב. ועתה (תרכ"א) נ"ל כי עלילות מענין להתגולל עלינו וכן תרגומו: תסקופי

אֶת־הָאִשָּׁה הַזֹּאת לְקַחְתִּי וְאֶקְרַב אֵלֶיהָ וְלֹא־מִצַּאתִי לָהּ
 בָּתוּלִים: טו וְלָקַח אָבִי הַנֶּעֱר וְאִמָּהּ וְהוֹצִיאוּ אֶת־בָּתוּלֵי
 הַנֶּעֱר אֶל־זִקְנֵי הָעִיר הַשְּׁעֵרָה: טז וְאָמַר אָבִי הַנֶּעֱר אֶל־
 הַזִּקְנִים אֶת־בָּתִּי נָתַתִּי לָאִישׁ הַזֶּה לְאִשָּׁה וַיִּשְׁנֶנָּה:
 יז וְהִנֵּה־הוּא שָׁם עֲלִילֹת דְּבָרִים לֵאמֹר לֹא־מִצַּאתִי לְבִתִּי
 בָּתוּלִים וְאֵלֶּה בָּתוּלֵי בֵּתִי וּפְרָשׁוּ הַשְּׂמֻלָּה לִפְנֵי זִקְנֵי
 הָעִיר: יח וְלָקְחוּ זִקְנֵי הָעִיר־הַהוּא אֶת־הָאִישׁ וַיִּסְרוּ אֹתוֹ:
 יט וְעָנְשׁוּ אֹתוֹ מֵאָה כֶּסֶף וְנָתְנוּ לְאָבִי הַנֶּעֱרָה כִּי הוֹצִיֵא
 שֵׁם רָע עַל בְּתוּלַת יִשְׂרָאֵל וְלֹו־תִהְיֶה לְאִשָּׁה לֹא־יֻכַּל
 לְשַׁלְּחָה כָּל־יָמָיו: כ וְאִם־אָמַת הִיָּה הַדָּבָר הַזֶּה לֹא־נִמְצָאוּ
 בָּתוּלִים לְנֶעֱר: כא וְהוֹצִיאוּ אֶת־הַנֶּעֱר אֶל־פֶּתַח בֵּית־אָבִיהָ

מכאן שאין אומר דבר אלא בפני בעל דין: כשמלה: (יח) ויסרו אותו. מלקות: (כ) ואם אמת
 היה הדבר. בעדים והתראה, שזנתה לאחר
 ארוסין: (כא) אל פתח בית אביה. ראו גדולים
 שגדלתם: וסקלוה אנשי עירה. במעמד כל־
 אנשי עירה: לזנות בית אביה. כמו בבית אביה:
 מכאן שאין אומר דבר אלא בפני בעל דין: (טו) אבי הנערה ואמה. מי שגדלו גדולים הרעים,
 יתבזו עליה: (טז) ואמר אבי הנערה. מלמד שאין
 רשות לאשה לדבר בפני האיש: (יז) ופרשו
 השמלה. הרי זה משל, מחורין הדברים

מלין, והוא תרגום של 'תואנה' (שופטים י"ד ד'), 'מתאנה' (מלכים ב' ה' ז') 'ולהתנפל עלינו' שד"ל
 (בראשית מ"ג י"ח), ועלילות דברים ענינו תחבולות להזיק הנעשות בדברים.

(יז) ופרשו השמלה: דברים ככתבן (דברי רבי אליעזר בן יעקב יבמות מ"ו ע"א), אם כן איך ייתכן
 שיוציא אדם שם רע מאחר שידוע שהשמלה מוכחת? אבל כוונת התורה להרחיק שלא יהיה
 איש מוציא שם רע על אשתו, והאמינה ראיית הדמים, אף על פי שאולי יהיו מזויפים, כדי
 לתת שלום בבית ולהציל ממיתה נערה שזינתה בבית אביה, אשר לפי התורה אין לה עונש, רק
 לפי מראה עיני אנשי הדורות ההם אם היתה נישאת בחזקת בתולה היתה זו מרמה שחייבים
 עליה מיתה, והתחכמה התורה להמתיק המידה הקשה הזאת בצוותה שנאמין לדמים, אעפ"י
 שהיא ראייה שיש אחריה פקפוק.

(כא) לזנות בית אביה: לפי הפשט זינתה בבית אביה קודם אירוסין, ואחר שזינתה היה לה

וּסְקָלוֹהָ אֲנָשִׁי עִירָהּ בְּאַבְנִים וּמָתָה כִּי־עָשָׂתָה נְבִלָה
 בְּיִשְׂרָאֵל לְזָנוֹת בֵּית אָבִיהָ וּבַעֲרַת הָרַע מִקְרָבָּךְ: כב כִּי־
 יִמָּצָא אִישׁ שֹׁכֵב | עִם־אִשָּׁה בְּעֶלְת־בַּעַל וּמָתוּ גַם־שְׁנֵיהֶם
 הָאִישׁ הַשֹּׁכֵב עִם־הָאִשָּׁה וְהָאִשָּׁה וּבַעֲרַת הָרַע מִיִּשְׂרָאֵל:
 כג כִּי יִהְיֶה נָעַר בְּתוֹלָה מֵאֶרֶץ לְאִישׁ וּמִצָּאָה אִישׁ בָּעִיר
 וְשֹׁכֵב עִמָּה: כד וְהוֹצֵאתֶם אֶת־שְׁנֵיהֶם אֶל־שַׁעַר | הָעִיר
 הַהוּא וּסְקַלְתֶּם אֹתָם בְּאַבְנִים וּמָתוּ אֶת־הַנָּעַר עַל־דְּבַר
 אֲשֶׁר לֹא־צִעֲקָה בָּעִיר וְאֶת־הָאִישׁ עַל־דְּבַר אֲשֶׁר־עָנָה
 אֶת־אִשְׁתּוֹ רַעְהוּ וּבַעֲרַת הָרַע מִקְרָבָּךְ: כה וְאִם־בִּשְׂדֵּה
 יִמָּצָא הָאִישׁ אֶת־הַנָּעַר הַמֵּאֶרֶץ וְהַחֲזִיקָבָה הָאִישׁ
 וְשֹׁכֵב עִמָּה וּמָת הָאִישׁ אֲשֶׁר־שֹׁכֵב עִמָּה לְבָדוֹ: כו וְלַנָּעַר
 לֹא־תַעֲשֶׂה דָּבָר אֵין לַנָּעַר חֲטָא מוֹת כִּי כַּאֲשֶׁר יָקוּם
 אִישׁ עַל־רַעְהוּ וְרָצְחוֹ נָפֶשׁ בֶּן הַדָּבָר הַזֶּה: כז כִּי בִשְׂדֵּה
 מִצָּאָה צִעֲקָה הַנָּעַר הַמֵּאֶרֶץ וְאֵין מוֹשִׁיעַ לָהּ: כח כִּי־

עממה. פרצה קוראה לגנב, הא אלו יושבה בביתה לא ארע לה: (כו) כי כאשר יקום וגו'. לפי פשוטו זהו משמעו, כי אנוסה היא ובחזקה עמד עליה, כאדם העומד על חברו להרגו. ורבותינו (סנהדרין עג ע"א) דרשו בו: הרי זה בא

רש"י (כב) ומתו גם שניהם. להוציא מעשה חדודים, שאין אשה נהנית מהם: גם. לרבות הבאים מאחריהם. דבר אחר: "גם שניהם", לרבות את הולד, שאם היתה מעברת, אין ממתינין לה עד שתלד: (כג) ומצאה איש בעיר. לפיכך שכב

רש"י

להודיעו שאיננה בתולה, והנה נקמתה אותו בדבר שהיה גדול כל כך בעיניהם בימים ההם שהיה משפטה למות. ואם כדברי רבותינו היה לו לומר לנאוף. (בענין החלוק בין זנה ובין נאף עיין בכורי העתים תקפ"ז p. 202). ועוד הנה אם יש שם עדים שראוה מנאפת, אין ספק שראו ג"כ עם מי נאפה, והנה איך התורה לא הזכירה דבר על אודות הנאוף, והיה לה לומר שגם את הנאוף יהרגו.

שד"ל

יִמָּצָא אִישׁ נֶעֱר בְּתוֹלָה אֲשֶׁר לֹא־אֲרָשָׁה וּתְפַשֶּׂה וְשָׁכַב
 עִמָּה וְנִמְצָאוּ: כט וְנָתַן הָאִישׁ הַשֹּׁכֵב עִמָּה לְאָבִי הַנֶּעֱר
 חֲמִשִּׁים כֶּסֶף וְלֹו־תְהִיָּה לְאִשָּׁה תַּחַת אֲשֶׁר עָנָה לֹא־יֻכַּל
 שְׁלָחָה כָּל־יָמָיו: כג א לֹא־יִקַּח אִישׁ אֶת־אִשְׁתּוֹ אָבִיו וְלֹא
 יִגְלֶה כָּנָף אָבִיו: ב לֹא־יִבֹּא פְצוּע־דָּכָה וּכְרוֹת שְׁפָכָה

ללמד ונמצא למד וכו' [מקיש רוצח לנערה המאורסה, מה־נערה המאורסה נתן להצילה בנפשו, אף רוצח נתן להצילו בנפשו]: (א) לא יקח. אין לו בה לקוחין ואין קדושין תופסין בה: ולא יגלה כנף אביו. שומרת יבם של אביו הראויה לאביו. והרי כבר הוזהר עליה משום

ערות אחי אביו? אלא לעבור על זה בשני ראשון, ולסמך לה: "לא יבא ממזר", ללמד שאין ממזר אלא מחייבי כריתות, וקל וחומר מחייבי מיתות בית דין, שאין בעריות מיתת בית דין שאין בה כרת: (ב) פצוע דכה. שנפצעו או שנדכאו ביצים שלו: וכרות שפכה. שנכרת

(א) ולא יגלה כנף אביו: כטעם 'ופרשת כנפך על אמתך' (רות ג' ט'), כי הבעל מחסה ומסתור לאשתו וכאלו מכסה אותה בכנפיו, והוא זלזול בכבוד האב אם מה שהיה הוא מכסה עליו יבא בנו ויגלהו. 'יגלה' לשון גלוי, נאמר גם על הרמת הבגד שעל ידי הרמתו הגוף מתגלה, ע' פירושי בישעיה מ"ז ב'. ואעפ"י שהאב כבר מת ואיננו מכסה עוד על אשתו, הנה דרך מליצת השיר רואים כאלו עדיין המת מכסה את אלמנתו (יח"ף).

(ב) לא יבא פצוע דכה וכרות שפכה: דכא ושפכה הם שמות העומדים במקום תאר הפעל: פצוע באופן שנשאר כל הגוף דכא, וזה פצוע בביצים, וכרות באופן שנשאר שופך, כאמרם בתלמוד (יבמות ע"ה ע"ב) מי שעל ידי כריתתו שופך, שלא על ידי כריתתו אינו שופך אלא מקלח. וטעם האיסור נראה משום לא תהו בראה, כי האשה אשר יקח לו הסריס לא תוליד. ודע כי נשי הרומיים היו בוחרות להִבְעֵל לסריסים, כדי שלא להתעבר. וכמו שכתב יובנאל, VI. 365

Sunt quas eunuchi imbelles, ac mollia semper
 Oscula delectent, et desperatio barbae
 .Et quod abortivo non est opus

וכן מרציאל, VI. 67:

Cur tantum eunuchos, habeat tua Gellia, quaeris
 .Pennice? Vult futui Gellia, non parere

ברוך המקום שקדשנו בתורתו ובמצוותיו, ועשה שיהיה הזיווג לקיים המין ולהצלחת החברה, לא להנאת שעה בלבד. גם רז"ל הלכו בעקבות נותן התורה ית' (כדרכם תמיד), והרבו תקנות ואזהרות להרחיק כל מיני זימה, ולהרבות הזיווגים הכשרים, ושלוש הבית והצלחת ההורים

בְּקֶהֱלִי יְהוָה: ג לֹא־יָבֵא מִמֶּזֶר בְּקֶהֱלִי יְהוָה גַּם דֹּזֵר עֲשִׂירִי
 לֹא־יָבֵא לוֹ בְּקֶהֱלִי יְהוָה: ד לֹא־יָבֵא עֲמוּנִי וּמוֹאָבִי בְּקֶהֱלִי
 יְהוָה גַּם דֹּזֵר עֲשִׂירִי לֹא־יָבֵא לָהֶם בְּקֶהֱלִי יְהוָה עַד־עוֹלָם:
 ה עַל־דִּבְרֵי אֲשֶׁר לֹא־קִדְּמוּ אֶתְכֶם בַּלָּחֶם וּבַמִּים בַּדֶּרֶךְ
 בַּצֵּאתְכֶם מִמִּצְרַיִם וְאֲשֶׁר שָׁכַר עָלֶיךָ אֶת־בַּלְעָם בֶּן־בְּעוֹר

רש"י הגיד, ושוב אינו יורה קלוח זרע, אלא שופך ושותת ואינו מוליד: (ג) לא יבא ממזר בקהל ה'. לא יבא ישראלית: (ד) לא יבא עמוני. לא יבא ישראלית: (ה) על דבר. על העצה שיעצו אתכם להחטיאכם, כדכתיב (במדבר לא, טז): "בדבר בלעם": בדרך. כשהייתם בטרופ:

שד"ל והבנים, ואהבתם זה את זה; וכל זה נתקיים בישראל בכל משך הגלות, עד הדור אשר היה לפנינו.

(ג) לא יבא ממזר - גם דור עשירי: להגדיל התיעוב וההרחקה מן הניאוף והזנות, כי בהיות תולדות הניאוף מרוחקות מן הקהל, זה יוליד הרחקה יתרה מן המעשים אשר הם סבת היותם. (ד) לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה': אין הנשים בכלל, כי לשון ביאה בקהל לא יפול רק על הזכרים אשר בבואם בעם אחר יעשו בקרבו משפחה חדשה, מה שאין כן הנשים, כי משפחת אִם אינה קרויה משפחה, על כן באיסור ההתחתנות בכלל אמר (יהושע כ"ג י"ב) 'והתחתנתם בהם ובאתם בהם והם בכס', וכן 'לא תבאו בהם והם לא יבאו בכס' (מלכים א' י"א). ענין המליצה הכפולה הזאת כענין 'והתחתנו אתנו בנתיכם תתנו לנו ואת בנתינו תקחו לכם' (בראשית ל"ד ט'). והנה איסור העמוני והמואבי הוא חומר שהחמיר עליהם הכתוב אפילו יתגירו, וזה קנס על דבר אשר לא קדמו וגו', ושבעה עממים אסורים מכל צד אחרי היותם חייבים כליה, ושאר עמים כולם אסורים בגיותם ומותרים בהתגירים, ושל עזרא לא התיהדו, ולא עזבו תועבותיהם, כי כן כתוב (עזרא ט' א') 'לא נבדלו העם ישראל והכהנים והלויים והלויים מעמי הארצות כתעבותיהם', משמע שאותם העמים (כלומר בנותם הנשואות לישראל) היו נוהגים עדיין בתועבותיהם. וגם מה שראינו, שהיו הבנים מדברים חצי אשדודית, הוא עדות כי אמותם היו נוהגות כמנהגיהן, ולא למדו דרכי בעליהן, כי הדיבור בשפה נכריה מורה השתררות והעדר השתוות לדרכי זולתו, וזה טעם 'להיות כל איש שרר בביתו ומדבר כלשון עמו' (אסתר א' כ"ב). והנה לפי שטתי כמו שהעמונית מותרת, כן אפשר שגם הממזרת מותרת, וכבר אמרו (יבמות ע"ה ע"ב) ממזרה לאחר עשרה דורות מותרת: גם אפשר שלא תהיה מותרת, אלא שלא רצה הכתוב לומר בממזרים ואתם לא תבאו בהם, מפני שהיה הלשון מגונה, שהיה נראה כאילו הממזרים מרובים כל כך בישראל שהם קהל בפני עצמו.

(ה) בלחם ובמים: אפי' במחיר.

מִפֶּתֹור אֲרַם נִהְרִים לְקַלְלָךְ: וְלֹא־אָבָה יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
 לִשְׁמֹעַ אֶל־בִּלְעָם וַיַּהֲפֹךְ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לָךְ אֶת־הַקְּלָלָה
 לְבִרְכָּה כִּי אֶהְבֶּךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ: ז' לֹא־תִדְרֹשׁ שְׁלָמָם
 וְטַבְתָּם כָּל־יָמֶיךָ לְעוֹלָם: ח' לֹא־תִתַּעַב אֲדָמִי כִּי אֲחִיךָ
 הוּא לֹא־תִתַּעַב מִצְרִי כִּי־גֵר הָיִיתָ בְּאֶרֶץ: ט' בָּנִים אֲשֶׁר־
 יוֹלְדוּ לָהֶם דּוֹר שְׁלִישִׁי יָבֹא לָהֶם בְּקֹהֶל יְהוָה: י' כִּי־תֵצֵא
 מִחֲנֶה עַל־אֹיְבֶיךָ וְנִשְׁמַרְתָּ מִכָּל דְּבַר רָע: יא' כִּי־יִהְיֶה בְּךָ
 אִישׁ אֲשֶׁר לֹא־יִהְיֶה טָהוֹר מִקְּרֵה־לַּיְלָה וַיֵּצֵא אֶל־מַחֲוֹץ
 לַמַּחֲנֶה לֹא יָבֹא אֶל־תּוֹךְ הַמַּחֲנֶה: יב' וְהָיָה לַפְּנוֹת־עֶרֶב
 יִרְחָץ בַּמֵּי וּכְבָּא הַשֶּׁמֶשׁ יָבֹא אֶל־תּוֹךְ הַמַּחֲנֶה: יג' וַיֵּד

(ז) לא תדרש שלמים. מכלל שנאמר (להלן פסוק יז): "עמך ישב בקרבך", יכול אף זה כן? תלמוד לומר: "לא תדרש שלמים" (ח) לא תתעב אדמי. לגמרי, ואף־על־פי שראוי לך לתעבו שיצא בחרב לקראתך: לא תתעב מצרי. מכל וכל, אף־על־פי שזרקו זכוריהם ליאור. מה־טעם? שהיו לכם אכסניא בשעת הדחק, לפיכך — (ט) בנים אשר יולדו להם דור שלישי וגו'. ושאר האומות מתרין מיד. הא למדת, שהמחטיא לאדם קשה לו מן ההורגו, שההורגו הורגו בעולם הזה,

והמחטיאו מוציאו מן העולם הזה ומן העולם הבא. לפיכך אדום שקדמם בחרב לא נתעב, וכן מצרים שטבעום, ואלו שהחטיאום נתעבו: (י) כי תצא וגו' ונשמרת. שהשטן מקטרג בשעת הסכנה: (יא) מקרה־לילה. דבר הכתוב בהוה: ויצא אל מחוץ למחנה. זו מצות עשה: ולא יבא אל תוך המחנה. זו מצות לא תעשה. ואסור לכנס למחנה לויה, וכל־שכן למחנה שכינה: (יב) והיה לפנות ערב. סמוך להערב שמשו יטבל, שאינו טהור בלא הערב שמש: (יג) ויד תהיה לך.

ואשר שר עליך: הביא בתקות שר, ואע"פ שלא נתן שכרו מפני שלא השלים רצונו, יפול שד"ל בו ל' שר.

(ז) לא תדרש שלמים וטבתם: ראוי היה שיצווה לישראל שינקמו מהם על דרך שציוה 'נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים' (במדבר ל"א ב'), אבל לא רצה מפני שהיו אחים (בני לוט) וציוה שלא יהיו אוהביהם ודורשי טובתם, אך יתרחקו מהם ולא ייטיבו להם ולא ירעו.

(י) ונשמרת: ע' מורה ג' מ"א.

(יא) מקרה לילה: לשון קרי, קשוי, עיין בחוקותי.

תְּהִיָּה לְךָ מְחוּץ לַמַּחֲנֶה וַיֵּצֵאתָ שָׁמָּה חוּץ: יד וַיֵּתֶד תְּהִיָּה
 לְךָ עַל־אֲזָנֶיךָ וְהָיָה בְּשִׁבְתְּךָ חוּץ וְחִפְרִיתָה בָּהּ וּשְׁבִתָּ
 וּכְסִיתָ אֶת־צַאֲתֶךָ: טו כִּי יִהְיֶה אֱלֹהֶיךָ מִתְּהַלֵּךְ | בְּקֶרֶב
 מַחֲנֶיךָ לְהַצִּילְךָ וּלְתֵת אִיְבֶיךָ לַפְּנִיָּה וְהָיָה מַחֲנֶיךָ קָדוֹשׁ
 וְלֹא־יֵרָאֶה בְּךָ עֲרוֹת דָּבָר וְשָׁב מֵאֲחֵרֶיךָ: טז לֹא־תִסְגֹּר
 עֶבֶד אֶל־אֲדֹנָיו אֲשֶׁר־יִנְצֹל אֵלֶיךָ מֵעַם אֲדֹנָיו: יז עִמָּךְ יֵשֵׁב
 בְּקֶרְבְּךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר־יִבְחָר בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ בְּטוֹב לוֹ לֹא
 תוֹנֶנּוּ: יח לֹא־תִהְיֶה קִדְשָׁה מִבְּנוֹת יִשְׂרָאֵל וְלֹא־יִהְיֶה

ישראל: (יח) לא תהיה קדשה. מופקרת מקודשת ומזומנת לזנות: ולא יהיה קדש. מזמן למשכב זכר. ואנקלוס תרגם: "לא תהא אתתא מבנות ישראל לגבר עבדא", שאף זו מפקרת לבעילת זנות היא, מאחר שאין קדושין תופסין לו בה, שהרי הוקשו לחמור, שנאמר (בראשית כב, ה):

כתרגומו ["ואתר"], כמו (במדבר ב, יז): "איש על ידו": מחוץ למחנה. חוץ לענן: (יד) על אֲזָנֶיךָ. לבד משאר כלי תשמישך: אֲזָנֶיךָ. כמו כלי זינך: ולא יראה בך. הקדוש־ברוך־הוא ערות דבר: (טז) לא תסגיר עבד. כתרגומו. דבר אחר: אפילו עבד כנעני של ישראל, שברח מחוצה לארץ לארץ

רש"י

(יד) ושבִּתָּ: ימים רבים פירשתי כמו ואח"כ, ועתה (שבט תרכ"א) נ"ל כדברי אח"מ תשב ותעשה צרכיך, משפטו וישבת, כמו 'ושבתי בבית ה' (תהלים כ"ג ו').

שד"ל

(טו) והיה מחניך קדוש: העיקר לקבוע בלבם כי ה' הולך לפניהם, ומאתו התשועה, ע"כ ציוה שִׁישׁוּ ה' נגדם תמיד כאילו הם בהיכלו. אך אין הדבר בעבור הארון, כי לא היה הולך עמהם למלחמה על הרוב, ואמר 'ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך', ואין ספק כי הארון לא ישוב בעבור זה. גם אין כיסוי הצואה לשלא יפסיד האויר, כי היא סמוכה לטומאת קרי (פסוק י"א) שאיננה מפסדת האויר, אך הכל למען יעמדו ביראה כאילו הם בהיכל ה'.

(טז) לא תסגיר עבד אל אֲדֹנָיו: אין כאן גנבה, כי לא נחזיק בו כעבד, רק עמנו ישב כבן חורין; אבל יש כאן מידת רחמים, אחר מה שידענו ממצב העבדים בימי קדם. והנה עמך ישב באחד שעריך, ראה שמדבר בעבד הבא מחוצה לארץ, א"כ איננו של ישראל, כי יהודי בחוצה לארץ מִיָּנִין?

(יח) לא תהיה קדשה וגו': לא אסר ולא ענש לא הפנויה שתזונה, ולא האיש הזונה עמה, כי לא היה זה מועיל, אבל ציוה לציבור שישגיחו, לבלתי תהיה אשה מופקרת, אבל בזכר אסר וענש גם את היחיד. והנה איסור הקדשה ראייה על איסור הזנות אע"פ שאיננו חמור כל כך

קָדֵשׁ מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל: יט לֹא־תִבְיֹא אֶתְנֹן זֹזָה וּמַחִיר כָּלֵב
בֵּית יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְכָל־גֹּדֶר כִּי תֹעֲבֶבֶת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ גַּם־
שְׁנֵיהֶם: כ לֹא־תִשֶׁיךָ לְאַחֶיךָ נָשֶׁךְ כָּסֶף נָשֶׁךְ אֶכֶל נָשֶׁךְ
כָּל־דָּבָר אֲשֶׁר יִשָּׁךְ: כא לִנְכָרִי תִשֶׁיךָ וּלְאַחֶיךָ לֹא תִשֶׁיךָ
לְמַעַן יִבְרַכְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל מַשְׁלַח יָדְךָ עַל־הָאָרֶץ

"שבו לכם פה עם החמור" – עם הדומה לחמור. "ולא יסב גברא מבני ישראל אתתא אמתה", שאף הוא נעשה קדש על ידה, שכל־בעילותיו בעילות זנות, שאין קדושין תופסין לו בה: (יט) אתנן זונה. נתן לה טלה באתננה, פסול להקרבה: ומחיר כלב. החליף שה

בכלב: גם שניהם. לרבות שנוייהם, כגון: חיטים ועשאו סולת: (ס) לא תשיך. אזהרה ללווה, שלא יתן ריבית למלוה. ואחר כך אזהרה למלוה (ויקרא כה, לז): "את־כספך לא־תתן לו בנשך": (כא) לנכרי תשיך. ולא לאחיק. לאו הבא מכלל עשה – עשה, לעבור עליו בשני לאוין ועשה:

כמשכב זכר, ועקר המצווה להרבות הנישואין והבנים. והנה הזונה עם האשה אפשר שישאנה ויוליד, מה שאין כן בזכר. וטעם השמות קדשה וקדש הוא (ככתוב בנתה"ש) כי היה מנהג עובדי האלילים להפקיר עצמם לכבוד עצביהם, ומה שהיו מקבלין לאתנן היו מקדישים לאליליהם, ואולי נשאר שם קדשה וקדש גם למפקירים עצמם להנאתם להשתכר, בלי שיעשו זה לכבוד הגילולים. ונראה כי (כדעת תלמידי רמב"ם) חששה תורה שמא יעלה בלבם לעשות זה לכבוד אלהי ישראל, להפקיר עצמם ולהביא אתנניהם לביתו, ולפיכך הוסיפה ואסרה הבאת האתנן לבית ה'. ועל דבר תרגום אנקלוס עיין אוהב גר נתיב כ"ט.

(יט) לא תביא: עם הציבור ועם הכהנים מדבר.

ומחיר כלב: cynaedus ל' כלב, וכן בגלות יוחנן (Apoc. 22.15) 'ומחוץ כלבים וקוסמים וזונים ורוצחים' והעד 'כי תועבת', והכלב אחד מנבראיו, ואי אפשר שיהיה תועבה לא הוא ולא מחירו.

(כ) לא תשיך לאחיק: לפי הפשט לא יתכן לצוות ללווה שלא יקח בריבית כשלא ימצא בלא ריבית.

(כא) לנכרי תשיך ולאחיק לא תשיך: הגוי המתיישב בארץ ישראל נקרא גר ומצווה להחיותו, ואינו עובד אלילים; אבל הנכרי הוא עובד אלילים, ולא היה מתישב בא"י, כי לא ישכנו בה עובדי אלילים פן יהיו למוקש בקרבנו. והנה הנכרי אינו אלא הולך ובא לעשות סחורה, כגון לקנות תבואה ולהביאה בשאר ארצות, ואם היה רוצה לקנות בתנאי שלם לאחר זמן בחזרתו (כגון שיתן משכון, על דרך 'והעבטת גוים רבים' (דברים ט"ז ו'), שהכוונה במשכון), מותר לקחת ממנו נשך שהרי הוא משתכר בסחורתו, וכמו שהוא המשפט אצל כל האומות שהמלווה

אֲשֶׁר־אַתָּה בָּא־שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ: כב כִּי־תֵדָר נָדָר לַיהוָה
 אֱלֹהֶיךָ לֹא תֵאָחֵר לְשִׁלְמוֹ כִּי־דָרֵשׁ יִדְרְשֻׁנוּ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
 מִמֶּמָּךְ וְהָיָה בְךָ חֶטָּא: כג וְכִי תַחֲדֹל לְנָדָר לֹא־יְהִיָּה בְךָ
 חֶטָּא: כד מוֹצֵא שְׁפָתֶיךָ תִּשְׁמֹר וְעַשִּׂיתָ כַּאֲשֶׁר נִדְרָתָ
 לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ נִדְבָה אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ בְּפִיךָ: ^{חמישי}כה כִּי תִבֹּא
 בְּכֶרֶם רֵעֶךָ וְאָכַלְתָּ עֲנָבִים כִּנְפֹשֶׁךָ שִׁבְעָךָ וְאֶל־כֶּלֶיךָ לֹא
 תִּתֵּן: כו כִּי תִבֹּא בִקְמַת רֵעֶךָ וְקִטְפָתָ מְלִילָת בִּידֶךָ
 וְחֶרְמֶשׁ לֹא תִנִּיף עַל קְמַת רֵעֶךָ: כז א כִּי־יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה

אכילה גסה: ואל־כליך לא תתן. מכאן שלא
 דברה תורה אלא בשעת הבציר, בזמן שאתה
 נותן לכליו של בעל הבית. אבל אם שכרו
 לעדור ולקשקש, אינו אוכל: (כו) כי תבא בקמת
 רעך. אף זו בפועל הכתוב מדבר: (א) כי מצא בה

(כב) לא תאחר לשלמו. שלשה רגלים. ולמדוהו
 רבותינו (ביצה יט ע"ב) מן המקרא: (כד) מוצא
 שפתיך תשמר ועשית. לתן עשה על לא
 תעשה: (כה) כי תבא בכרם רעך. בפועל הכתוב
 מדבר: כנפושך. כמה שתצצה: שבעך. ולא

רש"י

לוקח נשך בשכר מעותיו שהיו בטלות אצל הלווה. 'ולאחיק לא תשיך', כי לא היו ישראל
 אנשי מרכולת רק מְחִיָּתָם בעבודת אדמתם, ואת היותר מוכרים לנכרים; והלוה לא היה לוה
 אלא מפני עניו, ככתוב 'אם כסף תלוה את עמי' (שמות כ"ב כ"ד), 'וכי ימוך אחיך וגו' אל תקח
 מאתו נשך' וגו' (ויקרא כ"ה ל"ו). והנה עכשו, שהיהודי עוסק בסחורה נראה שמותר לקחת
 ממנו נשך, אך לא מן העני; וכן הנכרי אם הוא עושה סחורה מותר להשיך לו, ואם הוא עני
 אסור להלוות לו בריבית, כי אינו דומה לנכרי שדיברה תורה, שהרי הוא יושב בקרבנו, והרי
 הוא כגר שאנו מצווים להחיותו, ואם חסה התורה על הגר המתישב בקרבנו, קל וחומר על
 הגוי שאנו תושבים בקרבנו, וקל וחומר ממצרי, שאמרה 'לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו'
 (פסוק ח').

שד"ל

(כו) בקמת וגו': אם בפועל ק"ו משור, אבל איכא למפרך כי הפועל בא בשכרו; ואם בעוברי
 דרכים, כדברי הכורם וכדברי המכחישים שהזכיר ראב"ע (וראיתם מדכתיב 'וחרמש לא תניף'
 והפועל אי אפשר שלא יניף חרמש) קשה, שאם כן יבואו כל ישראל וישחיתו כרמו של זה,
 והנכון שאינו מדבר בעוברים ושבים, כי לא אמר כי תעבור על כרם רעך. אלא כי תבוא ומי
 הרשהו שיבוא? א"כ הכתוב מדבר במי שבא ברשות, יהיה זה בכל צד שיהיה.

(א) כי מצא בה ערות דבר: בה ולא במעשי ידיה, כי צריך שימצא בה מום קבוע בגופה או

וּבַעֲלָה וְהָיָה אִם-לֹא תִמָּצָא-חֵן בְּעֵינָיו כִּי-מָצָא בָּהּ
 עֲרוֹת דָּבָר וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתָת וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשִׁלְחָהּ
 מִבֵּיתוֹ: ^ב וַיֵּצֵאָה מִבֵּיתוֹ וְהָלַכָה וְהָיְתָה לְאִישׁ-אַחֵר:
^ג וּשְׁנֵאָהּ הָאִישׁ הָאֲחֵרוֹן וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתָת וְנָתַן
 בְּיָדָהּ וְשִׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ אֹז כִּי יָמוּת הָאִישׁ הָאֲחֵרוֹן אֲשֶׁר-
 לָקַחָהּ לוֹ לְאִשָּׁה: ^ד לֹא-יֻכַּל בַּעֲלָהּ הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר-שִׁלְחָהּ
 לָשׁוּב לְקַחְתָּהּ לְהָיִית לוֹ לְאִשָּׁה אַחֲרֵי אֲשֶׁר הִטְמִינָהּ
 כִּי-תֹעֵבָה הִוא לִפְנֵי יְהוָה וְלֹא תִחַטֵּי־אֶת-הָאָרֶץ
 אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ נַחֲלָה: ^ה שְׁשִׁי כִּי-יִקַּח אִישׁ

ערוֹת דבר וגו'. מצוה עליו [לגרשה], שאם לא — תמצא חן בעיניו: (ב) לאיש אחר. אין זה בן זוגו של ראשון, הוא הוציא רשעה מתוך ביתו וזה הכניסה: (ג) ושנאה האיש האחרון. הכתוב מבשרו שסופו לשנאותה. ואם לאו — קוברתו, שנאמר: "או כי ימות": (ד) אחרי אשר הטמאה. לרבות סוטה שנסתרה: (ה) אשה חדשה. שהיא חדשה לו, ואפילו אלמנה, פרט

במידותיה, אבל אם הקדיחה תבשילו, אין זה מום אלא במעשה ידיה; וכן כי מצא בה ערות דבר, ולא שמצא אחרת נאה הימנה.

(ד) כי תועבה הוא לפני ה': שיהיו בני אדם מחליפין נשיהם זה עם זה. גרושה שזנתה מותרת לחזור לבעלה, כן פסקו רי"ף ורמב"ם (גרושין פ' י"א) וש"ע (אבן העזר סימן י'), וזה מפני שחכמים (יבמות י"א ב') פירשו 'אשר הטמאה' על הסוטה שנאפה (ולא על הגרושה שהיא פנויה ואין לומר עליה ל' טומאה). אבל ר' יוסי בן כיפר אומר שאין לאו בסוטה כי הכתוב מזכיר הויה ואישות ('להיות לו לאשה' עיין שם תוספות), וזו הרי כבר אשתו היא, א"כ לר"י בן כיפר נראה כי 'אחרי אשר הטמאה' נאמר על הגרושה, ותהיה נאסרת אם זנתה, וכן נראה פשט הכתוב, וחכמים הקלו אעפ"י שזה מתנגד לכוונת התורה שהיא שלא ישאיל אדם אשתו לאחר. וא"א איגל נותן טעם לזה לפי כוונת התורה שהיא שלא יהיו בני אדם מחליפין נשיהם זה עם זה, והנה יש לחוש שיגרש אדם את אשתו כדי שיקחנה אובהו, ואח"כ תחזור לו, אבל אין לחוש שיגרש אדם את אשתו כדי שתפקיר עצמה לכל, ואח"כ יחזור ויקחנה. והקשה דוד חזק כי יתכן שהמגרש יעשה תנאי עם אשתו שלא תזנה אלא עם פלוני.

(ה) לכל דבר: למ"ד הכללית, כל דבר שיהיה לא יעבור עליו, יהיה כלו של ביתו ולא של

אִשָּׁה חֲדָשָׁה לֹא יֵצֵא בַּצָּבָא וְלֹא יַעֲבֹר עָלֶיהָ לְכָל־דָּבָר
 נָקִי יִהְיֶה לְבֵיתוֹ שְׁנָה אַחַת וְשָׂמַח אֶת־אִשְׁתּוֹ אֲשֶׁר־
 לָקַח: וְלֹא־יַחֲבֹל רֵחִים וְרָכַב כִּי־נִפֶּשׁ הוּא חֵבֶל: זִכִּי־
 יִמְצָא אִישׁ גִּבּוֹ נֶפֶשׁ מֵאֲחִיו מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהִתְעַמְרְבוּ
 וּמָכְרוּ וּמֵת הַגִּבּוֹ הַהוּא וּבַעֲרַת הָרַע מִקֶּרְבָּךְ: ח הַשְּׁמֶר
 בַּנִּגְעֵה־הַצֹּרְעֶת לְשֹׁמֵר מְאֹד וְלַעֲשׂוֹת כָּכָא אֲשֶׁר־יִזְרוּ
 אֶתְכֶם הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם כָּאֲשֶׁר צִוִּיתִם תִּשְׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת:

והמתרגם "ויחדי עם אתתה" טועה הוא, שאין זה תרגום של "ושמח" אלא של "ושמח": (י) לא יחבל. אם בא למשכנו על חובו בבית דין, לא ימשכנו בדברים שעושים בהן אכל נפש: רחים. היא התחתונה: ורכב. היא העליונה: (ז) כי ימצא. בעדים והתראה. וכן כל "כי ימצא" שבתורה: והתעמרבו. אינו חייב עד שישתמש בו: (ח) השמר בנגע הצרעת. שלא תתלוש סימני טמאה, ולא תקוץ את הבהרת: ככל־אשר יזרו אתכם. אם להסגיר, אם להחליט, אם לטהר:

למחזיר גרושתו: ולא יעבר עליו. דבר הצבא: לכל־דבר. שהוא צורך הצבא, לא לספק מים ומזון, ולא לתקן דרכים. אבל החוזרים מעורכי המלחמה על פי כהן, כגון: בנה בית ולא חנכו, או ארס אשה ולא לקחה, מספיקין מים ומזון, ומתקנין את הדרכים: יהיה לביתו. אף בשביל ביתו – אם בנה בית וחנכו, ואם נטע כרם וחללו, אינו זז מביתו בשביל צרכי המלחמה: לביתו. זה ביתו: יהיה. לרבות את כרמו: ושמח. ישמח את אשתו. ותרגמו: "ויחדי ית אתתה".

אחרים, וזה על ידי שיהיה נקי מכל משא, וכן דעת בעל הטעמים שהפסיק נקי בשני גרישין. שד"ל

(י) לא יחבל רחים ורכב: לא הרחיים בכללם, ולא הרכב לבדו, והזכיר הרכב ולא השכב, כי השכב קבוע, והרכב מיטלטל ונקל לקחתו יותר מן השכב.

(ז) גנב: ע' למעלה כ"א י"ד. גנבו ולא מכרו פטור (סנהדרין דף פ"ה ע"ב) וכן פסק הרמב"ם פרק ט' מהלכות גנבה.

(ח) השמר בנגע הצרעת: נ"ל להטעים כן: השמר בנגע הצרעת לשמר מאד ולעשות ככל אשר יזרו אתכם הכהנים הלויים, ומילות 'כאשר צויתם תשמרו לעשות' הן נתינת טעם, עשו כאשר יזרו אתכם, כי אני צויתי אותם. ולפי הטעמים שלפנינו 'לשמור מאד ולעשות' הוא לשון שאין לו הבנה. ועכשו (שבט תרכ"א) רואה אני כי בעלי הטעמים רצו להפריד מה שהוא בלשון יחיד (השמר) ממה שהוא ל' רבים (אתכם, תשמרו), ולענין 'לשמור מאד ולעשות' הנראה סתום, הנה דוגמתו: 'ויעש נח ככל אשר צוה אתו אלהים כן עשה' (בראשית ו' כ"ב).

ט זָכוֹר אֶת אֲשֶׁר-עָשָׂה יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְמִרְיָם בְּדָרְךָ
 בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרַיִם: כִּי-תֵשָׁה בִּרְעֶךָ מִשָּׂאת מְאוֹמָה
 לֹא-תִבֹּא אֶל-בֵּיתוֹ לַעֲבֹט עֲבֹטוֹ: יא בַּחוּץ תַּעֲמֹד וְהָאִישׁ
 אֲשֶׁר אֶתָּה נִשֶּׂה בּוֹ יוֹצִיא אֵלֶיךָ אֶת-הָעֲבֹט הַחוּצָה:
 יב וְאִם-אִישׁ עָנִי הוּא לֹא תִשָּׁכַב בְּעֲבֹטוֹ: יג הַשֵּׁב תָּשִׁיב
 לוֹ אֶת-הָעֲבֹט כְּבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ וְשָׁכַב בְּשִׁלְמָתוֹ וּבִרְכֶּךָ וּלְךָ
 תִּהְיֶה צְדָקָה לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ: שביעי יד לֹא-תַעֲשֶׂק שָׂכִיר
 עָנִי וְאֲבִיוֹן מֵאֹחֶיךָ אוֹ מִגֵּרְךָ אֲשֶׁר בְּאַרְצֶךָ בְּשַׁעֲרֶיךָ:

השמש. אם כסות לילה הוא ואם כסות יום — רש"י
 החזירהו בבקר, וכבר כתוב ב"ואלה
 המשפטים" (שמות כב, כה): "עד-בא השמש
 תשיבנו לו" — כל-היום תשיבנו לו, וכבא
 השמש תקחנו: וברוך. ואם אינו מברכך, מכל-
 מקום "ולך תהיה צדקה": (יד) לא תעשק שכיר.

(ט) זכור את אשר עשה ה' אלהיך למרים. אם
 באת להזהיר שלא תלקה בצרעת, אל תספר
 לשון הרע, זכור העשוי למרים שדברה באחיה
 ולקתה בנגעים: (י) כי תשה ברעך. תחוב בחברך:
 משאת מאומה. חוב של כלום: (יב) לא תשכב
 בעבטו. לא תשכב ועבטו אצלך: (יג) כבוא

שד"ל

דפוס ראשון:

כתב יד:

(ט) זכור את אשר עשה ה' אלהיך למרים: (ט) זכור את אשר עשה ה' אלהיך למרים: זכור
 שלא תחלוק כבוד לשום מצורע, יהיה
 מי שיהיה לבלתי שלחו מן המחנה
 (רשב"ם).
 כי הצרעת איננה כשאר חלאים, אבל היא מכה
 אלהית, כמו שראית במרים, על כן יש לך לשמור
 מאד המשפטים שחקקתי לך בענין זה.

(י) כי תשה: רש"י: ארי תחוב (מילת ארי היא בכ"י שלי ולא בספר הדפוס) קשה בעיני מאד,
 והלא לשון חוב וחייב נאמר על מי שחובה עליו לתת לחברו. ולא על מי שאחרים חייבים לו,
 כמו כאן. הן אמת כי אומרים בעל חוב בין לזה ובין לזה, אך הפועל חוב בקל מורה תמיד חיוב
 והתחייבות (חב המזיק, שמא תחובו חובת גלות).

(יב) לא תשכב בעבטו: לא תשתמש בעבטו לצורך שכיבתך, כי כן הוראת שוכב בו.... כמו
 'ישכב בשמלתו' (פסוק י"ג) 'במה ישכב' (שמות כ"ב כ"ו) (דח"א). ואין ספק כי גם בלי שישתמש בו
 אסור לו לעכבו אצלו, וכמו שמפרש והולך 'השב תשיב לו את העבט'. והנה לפי פירוש רז"ל
 (מציעא ק"ד) ורש"י לא תשכב ועבט אצלך הוא אמת לפי הדין אבל פשט המילות אינו כן אלא
 התורה הזכירה תחלה שלא ישכב בו ממש, ואח"כ צותה להשיבו ולא יעכבנו אצלו בלילה.

טו בְּיוֹמוֹ תִּתֵּן שְׂכָרוֹ וְלֹא־תָבֹא עָלָיו הַשֶּׁמֶשׁ כִּי עָנִי הוּא
וְאֵלָיו הוּא נָשָׂא אֶת־נַפְשׁוֹ וְלֹא־יִקְרָא עָלָיָהּ אֱלֹהֵהָ
וְהָיָה בֶּךָ חָטָא: טז לֹא־יֹמְתוּ אָבוֹת עַל־בָּנִים וּבָנִים לֹא־
יֹמְתוּ עַל־אָבוֹת אִישׁ בְּחָטְאוֹ יֹמְתוּ: יז לֹא תִטָּה מִשְׁפָּט
גֵּר יָתוֹם וְלֹא תַחֲבֹל בְּגֵד אֶלְמָנָה: יח וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ
בְּמִצְרַיִם וַיִּפְדֶּךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם עַל־כֵּן אֲנֹכִי מִצְוֶיךָ
לַעֲשׂוֹת אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה: יט כִּי תִקְצֹר קִצְרֶךָ בְּשִׂדֶּךָ
וּשְׂכַחַת עֹמֵר בַּשָּׂדֶה לֹא תִשׁוּב לְקַחְתּוֹ לַגֵּר לִיתוֹם

רש"י

והלא כבר כתוב? אלא, לעבור על האביון בשני
לאוין: לא תעשק שכר שכיר, שהוא עני ואביון.
ועל העשיר כבר הזהר (ויקרא יט, יג): "לא תעשק
את רעך": אביון. התאב לכל־דבר: מגר. זה גר
צדק: בשעריך. זה גר תושב, האוכל נבלות:
אשר בארצך. לרבות שכר בהמה וכלים:
(טו) ואֵלָיו הוּא נושא את נפשו. אל השכר הזה
הוא נושא את נפשו למות עלה בכבש ונתלה
באילן: והיה בך חטא. מכל־מקום, אלא
שממהרין לפרע על ידי הקורא: (טז) לא יֹמְתוּ
אבות על בנים. בעדות בנים. ואם תאמר: בעון
בנים. כבר נאמר: "איש בחטאו יומתו" – אבל

מי שאינו איש מת בעון אביו, והקטנים מתים
בעון אבותם, בידי שמים: (יז) לא תטה משפט
גר יתום. ועל העשיר כבר הזהר (שמות כג, ו):
"לא תטה משפט". ושנה בעני, לעבור עליו
בשני לאוין, לפי שנקל להטות משפט עני יותר
משל עשיר, לכך הזהיר ושנה עליו: ולא תחבל.
שלא בשעת הלואה: (יח) וזכרת. על מנת כן
פדיתך – לשמר חקותי, אפילו יש חסרון כיס
בדבר: (יט) ושכחת עמר. ולא גדיש. מכאן אמרו
(פאה ו, ו): עמר שיש בו סאתים, ושכחו – אינו
שכחה: בשדה. לרבות שכחת קמה, ששכח
מקצתה מלקצר: לא תשוב לקחתו. מכאן אמרו

שד"ל

(טז) לא יֹמְתוּ אבות על בנים: נראה לי שלא ילקח האב תמורת הבן ולא הבן תמורת האב אם
יחפוץ אחד מהם לשום נפשו כֶּפֶר לחברו; אולי כן היה מנהג הקדמוני, וכן מצאנו Zaleuchus
שצוה לנקר אחת מעיניו ואחת מעיני בנו, שהיה חייב ניקור שתי עיניו. אבל לומר שלא יומתו
האבות והבנים יחדו על חטא שעשה אחד מהם אינו נראה, שאם כן היה נכון שיאמר האיש
החוטא הוא ימות, אבל 'איש בחטאו יומתו', משמע יותר שימות על חטא שעשה הוא ולא
על חטא שעשה חברו. ואף על פי כן יפה למד מכאן אמציה (מלכים ב' י"ד) שלא המית את בני
המכים, כי ק"ו הוא, אם לא יומתו זה תמורת זה, כ"ש זה מלבד זה. גם אפשר לפרש ואת בני
המכים לא המית. אם קרה שקצת מן המכים כבר מתו קודם שחזקה הממלכה בידו, לא המית
את בניהם תמורתם למען נקום דם אביו.

וְלֹא־לִמְנָה יִהְיֶה לִמְעַן יִבְרַכְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מַעֲשֶׂה
 יָדֶיךָ: ^כ כִּי תַחֲבֹט זִיתְךָ לֹא תִפְאַר אַחֲרֶיךָ לַגֵּר לִיתּוֹם
 וְלֹא־לִמְנָה יִהְיֶה: ^{כא} כִּי תִבְצֹר בְּרִמְךָ לֹא תַעֲזֹל אַחֲרֶיךָ
 לַגֵּר לִיתּוֹם וְלֹא־לִמְנָה יִהְיֶה: ^{כב} וְזָכַרְתָּ כִּי־עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ
 מִצְרַיִם עַל־כֵּן אֲנֹכִי מִצְוֶה לַעֲשׂוֹת אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה:
 כה ^א כִּי־יִהְיֶה רִיב בֵּין אַנְשִׁים וְנָגְשׁוּ אֶל־הַמִּשְׁפָּט וְשִׁפְטוֹם
 וְהִצְדִּיקוּ אֶת־הַצֹּדִיק וְהִרְשִׁיעוּ אֶת־הָרָשָׁע: ^ב וְהָיָה אִם־בֵּן
 הַכֹּת הָרָשָׁע וְהִפִּילוּ הַשִּׁפְטִי וְהִכְהוּ לִפְנֵיו כְּדִי רִשְׁעָתוֹ

רש"י סופם להיות נגשים אל המשפט. אמר מעתה: אין שלום יוצא מתוך מריבה. מי גרם ללוט לפרוש מן הצדיק? הוי אומר זו מריבה: והרשיעו את הרשע. יכול כל־המתחייבין בדין לוקין? תלמוד לומר: "והיה אם בן הכות הרשע" — פעמים לוקה ופעמים אינו לוקה. ומי הוא הלוקה? למד מן הענין: "לא תחסם שור בדישו" — לאו שלא נתק לעשה: (ב) והפילו השפט. מלמד שאין מלקין אותו — לא עומד ולא יושב, אלא מטה: לפניו כדי רשעתו. ולאחריו כדי שתיים. מכאן אמרו: מלקין אותו שתי ידות מלאחריו ושליש מלפניו: במספר. ואינו נקוד "במספר", למד

(פאה ו, ד) שלאחריו שכחה, שלפניו אינו שכחה, שאינו ב"בל תשוב": למען יברכך. ואף־על־פי שבאת לידו שלא במתכון, קל וחומר לעושה במתכון. אמר מעתה: נפלה סלע מידו ומצאה עני ונתפרנס בה, הרי הוא מתברך עליה: (ב) לא תפאר. לא תטל תפארתו ממנו. מכאן שמניחין פאה לאילן: אחריך. זו שכחה: (כא) לא תעולל. אם מצאת בו עוללת, לא תקחנה. ואיזו היא עוללות? כל־שאין לה לא כתף ולא נטף. יש לה אחד מהם — הרי היא לבעל הבית. וראיתי בתלמוד ירושלמי (פאה ז, א): איזו היא כתף? פסיגין זה על גב זה. נטף — אלו התלויות בשדרה ויורדות: (א) כי יהיה ריב.

רש"י (ב) והיה אם בן הכות הרשע: לפי הפשט אין מלקות בלאוין שאין בהם ריב, כלומר שאין בהם תובע ונתבע, גם המכות אפשר שתהיינה עשר או עשרים או שלושים, כפי רשעתו, אבל תמיד במספר, לא מאומד, ולא כאדם המכה בכעס, ולא יותר מארבעים. וכן כתב גם דון יצחק וז"ל: ועל דרך הפשט היה המלקות על המדיניות, אם לתובע, כשיתבע מה שאינו ראוין ואינו אמתי, ואם לנתבע המכחיש האמת, או שנשבע לשקר, כמו שהיום הוא מנהג פשוט בכל ארצות ישמעאל והתוגר, שאשר ירשיעון אלהים, ר"ל השופטים, גם בדיני ממונות, ילקה כפי דעת השופט כענין רשעתו, וילקה בפני השופט לא במקום אחר עכ"ל. והפילו והכהו: השופט יעשה זה על ידי שלוחו, הלא הוא שליח ב"ד.

בַּמִּסְפָּר: ג אַרְבָּעִים יָכֵנוּ לֹא יִסִּיף פֶּן-יִסִּיף לְהַפְתּוֹ עַל-
 אֵלֶּה מִכָּה רַבָּה וְנִקְלָה אַחִיךָ לְעֵינֶיךָ: ד לֹא-תַחֲסֹם שׁוֹר
 בְּדִישׁוֹ: ה פִּי-יֵשְׁבוּ אֲחִים יַחְדָּו וּמֵת אֶחָד מֵהֶם וּבֶן אִין-לוֹ
 לֹא-תִהְיֶה אֲשֶׁת-הַמֵּת הַחוּצָה לְאִישׁ זָר יִבְמָה יִבֹּא עָלֶיהָ
 וּלְקַחְתָּהּ לוֹ לְאִשָּׁה וַיִּבְמָה: ו וְהָיָה הַבְּכוֹר אֲשֶׁר תֵּלֵד יִקְוֹם

לך: מה-דיש מיחד דבר שלא נגמרה מלאכתו וגדולו מן הארץ, אף כלי-יצא בו. יצא החולב, והמגבן, והמחבין, שאין גדולו מן הארץ. יצא הלש, והמקטף, שנגמרה מלאכתו לחלה. יצא הבדול בתמרים ובגרוגרות, שנגמרה מלאכתו למעשר: (ה) כי ישבו אחים יחדו. שהיתה להם ישיבה אחת בעולם, פרט לאשת אחיו שלא היה בעולמו: יחדו. המיוחדים בנחלה, פרט לאחיו מן האם: ובן אין לו. עין עליו — בן או בת, או בן הבן, או בת הבן, או בן הבת או בת הבת: (ו) והיה הבכור. גדול האחים, הוא מיבם

רש"י שהוא דבוק, לומר במספר ארבעים ולא ארבעים שלמים, אלא מנין שהוא סוכם ומשלים לארבעים, והם ארבעים חסר אחת: (ג) לא יסיף. מכאן אזהרה למכה את חברו: ונקלה אחיך. כל-היום קוראו "רשע", ומשלקה קראו "אחיך": (ד) לא תחסם שור בדישו. דבר הכתוב בהוה, והוא הדין לכל-בהמה חיה ועוף העושים במלאכה, שהיא בדבר מאכל. אם כן, למה נאמר "שור"? להוציא את האדם: בדישו. יכול יחסמנו מבחוץ? תלמוד לומר: "לא תחסם שור" — מכל-מקום. ולמה נאמר "דיש"? לומר

שד"ל (ג) ארבעים יכנו השליח לא יסיף: השליח.

ונקלה אחיך לעיניך: אתה השופט, ואולי עם בעל הדין מדבר אתה, שיצאת זכאי בדיןך יהיה בך חטא אם תראה אחיך נקלה יותר מדי בעבורך, ולפי זה ייתכן ג"כ לפרש (כדעת תלמידי דוד חי אשכנזי) והכהו לפניו לפני בעל דינו. ולדעת תלמידי יצחק פארדו, בעל דינו יכה אותו לפני השופט, והשופט חייב להשגיח שלא יכהו יותר מכדי רשעתו.

(ה) כי ישבו אחים יחדו: לפי הפשט כמשמעו שידורו יחדו (אבל הווייה בעולם לא תקרא ישיבה, אם לא על דרך השיר), ולמה נאמר יחדו? ואיך ייתכן שלא ישבו אחים יחדו, מאחר שנחלתם זו אצל זו? יתכן שהיה זה כשייקח האחד בת יורשת נחלה וילך לשבת באחוזתה, או שיפרדו בעבור מריבה שנפלה ביניהם או בין נשיהם. והנה באופן הראשון אין ראוי לו שביא צרה לביתו לצרור את אשתו אשר העשירית, ובאופן השני אין ראוי לו ליבם מאחר שהיתה מריבה בינו ובינה או בין אשתו ובינה, או בינו ואחיו שהיה בעלה, כי בזה יביא קטטה בתוך ביתו, על כן לא ייבם אלא כשישבו יחדו ואשת אחיו ידועה לאשתו. אבל במשך הדורות לא היו עוד רוב האחים יושבים יחדו, על כן (כדעת תלמידי מוה"ר דח"א) ראו החכמים שהיתה מצות יבום מתבטלת, אם לא תהיה נוהגת אלא ביושבים יחדיו, על כן התקינו שיספיק שתהיה להם הווייה בעולם יחדו.

(ו) והיה הבכור אשר תלד: רז"ל שנו מראה הענין מכל וכל, כי לפי הפשט הבן הבכור יירש

עַל־שֵׁם אָחִיו הַמֵּת וְלֹא־יִמָּחַה שְׁמוֹ מִיִּשְׂרָאֵל: ז וְאִם־לֹא
יִחַפֵּץ הָאִישׁ לְקַחַת אֶת־יְבִמָּתוֹ וְעַלְתָּהּ יְבִמָּתוֹ הַשְּׁעֵרָה
אֶל־הַזִּקְנִים וְאָמְרָה מֵאֵן יְבָמִי לְהָקִים לְאָחִיו שֵׁם
בְּיִשְׂרָאֵל לֹא אָבָה יְבָמִי: ח וְקָרְאוּ־לוֹ זִקְנֵי־עִירוֹ וְדָבְרוּ
אֵלָיו וְעָמַד וְאָמַר לֹא חִפַּצְתִּי לְקַחְתָּהּ: ט וְנִגְשָׁה יְבִמָּתוֹ
אֵלָיו לְעֵינֵי הַזִּקְנִים וְחָלְצָה נַעַלָּהּ מֵעַל רַגְלָהּ וִירָקָה בְּפָנָיו
וְעָנְתָה וְאָמְרָה כִּכָּה יַעֲשֶׂה לְאִישׁ אֲשֶׁר לֹא־יִבְנֶה אֶת־
בֵּית אָחִיו: י וְנִקְרָא שְׁמוֹ בְּיִשְׂרָאֵל בֵּית חֲלוּץ הַנֶּעֱלָ:

אותה: אשר תלד. פרט לאילוניתי, שאינה יולדת: יקום על שם אחיו. זה שיבם את אשתו, יטל נחלת המת בנכסי אביו: ולא ימחה שמו. פרט לאשת סריס, ששמו מחזוי: (י) השערה. כתרגומו: "לתרע בית דינא": (ח) ועמד. בעמידה: ואמר. בלשון הקדש, ואף היא דבריה רש"י בלשון הקדש: (ט) וירקה בפניו. על גבי קרקע: אשר לא יבנה. מכאן למי שחלץ, שלא יחזור וייבם, דלא כתיב אשר לא בנה, אלא "אשר לא יבנה" — כיון שלא בנה, שוב לא יבנה: (י) ונקרא

חלק המת, ואם היבמה לא תוליד, תעבור נחלת המת לאחיו. ומפני זה קרוב היה הדבר שלא יחפץ האיש לקחת את יבמתו כדי שתישאר בלא בנים, והוא (עם שאר אחיו אם יש לו אחים) יהיה היורש ובניו אחריו, ולכך קנסה אותו התורה בבזיון, שיהיה הוא וצאצאיו נקראים בית חלוץ הנעל. ונראה (כדברי מוהר"ר דה"א) כי ראו חז"ל שהיו רבים נמנעים מן היבום מיראתם פן היבמה תלד בנים רבים, ומתוך כך תתמעט נחלת בניהם מזיווג ראשון, ועמדו וביטלו הדין הזה שהבן הבכור לבדו יירש את המת, והעבירו הירושה לאח המיבם, באופן שכל בניו יחלקו בשווה. ודברי רשב"ם שהחליצה היא לקנות היבמה ממנו נכסי בעלה, אינם נראים, כי לא הזכירה החליצה אלא עם הרוב דרך ביזיון ומה טעם 'ונקרא שמו בישראל בית חלוץ הנעל' לולא שהוא שם בזיון? אבל נכסי בעלה ישארו כדין תורה לאחי המת לפי מספרם, ואין לאשה אלא כתובתה. עיין שו"ת מהר"ם בר ברוך סימן שע"ו.

(ט) לא יבנה: כמו אולי אבנה ממנה.

(י) ונקרא שמו: נ"ל כי תחת שלא רצה להקים שם לאחיו, ימחה שמו, ובניו לא יקראו על שמו, אך יהיו נקראים בני חלוץ הנעל, ושם האיש ההוא לא יזכר בס' היחס. וקרוב לזה במגלת רות לא נזכר שם הגואל שלא רצה לגאול, ובעז לא אמר לו פלוני אלמוני, אך הכתוב כתב כך.

יֹאכֵן יִנָּצוּ אָנָשִׁים יַחֲדוּ אִישׁ וְאֶחָיו וְקִרְבָּה אֵשֶׁת הָאָחִיד
 לְהַצִּיל אֶת־אִשְׁתָּה מִיַּד מִבְּהוּ וְשִׁלְחָה יָדָהּ וְהַחֲזִיקָהּ
 בְּמַבְשֵׁיוֹ: יב וְקִצְתָּהּ אֶת־כַּפָּהּ לֹא תַחוּס עֵינֶיהָ: יג לֹא־יְהִיָּהּ
 לָךְ בְּכִיסֶּךָ אָבֹן וְאָבֹן גְּדוּלָּה וְקִטְנָה: יד לֹא־יְהִיָּהּ לָךְ
 בְּבֵיתֶךָ אִיפָּה וְאִיפָּה גְדוּלָּה וְקִטְנָה: טו אָבֹן שְׁלֵמָה וְצֹדֵק
 יְהִי־לָךְ אִיפָּה שְׁלֵמָה וְצֹדֵק יְהִי־לָךְ לְמַעַן יֵאָרִיכוּ יָמֶיךָ
 עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ: טז כִּי תֹעֲבֹת
 יְהוָה אֱלֹהֶיךָ כָּל־עֲשֵׂה אֵלֶּה כָּל עֲשֵׂה עוֹל: מפטיר יז זְכוֹר
 אֶת אֲשֶׁר־עָשִׂה לָּךְ עַמְּלֶךָ בְּדֶרֶךְ בְּצִאתְכֶם מִמִּצְרָיִם:

יט, כא): "לא תחוס", מה־להלן ממון אף כאן
 ממון: (יג) אבן ואבן. משקלות: גדולה וקטנה.
 גדולה שמכחשת את הקטנה, שלא היא נוטל
 בגדולה ומחזיר בקטנה: (יד) לא יהיה לך. אם
 עשית כן, לא יהיה לך כלום: (טו) אבן שלמה
 וצדק יהיה לך. אם עשית כן, יהיה לך הרבה:
 (יז) זכור את אשר עשה לך. אם שקרת במדות

שמו וגו'. מצוה על כלהעומדים שם לומר:
 "חלוץ הנעל": (יא) כי ינצו אנשים. סופן לבא
 לידי מכות, כמו שנאמר: "מיד מכהו". אין
 שלום יוצא מתוך ידי מריבה: (יב) וקצתה את
 כפה. ממון דמי בשתו, הכל לפי המביש
 והמתביש. או אינו אלא ידה ממשיך נאמר כאן:
 "לא תחוס", ונאמר להלן בעדים זוממין (דברים

רש"י

שד"ל (יא) והחזיקה במבשיו: בכח.

(יב) וקצתה: מצוה על כל מי שנמצא שם ורואה האיש ההוא בסכנה. והלא היא עצמה להציל
 את בעלה עשתה, ולמה לא יותר לה להצילו כדרך שמותר וגם מצווה לאחרים להציל את
 המכה מידה? - היא עשתה ברמיה (tradimento) כי אין אדם שיחשוב כזאת על אשה שתעזיז
 פניה כל כך, ואם היתה עושה בשאר דרכים ובלא רמיה, לא היה בזה רע. וגם תנא קמא בספרי
 לקח הדבר כפשוטו ולא בממון, אמנם שתשלם דמי כפה לא נהירא, ויותר היה ראוי שתשלם
 דמי מבושיו ואם מת בה תהיה חייבת מיתה. אבל אם הפחידה ושמטה ידה, יתכן שתשלם
 דמי כפה שהיתה ראויה להיקצץ. והנה אחר שדיבר על מעשה רמיה זה, הזכיר רמיה אחרת
 שהיא אבן ואבן איפה ואיפה, ולחזק שנאת הרמיה הזכיר ענין עמלק, שעשה בעקבה 'ויזנב
 בך כל הנחשלים אחריו' (להלן פס' י"ח), וציוה להכריתו ולזכור המשפט הנעשה בו, וזה למען
 נתרחק ממעשה רמיה. והיום 'שבת תר"ב נ"ל כי וקצתה את כפה הוא עונש ב"ר, על דרך
 עין תחת עין, ולפי שאין לאשה מבושים יקצצו כפה, וקרובין לזה דברי ראב"ע.

יח אֲשֶׁר קָרָךְ בַּדֶּרֶךְ וַיִּזְנֶב בְּךָ כָּל־הַנְּחָשִׁים אַחֲרֶיךָ וְאַתָּה
 עֵיף וַיִּגַּע וְלֹא יָרָא אֱלֹהִים: יט וְהָיָה בְּהֵנִיחַ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ |
 לְךָ מִכָּל־אֵיבֶיךָ מִסָּבִיב בָּאָרֶץ אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ
 נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ תִּמְחָה אֶת־זִכְרֵ עַמְלֶק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם
 לֹא תִשְׁכַּח:

מכת זנב — חותך מילות וזורק כלפי מעלה: רש"י
 כל־הנחשלים אחריך. חסרי כח, מחמת חטאם,
 שהיה הענן פולטן: ואתה עיף ויגע. עיף בצמא,
 דכתיב (שמות יז, ג): "ויצמא שם העם למים",
 וכתיב אחרי (פסוק ח): "ויבא עמלק": ויגע.
 בדרך: ולא ירא. עמלק: אלהים. מלהרע לך:
 (יט) תמחה את זכר עמלק. מאיש ועד אשה,
 מעולל ועד יונק, משור ועד שה, שלא יהא שם
 עמלק נזכר אפילו על הבהמה, לומר: בהמה זו
 משל עמלק היתה:

ובמשקלות, הוי דואג מגרוי האויב, שנאמר
 (משלי יא, א): "מאזני מרמה תועבת ה'", וכתיב
 בתרה: "בא־זדון ויבא קלון": (יח) אשר קרך
 בדרך. לשון מקרה. דבר אחר: לשון קרי
 וטמאה, שהיה מטמאן במשכב זכור. דבר
 אחר: לשון קור וחום, צננך והפשירך מרתיחתך,
 שהיו האומות יראים להלחם בכם, ובא זה
 והתחיל והראה מקום לאחרים. משל לאמבטי
 רותחת שאין כל־בריה יכולה לירד בתוכה, בא
 בן בליעל אחד קפץ וירד לתוכה, אף־על־פי
 שנכוה — הקר אותה בפני אחרים: ויזנב בך.

פרשת כי תבוא

כּו א וְהָיָה כִּי־תָבֹא אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ
נַחֲלָה וִירֻשָּׁתָהּ וְיֹשְׁבֹתָ בָּהּ: ב וּלְקַחְתָּ מֵרֵאשִׁית | כָּל־פְּרִי
הָאֲדָמָה אֲשֶׁר תָּבִיא מֵאֲרָצְךָ אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ
וְשַׂמְתָּ בַטֶּנָּא וְהִלַּכְתָּ אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
לְשֹׁכֵן שְׁמוֹ שָׁם: ג וּבָאתָ אֶל־הַכֹּהֵן אֲשֶׁר יִהְיֶה בַיָּמִים
הָהֵם וְאָמַרְתָּ אֵלָיו הִגַּדְתִּי הַיּוֹם לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ כִּי־בָאתִי
אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְהוָה לַאֲבֹתֵינוּ לָתֵת לָנוּ: ד וּלְקַח
הַכֹּהֵן הַטֶּנָּא מִיָּדְךָ וְהִנִּיחוֹ לִפְנֵי מִזְבֵּחַ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ:
ה וְעָלִיתָ וְאָמַרְתָּ לִפְנֵי | יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֲרָמִי אֲבִד אֲבִי וַיֵּרֶד

לתוך שדהו ורואה תאנה שבכרה, כורך עליה גמי לסימן, ואומר: הרי זו בכורים: (א) אשר יהיה בימים ההם. אין לך אלא כהן שבימך, כמו שהוא: ואמרת אליו. שאינך כפוי טובה: הגדתי היום. פעם אחת בשנה, ולא שתי פעמים: (ד) ולקח הכהן הטנא מידך. להניף אותו. כהן מניח ידו תחת יד הבעלים ומניף: (ה) וענית. לשון הרמת קול: ארמי אבד אבי. מזכיר חסדי המקום: "ארמי אבד אבי" – לבן בקש לעקור את הכל כשרדף אחר יעקב, ובשביל שחשב

רש"י (א) והיה כי תבוא וגו' וירשתה וישבת בה. מגיד שלא נתחייבו בביכורים, עד שכבשו את הארץ וחלקוה: (ב) מראשית. ולא כל־ראשית, שאין כל־הפירות חייבין בביכורים אלא שבעת המינין בלבד, נאמר כאן: "הארץ", ונאמר לעיל (דברים ח, ח): "ארץ חטה ושערה" וגו', מה־לעיל משבעת המינין שנשתבחה בהן ארץ ישראל, אף כאן שבח ארץ ישראל, שהן שבעה מינין: זית שמן. זית אגורי, ששמנו אגור בתוכו: ודבש. הוא דבש תמרים: מראשית. אדם יורד

רש"י (ג) הגדתי היום לה' אלהיך כי באתי אל הארץ: הנכון כדברי ר' עובדיה ספורנו, ובעל הרכסים לבקעה, שהוא כמו 'כי הגדת היום כי אין לך שרים ועבדים' (שמואל ב' י"ט ז), על ידי המעשה הזה שאתה בוכה על בנך אבשלום המורד בך, אתה מודיע שאינך אוהב כלל את שריך ואת עבדיך הנלחמים בעבורך; אף כאן ואמרת אליו הבאתי הבכורים האלה לאות כי באתי אל הארץ.

(ה) ארמי אובד: ע' רשב"ם וראב"ע.

אבי: כולל כל האבות כאחד שהיו תועים מגוי אל גוי, והראשון בא מארם, וקרובין לזה דברי הרשב"ם.

מִצְרִימָה וַיֵּגֶר שָׁם בְּמִתֵּי מִעֵט וַיְהִי־שָׁם לְגֹי גָדוֹל עֲצוּם
וָרֹב: וַיִּרְעוּ אֹתָנוּ הַמִּצְרִים וַיַּעֲנוּנוּ וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ עֲבָדָה
קָשָׁה: וַנִּצְעֶק אֶל־יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֶת־
קִלְנוּ וַיֵּרָא אֶת־עַנְיָנוּ וְאֶת־עַמְלָנוּ וְאֶת־לַחֲצָנוּ: ח וַיֹּצֵאֲנוּ
יְהוָה מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֹרַע נְטוּיָה וּבַמָּרָא גָדֹל
וּבְאִתּוֹת וּבַמִּפְתִּים: ט וַיִּבְאֲנוּ אֶל־הַמָּקוֹם הַזֶּה וַיִּתֵּן־לָנוּ
אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת אֶרֶץ זָבֶת חֶלֶב וּדְבָשׁ: י וְעַתָּה הִנֵּה
הִבֵּאתִי אֶת־רַאשֵׁי פְרֵי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר־נִתְּתָה לִי יְהוָה
וְהִנַּחְתּוּ לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ:
יא וְשִׂמַּחְתָּ בְּכָל־הַטּוֹב אֲשֶׁר נָתַן־לְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וּלְבִיתְךָ
אֶתָּה וְהִלּוֹי וְהִגֵּר אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ: יב כִּי תִכְלֶה לֶעֱשׂוֹר

אמרו (פסחים לו ע"ב): אין קורין מקרא בכורים, רש"י
אלא בזמן שמחה — מעצרת ועד החג, שאדם
מלקט תבואתו ופרותיו ויינו ושמןו. אבל מהחג
ואילך, מביא ואינו קורא: אתה והלוי. אף הלוי
חייב בביכורים, אם נטעו בתוך עריהם: והגר
אשר בקרבך. מביא ואינו קורא, שאינו יכול
לומר "לאבותינו": (יב) כי תכלה לעשר את כל־
מעשר תבואתך בשנה השלישית. כשתגמר
להפריש מעשרות של שנה השלישית, קבע

לעשות חשב לו המקום כאילו עשה, שאומות
העולם חושב להם הקדוש־ברוך־הוא מחשבה
[רעה] כמעשה: וירד מצרימה. ועוד אחרים
באו עלינו לבלותנו, שאחרי זאת ירד יעקב
למצרים: במתי מעט. בשבעים נפש: (ט) אל
המקום הזה. זה בית המקדש: ויתן־לנו את
הארץ. כמשמעו: (י) והנחתנו. מגיד שנוטלו
אחר הנחת הכהן, ואוחזו בידו כשהוא קורא,
וחוזר ומניף: (יא) ושמחת בכל־הטוב. מכאן

וירד מצרימה: יעקב, ולא חש להבדיל בין זה לזה כי שניהם הם אבותינו והמתרגם ובעל שד"ל
הטעמים חשו לכבוד האומה ע"ד הנתיב הכ"ט.

(יב) לְעֶשֶׂר: התיבה הזאת איננה מבנין הפעיל, אלא מבנין פיעל, כאילו היה כתוב לְעֶשֶׂר, וזה
אחד ממשפטי אותיות הגרון, עיין מה שכתבתי על 'בְּהִשְׁמָה' (ויקרא כ"ו מ"ג); והנני מבטל
מה שכתבתי על לְעֶשֶׂר, בְּעֶשֶׂר בבה"ע תקפ"ח עמוד קל"א.

כי תכלה לעשר: ענין הפרשה הזאת מבולבל מאד לשיטת רז"ל, שהרי לדבריהם היא מדברת

אֶת־כָּל־מַעֲשֵׂר תְּבוּאָתְךָ בַּשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁת שְׁנַת הַמַּעֲשֵׂר
וְנָתַתָּה לַלֹּוֹי לַגֵּר לִיתוֹם וְלֹאֲלַמְנָה וְאָכְלוּ בְשַׂעְרֶיךָ
וּשְׂבָעוּ: יג וְאָמַרְתָּ לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּעֶרְתִּי הַקֹּדֶשׁ מִן־

ראשונה של שמיטה נוהג בה מעשר ראשון, כמו שנאמר (במדבר יח, כו): "כי תקחו מאת בני ישראל את המעשר". ומעשר שני, שנאמר (דברים יד, כג): "ואכלת לפני ה' אלהיך... מעשר דגןך תירשך ויצהרך". הרי שני מעשרות. ובא ולמדך כאן בשנה השלישית, שאין נוהג מאותן שני מעשרות אלא האחד, ואי זה? זה מעשר ראשון, ותחת מעשר שני יתן מעשר עני, שנאמר כאן: "ונתתה ללוי" — את אשר לו, הרי מעשר ראשון. "לגר ליתום ולא למנה" — זה מעשר עני: ואכלו בשערך ושבעו. תן להם כדי שבעו. מכאן אמרו (פאה ח, ה): אין פוחתין לעני בגרן, פחות מחצי קב חטים וכו': יג) ואמרת לפני ה' אלהיך. התודה שנתת מעשרותיך:

רש"י זמן הבעור והודוי בערב הפסח של שנה הרביעית, שנאמר (דברים יד, כח): "מקצה שלש שנים תוציא" וגו', נאמר כאן "מקץ", ונאמר להלן (לא, י): "מקץ שבע שנים" לענין הקהל, מה־להלן רגל אף כאן רגל. אי מה־להלן חג הסכות, אף כאן חג הסכות? תלמוד לומר: "כי תכלה לעשר" — מעשרות של שנה השלישית, רגל שהמעשרות כלין בו, וזהו פסח, שהרבה אילנות יש שנלקטין אחר הסכות. נמצאו מעשרות של שלישית כלין בפסח של רביעית, וכל־מי ששהה מעשרותיו, הצריכו הכתוב לבער מן הבית: שנת המעשר. שנה שאין נוהג בה אלא מעשר אחד משני מעשרות שנהגו בשתי שנים שלפניה, ששנה

בשלושה מיני מעשרות, אע"פ שהכתוב לא הבדיל ביניהם כלל; כי הנה לדבריהם ונתת ללוי מעשר ראשון, ולגר ליתום ולא למנה מעשה עני, לא אכלתי באוני מעשר שני; והנה הכתוב מזכירו תמיד בלשון יחיד, כאילו אינו אלא אחד: 'וגם נתתי', 'לא אכלתי באוני ממנו' וגו', נראה שאינו אלא אחד. לפיכך נראה לי שאין הכתוב מדבר אלא במעשר אחד, והוא מעשר שני, הנאכל לבעלים בירושלים, ומפני שהיה קרוב הדבר שלא יספיקו הבעלים לאכלו שם מדי שנה בשנה, היו משהים הנותר משנה לשנה אחרת. והנה התיירה התורה לעשות כן עד שלוש שנים, אבל בשנה השלישית אם עדיין לא הספיקו הבעלים לאכלו כולו בירושלים צייתה תורה שיוציאו אותו בעירם ויתנוהו ללוי ולעני. והנה בכל שנה שלישית היה בעל הבית לוקח עמו מה שהיה יכול לאכול בירושלים, והשאר היה מניח בעירו ומוציאו לעניים. ובהיותו בירושלים¹ היה אומר: עתה השלמתי לבערו מביתי, כי קצתו אכלתי כמשפט וקצתו נתתי לעניים; והיה המאמר הזה כדברי רשב"ם לבלתי יעכבם לעצמו בביתו, כי כשהוא צריך להתודות על זה לפני ה' בהיכלו, לא ימלאהו לבו לשקר. ועיין מה שכתבתי למעלה י"ד כ"ח. ונראה כי אחר שרבו הרמאים הגוזלים מתנות עניים והיו אומרים לעניים אין לנו שום מותר מעשר שני לתת לכם, כי כבר אכלנוהו בירושלים, גזרו חכמים כי בשנה השלישית לא יפרישו מעשר שני אבל המעשר שמפרישים יהיה כולו לעניים.

1. כאן נקטע כתב היד, את השאר השלמנו על פי דפוס ראשון.

הַבֵּית וְגַם נָתַתִּי לְלוֹי וְלַגֵּר לִיתְּוָם וְלֹא־לִמְנוּהָ כָּכָל־מִצְוֹתַי
 אֲשֶׁר צִוִּיתִי לֹא־עֲבַרְתִּי מִמִּצְוֹתַי וְלֹא שָׁכַחְתִּי: יד לֹא־
 אֲכַלְתִּי בְּאֵנִי מִמֶּנּוּ וְלֹא־בַעֲרֹתִי מִמֶּנּוּ בְּטֶמְאָה וְלֹא־נָתַתִּי
 מִמֶּנּוּ לְמֵת שָׁמַעְתִּי בְּקוֹל יְהוָה אֱלֹהֵי עֲשִׂיתִי כְּכֹל אֲשֶׁר
 צִוִּיתִנִּי: טו הַשְׁקִיפָה מִמַּעֲוֹן קִדְשֶׁךָ מִן־הַשָּׁמַיִם וּבִרְךָ אֶת־
 עַמְּךָ אֶת־יִשְׂרָאֵל וְאֵת הָאָדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לָנוּ כֹּאֲשֶׁר
 נִשְׁבַּעְתָּ לַאֲבוֹתֵינוּ אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וּדְבַשׁ: שלשי טז הַיּוֹם הַזֶּה

תוכל לאכל בשעריך" (דברים יב, יז) — זו אכילת רש"י
 טמאה, כמו שנאמר בפסולי המקדשים (דברים
 טו, כב): "בשעריך תאכלנו, הטמא והטהור"
 וגו'. אבל זה, לא תוכל לאכל דרך אכילת
 שעריך האמור במקום אחר: ולא נתתי ממנו
 למת. לעשות לו ארון ותכריכין: שמעתי בקול
 ה' אלהי. הביאותיו לבית הבחירה: עשיתי ככל־
 אשר צויתני. שמחתי ושמחתי בו: (טו) השקיפה
 ממעון קדשך. עשינו מה־שגזרת עלינו, עשה
 אתה מה־שעליך לעשות, שאמרת (ויקרא כו,
 ג־ד): "אם בחקתי תלכו [וגו'] ונתתי גשמיכם
 בעתם": אשר נתת לנו, כאשר נשבעת
 לאבותינו. לתת־לנו, וקימת ארץ זבת חלב
 ודבש: (טז) היום הזה ה' אלהיך מצוץ. בכל־יום
 יהיו בעיניך חדשים, כאילו בו ביום נצטוית
 עליהם: ושמרת ועשית אותם. בת קול מברכתו:
 הבאת בכורים היום, תשנה לשנה הבאה:

בערתי הקדש מן הבית. זה מעשר שני ונטע
 רבעי. ולמדך שאם שהה מעשרותיו של שתי
 שנים ולא העלם לירושלים, שצריך להעלותם
 עכשו: וגם נתתי ללוי. זה מעשר ראשון.
 "וגם" — לרבות תרומה ובכורים: לגר ליתום
 ולאלמנה. זה מעשר עני: ככל־מצותך. נתתם
 כסדרן, ולא הקדמתי תרומה לבכורים, ולא
 מעשר לתרומה, ולא שני לראשון. שהתרומה
 קרויה ראשית, שהיא ראשונה משנעשה
 דגן, וכתוב (שמות כב, כח): "מלאתך ודמעך לא
 תאחר" — לא תשנה את הסדר: לא עברתי
 ממצותיך. לא הפרשתי ממין על שאינו מינו,
 ומן החדש על הישן: ולא שכחתי. מלברכך
 על הפרשת מעשרות: (יד) לא אכלתי באני
 ממנו. מכאן שאסור לאונן: ולא בערתי ממנו
 בטמא. בין שאני טמא והוא טהור, בין שאני
 טהור והוא טמא. והיכן הוזר על כך? "לא

(יד) לא אכלתי באני ממנו ולא נתתי ממנו למת: רגילים היו לעשות משתה לנחם את האבלים, שד"ל
 כנמצא בשמואל ב' ג' ל"ה, וירמיה ט"ז ז', ויחזקאל כ"ד י"ז וכ"ב, והיא הנקראת סעודת
 הבראה, והמעשר השני היה משפטו להיות נאכל בשמחה ובטהרה. אבל לפרש שלא אָכְלוּ
 ביללה ועצב על מות איזיס (כדעת המבאר), לא נהירא, כי אמר באוני, כלומר באניונתי שהייתי
 אונן ממש, ולפי הפירוש ההוא בעצב היה לו לומר; וכן ולא נתתי ממנו למת מורה שעל מת
 ממש מדבר; מלבד כי אטו בעובדי ע"ז עסקינן?

יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מִצֹּדֶךָ לַעֲשׂוֹת אֶת־הַחֲקִים הָאֵלֶּה וְאֶת־
הַמִּשְׁפָּטִים וְשִׁמְרָתָּ וְעֲשִׂיתָ אוֹתָם בְּכָל־לִבְבְּךָ וּבְכָל־
נַפְשְׁךָ: יז אֶת־יְהוָה הָאֱמֶרֶת הַיּוֹם לְהִיּוֹת לְךָ לֵאלֹהִים
וּלְלַכֵּת בְּדַרְכָּיו וּלְשָׁמֵר חֻקֵּיו וּמִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וּלְשָׁמֵעַ
בְּקוֹלוֹ: יח וַיְהִי־הָאֱמִירָה הַיּוֹם לְהִיּוֹת לוֹ לְעַם סִגְלָה
כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר־לְךָ וּלְשָׁמֵר כָּל־מִצְוֹתָיו: יט וּלְתַתֵּן עֲלִיּוֹן עַל־
כָּל־הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עָשָׂה לְתַהֲלָה וּלְשֵׁם וּלְתַפְאֶרֶת וּלְהִתְדָּ
עִם־קֹדֶשׁ לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר: רביעי כו א וַיֵּצֵא מֹשֶׁה
וְזִקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת־הָעָם לֵאמֹר שָׁמַר אֶת־כָּל־הַמִּצְוָה
אֲשֶׁר אָנֹכִי מִצְוֶה אֶתְכֶם הַיּוֹם: ב וַהֲיָה בַּיּוֹם אֲשֶׁר תַּעֲבֹרוּ
אֶת־הַיַּרְדֵּן אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ וְהִקְמַתָּ

פעלי און": (יח) כאשר דבר לך. "והייתם לי סגלה" (שמות יט, ה): (יט) ולהיתן עם קדש וגו' כאשר דבר. "והייתם לי קדשים" (על פי ויקרא כ, כו): (א) שמר את כל־המצוה. לשון הוה, גרדנ"ט בלעז: (ב) והקמת לך. בירדן. ואחר כך תוציא משם אחרות, ותבנה מהן מזבח בהר עיבל.

רש"י (יז) האמרת. "האמירך" – אין להם עד מוכיח במקרא. ולי נראה שהוא לשון הפרשה והבדלה – הבדלתו לך מאלהי הנכר להיות לך לאלהים, והוא הפרישך אליו מעמי הארץ להיות לו לעם סגלה. ומצאתי להם עד, והוא לשון תפארת, כמו (תהלים צד, ד): "יתאמרו כל־

שד"ל (יז) האמרת: מל' אמר בערבי שענינו צווי וממשלה, אֱמִיר הוא נשיא ומלך, וכן יתאמרו, והתעמר בו.

(א) את כל המצוה: היא הקמת המזבח, וכתובת האבנים וקריאת הברכה והקללה.

(ב) והקמת לך אבנים גדולות: כתב רש"י שלשה מיני אבנים וכו', אבל בסוטה (ל"ה ע"ב) לא אמרו כן, אלא אחד שהקים משה בארץ מואב, ואחד שהקים יהושע בתוך הירדן, ואחד שהקים בגלגל; וכבר תמהו על זה החזקוני והרא"ם. ודע כי ברש"י כ"י על קלף שבידי (בלי שנה ומקום) כתוב כך: שלשה מיני אבנים היו, שנים עשר בירדן, וכנגדן בהר עיבל, והעלום והביאום לגלגל במלון, כדאיתא במסכת סוטה. ובשני כ"י על קלף שבידי ידידי היקר ר"י אלמנצי (אחד

לְךָ אֲבָנִים גְּדֹלוֹת וְשִׁדְתָּ אֹתָם בַּשֵּׂיד: ג וְכָתַבְתָּ עָלֵיהֶן
אֶת־כָּל־דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת בְּעֶבְרֶךָ לְמַעַן אֲשֶׁר תִּבְאֶה
אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ | נָתַן לְךָ אֶרֶץ זִבַת חֶלֶב
וּדְבַשׁ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה אֱלֹהֵי־אַבְרָהָם לְךָ: ד וְהָיָה
בְּעֶבְרָכֶם אֶת־הִירְדֵן תִּקְיֻמוּ אֶת־הָאֲבָנִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר
אֲנִי מַצִּוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם בְּהָר עֵיבֵל וְשִׁדְתָּ אוֹתָם בַּשֵּׂיד:

שד"ל בלי שנה ומקום, ואחד נכתב בשנת חמשת אלפים ול"ג, הוא שנת 1273), ובדפוס ישן נושן בלי שנה ומקום (גם הוא ביד ידידי החכם הנ"ל) כתוב כך: שנים עשר בירדן וכנגדן בהר עיבל, וקיפלום והביאום לגלגל במלון, כדאיתא בסוטה. ולפי הנוסחאות האלה דברי רש"י ז"ל מסכימים עם האמור בסוטה, אלא שהוא ז"ל השמיט אותן שהקים משה, שאין להם ענין עם פסוק זה, אף על פי שלפי זה אינם עוד שלושה מיני אבנים, אלא שניים. ור' אברהם בקראט הלוי בס' הזכרון (ליוורנו שנת תר"ה) אולי מפני שראה שאין כאן שלושה מיני אבנים, אלא שניים, כתב וז"ל: "שנים עשר הקים משה בעבר הירדן בארץ מואב וכנגדן בהר עיבל, וקיפלום והביאום לגלגל למלון, כדאיתא בסוטה, כך היא הגירסא הנכונה". ורבנו בחיי כתב וז"ל: "וזהו שכתב רש"י ז"ל בפירוש החומש שלו. נמצאת אתה אומר שלשה מיני אבנים היו ע"כ, ואמר כן ממה שאמרו במסכת סוטה ג' מיני אבנים היו וכו'" - ולפי זה היה אפשר לומר כי רש"י ז"ל לא כתב אלא שלושה מיני אבנים היו, והשאר אינו אלא תוספת שהוסיפו אחרים בגליון זה בכה וזה בכה, ובאו המעתיקים והכניסו התוספות בתוך הפירוש. ואולם לפי הפשט, הכתוב הזה ('והקמות לך אבנים גדולות') אינו מדבר כלל על האבנים שהקים יהושע בירדן, ועל אותן שהוציא מן הירדן והביא אל המלון, ויהושע לא אמר שעשה כל זה כאשר ציוה משה, אלא בדבר ה' עשה, רק בסימן ח' בענין המזבח בהר עיבל וכתבת התורה על האבנים, כתוב: כאשר צוה משה עבד ה'.

ושדת אותם בשיד: הכתיבה היתה (כדברי ר' שמעון בסוטה ל"ה) על גבי הסיד, ולא חקקה בגוף האבנים, כי לא היתה הכתיבה לדורות, אלא לשעה, כדי שתהיה התורה לנגד עיניהם בשעת כריתת הברית, בקבלם עליהם הברכה והקללה.

(ג) **וכתבת:** אולי כדעת רלב"ג בפירוש יהושע ח', ש'כל דברי התורה' האמור כאן ושם, הכוונה על הברכה והקללה כמפורש שם: אחרי כן קרא את כל דברי התורה הברכה והקללה.

(ד) **והיה בעברכם תקימו:** אינו אלא כפל ענין שלמעלה, אלא שבא להוסיף שתהיה הקמתם בהר עיבל, אבל ושדת אותם בשיד, אין ענינו אלא האבנים שכבר שדת אותם וכתבת עליהן כאשר צויתך אותם תקים, ואח"כ אומר ענין אחר: ובנית שם מזבח.

ה וּבִנִּיתָ שֵׁם מִזְבֵּחַ לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ מִזְבֵּחַ אֲבָנִים לֹא־תִנֶּיךָ
עֲלֵיהֶם בְּרִזָּל: וְאֲבָנִים שְׁלֵמוֹת תִּבְנֶנָּה אֶת־מִזְבֵּחַ יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ וְהָעֵלִיתָ עָלָיו עֹלֹת לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ: ז וְזָבַחְתָּ
שְׁלָמִים וְאִכְלָתָ שֶׁם וְשִׁמַּחְתָּ לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ: ח וְכִתַּבְתָּ
עַל־הָאֲבָנִים אֶת־כָּל־דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת בֶּאֱרֵי הַיָּטֵב:
ט וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה וְהַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם אֶל־כָּל־יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר
הַסֵּכֶת | וּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל הַיּוֹם הַזֶּה נִהְיִיתָ לְעַם לַיהוָה
אֱלֹהֶיךָ: י וּשְׁמַעְתָּ בְּקוֹל יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וַעֲשִׂיתָ אֶת־מִצְוֹתוֹ

רש"י נמצאת אתה אומר: שלשה מיני אבנים היו: עיבל, כדאיתא במסכת סוטה (לה ע"ב): (ח) באר שתיים עשרה בירדן, וכנגדן בגלגל, וכנגדן בהר היטב. בשבעים לשון: (ט) הסכת. כתרגומו: היום

שד"ל (ה) **ובנית שם מזבח:** לפי הפשט לא נבנה המזבח באותן האבנים ששדו בשיד וכתבו עליהן את התורה, אלא שני ענינים הם: נצטוו להקים אבנים בהר עיבל ולכתוב עליהן את התורה שתהיה לנגד עיניהם בכרתם הברית; וגם נצטוו לקחת אבנים אחרות ולבנות שם מזבח, ולזבח עליו זבחים, ולאכול ולשמוח, כמו שהיה דרכם בכרותם ברית. ויהושע בספרו סתם ולא פירש ענין הקמת האבנים וכתב (ח' ל"ב) ויכתב שם על האבנים את משנה תורת משה, והקורא סבור שהוא על אבני המזבח, ואינו אלא על אבנים גדולות (לא אבנים שלמות), אשר שד והקים ככתוב בתורה. ובירושלמי נחלקו ר' יהודה ור' יוסי (תוספות סוטה ל"ה עמוד ב' דבור המתחיל כיצד), לר' יוסי כתבו התורה על אבני המזבח, ולר' יהודה על אבני המלון.

(י) כבר אמר למעלה 'ראה אנכי נתן לפניכם היום ברכה וקללה', ונתתה את הברכה על הר גרזים' וכו'. ועתה אחר שסיים משנה התורה, כל' זכירת המצוות בקיצור, בא לכרות עמהם הברית על המצוות ההן. והתחיל דרך הקדמה 'היום הזה ה' אלהיך מצוך', 'את ה' האמרת היום, וה' האמירך', שענינו עתה תבא אתו בברית לשמור מצוותיו, וגם הוא אתך לקיים הבטחותיו. וקודם שיפרש הברכה והקללה ציוו אותם על מה שיעשו כשייכנסו לארץ לחדש את הברית הזאת בארץ עצמה, והוא שיכתבו את המצוות על האבנים לאות שהם מקבלין אותן עליהם לעשות, ויבנו מזבח וישמחו שם לאות כי בשמחה הם באים בברית, ואח"כ הנשיא בהם (הוא יהושע) העומד במקום משה יקרא את הברכה והקללה. והנה כאן משה עצמו הביאם בברית, שנ' 'אתם נצבים היום' וגו' 'לעברך בברית', 'אנכי כורת את הברית הזאת', ואעפ"כ אין זו עיקר כאותה שכרת עמהם יהושע, כי כאן לא בנו המזבח ולא כתבו

וְאֶת־חֲקִיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצֹנֶה הַיּוֹם: ^{יא} חמישי יא וַיֵּצֵא מֹשֶׁה אֶת־
הָעָם בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר: ^{יב} אֵלֶּה יַעֲמְדוּ לְבָרֵךְ אֶת־הָעָם
עַל־הַר גְּרִזִּים בְּעֶבְרָכֶם אֶת־הִירְדֵּן שְׁמֵעוֹן וְלֹי וַיהוּדָה
וַיִּשְׁשָׁר וַיֹּסֶף וּבְנֵימָן: ^{יג} וְאַלֶּה יַעֲמְדוּ עַל־הַקָּלְלָה בְּהַר
עֵיבֵל רְאוּבֵן גָּד וְאֲשֶׁר וַזְבוּלֹן דָּן וְנַפְתָּלִי: ^{יד} וְעֲנֹו הַלְוִיִּם
וְאָמְרוּ אֶל־כָּל־אִישׁ יִשְׂרָאֵל קוֹל רֶם: ^{טו} אַרְוֹר הָאִישׁ אֲשֶׁר

הזה נהיית לעם. בכל־יום יהיו בעיניך כאלו היום
באת עמו בברית: (יב) לברך את העם. כדאיתא
במסכת סוטה (לב ע"א): ששה שבטים עלו
לראש הר גרזים, וששה לראש הר עיבל,
והכהנים והלוים והארון למטה באמצע. הפכו

לויים פניהם כלפי הר גרזים, ופתחו בברכה:
"ברוך האיש אשר לא יעשה פסל ומסכה"
וגו'. ואלו ואלו עונים: "אמן". חזרו והפכו פניהם
כלפי הר עיבל, ופתחו בקללה ואומרים: "ארור
האיש אשר יעשה פסל" וגו', וכן כלם עד:

על האבנים, ולא אמרו הלוים ארור האיש, אבל מפני שלא היה משה עובר את הירדן הקדים
ועשה מקצת המצוה, והניח ליהושע שיחזור וישלימה בבואם לארץ. ואמר 'ויצו משה וזקני
ישראל', וכן אח"כ 'וידבר משה והכהנים הלוים', צירף עמו החשובים שבעם כדי לעורר לב
העם יותר לשמוע מפיו באימה וביראה הברכה והקללה שהוא עתיד לדבר באזניהם.

(יב) אלה יעמדו לברך את העם וגו': לא היו השבטים על ראשי ההרים, אלא מזה ומזה לארון,
חצים לצד הר גרזים וחצים לצד הר עיבל כאמור ביהושע ח'. גם אין ספק כי לא היו השבטים
הם הם המברכים, אם כך 'אלה יעמדו לברך את העם', אין ענינו אלא מן הצד שיברך המברך
את העם, ו'על הר גרזים' ענינו, שתינתן הברכה על ההר, דוגמת 'ונתן אותם על ראש השעיר',
כי הר גרזים שהיה הר עושה פירות יתנו עליו הברכה כאילו משם תבוא אח"כ על כל אשר
יקים את התורה, וההפך בהר עיבל שהיה מקום חרב. ועל הקללה בהר עיבל ענינו לצד הקללה
אשר תינתן (במאמר) למען תנוח בהר עיבל.

(טו) ארור האיש: יפה אמר הראב"ע כי הברכה היא 'והיה אם שמוע תשמע', 'ברוך אתה
בעיר', והקללה היא 'והיה אם לא תשמע', 'ארור אתה בעיר'. ובאמת מה שאמרו הקדמונים
שהלוים אמרו שנים עשר ברוך כנגד שנים עשר ארור, מלבד שאין רמז מזה בתורה, הוא
גם כן דבר שאין הדעת סובלתו, כי מה טעם לומר ברוך האיש אשר לא ישכב עם אשת
אביו, ברוך האיש אשר לא ישכב עם כל בהמה, ברוך האיש אשר לא ישכב עם חותנתו? גם
יפה כתב ראב"ע (ולפניו רשב"ם, גם ראב"ן באבן העזר סימן מ"ה) כי כל הארורים האלו הם
על דברים שיוכל אדם לעשותם בסתר, בלי שיוודע הדבר לבית דין. ועדיין נשאר לפרש,
מה טעם לאלו הארורים כאן קודם הברכה והקללה? אבל מצאתי בספר יהושע מאמר זר

יַעֲשֶׂה פֶסֶל וּמַסֶּכֶה תֹעֲבַבְתָּ יְהוָה מַעֲשֵׂה יְדֵי חֲרָשׁ וְשֵׁם
 בִּסְתֵר וְעָנּוּ כָל־הָעַם וְאָמְרוּ אִמֵּן: ^{טז} אֲרֹר מַקְלָה אָבִיו
 וְאָמוּ וְאָמַר כָּל־הָעַם אִמֵּן: ^{יז} אֲרֹר מַסִּיג גְּבוּל רַעְהוּ
 וְאָמַר כָּל־הָעַם אִמֵּן: ^{יח} אֲרֹר מַשְׁנֶה עֹר בַּדֶּרֶךְ וְאָמַר
 כָּל־הָעַם אִמֵּן: ^{יט} אֲרֹר מֶטֶה מִשְׁפָּט גִּרְיָתוֹם וְאַלְמָנָה
 וְאָמַר כָּל־הָעַם אִמֵּן: ^כ אֲרֹר שֹׁכֵב עִם־אִשְׁתֹּ אָבִיו כִּי
 גָּלָה כְּנָף אָבִיו וְאָמַר כָּל־הָעַם אִמֵּן: ^{כא} אֲרֹר שֹׁכֵב עִם־

רש"י "ארור אשר לא יקים": (טז) מקלה אביו. מזלזל, מחזירו לאחוריו וגונב את הקרקע, לשון "והסג לשון "ונקלה אחיך" (דברים כה, ג): (יז) מסיג גבול. אחור" (ישעיה נט, יד): (יח) משנה עור. הסומא

שד"ל ותמוה, ואחרי העיון בו מצאתי כי בא זה ולימד על זה, ומה שהיה בלתי מובן כאן וכאן, שב ברור ונכון ונחמד ונעים גם כאן וגם שם. כי הנה ביהושע (ח' ל"ג ול"ד) כתוב: וכל ישראל וכו' חציו אל מול הר גריזים וכו' כאשר צוה משה עבד ה' לברך את העם ישראל בראשונה, ואחרי כן קרא את כל דברי התורה הברכה והקללה וגו'. ומה ענין לברך את העם ישראל בראשונה ואחרי כן קרא הברכה והקללה? - אבל אמתת הענין כך היא: הברכות והקללות הן לכלל האומה, כי כל ישראל ערבים זה לזה, שאם יעלימו עיניהם מן החוטאים ולא יענישום, יחרה אף ה' על העם כלו; לפיכך רצה ה' להקדים ולהודיעם כי לא יענוש את הקהל כולו על חטאות היחיד, אלא א"כ תהיין גלויות וידועות. אבל הנסתרות לה' הן. והוא יענוש את החוטא בפרט, וכל העם יהיה נקי. ומזה ימשכו שתי טובות, האחת שהחוטא לא יתברך בלבבו לאמר שלום יהיה לי שאם רוב העם כשרים, וגם אם אני חוטא, ומה בכך? האיש אחד יחטא ועל כל העדה יקצוף? והשנית, שלא יתיאשו העם ויאמרו אבדנו כלנו אבדנו, כי אולי אחד או רבים יחטאו בסתר ועל כל העדה יהיה הקצף, והנה אמירת ארור האיש אשר יחטא בסתר, ברכה היא לכלל האומה, וזה טעם לברך את העם ישראל בראשונה. ואמנם ההקדמה הזאת (שהיא קללת החוטאים בסתר) אמורה הלויים, ויהא טעם קרא יהושע שציוה שיקראו, וכאן הבן שואל, למה נענש הקהל כולו על חטאת עכן? והתשובה כי אין הקהל מחוייב לבדוק ולחקור מה עושה כל אחד ואחד בתוך ביתו, ואם ראובן בחדרי משכיתו ישכב עם אחותו או עם בהמתו, אין כל ישראל אחראין עליו; אבל אם הקהל נותנין מתנה לגבוה, חובה עליהם להפקיד פקידים, לבלתי יבא אדם ויגנוב מהחרם, ונכון הוא שיהיו כולם אחראים בדבר.

(יח) משגה: כמו 'משגה ישרים בדרך רע' (משלי כ"ח י'), ואם היה כתוב מִדֶּרֶךְ היה ענינו traviare כמו 'אל תשגני ממצוותיך'.

כָּל־בְּהֵמָה וְאָמַר כָּל־הָעַם אָמֵן: כב אֲרוּר שֶׁכֶב עַם־אֲחֵתוֹ
 בֶּת־אָבִיו אוֹ בֶּת־אִמּוֹ וְאָמַר כָּל־הָעַם אָמֵן: כג אֲרוּר שֶׁכֶב
 עַם־חֵת־נָתָנוֹ וְאָמַר כָּל־הָעַם אָמֵן: כד אֲרוּר מִכָּה רַעְהוּ
 בַּסֵּתֶר וְאָמַר כָּל־הָעַם אָמֵן: כה אֲרוּר לִקְחַ שֹׁחַד לְהַכּוֹת
 גֹּפֶשׁ דָּם נָקִי וְאָמַר כָּל־הָעַם אָמֵן: כו אֲרוּר אֲשֶׁר לֹא־
 יָקִים אֶת־דְּבָרֵי הַתּוֹרָה־הַזֹּאת לַעֲשׂוֹת אוֹתָם וְאָמַר כָּל־
 הָעַם אָמֵן: כח א וְהָיָה אִם־שָׁמוּעַ תִּשְׁמַע בְּקוֹל יְהוָה
 אֱלֹהֶיךָ לְשָׁמֵר לַעֲשׂוֹת אֶת־כָּל־מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצִוֶּה
 הַיּוֹם וְנִתְּנָה יְהוָה אֱלֹהֶיךָ עֲלִיּוֹן עַל כָּל־גּוֹיֵי הָאָרֶץ: ב וּבָאוּ
 עֲלֶיךָ כָּל־הַבְּרָכוֹת הָאֵלֶּה וְהַשִּׁיגְךָ כִּי תִשְׁמַע בְּקוֹל יְהוָה
 אֱלֹהֶיךָ: ג בְּרוּךְ אַתָּה בָּעִיר וּבְרוּךְ אַתָּה בַּשָּׂדֶה: ד בְּרוּךְ
 פְּרִי־בִטְנְךָ וּפְרִי אֲדָמָתְךָ וּפְרִי בְהֶמְתְּךָ שִׁגְרָא אֶלְפִיד

כשברך שאר השבטים, לכך לא רצה לקללו: רש"י
 (כו) אשר לא יקים. כאן כלל את כל-התורה
 כולה, וקבלוה עליהם באלה ובשבועה: (ד) שגר
 אלפיך. ולדות בקרך, שהבהמה משגרת ממעיה:
 ועשרות צאנך. כתרגומו. ורבותינו (חולין

בדבר, ומשיאו עצה רעה: (כד) מכה רעהו בסתר.
 על לשון הרע הוא אומר. ראיתי ביסודו של
 רבי משה הדרשן: אחד עשר ארורים יש כאן,
 כנגד אחד עשר שבטים, וכנגד שמעון לא כתב
 "ארור", לפי שלא היה בלבו לברכו לפני מותו

(כו) יקים לעשות: יקים ויעשה, כמו 'ברא אלהים לעשות', ברא ועשה. שד"ל

(ב) והשיגך: כאילו רודפות אחריך, וכן מפורש למטה (פסוק מ"ה) 'ורדפוך והשיגוך'.

(ג) ברוך אתה בעיר: יפה כתב ראב"ע סחורה, ויפה כתב המבאר בכל מלאכה וסחורה שאתה
 עושה בעיר, וכן הבינו רז"ל. לפיכך למעלה ט"ו ו' על 'כי ה' אלהיך ברכך כאשר דבר לך'
 שמדבר בהלואת הנכרי אמרו (עיין רש"י): והיכן דבר והשיבו 'ברוך אתה בעיר', כי פסוק זה
 לבדו כולל קצת רמז על הברכה באומניות ובסחורה, ועדיין אין פירושם מוכרח, כי ההלואה
 אל הנכרי אין צורך שתהיה במעות, אלא בדגן תירוש ויצהר, והם דברים התלויים בברכת
 האדמה.

וַעֲשֵׂתָרוֹת צֹאנֶךָ: הַ בְּרוּךְ טִנְאֶךָ וּמִשְׁאֲרֶתְךָ: וַ בְּרוּךְ אֶתָּה
בְּבֹאֶךָ וּבְרוּךְ אֶתָּה בְּצֵאתְךָ: ששי ז יִתֵּן יְהוָה אֶת־אֱלֹהֶיךָ
הַקָּמִים עָלֶיךָ נִגָּפִים לְפָנֶיךָ בְּדֶרֶךְ אֶחָד יֵצְאוּ אֵלֶיךָ
וּבִשְׂבַעַה דְרָכִים יָנוּסוּ לְפָנֶיךָ: ח יֵצֵאוּ יְהוָה אֶתְּךָ אֶת־
הַבְּרָכָה בְּאַסְמִיךָ וּבְכָל מִשְׁלַח יָדְךָ וּבְרִכְךָ בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר־
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ: ט יְקִימֶךָ יְהוָה לֹא לְעַם קָדוֹשׁ כַּאֲשֶׁר
נִשְׁבַּע־לָךְ כִּי תִשְׁמַר אֶת־מִצְוֹת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וְהִלַּכְתָּ
בְּדַרְכָּיו: י וְרָאוּ כָּל־עַמֵּי הָאָרֶץ כִּי שֵׁם יְהוָה נִקְרָא עָלֶיךָ
וְיָרְאוּ מִמֶּךָ: יא וְהוֹתִרְךָ יְהוָה לְטוֹבָה בְּפָרִי בְטִנְךָ וּבְפָרִי
בְּהִמְתֶּךָ וּבְפָרִי אֲדִמְתֶּךָ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְהוָה
לְאַבְרָהָם לֵאמֹר לָךְ: יב יִפְתָּח יְהוָה | לָךְ אֶת־אֹצְרוֹ הַטּוֹב
אֶת־הַשָּׁמַיִם לָתֵת מִטֶּרֶם־אֶרֶץ בְּעֵתוֹ וּלְבָרֶךְ אֶת כָּל־
מַעֲשֵׂה יָדְךָ וְהִלִּיתָ גּוֹיִם רַבִּים וְאַתָּה לֹא תִלָּוֶה: יג וּנְתַנֶּךָ
יְהוָה לְרֹאשׁ וְלֹא לְזִנְבַּ וְהָיִיתָ רֶק לְמַעַלָּה וְלֹא תִהְיֶה
לְמֹטָה כִּי־תִשְׁמַע אֶל־מִצְוֹת | יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר אָנֹכִי
מִצְוֶנְךָ הַיּוֹם לִשְׁמֹר וּלַעֲשׂוֹת: יד וְלֹא תִסּוֹר מִכָּל־הַדְּבָרִים
אֲשֶׁר אָנֹכִי מִצְוֶה אֶתְכֶם הַיּוֹם יָמִין וּשְׂמֹאל לִלְכֹּת אַחֲרֵי

שאתה מסנן בסלים: ומשאריתך. דבר יבש
שנשאר בכלי ואינו זב: (ו) ברוך אתה בבואך
וברוך אתה בצאתך. שתהא יציאתך מן העולם
בלא חטא, כביאתך לעולם: (ז) ובשבעה דרכים

רש"י פד ע"ב אמרו: למה נקרא שמן "עשירות"?
שמעשירות את בעליהן, ומחזיקות אותן
כעשירות הללו שהן סלעים חזקים: (ה) ברוך
טנאך. פרויך. דבר אחר: "טנאך" – דבר לח

שד"ל (י) כי שם ה' נקרא עליך: כמו 'רק יקרא שמך עלינו' (ישעיה ד' א').

אֱלֹהִים אַחֲרֵים לְעִבְדָּם: טו וְהָיָה אִם-לֹא תִשְׁמַע בְּקוֹלִי
 יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת-כָּל-מִצְוֹתַי וְחֻקְתִּי
 אֲשֶׁר אֲנִי מִצְוֶה הַיּוֹם וּבָאוּ עָלֶיךָ כָּל-הַקְּלָלוֹת הָאֵלֶּה
 וְהִשְׁיגוּךָ: טז אַרְוֹר אֶתָּה בָּעֵיר וְאַרְוֹר אֶתָּה בַּשָּׂדֶה:
 יז אַרְוֹר טָנָאךָ וּמִשְׁאֲרֹתָ: יח אַרְוֹר פְּרִי-בִטְנְךָ וּפְרִי
 אֲדָמָתְךָ שֹׁגֵר אֲלֶפֶיךָ וְעִשְׂתָּרֶת צֹאנֶךָ: יט אַרְוֹר אֶתָּה
 בְּבֹאֶךָ וְאַרְוֹר אֶתָּה בְּצֵאתְךָ: כ יִשְׁלַח יְהוָה | בְּךָ אֶת-
 הַמָּאֲרָה אֶת-הַמְּהוּמָה וְאֶת-הַמַּגֶּפֶת בְּכָל-מִשְׁלַח יָדְךָ
 אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה עַד הַשְׁמֹדךָ וְעַד-אַבְדְּךָ מִהֵרָ מִפְּנֵי רָע
 מַעֲלִילֶיךָ אֲשֶׁר עֲזַבְתָּנִי: כא יִדְבֶּק יְהוָה בְּךָ אֶת-הַדָּבָר
 עַד כִּלְתּוֹ אֶתְךָ מֵעַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר-אֶתָּה בָּ-אֲשָׁמָה
 לְרִשְׁתָּהּ: כב יִכָּכֶה יְהוָה בַּשַּׁחֲפָת וּבַקְּדָחַת וּבַדִּלְקָת
 וּבַחֲרִחַל וּבַחֲרָב וּבַשִּׁדְפּוֹן וּבִירְקוֹן וּרְדָפוֹךָ עַד אֲבָדְךָ:

הגוף וצמא תמיד למים. ובלעז אישרדימיני"ט. רש"י
 לשון "ועצמי חרה מני-חרב" (איוב ל, ל). "נחר
 מפח מאש" (ירמיה ו, כט): ובחרב. יביא עליך
 גיסות: שדפון וירקון. מכות תבואה שבשדות:
 שדפון. רוח קדים. השל"א בלעז: ירקון.
 יבש, לפני התבואה מכסיפין ונהפכין לירקון.
 קר"ו בלעז: עד אבדך. תרגום: "עד דתיביד".
 כלומר, עד אבוד אותך, שתכלה מאליו:

ינוסו לפניך. כן דרך הנבהלים לברוח, מתפזרים
 לכל-צד: (כ) המארה. חסרון, כמו (ויקרא יג,
 נא): "צרעת ממארת": המהומה. שגוש, קול
 בהלות: (כב) בשחפת. שבשרו נשחף ונפוח:
 ובקדחת. לשון "כי אש קדחה באפי" (דברים
 לב, כב), והיא אש של חולים, מלווי"ד בלעז,
 שהיא חמה מאד: ובדלקת. חמה יותר מקדחת.
 ומיני חלאים הם: ובחרחר. חלי המחממו תוך,

(כב) שחפת וקדחת: בפרשת בחקותי נראה שהם מלאים בתבואה, עיין שם, וכן שדפון וירקון
 פירשם רש"י מכות התבואה וכן נראה בעמוס ד' ט', וחגי ב' י"ז, ושדפון ל' שדופות קדים וכן
 'ושדפה לפני קמה' (מלכים ב' י"ט כ"ו), ואסדף בערבי שחור, וכן ובחרב אין ספק שאינו חולי
 באדם, אלא ל' חורב והוא גורם הפסד התבואה.

כג וְהָיוּ שְׁמִיךְ אֲשֶׁר עַל־רֹאשְׁךָ נַחֲשֶׁת וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר־
תַּחְתֶּיךָ בְּרֹזָל: כד יִתֵּן יְהוָה אֶת־מִטֶּר אֲרֻצְךָ אֲבָק וְעֹפֹר
מִן־הַשָּׁמַיִם יֵרֵד עָלֶיךָ עַד הַשְׁמַדְךָ: כה יִתְּנֶךָ יְהוָה | נִגְף
לִפְנֵי אֵיבֶיךָ בַּדֶּרֶךְ אֶחָד תֵּצֵא אֵלָיו וּבִשְׂבָעָה דְרָכִים

ברזל — שיהיו שמים מזיעין אף-על-פי שלא יריקו מטר, מכל-מקום לא יהיה חרב של אבדון בעולם, והארץ לא תהיה מזיעה כדרך שאין הברזל מזיע, ואין הפרות מרקיבין. ומכל-מקום קללה היא, בין שהיא כנחשת בין שהיא כברזל, לא תוציא פרות, וכן השמים לא יריקו מטר: (כד) **מטר ארצך אבק ועפר**. זיקא דבתר מטרא — מטר יורד ולא כל-צרכו, ואין בו כדי להרביץ את העפר, והרוח באה ומעלה את האבק, ומכסה את עשב הזרעים שהן לחים מן המים, ונדבק בהם ונעשה טיט ומתיבש, ומרקיבין: (כה) **לזעוה**. לאימה ולזיע. שיזועו כל-שומעי מכותיך ממך, ויאמרו: אוי לנו שלא יבא עלינו כדרך שבא על אלו:

רש"י (כג) והיו שמיך אשר על ראשך נחשת. קללות הללו משה מפי עצמו אמרן, ושבהר סיני מפי הקדוש-ברוך-הוא אמרן כמשמען, וכן נאמר (ויקרא כו, יד-כא): "ואם-לא תשמעו לי [וגו'], ואם-תלכו עמי קרי". וכאן הוא אומר: "ולקול [בקול] ה' אלהיך" (פסוק טו), "ידבק ה' בך" (פסוק כא), "יככה ה'" (פסוק כב), הקל משה בקללותיו לאמרן בלשון יחיד. וגם כן בקללה זו הקל, שבראשונות הוא אומר (ויקרא כו, יט): "את-שמיכם כברזל ואת-ארצכם כנחשה" — שלא יהיו השמים מזיעין כדרך שאין הברזל מזיע, ומתוך כך יהא חרב בעולם, והארץ תהא מזיעה כדרך שהנחשת מזיע, והיא מרקבת פרותיה. וכאן הוא אומר: שמיך נחשת וארצך

שד"ל (כג) והיו שמיך: מה שכתב כאן רש"י קללות הללו משה מפי עצמו אמרן, הם דברי התלמוד במגילה דף ל"א, ולגרסת הרי"ף הם דברי אביי. ושאר דברי רש"י שבראשונות הוא אומר שמיכם כברזל וכו', הוא מתורת כהנים פרשת בחקותי. ובפרשת בחקותי (ויקרא כ"ו י"ט) כתב רש"י זו קשה משל משה וכו', אבל בתורת כהנים אין כתוב כך, אלא זו קשה מאחרונה. ודבר זה המיוחס לאביי דבר תמוה הוא מאד, והתוספות כתבו: משה מעצמו אמרן: וברוח הקדש, והר"ן כתב שהסכים הקב"ה שיכתבו בתורה. ולפי האמת דבר זה המיוחס לאביי אין לו על מה שיסמוך, שהרי בפסוק כ' כתוב 'מפני רוע מעלליך אשר עזבתני', ולא אשר עזבת את ה'. ומכל מקום מכאן יש ללמוד איך היתה החקירה חפשית אצל קדמונינו, שאף על פי שחכמי המשנה אמרו בברייתא (סנהדרין צ"ט) כי דבר ה' בזה, זה האומר אין תורה מן השמים, ואפילו כל התורה כולה מן השמים חוץ מפסוק זה, שלא אמרו הקב"ה, אלא משה מפי עצמו זה הוא כי דבר ה' בזה; אע"פ כן לא נמנעו חכמי התלמוד לומר, כי קללות שבמשנה תורה משה מפי עצמו אמרן.

(כד) **יתן ה' את מטר וגו'**: על ידי החורב השרב והרוח.

(כה) **זעוה**: כמו זָעָה מן ולא זע.

תָּנוּס לִפְנֵי וְהִיט לְזַעֲזָה לְכָל מַמְלָכוֹת הָאָרֶץ: כו וְהִיטָה נִבְלָתָךְ לִמְאֹכֵל לְכָל־עוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְבִהֶמַת הָאָרֶץ וְאִין מִחֲרִיד: כז יִכָּכָה יְהוָה בְּשַׁחֵן מְצֹרִים וּבִטְחָרִים וּבַעֲפָלִים כתיב וּבַגֶּרֶב וּבַחֲרָס אֲשֶׁר לֹא־תוּכַל לְהִרְפֹּא: כח יִכָּכָה יְהוָה בְּשַׁגְעוֹן וּבַעֲוֹרוֹן וּבַתְּמָהוֹן לֵבָב: כט וְהִיט מְמַשֵּׁשׁ בַּצֹּהָרִים כַּאֲשֶׁר יִמְשֵׁשׁ הָעוֹר בְּאַפְלָה וְלֹא תִצְלִיחַ אֶת־דַּרְכֶּיךָ וְהִיט אֶדְ עֲשׂוֹק וְגִזּוֹל כָּל־הַיָּמִים וְאִין מוֹשִׁיעַ: ל אִשָּׁה תֹאֲרֵשׁ וְאִישׁ אַחֵר יִשְׁכַּבְנָה יִשְׁגֹּלְנָה כתיב בֵּית תִּבְנֶה וְלֹא־תֵשֵׁב בּוֹ כָּרֶם תִּטֵּעַ וְלֹא תַחֲלִלְנּוּ: לא שׁוֹרֵף טְבוּחַ לְעִינֶיךָ וְלֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ חֲמֹרֶךָ גִּזּוֹל מִלִּפְנֶיךָ וְלֹא יֵשׁוּב לְךָ צֹאנְךָ נִתְּנוֹת לְאִיבֶיךָ וְאִין לְךָ מוֹשִׁיעַ: לב בְּנֶיךָ וּבְנֹתֶיךָ נִתְּנִים לָעַם אַחֵר וְעִינֶיךָ רְאוֹת וְכָלוֹת אֲלֵיהֶם כָּל־הַיּוֹם וְאִין לְאֵל יִדָּךְ: לד פָּרִי אֲדָמָתְךָ וְכָל־יִגְיַעְךָ יֹאכַל עִם אֲשֶׁר לֹא־יִדְעָתָ וְהִיט רַק עֲשׂוֹק וְרָצוֹן כָּל־הַיָּמִים: לד וְהִיט מְשַׁגֵּעַ מִמֶּרְאֶה עֵינֶיךָ אֲשֶׁר תִּרְאֶה: לה יִכָּכָה יְהוָה בְּשַׁחֵן רָע עַל־הַבְּרִכִּים וְעַל־הַשָּׂקִים אֲשֶׁר לֹא־תוּכַל לְהִרְפֹּא מִכָּף

(ל) ישגלנה. לשון "שגל" – פילגש. והכתוב כנהו רש"י לשבח – "ישכבנה", ותקון סופרים הוא זה: תחללנו. בשנה הרביעית, לאכל פרי: (לב) וכלות אליהם. מצפות אליהם שישבו ואינם שבים. כל־תוחלת שאינה באה, קרויה "כליון עינים":

(כז) בשחין מצרים. רע היה מאד, לח מבחוץ ויבש מבפנים, כדאיתא בבכורות (מא ע"א): גרב. שחין לח: חרס. שחין יבש כחרס: (כח) ובתמהון לבב. אטם הלב אישטורדישון" בלעז: (כט) עשוק. בכל־מעשיך יהיה ערעור:

שד"ל

(כט) והיית ממשש וגו': דרך משל.

רָגַלְךָ וְעַד קִדְקֹדְךָ: לוֹ יוֹלֵךְ יְהוָה אֹתְךָ וְאֶת־מִלְכְּךָ אֲשֶׁר
תָּקִים עָלֶיךָ אֶל־גֹּי אֲשֶׁר לֹא־יִדְעֶתָ אֹתָהּ וְאַבְתִּיךָ וְעַבְדְּךָ
שֵׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַץ וְאֶבֶן: לוֹ וְהִיִּיתָ לְשִׁמָּה לְמִשְׁלַל
וְלִשְׁנִינָה בְּכָל הָעַמִּים אֲשֶׁר־יִנְהַגְךָ יְהוָה שָׁמָּה: לח זרע
רַב תּוֹצִיא הַשָּׂדֶה וּמַעֲט תִּאָּסֹף כִּי יַחְסְלֶנּוּ הָאֲרָבָה:
לט כָּרְמִים תִּטָּע וְעַבְדְּךָ וַיֵּן לֹא־תִשְׁתַּחֲוֶה וְלֹא תִאָּגֵר כִּי
תֹאכְלֶנּוּ הַתִּלְעָת: מ זִיתִּים יִהְיוּ לְךָ בְּכָל־גְּבוּלְךָ וְשִׁמְן לֹא
תִסּוֹף כִּי יִשָּׁל זִיתְךָ: מא בָּנִים וּבָנוֹת תּוֹלִיד וְלֹא־יִהְיוּ לְךָ
כִּי יֵלְכוּ בַּשָּׂבִי: מב כָּל־עֵצֶךָ וּפְרֵי אֲדָמָתְךָ יִירֶשׁ הַצֹּלָל:
מג הַגֵּר אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ יַעֲלֶה עָלֶיךָ מַעֲלָה מַעֲלָה וְאַתָּה
תִּרְדַּם מִטָּה מִטָּה: מד הוּא יִלּוֹךְ וְאַתָּה לֹא תִלּוֹנֶנָּה הוּא יִהְיֶה
לְרֹאשׁ וְאַתָּה תִּהְיֶה לְזָנָב: מה וּבָאוּ עָלֶיךָ כָּל־הַקָּלָלוֹת
הָאֵלֶּה וּרְדִּפוּךָ וְהִשְׁיִגוּךָ עַד הַשְׁמָדְךָ כִּי־לֹא שָׁמַעְתָּ בְּקוֹל
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְשֹׁמֵר מִצְוֹתָיו וְחֻקֹּתָיו אֲשֶׁר צִוְּךָ: מו וְהִיוּ

רש"י (לז) לשמה. אישטורדישו"ן. כל-הרואה אותך
ישום עליך: למשל. כשתבא מכה רעה על
אדם, יאמרו: זו דומה למכה פלוני: ולשנינה.
לשון "ושננתם" (דברים ו, ז) — ידברו בך. וכן
תרגומו: "ולשוועי" — לשון ספור ואשתעי:
(לח) יחסלנו. יכלנו. ועל שם כך נקרא "חסיל",

שד"ל (לז) עיין למעלה ד' כ"ח.
(לח) יחסלנו: הארבה, פרטי אצל הארבה, ואחד ממניניו נקרא חסיל.
(מו) עד עולם: כל זמן שיתמיד המרי, ע' למטה פרק ל'.

שד"ל

(לז) עיין למעלה ד' כ"ח.

(לח) יחסלנו: הארבה, פרטי אצל הארבה, ואחד ממניניו נקרא חסיל.

(מו) עד עולם: כל זמן שיתמיד המרי, ע' למטה פרק ל'.

בָּךְ לְאֹת וּלְמוֹפֶת וּבְזָרְעֶךָ עַד־עוֹלָם: ^{מז} תַּחַת אֲשֶׁר לֹא־
עֲבַדְתָּ אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּשִׂמְחָה וּבְטוֹב לֵבב מְרַב כָּל:
^{מח} וְעַבַּדְתָּ אֶת־אֱיִבֶיךָ אֲשֶׁר יִשְׁלַחְנוּ יְהוָה בָּךְ בְּרַעֲב
וּבְצָמָא וּבְעֵיִרָם וּבְחֶסֶר כָּל וְנָתַן עָלַי בְּרִזָּל עַל־צֹאֲרֹךְ עַד
הַשְּׁמִידוֹ אִתָּךְ: ^{מט} יֵשָׁא יְהוָה עָלֶיךָ גְּזִי מִרְחֹק מִקְצֵה
הָאָרֶץ כַּאֲשֶׁר יִדְּאֶה הַנָּשֵׁר גְּזִי אֲשֶׁר לֹא־תִשְׁמַע לְשׁוֹנוֹ:
^נ גְּזִי עַז פָּנִים אֲשֶׁר לֹא־יִשָּׂא פָנִים לְזָקֵן וְנָעַר לֹא יִחוּן:
^{נא} וְאָכַל פְּרִי בְּהֶמְתֶּךָ וּפְרִי־אֲדָמָתְךָ עַד הַשְּׁמִידָה אֲשֶׁר
לֹא־יִשְׁאִיר לָךְ דָּגָן תִּירוֹשׁ וִיצְהָר שֶׁגֶר אֶלְפִיךָ וְעִשְׂתָּרֶת
צֹאֲנֶךָ עַד הָאֲבִידוֹ אִתָּךְ: ^{נב} וְהֵצֵר לָךְ בְּכָל־שְׁעָרֶיךָ עַד
רֶדֶת חֲמַתֶּיךָ הַגְּבֻהֶת וְהַבְּצֻרוֹת אֲשֶׁר אֵתָה בְּטִחַ בָּהֶן
בְּכָל־אַרְצֶךָ וְהֵצֵר לָךְ בְּכָל־שְׁעָרֶיךָ בְּכָל־אַרְצֶךָ אֲשֶׁר נָתַן
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לָךְ: ^{נג} וְאָכַלְתָּ פְּרִי־בִטְנְךָ בְּשָׂר בְּנִיָּךְ וּבְנֹתֶיךָ

לכתוב "יוריש": (מז) **מרב כל**. בעוד שהיה לך כל־טוב: (מט) **כאשר ידאה הנשר**. פתאום, ודרך מצלחת, ויקלו סוסיו: **לא תשמע לשונו**. לא תכיר לשונו. וכן (בראשית מא, טו): "תשמע חלום לפתר אתו". וכן (בראשית מב, כג): "כי שמע יוסף". אינטינדר"י בלעז: (נב) **עד רדת חמתך**. לשון רדוי וכבוש: (נג) **ואכלת פרי בטןך, בשר בניך וגו' במצור**. מחמת שיהיו צרים על העיר,

ויהיה שם מצוק, עקת רעבון: (נד) **הרך בך והענג**. רש"י הוא הרך הוא הענוג, לשון פנוק. ו"מהתענג" ו"מרוך" מוכיח עליהם ששניהם אחד, אף־על־פי שהוא מפנק ודעתו קצה בדבר מאוס, ימתק לו לרעבונו בשר בניו ובנותיו, עד כי תרע עינו בבניו הנותרים, מתת לאחד מהם מבשר בניו אחיהם אשר יאכל. דבר אחר: "הרך בך", הרחמני ורך הלבב, מרב רעבתנות יתאכזרו

(מט) **ישא ה' עליך**: כאילו האל ישא אותו על כנפי נשרים לבוא עליך מרחוק. שד"ל

(נב) **והצר לך - עד רדת**: החומות יורדות דרך משל כשאין יושבי העיר יכולים עוד לסבול המצור וניתנים ביד אויב.

אֲשֶׁר נִתְּנָה לָךְ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּמִצּוֹר וּבְמִצּוֹק אֲשֶׁר־יָצִיק
 לָךְ אִיבֶךָ: ^{נד} הָאִישׁ הָרַךְ בְּךָ וְהַעֲנֵג מְאֹד תִּרְעַע עֵינָיו בְּאָחִיו
 וּבְאִשְׁתּוֹ חִיקוֹ וּבִיתֵר בָּנָיו אֲשֶׁר יוֹתִיר: ^{נה} מִתַּת | לְאַחַד
 מֵהֶם מִבֶּשֶׁר בָּנָיו אֲשֶׁר יֹאכֵל מִבְּלֵי הַשָּׂאִיר־לוֹ כָּל בְּמִצּוֹר
 וּבְמִצּוֹק אֲשֶׁר יָצִיק לָךְ אִיבֶךָ בְּכָל־שְׁעָרֶיךָ: ^{נו} הָרַכָּה בְּךָ
 וְהַעֲנִיָּה אֲשֶׁר לֹא־נִסְתָּה כִּי־רָגְלָהּ הַצֵּג עַל־הָאָרֶץ
 מִהִתְעַנֵּג וּמִרֹךְ תִּרְעַע עֵינָהּ בְּאִישׁ חִיקָהּ וּבִבְנָהּ וּבִבְתָּהּ:
^{נז} וּבְשִׁלִּיתָהּ הַיּוֹצֵת | מִבֵּין רַגְלֶיהָ וּבִבְנֶיהָ אֲשֶׁר תֵּלֵד כִּי־
 תֹאכְלִים בְּחֶסֶר־כָּל בִּסְתָר בְּמִצּוֹר וּבְמִצּוֹק אֲשֶׁר יָצִיק לָךְ
 אִיבֶךָ בְּשְׁעָרֶיךָ: ^{נח} אִם־לֹא תִשְׁמָר לַעֲשׂוֹת אֶת־כָּל־דְּבָרֵי
 הַתּוֹרָה הַזֹּאת הַכְּתוּבִים בַּסֵּפֶר הַזֶּה לִירְאָה אֶת־הָאֱלֹהִים
 הַנִּכְבָּד וְהַנּוֹרָא הַזֶּה אֵת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ: ^{נט} וְהִפְלָא יְהוָה
 אֶת־מִכְתָּךְ וְאֵת מִכּוֹת זִרְעֶךָ מִכּוֹת גְּדֻלַּת וְנֶאֱמָנוֹת וְחִלִּים
 רַעִים וְנֶאֱמָנִים: ^ס וְהִשִּׁיב בְּךָ אֵת כָּל־מִדּוֹה מִצָּרִים אֲשֶׁר

רש"י

ולא יתנו מבשר בניהם השחוטים לבניהם
 הנותנים: (נו) תרע עינה באיש חיקה ובבנה
 ובבתה. הגדולים: (נז) ובשלייתה. בניה הקטנים.
 בכלן תהא עינה צרה, כשתאכל את האחד,
 מלתן לאשר אצלה מן הבשר: (נט) והפלא ה'
 את מכותך. מפלאות ומבדלות משאר מכות:

ונאמנות. ליסרך, לקים שליחותם: (ס) אשר
 יגרת מפניהם. מפני המכות. כשהיו ישראל
 רואים מכות משנות הבאות על מצרים, היו
 יראים מהם, שלא יבואו גם עליהם. תדע, שכן
 כתוב (שמות טו, כו): "אם שמוע תשמע וגו' כל־
 המחלה אשר שמתני במצרים לא אשים עליך".

שד"ל (נו) ובבנה ובבתה: הגדולים.

תרע עינה: בכל דבר ואפילו בשלייתה שלא תרצה לחלקה עמהם.

ובבניה: הקטנים שתלד ותאכלם.

יִגְרַת מִפְּנֵיהֶם וּדְבָקוֹ בְּךָ: סא גַם כָּל־חֲלִי וְכָל־מָכָה אֲשֶׁר
 לֹא כְּתוּב בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֹּאת יַעֲלֶם יְהוָה עָלֶיךָ עַד
 הַשְׁמִדְךָ: סב וְנִשְׁאַרְתָּם בְּמַתִּי מַעֲט תַּחַת אֲשֶׁר הָיִיתָם
 כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לָרֹב כִּי־לֹא שִׁמְעָתָ בְּקוֹל יְהוָה אֱלֹהֶיךָ:
 סג וְהָיָה כְּאֲשֶׁר־שָׁשׁ יְהוָה עֲלֵיכֶם לְהִיטִיב אֶתְכֶם וּלְהַרְבּוֹת
 אֶתְכֶם כֵּן יֵשִׁישׁ יְהוָה עֲלֵיכֶם לְהַאֲבִיד אֶתְכֶם וּלְהַשְׁמִיד
 אֶתְכֶם וְנִסְחַתְתֶּם מֵעַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר־אַתָּה בָּא־שָׁמָּה
 לְרִשְׁתָּהּ: סד וְהִפִּיצְךָ יְהוָה בְּכָל־הָעַמִּים מִקְצֵה הָאָרֶץ
 וְעַד־קִצֵּה הָאָרֶץ וְעַבַּדְתָּ שָׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא־
 יָדַעְתָּ אֶתָּה וְאַבְתִּידְךָ עֵץ וְאֶבֶן: סה וּבְגוֹיִם הָהֵם לֹא תִרְגְּעַ
 וְלֹא־יְהִיָּה מִנּוּחַ לְכַף־רִגְלְךָ וְנָתַן יְהוָה לְךָ שֵׁם לֵב רָגֹז
 וְכִלְיוֹן עֵינַיִם וְדֹאבוֹן נַפֶּשׁ: סו וְהָיוּ חֲיִיד תִּלְאִים לְךָ מִנֶּגֶד

כח, יב): "וזאת המרגעה": לב רגז. לב חרד רש"י
 כתרגומו: "דחיל", כמו: "שאל מתחת רגזה
 לך" (ישעיה יד, ט). "שמעו עמים ירגזון" (שמות
 טו, יד). "מוסדות השמים ירגזו" (שמואל-ב כב,
 ח): וכליון עינים. מצפה לישועה ולא תבא:
 (סו) חייך תלואים לך. על הספק. כל-ספק קרוי
 "תלוי", שמא אמות היום בחרב הבאה עלינו.
 ורבותינו (מנחות קג ע"ב) דרשו: זה הלוקח
 תבואה מן השוק: ולא תאמין בחיך. זה הסומך

אין מיראין את האדם, אלא בדבר שהוא יגור
 ממנו: (סא) יעלם. לשון עליה: (סב) ונשארתי
 במתי מעט תחת וגו'. מועטין חלף מרבין:
 (סג) כן ישיש ה'. את אויביכם "עליכם להאבד"
 וגו': ונסחתם. לשון עקירה, וכן (משלי טו, כה):
 "בית גאים יסח ה'": (סד) ועבדתם שם אלהים
 אחרים. כתרגומו, לא עבודת אלהות ממש,
 אלא מעלים מס וגלגליות לכומרי עבודה
 זרה: (סה) לא תרגע. לא תנוח, כמו (ישעיה

(סו) והיו חייך וגו': שלא תוכל להסירם ממקום תלייתם ולהביאם לידך, וקרוב לזה בנתיבות
 השלום; ועתה (ליל כ' שבט תרכ"א) נ"ל תראה חייך תלויים וקרובים לנפול ולא תוכל לתמוך
 בהם שלא יפלו, כי הם מנגד ורחוקים ממך. דרך מליצת השיר הוא מפריד האדם בחייו ואומר
 שהאדם רואה חייו בסכנה ולא יוכל להצילם, ואח"כ מפרש המליצה באמרו ופחדת לילה
 ויומם ולא תאמין בחיך. ואחר עיון ארוך ראיתי כי שורש תלה בכל המקומות אשר נמצא שם

וּפְחַדְתָּ לַיְלָה וַיִּזְמֹם וְלֹא תֶאֱמִין בְּחַיִּיךָ: סז בִּבְקָר תֹּאמַר
 מִי־יִתֶּן עָרֵב וּבְעֶרֶב תֹּאמַר מִי־יִתֶּן בִּקְרָא מִפְּחַד לְבַבְךָ
 אֲשֶׁר תִּפְחֹד וּמִמַּרְאֵה עֵינֶיךָ אֲשֶׁר תִּרְאֶה: סח וְהִשִּׁיבְךָ
 יְהוָה | מִצְרִים בְּאֲנִיּוֹת בְּדֶרֶךְ אֲשֶׁר אָמַרְתִּי לְךָ לֹא־תִסִּיף
 עוֹד לִרְאֹתָהּ וְהִתְמַכְּרְתָם שָׁם לְאִיבִיךָ לְעִבָדִים וְלִשְׁפָחוֹת
 וְאִין קִנְיָה: סט אֵלֶּה דְבָרֵי הַבְּרִית אֲשֶׁר־צִוָּה יְהוָה אֶת־
 מֹשֶׁה לְכַתֹּת אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ מִזְרָח מִלִּבְד הַבְּרִית
 אֲשֶׁר־כָּרַת אִתָּם בְּחֶרֶב: שביעי כט א וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל־
 כָּל־יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אִתָּם רְאִיתֶם אֵת כָּל־אֲשֶׁר
 עָשָׂה יְהוָה לְעֵינֵיכֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לַפְּרָעָה וּלְכָל־עַבְדָּיו
 וּלְכָל־אֶרְצוֹ: ב הַמִּסּוֹת הַגְּדֹלֹת אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ הֵאֱתַת
 וְהַמִּפְתִּים הַגְּדֹלִים הָהֵם: ג וְלֹא־נָתַן יְהוָה לָכֶם לֵב לִדְעַת

ולשפחות: ואין קנה. כי יגזרו עליך הרג וכליון:
 והתמכרתם. בלעז אי פורוינדרייץ וו"ש. ולא
 יתכן לפרש "והתמכרתם" בלשון ונמכרתם
 על ידי מוכרים אחרים, מפני שנאמר אחריו:
 "ואין קונה": (סט) לכת את בני ישראל. שיקבלו
 עליהם את התורה באלה ובשבועה: מלבד

על הפלטר: (ס) בבקר תאמר מי יתן ערב. ויהיה
 הערב של אמש: ובערב תאמר מי יתן בקר.
 של שחרית. שהצרות מתחזקות תמיד, וכל־
 שעה מרבה קללתה משלפניה: (סח) באניות.
 בספינות בשביה: והתמכרתם שם לאיביך.
 אתם מבקשים להיות נמכרים להם לעבדים

נאמר על דבר קבוע ובלתי קרוב לנפול (ואין סתירה לזה ממה שפירשתי על 'קללת אלהים
 תלוי ולא תטמא את אדמתך' כי הפגר התלוי יפול מפני שהוא מתקלקל בסיבות חיצוניות לא
 מצד היותו תלוי), וגם 'ועמי תלואים' פרשתיו סמוכים. ומה שכתב רש"י כל ספק קרוי תלוי,
 הוא בלשון חכמים, ולא בלשון מקרא. והמבאר לנתיבות השלום כתב כדבר התלוי באויר
 שאין לסמוך עליו. וכן קלעריקוס כתב כדבר התלוי בחוט, וזה תוספת שהוסיפו מלבם, ואין
 רמז ממנו בכתוב. ונ"ל שהכוונה חייך יהיו קבועים במקום רחוק ממך, שלא תוכל להשגיח
 עליהם ולשמרם, וקרוב לזה 'וישלך את נפשו מנגד' (שופטים ט' י"ז) שלא חש לשמירת
 גופו.

וְעֵינֶיךָ לִרְאוֹת וְאַזְנֶיךָ לִשְׁמָע עַד הַיּוֹם הַזֶּה: דְּוְאוֹלָךְ
 אֶתְכֶם אַרְבָּעִים שָׁנָה בַּמִּדְבָּר לֹא־בָלוּ שְׁלֹמֹתֵיכֶם מִעֲלִיכֶם
 וְנִעַלְךָ לֹא־בָלָתָה מֵעַל רַגְלֶךָ: הֶלֶחֶם לֹא אָכַלְתֶּם וַיֵּין
 וְשִׁכָּר לֹא שָׁתִיתֶם לְמַעַן תִּדְעוּ כִּי אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם:
 מַפְטִיר וּתְבֹאוּ אֶל־הַמָּקוֹם הַזֶּה וַיֵּצֵא סִיחֹן מִלֶּךְ־חֲשִׁבּוֹן
 וְעֹז מִלֶּךְ־הַבָּשָׁן לִקְרֹאתָנוּ לְמַלְחָמָה וְנָבִים: זֹ וַנִּקַּח אֶת־
 אֲרָצָם וְנִתְּנָה לְנַחֲלָה לְרֵאוּבֵנִי וְלַגָּדִי וְלַחֲצִי שִׁבְט הַמְנַשִּׁי:
 ח וְשִׁמְרָתָם אֶת־דְּבָרֵי הַבְּרִית הַזֹּאת וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם לְמַעַן
 תִּשְׁכְּלֻוּ אֶת כָּל־אֲשֶׁר תִּצְעֶשׂוּן:

הברית. קללות שבתורת כהנים שנאמרו בסיני:
 (ג) ולא נתן ה' לכם לב לדעת. להכיר את חסדי
 הקדוש־ברוך־הוא, ולדבק בו: עד היום הזה.
 שמעתי שאותו היום שנתן משה ספר התורה
 לבני לוי, כמו שכתוב (דברים לא, ט): "ויתנה
 אל־הכהנים בני לוי", באו כל־ישראל לפני
 משה, ואמרו לו: משה רבנו! אף אנו עמדנו
 בסיני וקבלנו את התורה ונתנה לנו, ומה אתה
 משליט את בני שבטך עליה, ויאמרו לנו יום
 מחר: לא לכם נתנה, לנו נתנה. ושמוח משה
 על הדבר, ועל זאת אמר להם (דברים כז, ט):

"היום הזה נהיית לעם" וגו' – היום הזה הבנתי
 שאתם דבקים וחפצים במקום: (ו) ותבאו אל־
 המקום הזה. עתה אתם רואים עצמכם בגדולה
 וכבוד, אל תבעטו במקום, ואל ירום לבבכם,
 "ושמרתם את־דברי הברית הזאת". דבר אחר:
 "ולא־נתן ה' לכם לב לדעת" – שאין אדם
 עומד על סוף דעתו של רבו וחכמת משנתו
 עד ארבעים שנה, ולפיכך לא הקפיד עליכם
 המקום עד היום הזה, אבל מכאן ואילך יקפיד.
 לפיכך – "ושמרתם את־דברי הברית הזאת"
 וגו':

(ג) ולא נתן ה': ואתם התנהגתם כאילו לא ראיתם, וע"כ יראתם מיושבי כנען, ולפיכך ואולך שד"ל
 אתכם מ' שנה.

פרשת ניצבים

כַּט אַתֶּם נִצָּבִים הַיּוֹם בְּלִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם
רְאִישֵׁיכֶם שְׂבִיטֵיכֶם זְקִנֵיכֶם וְשִׁטְרֵיכֶם כָּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל:
יִטְפְּכֶם נְשִׁיכֶם וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּקֶרֶב מַחֲנֶיךָ מִחֹטֵב עֲצִיךָ
עַד שׂאֵב מִימֶיךָ: יֵאָ לְעִבְרְךָ בְּבִרְיַת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וּבְאַלְתּוֹ
אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ כָּרַת עִמָּךְ הַיּוֹם: שְׁנִי יב לְמַעַן הָקִים-
אֶתְךָ הַיּוֹם | לֹא לָעַם וְהוּא יְהִי־לְךָ לְאֱלֹהִים כַּאֲשֶׁר
דִּבֶּר-לְךָ וּכְאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק

ונשבע לאבותיך שלא להחליף את זרעם באמה אחרת, לכך הוא אוסר אתכם בשבועות הללו, שלא תקניטוהו אחר שהוא אינו יכול להבדל מכם. עד כאן פרשתי לפי פשוטו של פרשה. ומדרש אגדה (תנחומא): למה נסמכה פרשת "אתם נצבים" לקללות? לפי ששמעו ישראל מאה קללות חסר שתיים, חוץ מארבעים ותשע שבתורת כהנים, הוריקו פניהם ואמרו: מי יוכל לעמוד באלו?! התחיל משה לפיסם: "אתם נצבים היום" – הרבה הכעסתם למקום ולא עשה אתכם כליה, והרי אתם קימים לפניו: היום. כיום הזה שהוא קיים והוא מאפיל ומאיר, כך האיר לכם וכך עתיד להאיר לכם, והקללות והיסורין מקימין אתכם ומציבין אתכם לפניו. ואף הפרשה שלמעלה מזו פיוסין הם: אתם וראיתם. את כל-אשר עשה. דבר אחר: "אתם נצבים", לפי שהיו ישראל יוצאין מפרנס לפרנס – ממשה ליהושע –

רש"י (ט) אתם נצבים. מלמד שכנסם משה לפני הקדוש-ברוך-הוא, ביום מותו, להכניסם בברית: ראשיכם שבטיכם. ראשיכם לשבטיכם: זקנים ושטריכם. החשוב חשוב קודם, ואחר כך "כל איש ישראל": (י) מחטב עצין. מלמד שבאו כנעניים להתגיר בימי משה, כדרך שבאו גבעונים בימי יהושע. וזהו האמור בגבעונים (יהושע ט, ד): "ויעשו גם-המה בערמה", ונתנם משה חוטבי עצים ושואבי מים: (יא) לעברך. להיותך עובר בברית. ולא יתכן לפרשו כמו להעבירך, אלא כמו (דברים ד, יד): "לעשתכם אתם": לעברך בברית. דרך העברה, כך היו כורתיים ברית: עושין מחיצה מכאן ומחיצה מכאן, ועוברים בינתיים, כמו שנאמר (ירמיה לז, יח): "העגל אשר כרתו לשנים, ויעברו בין בתריו": (יב) למען הקים-אתך היום לו לעם. כל- כך הוא נכנס לטרוח, למען קיים אותך לפני לעם: והוא יהיה-לך לאלהים. לפי שדבר לך

שד"ל (ט) אתם נצבים: לא מצינו שענו אמן או עשו שום דבר להראות שהם מקבלים הברית אבל במה שנשארו שם לשמוע הקללות עד תמם עשו עצמם כמקבלים; זה טעם אתה נצבים ואכ"כ הוא מדבר על מי שאולי לא בא שמה, או הלך לו באמצע.

שבטיכם: כמו 'דן ידין עמו כאחד שבטי ישראל'.

ראשיכם שבטיכם: עיין בראשית מ"ט ט"ז.

וּלְיַעֲקֹב: יג וְלֹא אֶתְכֶם לְבַדְכֶם אֲנֹכִי כָרַת אֶת־הַבְּרִית
הַזֹּאת וְאֶת־הָאֱלֹהִים הַזֹּאת: יד כִּי אֶת־אֲשֶׁר יִשְׁנֹו פֹה עֲמָנוּ
עַמֵּד הַיּוֹם לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֵת אֲשֶׁר אֵינָנו פֹּה עֲמָנוּ
הַיּוֹם: טו שְׁלִישִׁי כִּי־אַתֶּם יֹדְעֵתֶם אֵת אֲשֶׁר־יִשְׁבְּנוּ בָאָרֶץ
מִצָּרִים וְאֵת אֲשֶׁר־עָבְרָנוּ בְּקֶרֶב הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עָבַרְתֶּם:
טז וְתִרְאוּ אֶת־שְׁקוּצֵיהֶם וְאֵת גְּלִלֵיהֶם עֵץ וְאֶבֶן בְּסֹף וְזֹהָב
אֲשֶׁר עֲמָהֶם: יז פֶּן־יֵישׁ בְּכֶם אִישׁ אִו־אִשָּׁה אוֹ מִשְׁפָּחָה
או־שֹׁבֵט אֲשֶׁר לִבָּבוּ פָנָה הַיּוֹם מֵעַם יְהוָה אֱלֹהֵינוּ לָלֶכֶת
לְעַבֵּד אֶת־אֱלֹהֵי הַגּוֹיִם הָהֵם פֶּן־יֵישׁ בְּכֶם שָׂרֵשׁ פְּרָה
רֹאשׁ וְלַעֲנָה: יח וְהָיָה בְּשִׁמְעוֹ אֶת־דְּבָרֵי הָאֱלֹהִים הַזֹּאת

שמסרחים ומאוסין כגלל: עץ ואבן. אותן של רש"י
עצים ושל אבנים ראיתם בגלוי, לפי שאין
הגויים יראים שמא יגנבו. אבל של כסף וזהב
עמהם בחדרי משכיתם הם, לפי שהם יראים
שמא יגנבו: (יז) פֶּן יֵישׁ בְּכֶם. שמא יש בכם: אשר
לבנו פנה היום. מלקבל עליו הברית: שרש פרה
ראש ולענה. שרש מגדל עשב מר, כגדין שהם
מרים, כלומר מפרה ומרבה רשע בקרבכם:
(יח) וְהָיָה בְּשִׁמְעוֹ בלבנו. לשון ברכה, יחשוב בלבו
ברכת שלום לעצמו, לא יבאוני קללות

לפיכך עשה אותם מצבה, כדי לזרזם, וכן עשה
יהושע. וכן שמואל: "התיצבו ואשפטה אתכם"
(שמואל"א יב, ז) — כשיצאו מידו ונכנסו לידו של
שאוול: (יד) ואת אשר איננו פה. ואף עם דורות
העתידים להיות: (טו) כִּי־אַתֶּם יֹדְעֵתֶם וגו' ותראו
את שקוציהם. לפי שראיתם האומות עובדי
עבודה זרה, ושמא השיא לב אחד מכם אותו
ללכת אחריהם, "פֶּן יֵישׁ בְּכֶם" וגו', לפיכך אני
צריך להשיבכם: (טז) ותראו את שקוציהם.
על שם שהם מאוסים כשקצים: גלוליהם.

(יד) ואת אשר איננו פה: אין הכוונה כלל על הדורות הבאים, כי לא נזכרו ולא נרמזו בפרשה
הזאת הדורות הבאים; אבל אמר אתם נצבים כאן כולכם, ואם אולי יש אדם שלא בא לכאן,
להיותו חולה או לסבה אחרת, דעו כי גם את אשר איננו פה אני כורת הברית הזאת.

(טו) כִּי אַתֶּם יֹדְעֵתֶם: וזה אני אומר, מפני שאתם ידעתם וגו' לפיכך אני חושש שמא יש בכם.
(יז) פֶּן יֵישׁ בְּכֶם: הטעם היחיד העתיד לגרום נזק והפסד מרובה, בהיותו מדיח משפחה או
שבט.

(יח) אחרי שעזבתי הפירוש שכתבתי זה שנים רבות, וכתבתי תחתיו פירוש אחר במשתדל,

וְהִתְבָּרַךְ בְּלִבָּבוֹ לֵאמֹר שְׁלוֹם יִהְיֶה־לִּי כִּי בִשְׂרָרוֹת
 לְבִי אֵלֶךְ לְמַעַן סִפּוֹת הָרוּה אֶת־הַצִּמְאָה: ^{יט} לֹא־יֵאָבֶה
 יְהוָה סֶלַח לוֹ כִּי אָז יַעֲשֶׂן אֶפְי־יְהוָה וְקִנְאָתוֹ בְּאִישׁ
 הַהוּא וּרְבִצָּה בּוֹ כָּל־הָאֱלֹה הַפְּתוּבָה בְּסִפֵּר הַזֶּה וּמָחָה
 יְהוָה אֶת־שִׁמּוֹ מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם: ^כ וְהִבְדִּילוּ יְהוָה לְרַעָה
 מִכָּל שְׂבִטֵי יִשְׂרָאֵל כָּכֹל אֱלֹזֹת הַבְּרִית הַפְּתוּבָה בְּסִפֵּר
 הַתּוֹרָה הַזֶּה: ^{כא} וְאָמַר הַדּוֹר הָאֲחֵרוֹן בְּנִיכֶם אֲשֶׁר יָקוּמוּ
 מֵאַחֲרֵיכֶם וְהִנָּכְרִי אֲשֶׁר יָבֹא מֵאֶרֶץ רְחוֹקָה וְרָאוּ אֶת־
 מִכּוֹת הָאֶרֶץ הַהוּא וְאֶת־תַּחֲלָאִיהָ אֲשֶׁר־חָלָה יְהוָה בָּהּ:
^{כב} גִּפְרִית וּמָלַח שְׂרָפָה כָּל־אֶרֶצָהּ לֹא תִזְרַע וְלֹא תִצְמַח
 וְלֹא־יַעֲלֶה בָּהּ כָּל־עֵשֶׂב כִּמְהַפֵּכֶת סֶדֶם וְעַמְרָה אֲדָמָה

וכן (תהלים יח, ט): "עלה עשן באפור". ואף־על־פי
 שאין זו לפני המקום, הכתוב משמיע את האזן
 כדרך שהיא רגילה ויכולה לשמוע, כפי דרך
 הארץ: **וקנאתו**. לשון חמה, אינפרינמני"ט –
 אחיזת לבישת נקמה, ואינו מעביר על המדה:
 (כ) **הכתובה בספר התורה הזה**. ולמעלה (דברים
 כח, סא): הוא אומר: "גם כל־חלי וכל־מכה וגו'
 בספר התורה הזאת" – "הזאת" לשון נקבה,
 מוסב על ה"תורה", "הזה" לשון זכר, מוסב על
 ה"ספר". ועל ידי פסוק הטעמים הן נחלקין
 לשתי לשונות – בפרשת הקללות, הטפחה
 נתונה תחת "בספר", ו"התורה הזאת" דבוקים
 זה לזה, לכך אמר "הזאת". וכאן, הטפחה
 נתונה תחת "התורה", נמצא "ספר התורה"

רש"י הללו, אך "שלום יהיה־לִי": **והתברך**. בינדיר"א
 שי"י בלעז, כמו: "והתגלח" (ויקרא יג, לג),
 "והתפלל" (מלכים־א ח, מב): **בשררות לבי אלך**.
 במראית לבי, כמו (במדבר כד, יז): "אשורנו ולא
 קרוב", כלומר מה־שלבי רואה לעשות: **למען**
ספות הרוה. לפי שאוסף לו פורענות על מה־
 שעשה עד הנה בשוגג, והייתי מעביר עליהם,
 וגורם עתה שאצרפם עם המזיד ואפרע ממנו
 הכל. וכן תרגם אונקלוס: "בדיל לאוספא לה
 חטאי שלותא על זדנותא" – שאוסף לו אני
 השגגות על הזדנות: **הרוה**. שוגג, שהוא עושה
 כאדם שכור שלא מדעת: **הצמאה**. שהוא
 עושה מדעת ובתאוה: (יט) **יעשן אפ־ה'**. על
 ידי כעס, הגוף מתחמם, והעשן יוצא מן האף.

שד"ל וגם בו עשיתי אח"כ קצת תיקון, היום כ"ו שבט תרכ"א נ"ל כמו שתרנגמתי.

(כא) **ואמר הדור וכו'**: מכאן שאינו מדבר על כל האומה, רק על משפחה או שבט.

וַעֲבֹלִים וַעֲבִיִּים כְּתִיב אֲשֶׁר הִפְדָּהּ יְהוָה בְּאָפוּ וּבְחִמָּתוֹ: כג וַאֲמָרוּ
כָּל-הַגּוֹיִם עַל-מָה עָשָׂה יְהוָה בְּכָה לָאָרֶץ הַזֹּאת מָה
חָרִי הָאֵף הַגָּדוֹל הַזֶּה: כד וַאֲמָרוּ עַל אֲשֶׁר עָזְבוּ אֶת-
בְּרִית יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתָם אֲשֶׁר כָּרַת עִמָּם בְּהוֹצִיאֹו אֹתָם
מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם: כה וַיֵּלְכוּ וַיַּעֲבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים וַיִּשְׁתַּחֲווּ
לָהֶם אֱלֹהִים אֲשֶׁר לֹא-יִדְעוּם וְלֹא חָלַק לָהֶם: כו וַיַּחֲרֹ-
אֵף יְהוָה בָּאָרֶץ הַהִוא לְהָבִיא עָלֶיהָ אֶת-כָּל-הַקְּלָלָה
הַכְּתוּבָה בַּסֵּפֶר הַזֶּה: כז וַיִּתְּשֵׁם יְהוָה מֵעַל אֲדָמָתָם בָּאֵף
וּבְחִמָּה וּבְקֶצֶף גָּדוֹל וַיִּשְׁלַכֶם אֶל-אֶרֶץ אַחֲרַת כְּיוֹם הַזֶּה:
כח הַנִּסְתָּרֹת לִיהוָה אֱלֹהֵינוּ וְהַנִּגְלֹת לָנוּ וּלְבָנֵינוּ עַד-עוֹלָם

דבוקים זה לזה, לפיכך לשון זכר נופל אחריו, שהלשון נופל על ה"ספר": (כח) **לֹא-יִדְעוּם**. לא ידעו בהם גבורת אלהות: **ולא חלק להם**. לא נתנם לחלקם. ואנקלוס תרגם: "ולא אוטיבא להון" – לא הטיבו להם שום טובה. ולשון "לא חלק" – אותו אלוה שבחרו להם, לא חלק להם שום נחלה ושום חלק: **ויתשם ה'**. כתרגומו: "וטלטלנו", וכן (ירמיה יב, יד): הנני נתשם מעל אדמתם": (כח) **הַנִּסְתָּרֹת לִיהוָה אֱלֹהֵינוּ**. ואם תאמרו:

מה-בידינו לעשות? אתה מעניש את הרבים על אש"י הרהורי היחיד, שנאמר (פסוק יז): "פן יש בכם איש" וגו', ואחר כך (פסוק כב): "וראו את מכות הארץ ההיא", והלא אין אדם יודע טמונותיו של חברו. אין אני מעניש אתכם על הנסתרות שהן לה' אלהינו, והוא יפרע מאותו יחיד. אבל הנגלות, לנו ולבנינו לבער הרע מקרבנו, ואם לא נעשה דין בהם, יעניש את הרבים. נקוד על "לנו ולבנינו", לדרוש שאף על הנגלות

שד"ל

(כג) לפי דעתי ראוי להטעים מִן חֲרִי הָאֵף הַגָּדוֹל הַזֶּה:

(כד) **וַאֲמָרוּ**: בניכם הנשארים בארץ, וזה נתקיים בצד מה בעשרת השבטים, שבבוא הכותים לשבת בארצם לא יכלו לשבת בה מפני האריות, עד שקיבלו עליהם את התורה, וכן כאן המשיבים מזכירים הקללה הכתובה בס' הזה. והנה הם (אנשי יהודה) הודיעו לכותים כי לא יוכלו להתיישב בארץ ההיא בלתי אם יעבדו את אלהי הארץ והראו להם ס' התורה הכולל הקללות האלה, והם קיבלוהו עליהם.

(כה) **ולא חלק**: ה' אותם להם; עיין למעלה ד' י"ט וכ'.

(כח) **הַנִּסְתָּרֹת**: לעשות דין בפושעים הידועים לנו.

לַעֲשׂוֹת אֶת־כָּל־דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת: רביעי (שני) ל א וְהָיָה
 כִּי־יָבֹאוּ עָלֶיךָ כָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הַבְּרָכָה וְהַקְלָלָה
 אֲשֶׁר נָתַתִּי לְפָנֶיךָ וְהִשְׁבַּתְתָּ אֶל־לִבְּךָ בְּכָל־הַגּוֹיִם אֲשֶׁר
 הִדִּיחְתָּ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ שָׁמָּה: ב וְשִׁבַּתְתָּ עַד־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
 וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹלוֹ כְּכֹל אֲשֶׁר־אֲנֹכִי מְצַוֶּךָ הַיּוֹם אֶתָּה וּבְנֶיךָ
 בְּכָל־לִבְּכָךְ וּבְכָל־נַפְשְׁךָ: ג וְשָׁב יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶת־שָׁבוֹתֶיךָ
 וְרַחֲמֶךָ וְשָׁב וְקִבְּצָךְ מִכָּל־הָעַמִּים אֲשֶׁר הִפִּיצְךָ יְהוָה
 אֱלֹהֶיךָ שָׁמָּה: ד אִם־יִהְיֶה נִדְחֶךָ בְּקֶצֶה הַשָּׁמַיִם מִשָּׁם

גלותם, וכשנגאלין הכתיב גאלה לעצמו, שהוא
 ישוב עמהם. ועוד יש לומר, שגדול יום קבוץ
 גליות ובקושי, כאילו הוא עצמו צריך להיות
 אוחז בידיו ממש, איש איש ממקומו, כענין
 שנאמר (ישעיה כז, יב): "ואתם תלקטו לאחד
 אחד בני ישראל". ואף בגליות שאר האומות

לא ענש את הרבים עד שעברו את הירדן,
 משקבלו עליהם את השבועה בהר גרזים
 ובהר עיבל ונעשו ערבים זה לזה: (ג) ושב ה'
 אלהיך את־שבֹּתֶךָ. היה לו לכתב "והשיב את
 שבֹּתֶךָ", רבותינו (מגילה כט ע"א) למדו מכאן,
 שהשכינה כביכול שרויה עם ישראל בצרת

רש"י

שד"ל (א) והשבֹּת: אל לבבך, כמו 'ולא ישיב אל לבו ולא דעת ולא תבונה' (ישעיה מ"ד י"ט).

(ג) ושב ה' אלהיך את שבֹּתֶךָ: מילת שבות או שבית במליצה הזאת השגורה בספרי הקודש
 איננה מלשון שביה וגלות, אלא משורש שוב, כמו לזות שפתים משורש לוז. וכוונת המליצה
 הזאת בכל מקום שהיא: החזרת האדם או הגוי למעמדו הראשון; וראיה לזה 'וה' שב את
 שבות איוב' (איוב מ"ה י'), ושם אין מקום לשביה וגלות, וכן 'ושבתי את שביתתה את שבות
 סדם ובנותיה' (יחזקאל ט"ז נ"ג), וסדום לא הלכה בגלות. גם מצאנו 'בשוב ה' את שיבת ציון',
 שהוא בלא ספק משורש שוב, לא משורש שבה. ואם יקשה עלינו היות ושב מבנין הקל, הנה
 מצאנו גם כן 'והשבתי את שבות יהודה' (ירמיה ל"ג ז'), 'כי אשיב את שבות הארץ כבראשונה'
 (שם שם י"א), 'ואחרי כן אשיב את שבות בני עמון' (שם מ"ט ו'), 'עתה אשיב את שבות יעקוב'
 (יחזקאל ל"ט כ"ה), בהפעיל. ואין להקשות: איך יאמר תחילה ישיב ה' אתכם למעמדכם
 הראשון, ואחר כן יאמר ורחמך? וכיוצא בזה בירמיה (כ"ט י"ד) 'ושבתי את שבותכם וקבצתי
 אתכם מכל הגוים' - כי אמנם המקראות הללו על דרך כלל ופרט נאמרו: ושב ה' את שבותך
 כלומר ורחמך ושב וקבצך וגו'; ושבתי את שבותכם, כלומר וקבצתי אתכם וגו'.

ושב: ע' פירושי בירמיה פרק כ"ט י"ד.

יִקְבְּצֶךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וּמִשָּׁם יִקְחֶךָ: ה וַהֲבִיאֲךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
 אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־יְרָשׁוּ אֲבֹתֶיךָ וִירְשָׁתָהּ וְהִיטְבָּךָ וְהִרְבָּךָ
 מֵאֲבֹתֶיךָ: ו וּמָלֵךְ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶת־לִבְּךָ וְאֶת־לִבְּבִן זִרְעֶךָ
 לְאַהֲבָה אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכָל־לִבְּבֶךָ וּבְכָל־נַפְשְׁךָ לְמַעַן
 חַיֶּיךָ: חמישי (שלישי) ז וְנָתַן יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶת כָּל־הָאֱלֹות הָאֵלֶּה
 עַל־אֵיבֶיךָ וְעַל־שֹׁנְאֶיךָ אֲשֶׁר רִדְפוּךָ: ח וְאֵתָה תָּשׁוּב
 וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹל יְהוָה וַעֲשִׂיתָ אֶת־כָּל־מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי
 מְצַוֶּךָ הַיּוֹם: ט וְהוֹתִירְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכָל | מַעֲשֶׂה יָדְךָ
 בְּפָרִי בִטְנְךָ וּבְפָרִי בְהֶמְתֶּךָ וּבְפָרִי אֲדָמָתְךָ לְטָבָה כִּי |
 יָשׁוּב יְהוָה לָשׁוּשׁ עֲלֶיךָ לְטוֹב כַּאֲשֶׁר־שָׁשׂ עַל־אֲבֹתֶיךָ:
 י כִּי תִשְׁמַע בְּקוֹל יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְשָׁמֵר מִצְוֹתָיו וְחֻקֹּתָיו
 הַכְּתוּבָה בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה כִּי תָשׁוּב אֶל־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
 בְּכָל־לִבְּבֶךָ וּבְכָל־נַפְשְׁךָ: ששי יא כִּי הַמִּצְוָה הַזֹּאת אֲשֶׁר
 אָנֹכִי מְצַוֶּךָ הַיּוֹם לֹא־נִפְלְאת הוּא מִמֶּךָ וְלֹא־רַחֲקָה הוּא:
 יב לֹא בְּשָׁמַיִם הוּא לֵאמֹר מִי יַעֲלֶה־לָּנוּ הַשְּׁמַיִמָּה וְיִקְחָהּ
 לָנוּ וְיִשְׁמַעְנוּ אֹתָהּ וְנַעֲשֶׂנָּה: יג וְלֹא־מֵעֵבֶר לַיָּם הוּא לֵאמֹר
 מִי יַעֲבֹר־לָנוּ אֶל־עֵבֶר הַיָּם וְיִקְחָהּ לָנוּ וְיִשְׁמַעְנוּ אֹתָהּ
 וְנַעֲשֶׂנָּה: יד כִּי־קָרוֹב אֵלֶיךָ הַדָּבָר מְאֹד בְּפִיךָ וּבְלִבְּבֶךָ

במטמוניות, מכוסה, "חבש בטמון" (איוב מ, יג): רש"י
 (יב) לא בשמים הוא. שאלו היתה בשמים —
 היית צריך לעלות אחריה וללמדה: (יד) כִּי־
 קרוב אליך. התורה נתנה לכם בכתב ובעל־פה:

מצינו כן (ירמיה מח, מז): "ושבתי שבות מואב":
 (יא) לא־נִפְלְאת הוא ממך. לא מכוסה היא ממך,
 כמו שנאמר (דברים יז, ח): "כי יפלא" — "ארי
 יתכסי". "ותרד פלאים" (איכה א, ט) — ותרד

לַעֲשֹׂתוֹ: ^{טו} שביעי מפטיר (רביעי) טו רָאָה נָתַתִּי לַפְּנִיךָ הַיּוֹם אֶת־
הַחַיִּים וְאֶת־הַטּוֹב וְאֶת־הַמּוֹת וְאֶת־הָרָע: ^{טז} אֲשֶׁר אֲנִכִּי
מִצֹּן הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לִלְכֹת בְּדַרְכָּיו
וּלְשָׁמֵר מִצְוֹתָיו וְחֻקֹּתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְחַיִּית וּרְבִית וּבִרְכָּךָ
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בָּאָרֶץ אֲשֶׁר־אַתָּה בָּא־שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ:
י וְאִם־יִפְנֶה לִבְבְּךָ וְלֹא תִשְׁמָע וְנִדְחַת וְהִשְׁתַּחֲוִית
לְאֱלֹהִים אֲחֵרִים וְעַבַּדְתָּם: יח הִגַּדְתִּי לָכֵם הַיּוֹם כִּי אֲבֹד
תֵּאבְדוֹן לֹא־תֵאָרִיכּוּ יָמִים עַל־הָאָדָמָה אֲשֶׁר אַתָּה עֹבֵר
אֶת־הַיַּרְדֵּן לָבוֹא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ: יט הִעַדְתִּי בָכֶם הַיּוֹם
אֶת־הַשָּׁמַיִם וְאֶת־הָאָרֶץ הַחַיִּים וְהַמּוֹת נָתַתִּי לַפְּנִיךָ
הַבִּרְכָּה וְהַקְלָלָה וּבַחֲרַתְּ בַּחַיִּים לְמַעַן תַּחֲיֶה אֶתָּה וְזִרְעֲךָ:

השמש ובא השמש?"! הסתכלו בארץ שבראתי
לשמש אתכם, שמה שנתה מדתה, שמה
זרעתם אותה ולא צמחה, או שמה זרעתם
חטים והעלתה שעורים?! ומה־אלו שנעשו לא
לשכר ולא להפסד — אם זוכין אין מקבלין שכר,
ואם חוטאין אין מקבלין פורענות — לא שנו
את מדתם, אתם שאם זכיתם תקבלו שכר ואם
חטאתם תקבלו פורענות, על אחת כמה וכמה:
ובחרת בחיים. אני מורה לכם שתבחרו בחלק
החיים, כאדם האומר לחברו: בחר לך חלק יפה
בנחלת! ומעמידו על חלק היפה, ואומר לו: את
זה ברור לך. ועל זה נאמר (תהלים טז, ה): "ה' מנת־
חלקי וכוסי, אתה תומיך גורלי" — הנחת ידי על
גורל הטוב לומר: את זה קח לך:

רש"י ^(טו) את־החיים ואת־הטוב. זה תלוי בזה, אם
תעשה טוב הרי לך חיים, ואם תעשה רע הרי
לך המות. והכתוב מפרש והולך היאך: ^(טז) אשר
אנכי מצוה היום לאהבה. הרי הטוב, ובו תלוי:
וחיית ורביית. הרי החיים: ^(יז) ואם־יפנה לבבך. הרי
הרע: ^(יח) כי אבד תאבדון. הרי המות: ^(יט) העדתי
בכם היום את־השמים ואת־הארץ. שהם קיימים
לעולם, וכאשר תקרה אתכם הרעה, יהיו
עדים שאני התירתי בכם בכל־זאת. דבר אחר:
"העדתי בכם היום את השמים" וגו', אמר להם
הקדוש־ברוך־הוא לישראל: הסתכלו בשמים
שבראתי לשמש אתכם, שמה שנו את מדתם,
שמה לא עלה גלגל חמה מן המזרח והאיר
לכל־העולם, כענין שנאמר (קהלת א, ה): "וזרח

שד"ל ^(טו) את החיים: אינם הנצחיים, כי אין לומר על שכנגדם המוות, כי חלילה לנפש החוטא
שתיכרת ותמות. ומלבד כי בכל הברכות והקלות לא הזכיר דבר ממה שאחר המוות.

כ לֹא־הָבָה אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְשֹׁמֵעַ בְּקִלּוֹ וּלְדַבְּקָה־בּוֹ כִּי
 הוּא חַיִּיךָ וְאַרְךָ יָמֶיךָ לְשִׁבְתָּ עַל־הָאָדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע
 יְהוָה לְאַבְתֶּיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלִיעֲקֹב לֵאמֹר לְתֶת לָהֶם:

(כ) נ"ל לאהבה את ה' אלהיך לשמע בקלו ולדבקה בו כי הוא חיך וארך ימך. ה' הוא חיך, שד"ל ואתה תבחר לאהבה אותו ולדבקה בו לשבת על האדמה. ואמר 'כי הוא חיך' מפני שאמר ולדבקה בו על דרך 'ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום'.

פרשת וילך

לא א וילך משה וידבר את־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶל־כָּל־
יִשְׂרָאֵל: ב וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם בֶּן־מֹאָה וְעֹשִׁיִם שָׁנָה אֲנֹכִי
הַיּוֹם לֹא־אוּכַל עוֹד לָצֵאת וּלְבֹא וַיְהִי הָאָמֶר אֲלֵי לֹא
תַעֲבֹר אֶת־הַיַּרְדֵּן הַזֶּה: ג וַיְהִי אֲלֵהֶיךָ הוּא | עֲבַר לַפְּנִיךָ
הוּא־יִשְׁמִיד אֶת־הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה מִלְּפָנֶיךָ וַיִּרְשָׁתֶם יְהוֹשֻׁעַ
הוּא עֲבַר לַפְּנִיךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה: ד וְעָשָׂה יְהוָה לָהֶם
כַּאֲשֶׁר עָשָׂה לְסִיחֹן וּלְעֹז גִּלְגִּי מַלְכֵי הָאֲמֹרִי וּלְאֶרְצָם אֲשֶׁר
הִשְׁמִיד אֹתָם: ה וַנִּתֵּן יְהוָה לַפְּנִיכֶם וַעֲשִׂיתֶם לָהֶם כְּכָל־
הַמִּצְוָה אֲשֶׁר צִוִּיתִי אֶתְכֶם: ו חֲזָקוּ וְאַמְצוּ אֶל־תִּירְאוֹ
וְאֶל־תַּעֲרָצוֹ מִפְּנֵיהֶם כִּי | יְהוָה אֲלֵהֶיךָ הוּא הַהִלָּךְ עִמָּךְ
לֹא יִרְפֶּךָ וְלֹא יַעֲזֹבֶךָ: ז וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לַיהוֹשֻׁעַ

דבר אחר: "לצאת ולבוא" – בדברי תורה, מלמד שנסתתמו ממנו מסורות ומעיונות החכמה: וה' אמר אלי. זהו פרוש "לא אוכל עוד לצאת ולבוא", לפי שה' אמר אלי: (ו) לא ירפך. לא יתן לך רפיון להיות נעזב ממנו: (ז) כי אתה תבוא את־העם הזה. "ארי את תיעול עם

רש"י (א"ב) וילך משה וגו' אנכי היום. היום מלאו ימי ושנותי ביום זה נולדתי וביום זה אמות: לא אוכל עוד לצאת ולבוא. יכול שתשש כחו? תלמוד לומר: "לא־כהתה עינו ולא־נס לחה" (דברים לד, ז). אלא מהו "לא אוכל"? – איני רשאי, שנטלה ממני הרשות ונתנה ליהושע.

שד"ל (א) וילך משה: לדעת מוהר"ר יג"ק ז"ל: וילך כמו 'וילך הלך וגדל' (בראשית כ"ו י"ג), 'ויהי קול השופר הולך וחזק' (שמות י"ט י"ט), 'ותלך יד בני ישראל הלך וקשה' (שופטים ב' כ"ד), 'כי הים הולך וסער עליהם' (יונה א' י"ג), 'הולך ואור עד נכון היום' (משלי ד' י"ח), 'וקראתם אתי והלכתם' (ירמיה כ"ט י"ב).

(ב) לא אוכל וגו': לא אמר להוציאכם ולהביאכם, או לצאת לפניכם ולבא לפניכם אלא לצאת ולבוא סתם, והוא כמו 'וצאתך ובאך ידעתי' (מ"ב י"ט כ"ז וישעיה ל"ז כ"ח), ענינו להתנועע ולפעול בזריזות.

(ו) לא ירפך: תחילה אמרו הרפה ידו מהדבר, כלומר חדל מהחזיק ידו בו כמו 'אל תרף ידיך

וַיֹּאמֶר אֵלָיו לְעֵינֵי כָל־יִשְׂרָאֵל חֲזַק וַאֲמַץ כִּי אֲתָה תְּבֹא
 אֶת־הָעָם הַזֶּה אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְהוָה לֵאמֹר
 לָתֵת לָהֶם וְאַתָּה תִּנְחִילָנָה אוֹתָם: ח וַיְהִי הַיּוֹם הַהוּא | הַהֲלִיךְ
 לִפְנֵיךְ הוּא יְהִי עִמָּךְ לֹא יִרְפֶּךָ וְלֹא יַעֲזֹבְךָ לֹא תִירָא
 וְלֹא תַחַת: ט וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת־הַתּוֹרָה הַזֹּאת וַיִּתְּנָה אֶל־
 הַכֹּהֲנִים בְּנֵי לֵוִי הַנְּשָׂאִים אֶת־אֲרוֹן בְּרִית יְהוָה וְאֶל־כָּל־
 זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל: י וַיִּצְוּ מֹשֶׁה אוֹתָם לֵאמֹר מִקֵּץ | שִׁבְעַ
 שָׁנִים בְּמַעַד שָׁנָה הַשְּׁמִטָּה בְּחָג הַסְּכּוֹת: יא בְּבֹא כָל־
 יִשְׂרָאֵל לִרְאוֹת אֶת־פְּנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחָר
 תִּקְרָא אֶת־הַתּוֹרָה הַזֹּאת נֶגֶד כָּל־יִשְׂרָאֵל בְּאָזְנֵיהֶם:
 יב הִקְהֵל אֶת־הָעָם הָאֲנָשִׁים וְהַנְּשִׁים וְהַטָּף וְגֶרְךָ אֲשֶׁר

עמא הדין". משה אמר לו ליהושע: זקנים שבדור יהיו עמך, הכל לפי דעתך ועצתך. אבל הקדוש-ברוך-הוא אמר ליהושע: כי אתה תביא את בני ישראל אל הארץ אשר נשבעתי להם, תביא על כרחם, הכל תלוי בך – טול מקל והך על קדקדך; דבר אחד לדור, ולא שני דברים לדור: (ט) ויכתב משה וגו' ויתנה. כשנגמרה כולה, נתנה לבני שבטו: (י) מקץ שבע שנים.

בשנה ראשונה של שמטה – בשמינית. ולמה קורא אותה "שנת השמטה"? שעדיין שביעית נהגת בה – בקציר של שביעית, היוצא למוצאי שביעית: (יא) תקרא את-התורה הזאת. המלך היה קורא מתחלת "אלה הדברים", כדאיתא במסכת סוטה (מא ע"א), על בימה של עץ שהיו עושין בעזרה: (יב) האנשים. ללמוד: והנשים. לשמוע: והטף. למה בא?

מעבדיך' (יהושע י' ו'), ואח"כ השמיטו היד ואמרו 'הרף ממני' (שמות ד' כ"ו) והכוונה הרפה ידיך מלהחזיק בי, ואח"כ אמרו הרפה הדבר (כמו כאן 'לא ירפך'), הניחו רפוי בלי שיהיה אוחז בו. האזור הדוחק הבשר מוסיף וזיזות, ומזה חזק שתחילת הוראתו בארמית כמו חָגֵר, וכן זריז תחילת הוראתו חגור והגוף הרפוי (laxus) (ובלשון הדיוט mollo) הוא הפך הזריז והחזק, ומזה אמרו רפה ורפיון ומרפה להוראת העצלות והחולשה ("יד אב תרכ"ה).

(ח) ולא תחת: ערך ותחת שניהם ל' שבר, אל תהי נשבר.

(ט) ויכתב: כתבה מתחילה ועכשו נתנה להם לשעה, כדי שיבינו כשיאמרו להם תקרא את התורה הזאת. וע' מה שכתבתי בבכורי העתים תקפ"ח עמוד ק"ס.

בְּשַׁעֲרֶיךָ לְמַעַן יִשְׁמְעוּ וּלְמַעַן יִלְמְדוּ וַיֵּרְאוּ אֶת־יְהוָה
 אֱלֹהֵיכֶם וְשָׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת אֶת־כָּל־דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת:
 יג וּבְנִיָּהֶם אֲשֶׁר לֹא־יָדְעוּ יִשְׁמְעוּ וּלְמַדּוֹ לִירְאָה אֶת־
 יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם כָּל־הַיָּמִים אֲשֶׁר אַתֶּם חַיִּים עַל־הָאָדָמָה
 אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים אֶת־הַיַּרְדֵּן שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ: (חמישי (ששי)
 יד וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה הֵן קָרְבוּ יַמִּיךָ לָמוֹת קָרָא אֶת־
 יְהוֹשֻׁעַ וְהִתִּיצְבוּ בָּאֵהָל מוֹעֵד וְאַצּוֹנּוּ וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה וַיְהוֹשֻׁעַ
 וַיִּתִּיצְבוּ בָּאֵהָל מוֹעֵד: טו וַיֵּרָא יְהוָה בָּאֵהָל בְּעֶמּוּד עֲנָן
 וַיַּעֲמֵד עֶמּוּד הָעָנָן עַל־פֶּתַח הָאֵהָל: טז וַיֹּאמֶר יְהוָה
 אֶל־מֹשֶׁה הִנֵּךְ שֹׁכֵב עִם־אֲבֹתֶיךָ וְקָם הָעָם הַזֶּה וְזָנָה |
 אַחֲרַי | אֱלֹהֵי נְכַר־הָאָרֶץ אֲשֶׁר הוּא בָּא־שָׁמָּה בְּקִרְבּוֹ
 וַעֲזָבֵנִי וְהִפֵּל אֶת־בְּרִיתִי אֲשֶׁר כָּרַתִּי אִתּוֹ: יז וַחֲרָה אֲפִי
 בּוֹ בַּיּוֹם־הַהוּא וַעֲזָבֹתָיִם וְהִסְתַּרְתִּי פָנַי מֵהֶם וְהָיָה לָאֵכָל

רש"י לתת שכר למביאייהם: (יד) ואצונו. ואזרזנו: (טו) נכר-הארץ. גויי הארץ: (יז) והסתרתני פני. כמו שאיני

שד"ל (יד) ואצונו: ענין מינוי על שררה (עיין מה שכתבתי במדבר כ"ז י"ט), וכשאמר ה' ליהושע (למטה כ"ג) 'חזק ואמץ כי אתה תביא' וגו', הרי מנה והפקיד אותו לנגיד על ישראל.

(טו) נכר: אין ענינו עם נכרי, אבל הוא דבק עם אלהי (אלהי הנכר של אותה הארץ) ובאה מילת נכר מדובקת במקף ע"ד בית תפלתי, שענינו בית תפלה שלי, שאעפ"י שהיחס הוא לבית ולא לתפלה, הנה הוא מדובק למילת תפלה, וכן 'חלב כליות חטה'. ומילת בקרבו חוזרת לעם הארץ, יושב הארץ אעפ"י שלא נזכר.

(יז) והסתרתני: כמו ויסתר משה פניו.

הלא על כי אין אלהי בקרבי: מתרעמים עליו שאינו משגיח עליהם, והוא משיב כי הסתרת פניו אינה אלא מפני רוע מעלליהם, וזה עיקר כוונת השירה, ולפיכך אמר מיד 'ועתה כתבו לכם' וגו'.

וּמִצָּאֵהוּ רָעוֹת רַבּוֹת וְצָרוֹת וְאָמַר בְּיָוֶם הַהוּא הֲלֹא עָלַי
 כִּי־אֵין אֱלֹהִי בְקֶרְבִי מִצָּאוֹנִי הָרָעוֹת הָאֵלֶּה: יח וְאֲנֹכִי
 הַסֵּתֶר אֲסִתִּיר פָּנַי בְּיָוֶם הַהוּא עַל כָּל־הָרָעָה אֲשֶׁר עָשָׂה
 כִּי פָנָה אֶל־אֱלֹהִים אַחֲרָיִם: יט וְעַתָּה כְּתָבוּ לָכֶם אֶת־
 הַשִּׁירָה הַזֹּאת וְלִמְדָה אֶת־בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל שִׁמָּה בְּפִיהֶם
 לְמַעַן תִּהְיֶה־לִּי הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְעֵד בְּבִנְיַי יִשְׂרָאֵל: ששי
 (שביעי) כ כִּי־אֲבִיאֲנֹו אֶל־הָאֲדָמָה | אֲשֶׁר־נִשְׁבַּעְתִּי לְאֲבֹתָיו
 זֶבֶת חֶלֶב וְדִבַּשׁ וְאָכַל וְשָׁבַע וְדִשְׁן וּפָנָה אֶל־אֱלֹהִים
 אַחֲרָיִם וְעַבְדּוֹם וְנֶאֱצָוֹנִי וְהִפָּר אֶת־בְּרִיתִי: כא וְהָיָה כִּי־
 תִּמְצָאֵן אֹתוֹ רָעוֹת רַבּוֹת וְצָרוֹת וְעַנְתָּה הַשִּׁירָה הַזֹּאת
 לְפָנָיו לְעֵד כִּי לֹא תִשְׁכַּח מִפִּי זִרְעוֹ כִּי יָדַעְתִּי אֶת־יִצְרוֹ
 אֲשֶׁר הוּא עָשָׂה הַיּוֹם בְּטָרָם אֲבִיאֲנֹו אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר

רואה בצרתם: (יט) את־השירה הזאת. "האזינו
 השמים" עד "וכפר אדמתו עמו" (דברים לב,
 א-מג): (כ) ונאצוני. והכעיסוני, וכן כל־"ניאויך"
 לשון כעס: (כא) וענתה השירה הזאת לפניו לעד. רש"י
 שהתירתי בו בתוכה על כל־המוצאות אותן: כי
 לא תשכח מפי זרעו. הרי זו הבטחה לישראל

(כא) וענתה השירה הזאת לפניו לעד: אין וענתה לפניו כמו וענתה בו. כי ענה בפלוני ענינו
 להעיד על חטאתו לפני אחרים, כגון לפני השופטים, אבל השירה תעיד לפניו, להזכירו כי
 בחטאתו נענש, ושכבר התרה בו האל שאם יעשה כך יקרה לו כך, ומתוך כך תהיה לו השירה
 לעד, לפי עקר הוראת המלה, שהוא: מזכיר, מזהיר ומתרה, כמו 'העד העיד בנו האיש', 'כי
 אתה העדות בנו לאמר'; ושרש עהד בלשון סורי כשרש זכר בעברי.

כי ידעתי את יצרו אשר הוא עשה היום: היום בטרם אביאנו ידעתי את יצרו אשר הוא עושה,
 ידעתי מה שיצרו עתיד לעשות. אבל משה כשדבר אל העם אמר הענין דרך אומדן הדעת
 ולא דרך ידיעה מוחלטת, לבלתי יאמרו כבר נגזר עלינו שנחטא. וכן בעלי הטעמים נתנו רביע
 על יצרו, להדביק היום עם עושה ולהפרידו מן ידעתי: ולפירושי היו מילות ידעתי את יצרו
 ראויות לקדמא ואזלא.

נִשְׁבַּעְתִּי: כב וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת־הַשִּׁירָה הַזֹּאת בַּיּוֹם הַהוּא
וַיְלַמְּדָהּ אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: כג וַיֵּצְאוּ אֶת־יְהוֹשֻׁעַ בֶּן־נֹון וַיֹּאמְרוּ
חֲזֹק וְאַמֶּץ כִּי אַתָּה תָּבִיא אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל־הָאָרֶץ
אֲשֶׁר־נִשְׁבַּעְתִּי לָהֶם וְאַנֹכִי אֶהְיֶה עִמָּךְ: כד וַיְהִי | בְּכָלֹת
מֹשֶׁה לִכְתֹּב אֶת־דִּבְרֵי הַתּוֹרָה־הַזֹּאת עַל־סֵפֶר עֹד
תָּמָם: שביעי כה וַיֵּצְאוּ מֹשֶׁה אֶת־הַלְוִיִּם נְשֹׂאֵי אֲרוֹן בְּרִית־
יְהוָה לֵאמֹר: כו לָקַח אֵת סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֹּה וְשִׁמַּתָּם אֹתוֹ
מִצֵּד אֲרוֹן בְּרִית־יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם וְהָיָה־שָׁם בֵּדָּ לְעֵד: כז כִּי
אֲנֹכִי יֹדַעְתִּי אֶת־מֶרִיזְךָ וְאֶת־עֲרֻפְךָ הַקָּשָׁה הֵן בַּעֲדֹנֶיךָ חִי
עִמָּכֶם הַיּוֹם מִמָּרִים הַיֵּתֶם עִם־יְהוָה וְאַף כִּי־אַחֲרֵי מוֹתִי:
מפטיר כח הִקְהִילוּ אֵלַי אֶת־כָּל־זִקְנֵי שְׁבִטֵיכֶם וְשִׁטְרֵיכֶם
וְאֲדַבְּרָה בְּאָזְנֵיהֶם אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְאַעֲיִדָה בָּם אֶת־
הַשָּׁמַיִם וְאֶת־הָאָרֶץ: כט כִּי יֹדַעְתִּי אַחֲרֵי מוֹתִי כִּי־הִשְׁחַת

את הקהל, לפי שנאמר (במדבר י, ב): "עשה לך", ולא השליט יהושע עליהם בחייו של משה. ואף בחייו נגנזו קדם יום מותו, לקים מה־שנאמר (קהלת ח, ח): "ואין שלטון ביום המות": ואעידה בם את־השמים ואת־הארץ. ואם תאמר: הרי כבר העיד למעלה (ל, יט): "העידתי בכם היום" וגו'? התם לישראל אמר, אבל לשמים ולא־רץ לא אמר, ועכשו בא לומר: "האזינו השמים" (לקמן לב, א) וגו': (כט) אחרי מותי כִּי־הִשְׁחַת תִּשְׁחַתּוּ. והרי כל־ימי יהושע לא

שאין תורה משתכחת מזרעם לגמרי: (כג) ויצו את־יהושע בן־נון. מוסב למעלה כלפי שכינה, כמו שמפרש: "אל הארץ אשר־נשבעתני להם": (כו) לקח. כמו: "זכר" (שמות כ, ז), "שמר" (דברים ה, יא), "הלך" (שמואל־ב ג, כד): מצד ארון ברית־ה'. נחלקו בו חכמי ישראל בבבא בתרא (יד ע"ב) — יש מהם אומרים: דף היה בולט מן הארון מבחוץ, ושם היה מנח. ויש אומרים: מצד הלוחות היה מנח, בתוך הארון: (כח) הקהילו אלי. ולא תקעו אותו היום בחצוצרות להקהיל

רש"י

שד"ל (כד) עד תָּמָם: שנשלמו המצוות כי כתב בו גם מצות הקהל אחר שלקחו מידם.

(כט) במעשה ידיכם: הם האלילים (Clericus).

תִּשְׁחַתּוּן וְסִרְתָּם מִן־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתִי אֶתְכֶם וְקִרְאת
אֶתְכֶם הָרְעָה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים כִּי־תַעֲשׂוּ אֶת־הָרַע בְּעֵינֵי
יְהוָה לְהַכְעִיסוֹ בְּמַעֲשֵׂה יְדֵיכֶם: ֹוַיִּדְבֹּר מֹשֶׁה בְּאַזְנוֹי כָּל־
קְהֵל יִשְׂרָאֵל אֶת־דְּבָרֵי הַשִּׁירָה הַזֹּאת עַד תָּמָם:

השחיתו, שנאמר (יהושע כד, לא): "ויעבד ישראל אדם חביב עליו כגופו, שכל־זמן שיהושע חי, רש"י
את ה' כל ימי יהושע"?! מכאן שתלמידו של היה נראה למשה כאילו הוא חי:

פרשת האזינו

לִבְּאֵי הָאָזִינוּ הַשָּׁמַיִם וְאֶדְבַּרְהָ וְתִשְׁמַע הָאָרֶץ אִמְרֵי־פִי:
בְּיַעְרָךְ כַּמָּטֵר לִקְחִי תֶזֶל כַּטֵּל אִמְרָתִי כְּשַׁעֲרִים עָלִי־
דָּשָׁא וְכִרְבִּיבִים עָלִי־עֵשֶׁב: גַּ כִּי שֵׁם יְהוָה אֶקְרָא הָבוּ

לעולם, כמטר הזה שהוא חיים לעולם, כאשר יערפו השמים טל ומטר: יערף. לשון נטיפה, וכן: "יערפו טל" (דברים לג, כח), "ירעפון דשן" (תהלים סה, יב): **תזל כטל**. שהכל שמחים בו. לפי שהמטר – ישיבו עצבים, כגון: הולכי דרכים, ומי שהיה בורו מלא יין: **כשעירים**. לשון רוח סערה, כתרגומו: "כרוחי מטרא". מה הרוחות הללו מחזיקין את העשבים ומגדלין אותם, אף דברי תורה מחזקין את לומדיהן, ומגדלין אותם: **וכרביבים**. טפי מטר. ונראה לי על שם שיורה כחץ נקרא "רביב", כמה דאת אמר (בראשית כא, כ): "רבה קשת": **דשא**. אירבידי"ץ, עטיפת הארץ מכסה בירק: **עשב**. קלח אחד קרוי "עשב", וכל-מין ומין לעצמו קרוי "עשב": (ג) **כי שם ה' אקרא**. הרי "כי" משמש בלשון

רש"י (א) **האזינו השמים**. שאני מתרה בהם בישראל, ותהיו אתם עדים בדבר שכך אמרתי להם, שאתם תהיו עדים, וכן "ותשמע הארץ". ולמה העיד בהם שמים וארץ? אמר משה: אני בשר ודם, למחר אני מת, אם יאמרו ישראל: לא קבלנו עלינו הברית. מי בא ומכחישם? לפיכך העיד בהם שמים וארץ, עדים שהם קיימים לעולם. ועוד, שאם יזכו, יבואו העדים ויתנו שכרם – הגפן תתן פריה, והארץ תתן יבולה, והשמים יתנו טלם. ואם יתחייבו, תהיה בהם יד העדים תחילה – ועצר את השמים ולא יהיה מטר, והאדמה לא תתן את יבולה, ואחר כך ואבדתם מהרה על ידי האומות: (ב) **יערף כמטר לקחי**. זו היא העדות שתעידו, שאני אומר בפניכם: תורה נתתי לישראל שהיא חיים

שד"ל (א) **האזינו השמים**: הקריאה הזאת מדרכי המליצה, להגיד כי מה שהוא בא לדבר הם דברים ראויים שישמעו אותם השמים וכל צבאם וארץ ומלוואה, וע' פירושי בתחילת ישעיה. ואמנם דיבר עם השמים לנכח ולארץ לנסתר, כי לרום מעלת הדברים הנה המדבר עושה עצמו קרוב אל השמים ונעלה מן הארץ, ואינו הופך פניו מן השמים לדבר עם האדמה פנים אל פנים, אלא מצווה לה בלשון נסתר, שתשמע גם היא את דבריו.

(ב) **יערף כמטר לקחי**: הוא פירוש המשל והמליצה הקודמת, אמר ראוי דבורי שייכנס בלב השומעים כמו המטר באדמה, כטעם 'ועלימו תטף מלתי' (איוב כ"ט כ"ב). לקחי, כוח דבורי, הלוקח ומושך אליו נפשות, כמו 'הטתו ברב לקחה' (משלי ז' כ"א).

כשעירים: טיפין גסין הבאין עם רוח סערות; ומוהר"ר אברהם חי בן ידידי החכם יש"ר אומר כי אולי שעירים כמשמעו ל' עזים והוא שם כוכבים שלפי מחשבת הקדמונים מביאים מטר רב. הזכיר Virgilius בשם (Aeneid.9) pluviales hoedi, וצ"ע.

רביבים: כמו 'ברביבים תמגגנה' (תהלים ס"ה י"א), שנכנסים יותר בקרב הארץ, ועיין PL.18.17. שעשב הרך מועיל לו יותר המטר החזק, ואח"כ כשגדל טוב המטר הדק.

(ג) **כי שם ה' אקרא**: פירש הטעם, למה ראוי לשמוע דבריו ולהטות אליהם אוזן, והוא מפני שהוא עתה בא להכריז ולפרסם מדותיו יתברך, על כן הבו לה' כבוד, והטו אוזן לדברי.

גִּדְלָ לַאלֹהֵינוּ: הַצֹּר תָּמִים פַּעֲלֹ כִּי כָל־דָּרְכָיו מְשֻׁפָּט אֶל אֱמוּנָה וְאֵין עֹל צְדִיק וְיֵשֶׁר הוּא: ה שַׁחַת לוֹ לֹא בָּנִיו

משלם שכר צדקתם בעולם הזה: **צדיק וישר** רש"י הוא. הכל מצדיקים עליהם את דינו וכך ראוי וישר להם? "צדיק" – מפי הבריות, ו"ישר הוא" וראוי להצדיקו: (ה) **שחת לו וגו'**. כתרוממו: "חבילו להון ולא לה": **בני מומם**. בניו היו, והשחתה שהשחיתו היא מומם: **בני מומם**. מומם של בניו היה, ולא מוממו: **דור עקש**. עקום ומעקל, כמו (מיכה ג, ט): "ואת כל-הישרה יעקשו". ובלשון משנה (חולין נו ע"א): חולדה, ששניה עקומות ועקושות: **ופתלתל**.

"כאשר", כמו (שמות יב, כה): "כי תבאו אל הארץ" – כשאקרא ואזכיר שם ה', אתם הבו גדל לאלהינו וברכו שמו. מכאן אמרו, שעונין "ברוך, שם כבוד מלכותו", אחר ברכה שבמקדש: (ד) **הצור תמים פעלו**. אף-על-פי שהוא חזק, כשמביא פורענות על עוברי רצונו, לא בשטף הוא מביא כי אם בדין, כי תמים פעלו: **אל אמונה**. לשלם לצדיקים צדקתם לעולם הבא, ואף-על-פי שמאחר את תגמולם, סופו לאמן את דבריו: **ואין עול**. אף לרשעים

שם ה': הכוונה תארינו, כמו 'אשגבהו כי ידע שמ' (תהלים צ"א י"ד), שענינו כענין 'השכל וידע שד"ל אותי כי אני ה' עשה חסד' וגו' (ירמיהו ט' כ"ג), אף כאן מה הוא שם ה'? 'הצור תמים פעלו' וגו'. דוד חזק מפרש הבו גודל לאלהינו, שהוא הצור אשר תמים פעלו. הבו גודל חוזר לשמים וארץ (ראב"ע) אחר שאמר להם האזינו ותשמע אמר לא שאני ראוי שתאזינו לי, אבל עשו בשביל כבוד האל שאני בא להכריז תארינו.

(ה) **שחת לו**: אחר שאמר 'הצור תמים פעלו', הזכיר טענת ישראל בימי הרעה, שהם מכחישים זה ואומרים כי מומם אינו להם, אלא לו. שחת שם דבר, כמו משחת והוא בפלס לי נקם ושלם, והכוונה: מומם יחשב מום לו, ולא לבניו, כי מאחר שהם בניו היה לו להצילם מכל רע, ומפני שאינו מציל אותם, הם עוזבים עבודתו; כטעם 'הן אתה קצפת ונחטא' (ישעיה ס"ד ד'). ומשה צועק ואומר להם, דור עקש ופתלתל, הלה' תגמלו זאת, לדבר ולחשוב עליו כזאת, לשום אותו סבת הרע, תחת אשר הוא היה לך מקור כל הטובות - והנה מאמר 'שחת לו לא בניו מומם', אינו לדעתי דברי משה, אך טענת העם, וכל השירה לכך נאמרה, לבטל הטענה הזאת. וזה אמנם מנהג מצוי בשיירי הקודש, להביא דברי אחרים בהשמטת מילות יאמר פלוני, כגון (תהלים ב') יתיצבו מלכי ארץ וגו', (ויאמרו) ננתקה וגו', 'כי יתפש איש באחיו בית אביו (ויאמר) שמלה לכה קצין תהיה לנו' (ישעיה ג' ו'), 'ה' במשפט יבא עם זקני עמו ושריו (ויאמר) ואתם בערתם הכרם וגו' (שם שם י"ד). גם ברושים שמחו לך ארזי הלבנון (ויאמרו) מאז שכבת וגו' (שם י"ד ח'). וכן פירשתי 'כי אדם לעמל יולד' (איוב ה' ז') אליפו אומר כי לא יצא מעפר און, אלא הכל בהשגחה לגמול ולעונש, ואחר כן הוא אומר: ידעתי כי ההמון אומרים כי אדם לעמל יולד כמו שבני רשף יגביהו עוף, כלומר האדם מעתד למקרה ופגע, לא בהשגחה אלא בטבע, כמו שבני רשף (הנשרים) טבעם הוא להגביה עוף, אבל אני לא כן דעתי, אולם אני אדרוש אֶל אֶל וכו'. ועיין למטה ל"ג ד'. ואמנם המתרגמים ובעלי הטעמים הפכו ענין הפסוק הזה (שחת לו לא בניו), שלא להשמיע באזני העם דיבור קשה נגד כבוד האל.

מוֹמָם דּוֹר עֲקָשׁ וּפְתִלְתָּל: וְהַלִּיָּהוּהָ תִגְמְלוּ-זֹאת עִם נָבֵל
וְלֹא חָכָם הֲלוֹא-הוּא אָבִיךָ קִנְךָ הוּא עֲשֵׂךְ וַיִּכְנֶנֶךָ: ^{שני}
זֶכֶר יָמוֹת עוֹלָם בֵּינוּ שָׁנוֹת דֹּר וָדֹר שְׁאֵל אָבִיךָ וַיִּגְדֶּךָ
זִקְנֶיךָ וַיֹּאמְרוּ לָךְ: הִבְהַנַּחֲל עֲלִיזוֹן גּוֹזִים בְּהַפְרִידוֹ בְּנֵי
אָדָם יַצֵּב גְּבֻלַּת עַמִּים לְמִסְפָּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: ^ט כִּי חֵלֶק

להבא שיש בידו להטיב לכם, ולהנחיל לכם ימות המשיח והעולם הבא: שאל אביך. אלו הנביאים שנקראים "אבות", כמו שנאמר באלהיו (מלכים ב, יב): "אבי אבי רכב ישראל": זקניך. אלו החכמים: ויאמרו לך. הראשונות: (ח) בהנחל עליזון גוים. כשהנחיל הקדוש-ברוך-הוא למכעיסיו את חלק נחלתו, הציפם ושטפם: בהפרידו בני אדם. כשהפיץ דור הפלגה, היה בידו להעבירם מן העולם ולא עשה כן, אלא "יצב גבולות עמים" – קימם ולא אבדם: למספר בני ישראל. בשביל מספר בני ישראל שעתידין לצאת מבני שם, ולמספר שבעים נפש של בני ישראל שירדו למצרים, "הציב גבולות עמים" – שבעים לשון: (ט) כי חלק ה' עמו. למה כל-זאת? לפי שהיה חלקו כבוש ביניהם, ועתיד לצאת. ומי הוא חלקו? עמו. ומי הוא עמו? יעקב חבל נחלתו, והוא השלישי באבות המשלש בשלש זכויות: זכות אבי אביו, זכות אביו, וזכותו – הרי שלשה,

רש"י אינטרטייליין, כפתיל הזה שגודלין אותו ומקיפין אותו סביבות הגדיל: פתלתל. מן התבות הכפולות, כמו: "ירקרק" (ויקרא יג, מט), "אדמדם" (שם), "סחרחר" (תהלים לח, יא), "סגלגל" (שבת לא ע"א, ותרגום יונתן במלכים א ז, כג): (י) הליי תגמלו-זאת. לשון תימה: וכי לפניו אתם מעציבין, שיש בידו לפרע מכם, ושהטיב לכם בכל-הטובות: עם נבל. ששכחו את העשוי להם: ולא חכם. להבין את הנולדות שיש בידו להטיב ולהרע: הלווא-הוא אביך קנך. שקנאך, שקנך בקן הסלעים ובארץ חזקה, שתקנך בכל-מיני תקנה: הוא עשך. אומה באומות: ויכננך. אחרי כן בכל-מיני בסיס וכן – מכם כהנים, מכם נביאים, ומכם מלכים, כרך שהכל תלוי בו: (יז) זכר ימות עולם. מה עשה בראשונים שהכעיסו לפניו: בינו שנות דר-ידור. דור אנוש שהציף עליהם מי אוקינוס, ודור המבול ששטפם. דבר אחר: לא נתתם לבבכם על שעבר, "בינו שנות דר-ידור" – להכיר

שד"ל (ח) יצב גבולת עמים למספר בני ישראל: ימים רבים היה רחוק בעיני לקבל פירוש רש"י ורז"ל שהציב שבעים אומות כמספר שבעים נפש שירדו למצרים, ועכשו רואה אנכי כי כל שאר הפירושים הם נגד מליצת הכתוב והפשט אינו אלא כפירוש רש"י. והנה ידוע כי כיון המספרים בעיניים רחוקים זה מזה היה דבר חשוב הרבה אצל כל הקדמונים, כגון רמ"ח מצות עשה כנגד רמ"ח איברים, וזולתם רבים. והנה קודם שיזכיר מה שעשה ה' לטובת ישראל, ימצאוהו בארץ מדבר וכו', והקדים ואמר כי ה' חלק האומות לשבעים דוקא כנגד שבעים בני יעקב, וזה סימן שישראל חשובים ככל העולם כלו, 'כי חלק ה' עמו' גו'.

יְהוָה עִמּוֹ יַעֲקֹב חָבַל נָחֲלָתוֹ: יִמְצָאֵהוּ בְּאֶרֶץ מִדְבָּר
וּבְתָהוּ יִלֵּל יִשְׁמֹן יִסְבְּבֵנָהוּ יְבֻנְנֵהוּ יִצְרְנֵהוּ כְּאִישׁוֹן עֵינָיו:
יֵא כְּנֹשֶׁר יַעִיר קִנּוֹ עַל־גּוֹזְלָיו יִרְחֹף יִפְרֹשׁ כְּנָפָיו יִקְחֵהוּ

[שהוא] רחמני על בניו, ואינו נכנס לקינו פתאום עד שהוא מקשקש ומטרף על בניו בכנפיו בין אילן לאילן בין שוכה לחברתה, כדי שיעורו בניו ויהא בהן כח לקבלו: **יעיר קנו**. יעורר בניו: **על גוזליו ירחף**. אינו מכביד עצמו עליהם אלא מחופף, נוגע ואינו נוגע. אף הקדוש־ברוך־הוא שדי לא מצאנוהו שגיא כח, כשבא לתן תורה לא נגלה עליהם מרוח אחת אלא מארבע רוחות, שנאמר (דברים לג, ב): "ה' מסיני בא, וזרח משעיר למו. הופיע מהר פארן, ואתה מרבבות קדש". "אלוה מתימן יבוא" (חבקוק ג, א) — זו רוח רביעית: **יפרש כנפיו יקחהו**. כשבא לטלן ממקום למקום, אינו נוטלן ברגליו כשאר עופות, לפי ששאר עופות יראים מן הנשר שהוא מגביה לעוף ופורח עליהם, לפיכך נושאן ברגליו מפני הנשר, אבל הנשר אינו ירא אלא מן החץ, לפיכך נושאן על כנפיו, אומר: מוטב שיכנס החץ בי ולא יכנס בבני. אף הקדוש־ברוך־הוא — "ואשא אתכם על־כנפי נשרים" (שמות יט, ד), כשנסעו מצרים אחריהם והשיגום על הים, היו זורקים בהם חצים ואבני בליסטראות, מיד — "ויסע מלאך האלהים וגו' ויבא בין מחנה מצרים" וגו' (שמות יד, יט-כ):

כחבל הזה שהוא עשוי בשלשה גדילים. והוא ובניו היו לו לנחלה, ולא ישמעאל בן אברהם, ולא עשו בן של יצחק: (י) **ימצאהו בארץ מדבר**. אותם מצא לו נאמנים בארץ המדבר, שקבלו עליהם תורתו ומלכותו ועלו, מה־שלא עשו ישמעאל ועשו, שנאמר (דברים לג, ב): "וזרח משעיר למו, הופיע מהר פארן": **ובתהו ילל ישמן**. ארץ ציה ושממה, מקום יללת תנינים ובנות יענה. אף שם נמשכו אחר האמונה, ולא אמרו למשה: היאך נצא למדברות מקום ציה ושמן, כענין שנאמר (ירמיה ב, ב): "לכתך אחרי במדבר": **יסבבנהו**. שם סבבם והקיפם בעננים, וסבבם בדגלים לארבע רוחות, וסבבן בתחתית ההר שכפאו עליהם כגיגית: **יבוננהו**. שם בתורה ובינה: **יצרנהו**. מנחש שרף ועקרב, ומן האומות: **כאישון עינו**. הוא השחור שבעין, שהמאור יוצא הימנו. ואנקלוס תרגם "ימצאהו" — יספיקהו כל־צרכו במדבר, כמו: "ומצא להם" (במדבר יא, כב). "לא־ימצא לנו ההר" (יהושע יז, טז): **יסבבנהו**. "אשרנון סחור סחור לשכינתה" — אהל מועד באמצע, וארבעה דגלים לארבע רוחות: (יא) **כנשר יעיר קנו**. נהגם ברחמים ובחמלה, כנשר הזה

(י) **ימצאהו בארץ מדבר**: החבל והחלק הזה מצא אותו שהיה כמו ארץ מדבר, והוא הלך סביבותיו והתבונן בו, כאדם המתבונן על שדהו לראות מה הוא צריך; ודרך כלל שמרו כאישון עינו.

(יא) **כנשר יעיר קנו**: עזב המשל שהוא השדה, ובא אל הנמשל שהוא העם, ואמר שהיה משגיח בעין פקוחה עליהם כנשר על בניו.

ירחף: ל' התנועות כמו 'רחפו כל עצמותי' (ירמיהו כ"ג ט'), והפיעל על ההתמדה.

יעיר: הנכון כפי' רש"י: יעיר את קינו בנחת להביאו אל מקום אחר. אברה, הוא העצם.

יִשְׁאַהוּ עַל־אֲבָרְתּוֹ: יב יְהוָה בִּדְדַד יִנְחֵנוּ וְאֵין עִמּוֹ אֵל נֹכַר:
 שְׁלִישִׁי יג יִרְכְּבֵהוּ עַל־בִּמְתִּי בְמוֹתִי כְּתִיב אֶרֶץ וַיֹּאכַל תְּנוּבַת שְׂדֵי
 וַיִּנְקְהוּ דְּבַשׁ מִסֵּלַע וְשֶׁמֶן מִחֲלָמִישׁ צוּר: יד חֲמַאֲת בִּקָּר
 וַחֲלָב צֶאֱן עַס־חֲלָב כָּרִים וְאֵילִים בְּגִיבֶשֶׁן וְעֵתוּדִים עַס־

לי קציעות מן החביות! הלך ומצא הדבש צף על פיה. אמר לו: זו של דבש היא. אמר לו: השקע ירך לתוכה, ואתה מעלה קציעות מתוכה: ושמן מחלמיש צור. אלו זיתים של גוש חלב: במתי ארץ. לשון גבוה: שדי. לשון שדה: חלמיש צור. תקפו וחזקו של סלע. כשאנו דבוק לתבה שלאחריו נקוד "חלמיש" (לעיל ח, טו), וכשהוא דבוק נקוד "חלמיש": (יד) חמאת בקר וחלב צאן. זה היה בימי שלמה, שנאמר (מלכים-א ה, ג): "עשרה בקר בראים, ועשרים בקר רעי, ומאה צאן": עס־חלב כרים. זה היה בימי עשרת השבטים, שנאמר (עמוס ו, ד): "ואכלים כרים מצאן": חלב כליות חטה. זה היה בימי שלמה, שנאמר (מלכים-א ה, ב): "ויהי לחם שלמה" וגו': ודס־ענב תשתה־חמור. בימי עשרת השבטים השותים במזרקי יין: חמאת בקר. הוא שומן הנקלט מעל גבי החלב: וחלב צאן. חלב

רש"י (יב) ה' בַּדְּדַד יִנְחֵנוּ. נהגם במדבר בטח ובדד: ואין עִמּוֹ אֵל נֹכַר. לא היה כח באחד מכל־אלהי הגוים להראות כחו ולהלחם עמהם. ורבותינו (ספרי) דרשוהו על העתיד, וכן תרגם אנקלוס. ואני אומר: דברי תוכחה הם, להעיד השמים והארץ, ותהא השירה להם לעד, שסופן לבגד ולא יזכרו הראשונות שעשה להם, ולא הנולדות שהוא עתיד לעשות להם, לפיכך צריך לישב הדבר לכאן ולכאן, וכל־הענין מוסב על (פסוק ז): "זכור ימות עולם, בינו שנות דר ודר" — כן עשה להם וכן עתיד לעשות. כל־זה היה להם לזכר: (יג) יִרְכְּבֵהוּ עַל בִּמְתִּי אֶרֶץ. כל־המקרא כתרגומו: ירכבוהו וגו'. על שם שארץ ישראל גבוהה מכל־הארצות: ויאכל תְּנוּבַת שְׂדֵי. אלו פרות ארץ ישראל, שקלים לנוב ולהתבשל מכל־פרות הארצות: וינקהו דבש מסלע. מעשה באחד שאמר לבנו בסיכני: הבא

שד"ל (יב) בַּדְּדַד יִנְחֵנוּ: בדד נמצא תמיד על הישיבה (בדד ישב, בדד ישבתי), לפיכך נ"ל כדעת אנקלוס והתרגומים הירושלמיים בדד חוזר לישראל וינחנו ענינו הושיב כמו במ"א י' כ"ו ומ"ב י"ח י"א. ואֵין עִמּוֹ אֵל נֹכַר: לא עמד בפניו שום אל נכר, כמו 'מי הוא יריב עמדי' (איוב י"ג י"ט), 'ארבעה מלכים את החמשה' (בראשית י"ד ט') וכן פירש רש"י.

(יג) יִרְכְּבֵהוּ עַל בִּמְתִּי אֶרֶץ: ההליכה על כל דבר שיהיה תִּקְרָא רכיבה, ובמתי ארץ הם המקומות הגבוהים, והמקומות הגבוהים היו בטוחים מאויב, והעד לשון נשגב ומשגב; והנה הטעם נתן בידו ארץ עמים חזקים.

(יד) חֲלָב כָּרִים: שומן כרים, ואין מכאן שום חיזוק לדברי ראב"ע (ויקרא ז') האומר שהחלב מותר מן התורה. ודרך מליצת השיר הוסיף 'חלב כליות חטה' לפי שבבהמה חלב הכליות משובח, אמר דרך משל שהאכילם חלב הכליות של חטה, כלומר קמח סלת משובח.

חֶלֶב כְּלִיֹּת חֹטֵה וְדַם־עֵנַב תִּשְׁתַּחֲמֶר: טו וַיִּשְׁמַן יִשְׂרוּן
וַיִּבְעֹט שְׁמֶנֶת עֲבִית כִּשִׁית וַיִּטֹּשׁ אֱלֹהֵ עֲשָׂהוּ וַיִּנְבֵּל צוֹר
יִשְׁעָתוֹ: טז יִקְנָאָהוּ בְּזָרִים בְּתוֹעֵבָת יַכְעִיסָהוּ: יז יִזְבְּחוּ
לִשְׂדִים לֹא אֱלֹהֵ אֱלֹהִים לֹא יִדְעוּם חֲדָשִׁים מִקֶּרֶב בָּאוּ
לֹא שְׁעָרוֹם אֲבֹתֵיכֶם: יח צוֹר יִלְדֶּךָ תִּשִׁי וְתִשְׁכַּח אֵל
מִחֻלְלֶךָ: רביעי יט וַיֵּרָא יְהוָה וַיִּנָּאץ מִכַּעַס בָּנָיו וּבְנֹתָיו:

ובזהו, כמו שנאמר (יחזקאל ח, טז): "אחריהם אל היכל ה'" וגו', אין לך נבול גדול מזה: (טו) יקנאָהוּ. הבעירו חמתו וקנאתו: בתועבת. במעשים תעובים, כגון: משכב זכור וכשפים, שנאמר בהם "תועבה": (יז) לא אלה. כתרוממו: "דלית בהון צורך", אילו היה בהם צורך לא היתה קנאה כפולה כמו עכשו: חדשים מקרוב באו. אפילו האומות לא היו רגילים בהם, גוי שהיה רואה אותם היה אומר: זה צלם יהודי: לא שערות אבותיכם. לא יראו מהם, לא עמדה שערותם מפניהם, דרך שערות האדם לעמוד מחמת יראה. כך נדרש בספרי. ויש לפרש עוד: "שערות" לשון "ושעירים ירקדו־שם" (ישעיה יג, כא). "שעירים" הם שדים, לא עשו אבותיכם שעירים הללו: (יח) תשי. תשכח. ורבותינו (ספרי) דרשו: כשבא להטיב לכם אתם מכעיסין לפניו, ומתישים כחו מלהטיב לכם: אל מחללך.

של צאן. וכשהוא דבוק נקוד "חלב", כמו (שמות כג, יט): "בחלב אמו": כרים. כבשים ואילים. כמשמעו: בני בשן. שמנים היו: כליות חטה. חטים שמנים כחלב כליות, וגסין ככליא: ודם ענב. היה שותה בטוב, וטעם יין חשוב: חמר. יין בלשון ארמי "חמר", ואין "חמר" שם דבר, אלא לשון משבח בטעם. וינו"ש בלעז. ועוד יש לפרש שני מקראות הללו אחר תרגום של אנקלוס: "אשרנון על תקפי ארעא" וגו': (טו) עבית. לשון עובי: כשית. כמו "כסית", לשון: "כי־כסה פניו בחלבו" (איוב טו, כז) — כאדם ששמן מבפנים וכסליו נכפלים מבחוץ, וכן הוא אומר (שם): "ויעש פימה עלי־כסל": כשית. יש לשון קל בלשון כסוי, כמו (משלי יב, טז): "וכסה קלון ערום". ואם כתב "כשית" — דגוש, היה נשמע כסית את אחרים, כמו (איוב טו, כז): "כי־כסה פניו": וינבל צור ישעתו. גנהו

(טו) שמנת עבית כשית: אין שמנת כפל לשון של וישמן, אלא הראשון כמשמעו והשני לשון מושאל, כמו 'השמן לב העם הזה' (ישעיהו ו' י'), טפס כחלב לבם' (תהלים קי"ט ע') (ומזה טפֿש), וכן בלשון רומי pingue ingemium וכן עבית כשית, נעשית עב ואטום, כלומר סכל ובלתי מבין.

(יז) שְׂדִים: נ"ל מל' שוד וכן ישוד צהרים, שענינו השחתה, ונראה כי כראות הקדמונים הִדְבָּר מתרבה בלא סבה גלויה חשבו היות באויר רוחות רעות המביאות אותו.

(יח) תִּשִׁי: במקום תש, במקום תִּנְשָׁה כמו תֵּט במקום תִּנְטָה והיו"ד יתרה כמו במילת תִּמְחִי.

(יט) וַיֵּרָא ה' וַיִּנָּאץ: נאץ פעל יוצא תמיד, גם 'אל תנאץ למען שמך אל תנבל כסא כבודך'

כ וַיֹּאמֶר אֶסְתִּירָה פָּנֶי מֵהֶם אֶרְאֶה מָה אַחֲרִיתָם כִּי
דֹר תִּהְיֶה כֹה בָנִים לֹא־אֶמֶן בָּם: כא הֵם קִנְאוּנִי
בְּלֹא־אֵל כְּעֶסְוִנִי בְּהַבְלִיָּהם וְאֲנִי אֶקְנִיאֵם בְּלֹא־עֵם
בְּגוֹי נָבֵל אֲכַעִיסֵם: כב כִּי־אֵשׁ קִדְחָה בְּאִפִּי וַתִּקַּד עַד־
שָׁאוֹל תַּחֲתִית וַתֹּאכַל אֶרֶץ וִיבֹלָה וַתִּלְהֹט מִזִּסְדֵּי הָרִים:
כג אֶסְפָּה עָלֵימוֹ רָעוֹת חֲצִי אֲכַלֶּה־בָם: כד מִזִּי רָעַב וּלְחָמִי

המנים, וכן הוא אומר (תהלים יד, א): "אמר נבל בלבו, אין אלהים": (כב) קדחה. בערה: ותיקד. בכס עד היסוד: ותאכל ארץ ויבלה. ארצכם ויבולה: ותלהט. ירושלים המיסדת על ההרים, שנאמר (תהלים קכה, ב): "ירושלים הרים סביב לה": (כג) אספה עלימו רעות. אחביר רעה על רעה, לשון "ספו שנה על שנה" (ישעיה כט, א), "ספות הרוה" (דברים כט, יח), "עלותיכם ספו על־זבחיכם" (ירמיה ז, כא). דבר אחר: "אספה", אכלה, כמו (בראשית יט, טו): "פן־תספה": חצי אכלה־בם. כל־חצי אשלים בהם. וקללה זו לפי הפורענות לברכה היא — חצי כלים והם אינם כלים: (כד) מזי רעב. אונקלוס תרגם: "נפחתי כפן", ואין לי עד מוכיח עליו. ומשמו של רבי

רש"י מוציאך מרחם, לשון "יחולל אילות" (תהלים כט, ט), "חיל כילודה" (ירמיה ו, כד): (כ) מה אחריתם. מה־תעלה בהם בסופם: כי דור תהפכות המה. מהפכין רצוני לכעס: לא אמון בם. אין גדולי נכרים בהם, כי הוריתם דרך טובה וסרו ממנה: אמון. לשון "ויהי אמון" (אסתר ב, ז). נורטור"א בלעז. דבר אחר: "אמון" לשון אמונה, כתרגומו. אמרו בסיני (שמות כד, ז): "נעשה ונשמע", ובשעה קלה בטלו הבטחתם ועשו העגל: (כא) קנאוני. הבעירו חמתי: בלא־אל. בדבר שאינו אלוה: בלא־עם. באומה שאין לה שם, שנאמר (ישעיה כג, יג): "הן ארץ כשדים, זה העם לא היה". ובעשו הוא אומר (עובדיה א, ב): "בזוי אתה מאד": בגוי נבל אכעיסם. אלו

שד"ל (ירמיה י"ד כ"א), ענינו אל תנאץ ואל תנבל כסא כבודך. והיה ראוי לקרוא וירא ה' וינאץ מקעס, רק בא האתנח באמצע הפסוק כדי להשוות שני חלקיו לנועם השיר. וזה מצוי בשירי הקודש, כגון 'שקדתי ואהיה כצפור בודד על גג' (תהלים ק"ב ח'), 'גל עיני ואבטיטה נפלאות מתורתך' (תהלים קי"ט י"ח). ומה שהזכיר הבנות שלא כמנהג נראה שהיא נבואה על ימי ירמיה, שבימי החורבן היו גם הנשים אדוקות הרבה לעבודה זרה.

(כ) ויאמר אסתירה פני מהם: לא אשגיח עוד עליהם לטובה.

אראה מה אחריתם: דרך לעג, כמו ונראה מה יהיו חלומותיו.

תהפכות: תלמידי מוהר"ר חזק אומר raggiri וכמוהו 'מאיש מְדַבֵּר תהפכות' (משלי ב' י"ב).

(כד) מזי רעב: שרופים ברעב כדעת רד"ק בשורש מזה. יהיו שרופי רעב ולחומי רשף ולחומי קטב. לחום, אכול (mangiato, consunto).

רָשָׁף וְקָטָב מְרִירִי וְשׁוֹן־בְּהֶמֶת אֲשֶׁל־חֲבֹם עַם־חֶמֶת זַחְלִי
 עֶפֶר: כה מחוץ תִּשְׁכַּל־חֶרֶב וּמִחֲדָרִים אִימָה גַם־בְּחוּר
 גַּם־בְּתוּלָה יוֹנֵק עַם־אִישׁ שִׁיבָה: כו אֲמַרְתִּי אֶפְאִיהֶם
 אֲשַׁבִּיתָהּ מֵאֲנוּשׁ זָכָר: כז לֹולִי כַעַס אוֹיֵב אֲגֹור פֶּן־
 יִנָּכְרוּ צָרִימוֹ פֶּן־יֹאמְרוּ יָדְנוּ רָמָה וְלֹא יִהְיֶה פֶּעַל כָּל־
 זֹאת: כח כִּי־גֹוִי אֲבַד עֲצוֹת הֵמָּה וְאֵין בָּהֶם תְּבוּנָה: חמישי

(יב): "אשר זקני בית־ישראל עשים בחשך, איש רש"י
 בחדרי משכיתו": (כו) אמרתי אפאיהם. אמרתי
 בלבי: אפאה אותם. ויש לפרש "אפאיהם" –
 אשיתם פאה להשליכם מעלי הפקר, ודגמתו
 מצינו בעזרא (נחמיה ט, כב): "ותתן להם ממלכות
 ועממים, ותחלקם לפאה" – להפקר. וכן חברו
 מנחם. ויש פותרים אותו כתרגומו: "חול רגזי
 עליהו". ולא יתכן, שאם כן היה לו לכתב:
 "אפאיהם" – אחת לשמוש ואחת ליסוד,
 כמו: "אזורך" (ישעיה מה, ה), "אאמצכם במו־פי"
 (איוב טז, ה), והאל"ף התיכונה אינה ראויה בו
 כלל. ואנקלוס תרגם אחר לשון הבריתא
 השנויה בספרי, החולקת תבה זו לשלש תבות:
 אמרתי אף אי הם – אמרתי באפי, אתנם
 כאילו אינם, שיאמרו רואיהם עליהם איה הם:
 (כז־כח) לֹולִי כַעַס אוֹיֵב אֲגֹור. אם לא שכעס
 האויב כנוס עליהם להשחיתם, ואם יוכל להם
 וישחיתם, יתלה הגדולה בו ובאלהיו ולא יתלה
 הגדולה בי, וזהו שנאמר: "פֶּן־יִנָּכְרוּ צָרִימוֹ" –
 ינכרו הדבר לתלות גבורתי בנכרי שאין הגדולה
 שלו. "פֶּן־יֹאמְרוּ יָדְנוּ רָמָה" וגו', כי אותו
 גוי אבד עצות המה ואין בהם תבונה, שאילו
 היו חכמים ישכילו זאת, איכה ירדף וגו':

משה הדרשן מטילושא, שמעתי: "שעירי
 רעב" – אדם כחוש מגדל שער על בשרו: מזי.
 לשון ארמי "שער" – "מזיא", דהוה מהפך
 במזיא (מגילה יח ע"א): ולחמי רשף. השדים
 נלחמו בהם, שנאמר (איוב ה, ז): "ובני רשף
 יגביהו עוף", והם שדים: וקטב מרירי. וכתיות
 שד ששמו מרירי: קטב. כריתה, כמו (הושע יג,
 יד): "אהי קטבך שאול": ושן־בהמות. מעשה
 היה והיו הרחלים נושכין וממיתין: חמת זחלי
 עפר. ארס נחשים המהלכים על גחונם על
 העפר, כמים הזוחלים על הארץ. "זחילה" לשון
 מרוצת המים על העפר, וכן כל־מרוצת דבר
 המשפסף על העפר והולך: (כה) מחוץ תשכל־
 חרב. מחוץ לעיר תשכלם חרב גיסות: ומחדרים
 אימה. כשבורח ונמלט מן החרב, חדרי לבבו
 נוקפים עליו מחמת אימה, והוא מת והולך בה.
 דבר אחר: "ומחדרים אימה", שבבית תהיה
 אימת דבר, כמו שנאמר (ירמיה ט, כ): "כי עלה
 מות בחלונינו", וכן תרגם אוקלוס. דבר אחר:
 "מחוץ תשכל־חרב", על מה־שעשו בחוצות,
 שנאמר (ירמיה יא, יג): "ומספר חצות ירושלים,
 שמתם מזבחות לבשת": ומחדרים אימה. על
 מה־שעשו בחדרי חדרים, שנאמר (יחזקאל ח,

(כו) אמרתי אפאיהם: היו"ד והה"א במילה הזאת על דרך השמות, לא על דרך הפעלים, לכך שד"ל
 נראה שהוא פעל הנגזר משם, וטעמו אכרית פאתם, אכלה הנשאים, ודוגמתו ויזנב כך,
 כריתת הזנב.

כט לו חֲכָמוֹ יִשְׁכִּילוּ זֹאת יִבְיִנוּ לְאַחֲרֵיתָם: לֹא־יִכָּה יִרְדֹּף
אֶחָד אֶלֶף וּשְׁנָיִם יִנִּסּוּ רַבָּבָה אֶס-לֹא כִי-צוּרִם מְכָרִם
וַיהוֹה הִסְגִּירָם: לֹא כִי לֹא כְצוּרָנוּ צוּרִם וְאִיִּבְיִנוּ פְּלִילִים:
לב כִּי-מִגֶּפֶן סֶדֶם גִּפְנִים וּמִשְׁדָּמָת עֲמָרָה עֲנַבְמוֹ עֲנַב־רוֹשׁ
אֲשַׁכֵּלֶת מִרְחֶת לָמוֹ: לג חֶמֶת תִּנְיָנִים יִינָם וְרֹאשׁ פְּתָנִים
אֲכֹזֵר: לד הֲלֹא־הוּא כָּמֹס עֲמָדֵי חֲתוּם בְּאֻצְרֹתָי: לה לִי

שדה תבואה, כמו: "ושדמות לא-עשה אכל" (חבקוק ג, יז), "בשדמות קדרון" (מלכים ב, כג, ד):
ענב־רוש. עשב מר: אשכלת מורת למו. משקה
מר ראוי להם, לפי מעשיהם – פורענותם.
וכן תרגם אנקלוס: "ותשלמת עובדיהון
כמרורתהון": (לג) חמת תנינים יינם. כתרגומו:
"הא כמרת תניניא כס פרענותהון" – הנה
כמרירות נחשים, כוס משתה פורענותם: וראש
פתנים. כוסם שהוא אכזר לנשוך. אויב אכזרי
יבא ויפרע מהם: (לד) הלא־הוא כמס עמדי.
כתרגומו, כסבורים הם ששכחתי מעשיהם?
כלם גנוזים ושמורים לפני: הלא־הוא. פרי גפנם
ותבואת שדמותם, כמוס עמדי: (לה) לִי נָקֵם

רש"י (כט) יבינו לאחריתם. יתנו לב להתבונן לסוף
פורענותם של ישראל: (ל) איכה ירדף אחד.
ממנו אלף מישראל: אס-לא כִי-צוּרִם מְכָרִם וה'
הסגירים. מכרם ומסרם בידנו. דיליברי"ר בלעז:
(לא) כִי לֹא כְצוּרָנוּ צוּרִם. כל־זה היה להם לאויבים
להבין שהשם הסגירם, ולא להם ולא־להיהם
הנצחון, שהרי עד הנה לא יכלו כלום אלהיהם
כנגד צורנו, כי לא כסלענו סלעם. כל־"צור"
שבמקרא לשון סלע: ואיבינו פלילים. ועכשו
אויבינו שופטים אותנו, הרי שצורנו מכרנו
להם: (לב) כִי-מִגֶּפֶן סֶדֶם גִּפְנִים. מוסב למעלה:
אמרתי בלבי אפאיהם ואשבית זכרם, לפי
שמעשיהם מעשה סדום ועמורה: שדמת.

שד"ל (כט) יבינו לאחריתם: יבינו שאינם אלא כגרזן ביד החוצב בו, ושלא בגבורתם יכלו לישראל,
ואז יבינו כי לבסוף ישבור הגרזן, כשלא יצטרך לו עוד.

(לא, לב) כִי לֹא כְצוּרָנוּ צוּרִם, כִי מִגֶּפֶן סֶדֶם גִּפְנִים: כי אין הצלחתם כהצלחתנו, כשהיה ה' עמנו,
כי לא בירך צורם את אדמתם לעשותה ארץ זבת חלב ודבש כאדמתנו. והנה כי מגפן וגו',
הוא דרך הפלגת המליצה, לומר כי ארצם רחוקה מאד מחמדת ארץ ישראל, שאמר עליה
'ויניקוהו דבש מסלע' וגו'.

(לד) התחיל בנחמה כי מתוך שהזכיר גדולתו כי לא כצורנו צורם ואלהי האויבים לא יכלו
להיטיב להם כאשר היטיב הוא לעמו, בא לומר איך עוד ישוב להיטיב להם וינקום דמם מיד
צריהם. הלא הוא כמוס הנקם והשלם לשלם לאויבים.

(לה) לִי נָקֵם וּשְׁלָם: כשתמוט רגלם, אל תאמרו מקרה הוא, אבל שלי הוא הנקם, שלי הוא
השילום, אני הוא המתנקם מהם ואני הוא המשלם להם.

נָקַם וְשָׁלַם לַעֲתַת תַּמּוּט רַגְלָם בִּי קָרוֹב יוֹם אִידָם וְחָשׁ
עֲתִדַּת לָמוֹ: לוּ בִי־יָדִין יְהוָה עֲמּוֹ וְעַל־עֲבָדָיו יִתְנַחֵם
בִּי יִרְאֶה בִּי־אֲזֵלַת יָד וְאָפֶס עֲצוֹר וְעֲזוּב: לוּ וְאָמַר אֵי

עליהם, כמו (איוב לו, לא): "כי בם ידין עמים" — רש"י
ייסר עמים. "כי" זה אינו משמש לשון "דהא"
לתת טעם לדברים של מעלה, אלא לשון
תחלת דבור, כמו (שמות יב, כה): "כי תבאו אל
הארץ" — כשיבאו עליהם משפטים הללו,
ויתנחם הקדוש־ברוך־הוא על עבדיו לשוב
ולרחם עליהם: יתנחם. לשון הפך המחשבה,
להטיב או להרע: כי יראה כי־אזלת יד. כשיראה
כי יד האויב הולכת וחוזקת מאד עליהם, ואפס
בהם עצור ועזוב: עצור. נושע על ידי עוצר
ומושל שיעצור בהם: עזוב. על ידי עזוב.
"עוצר" הוא המושל העוצר בעם, שלא ילכו
מפזרים בצאתם לצבא על האויב. בלשון לעז
מיינטיננו"ט: עצור. הוא הנושע במעצור המושל
[מיינטיננו"ד]: עזוב. מחזק, כמו: "ויעזבו
ירושלים עד החומה" (נחמיה ג, ח), "איך לא
עזבה עיר תהלה" (ירמיה מט, כה). אינפורציו"ר:
(לו) ואמר. הקדוש־ברוך־הוא עליהם: אי
אלהימו. עבודה זרה שעבדו: צור חסיו בו.

ושלם. עמי נכון ומזומן פורענות נקם, וישלם
להם כמעשיהם. הנקם ישלם להם גמולם. ויש
מפרשים: "ושלם", שם דבר, כמו "ושלום",
והיא מגזרת (ירמיה ה, ג): "והדבר אין בהם", כמו
"והדבור". ואימתי אשלם להם: לעת תמוט
רגלם. כשתתום זכות אבותם, שהם סמוכים
עליו: כי קרוב יום אידם. משארצה להביא
עליהם יום אידם, קרוב ומזמן לפני להביא על
ידי שלוחים הרבה: וחש עתדת למו. ומהר יבאו
העתידות להם: וחש. כמו (ישעיה ה, יט): "ימהר
יחישוה". עד כאן העיד עליהם משה דברי
תוכחה, להיות השירה הזאת לעד, כשתבוא
עליהם הפורענות ידעו שאני הודעתים מראש,
מכאן ואילך העיד עליהם דברי תנחומין,
שיבאו עליהם ככלות הפורענות ככל־אשר
אמר למעלה (דברים ל, א-ג): "והיה כִּי־יבאו עליך
כל־הדברים האלה הברכה והקללה וגו', ושב ה'
אלהיך את שבותך" וגו': (לו) כִּי־ידין ה' עמו.
כשישפוט אותן ביסורין הללו האמורים

(לו) יתנחם: מנוחת הנפש והשקט מהתפעלות מה; נחם כמו נח מ... 'מתנחם לך להרגך' שד"ל
(בראשית כ"ז מ"ב) מניח חמתו בחשבו להרגך, 'ובן אדם ויתנחם' (במדבר כ"ג י"ט) נח מעצתו
ועזובה, 'הוי אנחם מצרי' (ישעיהו א' כ"ד), 'אשקית חמתי ע"י נקמה; 'ועל עבדיו יתנחם' ינוח
מחמתו אחרי כל מה שסבלו.

ואפס עצור ועזוב: מילת אפס ענינה לפעמים: אין דבר רק הדבר הזה, כמו 'אני ואפסי עוד'
(ישעיה מ"ז ח' ו' וצפניה ב' ט"ו) שענינו אין אחר זולתי אני, ואין אחר חוץ ממני. אף כאן
הכוונה לא יישאר אלא עצור ועזוב. כל' לא יימלט מן הצרות רק מי שיהיה סגור או שיהיה
נשכח, דוגמת 'והנשאר והנצור ברעב ימות' (יחזקאל ו' י"ב), וכן יתפרש 'ואפס עצור ואפס
עזוב' (מ"ב י"ד כ"ו) אין רק עצור ועזוב, וכן 'והכרתי לאחאב משתי בקיר ועצור ועזוב בישראל'
(מל"א כ"א כ"א), לא יישאר לו אפילו מי שיהיה סגור או נשכח.

(לו) ואמר אי וגו': האויב יאמר על ישראל, רש"י בשיטת ר' נחמיה, וכן רשב"ם וראב"ע. ואם

אֱלֹהֵימוֹ צוֹר חָסִיו בּוֹ: לֹחַ אֲשֶׁר חָלַב זְבַחֵימוֹ יֹאכְלוּ יִשְׁתּוּ
 יֵין נְסִיכָם יִקְוֹמוּ וַיַּעֲזְרָכֶם יְהִי עֲלֵיכֶם סִתְרָה: לט ראו |
 עֲתָה כִּי אֲנִי אֲנִי הוּא וְאֵין אֱלֹהִים עִמָּדִי אֲנִי אֱמִית
 וְאֲחִיָּה מַחְצָתִי וְאֲנִי אֶרְפָּא וְאֵין מִיָּדִי מִצִּיל: ששי מ כי-
 אֲשָׂא אֶל-שָׁמַיִם יָדַי וְאֶמְרָתִי חַי אֲנֹכִי לְעֹלָם: מא אם-
 שְׁנוֹתַי בִּרְק חֲרָבִי וְתֹאחֲזוּ בַּמִּשְׁפָּט יָדַי אֲשִׁיב נָקֶם לְצָרִי

ברק חרבי. אם אשנן את להב חרבי, כמו
 (יחזקאל כא, טו): "למען היה לה ברק". פלנדור:
ותאחזו במשפט ידי. להניח מדת רחמים באויבי
 שהרעו לכם, אשר אני קצפתי מעט, והמה
 עזרו לרעה. דבר אחר: ותאחזו ידי את מדת
 המשפט להחזיק בה ולנקום נקם: **אשיב נקם**
וגו'. למדו רבותינו באגדה (מכילתא בשלח ד)
 מתוך לשון המקרא שאמר "ותאחזו במשפט
 ידי" — לא כמדת בשר ודם מדת הקדוש-ברוך-
 הוא, מידת בשר ודם זורק חץ ואינו יכול
 להשיבו, והקדוש-ברוך-הוא זורק חציו ויש
 בידו להשיבם, כאילו אוחזן בידו, שהרי ברק
 הוא חצו, ונאמר כאן: "ברק חרבי, ותאחזו
 במשפט ידי". והמשפט הזה לשון פורענות

הסלע שהיו מתכסין בו מפני החמה והצנה, רש"י
 כלומר שהיו בטוחין בו להגן עליהם מן הרעה:
 (לח) **אשר חלב זבחימו.** היו אותן אלהות אוכלים,
 שהיו מקריבים לפניהם ושותין יין נסיכם: **יהי**
עליכם סתרה. אותו הצור יהיה לכם מחסה
 ומסתור: (לט) **ראו עתה.** הבינו מן הפורענות
 שהבאתי עליכם, ואין לכם מושיע. ומן
 התשועה שאושיעכם, ואין מוחה ביד: **אני אני**
הוא. אני להשפיל ואני להרים: **ואין אלהים**
עמדי. עומד כנגדי למחות: **עמדי.** דגמתי
 וכמוני: **ואין מידי מצייל.** הפושעים בי: (מ) **כי**
אשא אל שמים ידי. כי בחרון אפי אשא ידי אל
 עצמי בשבועה: **ואמרתני חי אנכי.** לשון שבועה
 הוא — אני נשבע "חי אנכי": (מא) **אם-שנותי**

היו דבריהם לישראל, היל"ל אי אלהיכם, כמו שאמר 'ראו עתה'. ובהיותם דברי האומות, הם
 יתחילו לדבר שלא לנכח כדרך המלעיגים, וכדרך 'למה יאמרו הגוים איה אלהיהם', ואח"כ
 ידברו לנכח 'יקומו ויעזרוכם'.

(לט) **ראו עתה:** אומר לאומות שאמרו אי אלהימו, כי אני אני כאומר הנני הנני.

(מ) **חי אנכי לעולם:** אם אעשה כך וכך ואם לא אעשה אינני חי לעולם (יח"ף זצ"ל).

(מא) **ותאחזו במשפט ידי:** מילות "דבר אחר" הנמצאות ברש"י טעות הן, ואינם בכ"י ולא
 בדפוס בולונייז, ואינו אלא פירוש אחד, ותאחזו במשפט ידי להניח (כלומר לעזוב) מידת
 רחמים לאויבי (כן הוא בכ"י, לא באויבי) שהרעו (וכו') ותאחזו ידי את מידת המשפט
 (וכו').

וְלִמְשָׁנָי אֲשֵׁלִם: מִבְּאֲשְׁכִּיר חֲצִי מָדָם וְחֲרָבִי תֹאכַל
בְּשָׂר מָדָם חָלָל וְשִׁבְיָה מֶרֶאשׁ פְּרֻעוֹת אוֹיֵב: מִגְּהֲרִינֵנו
גוֹיִם עַמּוֹ כִּי דָם-עֲבָדָיו יָקוּם וְנָקָם יֵשִׁיב לְצָרָיו וְכָפַר

ובשבחו: כי דם-עבדיו יקום. שפיכות דמיהם, רש"י
כמשמעו: ונקם ישיב לצריו. על הגזל ועל
החמס, כענין שנאמר (ויאל ד, יט): "מצרים
לשממה תהיה, ואדום למדבר שממה תהיה,
מחמס בני יהודה". ואומר (עובדיה א, י): "מחמס
אחיק יעקב" וגו'. וכפר אדמתו עמו. ופיס
אדמתו ועמו, על הצרות שעברו עליהם
ושעשה להם האויב: וכפר. לשון רציו ופיוס,
כמו (בראשית לב, כא): "אכפרה פניו" – "אניחנה
לרגזה": וכפר אדמתו. ומה היא "אדמתו עמו"?
כשעמו מתנחמים ארצו מתנחמת, וכן הוא

הוא, בלעז יושטיצ"א: (מב) אשכיר חצי מדם.
האויב: וחריב תאכל בשר. בשרם: מדם חלל
ושביה. זאת תהיה להם מעון דם חללי ישראל,
ושביה ששבו מהם: מראש פרעות אויב. מפשע
תחלת פרעות האויב, כי כשהקדוש-ברוך-הוא
נפרע מן האומות, פוקד עליהם עונם ועונות
אבותיהם, מראשית פרצה שפרצו בישראל:
(מג) הרנינו גוים עמו. לאותו הזמן ישבחו
האומות את ישראל: ראו מה-שבחה של אמה
זו שדבקו בהקדוש-ברוך-הוא בכל-התלאות
שעברו עליהם, ולא עזבוהו, יודעים היו בטובו

(מב) מראש פרעת אויב: כנגד חרבי תאכל בשר, הבשר יהיה ראש אויבים בעלי פרע להטיל
אימה.

(מג) הרנינו גוים עמו: הרנינו וגילו גוים שאתם עמו, ישראל בגלותם נקראים גוים, כי אינם עוד
גוי אחד, להיותם מפוזרים בארצות שונות; והנה אע"פ שאתם עתה גוים, דעו כי אתם עמו,
והוא אלהיכם, ודם עבדיו יקום. וגוי נקרא ע"ש גיא, כלומר להיותו יושב על ארץ אחת. אבל
אין רננה ל' שבח, אלא ל' גילה ושמחה, גם 'הרנינו לאלהים עוזנו' ענינו שמחו לפניו, וכן 'כי
רננת רשעים מקרוב ושמחת חנף עדי רגע', וכן 'ולב אלמנה ארנין' (איוב כ"ט י"ג). ואין לפרש
מלשון הפסוק האחרון הזה ולעשותו יוצא (כפירוש רנה"ו ברוח חן י"ב כ"ב) והרכסים לבקעה
והחכם יש"ר, אתם גוים הרנינו את עמו אשר ביניכם בגלות. כי מה טעם לומר שירנינו אותנו?
ואם יחוסו וירחמו עלינו הלא דינו. גם לא יתכן לפרש הרנינו גוים ועמו, כי הגוים איך ישמחו,
כשישיב נקם לצריו? גם א"א לפרש (כמחשבת הנוצרים) הרנינו גוים שנהייתם עמו, שהרי אם
הגוים עמו, במי יהיה הנקם ומי הם צריו?

וכפר אדמתו עמו: עמו הוא בעצמו יכפר ויטהר את אדמתו מן הדם אשר שופך בה, בנקמו
נקמת אבותינו, וכן הוא פירוש ראשון של ראב"ע. והיה קשה לי שתהיה הפעולה מיוחדת אל
העם, אחר שאמר כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו, שהפעולה מיוחדת אל האל; אך נראה
לי כי הפעולה מצד היותה נקמת דם עבדי ה' היה נכון ליחס אתה אל האל, אבל מצד היותה
כפרת האדמה לטהרה מעון הדם הנקי אשר שופך בה, היה מן הראוי שתיוחס אל העם עצמו
כי הכפרה ראוי שתהיה נעשית בידי אדם.

אֲדַמְתּוּ עִמּוֹ: שְׁבִיעִי מִדְּוֵיבָא מִשֵּׁה וַיִּדְבֵּר אֶת־כָּל־דְּבָרֵי הַשִּׁירָה־הַזֹּאת בְּאָזְנֵי הָעָם הוּא וְהוֹשַׁע בֶּן־נָוֹן: מֵה וַיִּבְלֵ מִשֵּׁה לְדָבָר אֶת־כָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶל־כָּל־יִשְׂרָאֵל:

הפרכת, כענין שנאמר (מכה ז, י): "ותרא איבתי ותכסה בושה, האמרה אלי איז ה' אלהיך". "ראו עתה כי אני אני הוא" וגו' – אז יגלה הקדוש ברוך-הוא ישועתו ויאמר: "ראו עתה כי אני אני הוא" – מאתי באת עליהם הרעה, ומאתי תבא עליהם הטובה, ולמה תליתם הגבורה בהבליכם ובכם. "ואין מידי מציל" – מי שיציל אתכם מן הרעה אשר אביא עליכם. "כי אשא אל שמים ידי" – כמו: 'כי נשאתי'. תמיד אני משרה שכינתי בשמים, כתרגומו, אפילו חלש למעלה וגבור למטה, אימת העליון על התחתון, וכל-שכן שגבור למעלה וחלש למטה. "ידי" – מקום שכינתי, כמו (במדבר ב, יז): "איש על-ידו". והיה בידי להפרע מכם, אבל אמרתי חי אנכי לעולם, איני ממחר לפרע, לפי שישלי שהות בדבר, כי אני חי לעולם, ובדורות אחרונים אני נפרע מהם, והיכולת בידי להפרע מן המתים ומן החיים. מלך בשר ודם שהוא הולך למות ממחר נקמתו להפרע בחיו, כי שמא ימות הוא או אויבו ונמצא שלא ראה נקמתו ממנו, אבל אני חי לעולם ואם ימותו הם ואיני נפרע בחייהם, אפרע במותם. "אם-שנותי ברק חרבי" – הרבה אם יש שאינם תלויין, כשאשנן ברק חרבי "ותאחז במשפט ידי" וכו', כמו שפירשתי למעלה: (מד) הוא והושע בן-נון. שבת של דיווגי היתה, נטלה רשות מזה ונתנה לזה. העמיד לו משה מתרגמן ליהושע שיהא דורש בחייו, כדי שלא יאמרו ישראל: בחיי רבך לא היה לך להרים ראש. ולמה קוראו כאן הושע? לאמר שלא זחה דעתו עליו, שאף-על-פי שנתנה לו גדולה, השפיל עצמו כאשר מתחילתו:

רש"י אומר (תהלים פה, ב): "רצית ה' ארצך" – במה רצית ארצך – "שבת שבות יעקב": בפנים אחרים היא נדרשת בספרי, ונחלקו בה רבי יהודה ורבי נחמיה: רבי יהודה דורש כולה כנגד ישראל, ורבי נחמיה דורש את כולה כנגד האומות. רבי יהודה דורשה כלפי ישראל: "אמרתי אפאיהם" – כמו שפרשתי עד "ולא ה' פעל כל-זאת". "כי-גוי אבד עצות המה", אבדו תורתי, שהיא להם עצה נכונה. "ואין בהם תבונה", להתבונן "איכה ירדף אחד" מן האומות "אלף" מהם, "אם לא כי-צורם מכרם". "כי לא כצורנו צורם" – הכל כמו שפרשתי עד תכליתו. רבי נחמיה דורשה כלפי האומות: "כי-גוי אבד עצות המה" – כמו שפרשתי תחילה עד "ואיבינו פלילים". "כי-מגפן סדם גפנם" – של אומות. "ומשדמת עמרה" – ולא ישימו לבם לתלות הגדולה בי. "ענבמו ענבי-רוש" – הוא שאמר (פסוק כז): "לולי כעס אויב אגור" על ישראל להרעילים ולהמירם, לפיכך "אשכלת מררת למו" – להלעיט אותם על מה-שעשו לבני. "חמת תנינם יינם" – מוכן להשקותם על מה-שעשוין להם. "כמס עמדי" – אותו הכוס, שנאמר (תהלים עה, ט): "כי כוס ביד ה'" וגו'. "לעת תמוט רגלם" – כענין שנאמר (ישעיה כו, ו): "תרמסנה רגל". "כי-ידין ה' עמו" – בלשון זה משמש "כי ידין" בלשון "דהא". ואין "ידין" לשון יסורין, אלא כמו: 'כי יריב את ריבם מיד עושקהם'. "כי יראה כי-אזלת יד" – כי יראה הקדוש ברוך-הוא כי אזלת יד של אומות להתחזק על ישראל ואין להם "עצור ועזוב", וכן יראה שאומר האויב אי אלהימו של ישראל, כמו שאמר טיטוס הרשע כשגדר את

מו וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים שִׁימוּ לְבַבְכֶּם לְכָל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר אֲנִי
מַעֲיֵד בְּכֶם הַיּוֹם אֲשֶׁר תִּצְוֶם אֶת־בְּנֵיכֶם לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת
אֶת־כָּל־דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת: מִכִּי לֹא־דָבָר יֶקֶךְ הוּא
מִכֶּם כִּי־הוּא חַיִּיכֶם וּבְדָבָר הַזֶּה תִּתְּאָרִיכוּ יָמִים עַל־
הָאָדָמָה אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים אֶת־הַיַּרְדֵּן שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ:
מפסיר מח וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה בְּעַצֶּם הַיּוֹם הַזֶּה לֵאמֹר:
מט עֲלֶה אֶל־הָרֹם הָעֶבְרִים הַזֶּה הֲרִנְבוּ אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ מוֹאָב
אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי יְרֵחוֹ וְרָאֵה אֶת־אֶרֶץ כְּנָעַן אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן
לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל לְאַחֲזָהּ: וּנְמַת בָּהֶרְלָה אֲשֶׁר אַתָּה עֹלָה שָׁמָּה

שהיו בני דורו אומרים: בכך וכך, אם אנו מרגישין בו, אין אנו מניחין אותו לכנס בתבה. ולא עוד, אלא אנו נוטלין כשילין וקרדומות, ומבקעין את התבה. אמר הקדוש־ברוך־הוא: הריני מכניסו בחצי היום, וכל־מי שיש בידו כח למחות, יבא וימחה. במצרים נאמר (שמות יב, נא): "בעצם היום הזה הוציא ה'" — לפי שהיו מצריים אומרים: בכך וכך, אם אנו מרגישין בהם, אין אנו מניחין אותן לצאת. ולא עוד, אלא אנו נוטלין סיפות וכלי זין, והורגין להם. אמר להם הקדוש־ברוך־הוא: הריני מוציאן בחצי היום, וכל־מי שיש בו כח למחות, יבא וימחה. אף כאן במיתתו של משה נאמר: "בעצם היום הזה" — לפי שהיו ישראל אומרים: בכך וכך, אם אנו מרגישין בו, אין אנו מניחין אותו, אדם שהוציאנו ממצרים, וקרע לנו את הים, והוריד לנו את המן, והגזיז לנו את השליו, והעלה לנו את הבאר, ונתן לנו את התורה, אין אנו מניחין אותו. אמר הקדוש־ברוך־הוא: הריני מכניסו בחצי היום וכו': (ג) כאשר מת אהרן אחיך. באותה מיתה שראית

(מו) שימו לבבכם. צריך אדם שיהיו עיניו ולבו ואזניו מכונים לדברי תורה, וכן הוא אומר (יחזקאל מ, ד): "בן אדם ראה בעיניך, ובאזניך שמע, ושים לבך" וגו'. והרי דברים קל וחמר: ומה־תבנית הבית שהוא נראה לעינים ונמדד בקנה, צריך אדם שיהיו עיניו ואזניו ולבו מכונים, להבין דברי תורה שהן כהררין התלויין בשערה, על אחת כמה וכמה: (מז) כי לא־דבר רק הוא מכם. לא לחנם אתם יגעים בה, כי הרבה שכר תלוי בה, כי הוא חייכם. דבר אחר: אין לך דבר ריקן בתורה, שאם תדרשנו, שאין בו מתן שכר. תדע לך, שכן אמרו חכמים (ספרי): "ואחות לוטן תמנע" (בראשית לו, כב), "ותמנע היתה פילגשו" וגו' (שם, יב), לפי שאמרה: איני כדאי להיות לו לאשה, הלואי ואהיה פילגשו. וכל־כך למה? להודיע שבחו של אברהם, שהיו שלטונים ומלכים מתאווים לדבק בזרעו: (מח) וידבר ה' אל־משה בעצם היום הזה. בשלשה מקומות נאמר "בעצם היום הזה": נאמר בנח (בראשית ז, יג): "בעצם היום הזה בא נח" וגו' — במראית אורו של יום, לפי

וְהָאָסָף אֶל-עַמִּיד בְּאֶשֶׁר-מֵת אֶהֱרֹן אֶחִיד בְּהָר הָהָר
וַיֹּאסֹף אֶל-עַמּוֹ: ^{נא} עַל אֲשֶׁר מְעַלְתֶּם בִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
בְּמִי-מְרִיבַת קָדֹשׁ מִדְּבַר-צֶן עַל אֲשֶׁר לֹא-קִדְשִׁתֶּם אוֹתִי
בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: ^{נב} כִּי מִנִּגַּד תִּרְאֶה אֶת-הָאָרֶץ וְשָׁמָּה
לֹא תָבוֹא אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-אָנִי נֹתֵן לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל:

והצרכו להכותו פעמים, ואילו דברו עמו ונתן מימיו בלא הכאה, היה מתקדש שם שמים, שהיו ישראל אומרים: ומה-הסלע הזה שאינו לשכר ולא לפורענות – אם זכה אין לו מתן שכר ואם חטא אינו לוקה – כך מקים מצות בוראו, אנו לא כל-שכן: (נב) כי מנגד. מרחוק: תראה וגו'. כי אם לא תראנה עכשו, לא תראנה עוד בחיך: ושמה לא תבוא. וידעתי כי חביבה היא לך, על כן אני אומר לך: עלה וראה:

רש"י וחמדת אותה, שהפשיט משה את אהרן בגד ראשון והלבישו לאלעזר, וכן שני וכן שלישי, וראה בנו בכבודו. אמר לו משה: אהרן אחי, עלה למטה! ועלה. פשוט ירך! ופשוט. פשוט רגליך! ופשוט. עצם עיניך! ועצם. קמץ פיך! וקמץ, והלך לו. אמר משה: אשרי מי שמת במיתה זו: (נא) על אשר מעלתם בי. גרמתם למעול בי: על אשר לא קדשתם אותי. גרמתם לי שלא אתקדש, אמרתי לכם: "ודברתם אלי-הסלע" (במדבר כ, ח), והם הכוהו

פרשת וזאת הברכה

לג א וְזֹאת הַבְּרָכָה אֲשֶׁר בֵּרַךְ מֹשֶׁה אֶישׁ הָאֱלֹהִים אֶת־
בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי מוֹתוֹ: ב וַיֹּאמֶר יְהוָה מְסִינִי בָא וְזָרַח
מִשְׁעִיר לָמוֹ הוֹפִיעַ מֵהָר פֶּאֶרְזָן וְאַתָּה מִרְבֶּבֶת קָדְשׁ
מִימִינֹו אֵשׁ דֶּת אשדת כתיב למו: ג אף חבב עמים כל-קדשיו

קדש. ועמו מקצת רבבות מלאכי קדש, ולא רש"י
כלם ולא רבם, ולא כדרך בשר ודם שמראה
כל-כבוד עשרו ותפארתו ביום חפתו: **אש דת.**
שהיתה כתובה מאז לפניו באש שחורה על גב
אש לבנה, נתן להם בלוחות כתב יד ימינו. דבר
אחר: "אש דת", כתרומה, שנתנה להם מתוך
האש: (א) **אף חבב עמים.** גם חבה יתרה חבב
את השבטים, כל-אחד ואחד קרוי עם, שהרי
בנימין לבדו היה עתיד להולד כשאמר הקדוש-
ברוך-הוא ליעקב (בראשית לה, יא): "גוי וקהל
גוים יהיה ממך": **כל-קדשיו בידך.** נפשות
הצדיקים גנוזות אתו, כענין שנאמר (שמואל-א
כה, כט): "והיתה נפש אדני צרורה בצרור החיים,

(א) **וזאת הברכה.** לפני מותו. סמוך למיתתו,
שאם לא עכשו אימתי: (ב) **ויאמר ה' מסיני בא.**
פתח תחילה בשבחו של מקום ואחר כך פתח
בצרכיהם של ישראל, ובשבח שפתח בו יש בו
הזכרת זכות לישראל. וכל-זה דרך רצוי הוא,
כלומר כדאי הם אלו שתחול עליהם ברכה:
מסיני בא. יצא לקראתם כשבאו להתיצב
בתחתית ההר, כחתן היוצא להקביל פני כלה,
שנאמר (שמות יט, יז): "לקראת האלהים". למדנו
שיצא כנגדם: **וזרח משעיר למו.** שפתח לבני
עשו שיקבלו את התורה ולא רצו: **הופיע.** להם:
מהר פארן. שהלך שם ופתח לבני ישמעאל
שיקבלוהו, ולא רצו: **ואתה.** לישראל: **מרבבות**

(ב) **ה' מסיני בא:** הטעם ה' נגלה עלי כאן כדי שאברך את ישראל, והנה ברכותי מפי עליון. שד"ל
ואמר שבא מסיני, שהוא המקום שנגלה עליו תחילה, ובבואו לכאן, הנה כבודו זורח ומופיע
משעיר ופארן שהם בין הר סיני והר נבו, ובא למו, בשביל ישראל, כדי לברכם.

מימינו אשדת: מימין לאשדת הפסגה הזאת שהיה משה עומד אז בתחתיתה. וטעם זכירת
הימין, כי סיני ושעיר ופארן כולם לדרום הר נבו, והדרום נקרא ימין, והצפון נקרא שמאל. ואין
הכוונה כלל על מתן תורה, שאם כן היה לו לומר אל סיני לא מסיני. אשדת כתיב מלה חדא.
והוא מן 'אשדות הפסגה', וי"ו מימינו הוא על דרך 'בנו בעור', והיתה מתחילתה וי"ו הכינוי, על
דרך 'מטתו שלשלמה' (שהוא על דרך לשון ארמי, שמיה די אלהא אלההון די שדרך מישך),
ובמשך הזמן נשכח עיקר הוראתה, וחזרה להיות אות נוספת, לפיכך מצאנוה גם אצל שם
שהוא לשון נקבה, כגון 'חיתו ארץ', וכן כאן 'מימינו אשדת'. מילת דת איננה לשון עברי, ואף
לא לשון ארמי, אלא לשון פרסי. הטעמים הם מסכימים תמיד עם הקרי, וכאן הקרי הוא אש
דת בשתי מלות, לפיכך היה מן ההכרח שיהיו הטעמים בלתי מסכימים עם פירושי. אשדת
בתי"ו בלי סמיכות, כמו 'עזרת מצר', 'חכמת ודעת' וזולתם.

(ג) **אף חבב עמים:** חבב מלשון בחבי (איוב ל"א ל"ג) שענינו בחיקי, והכוונה נושא בחיקו דרך
חבה ואולי מזה לשון חָבָה. עמים, הם השבטים.

בִּידֶךָ וְהֵם תָּכֻּ לְרִגְלֶךָ יֵשָׁא מִדְּבָרְתֶּיךָ: ד תּוֹרָה צוּה־לָנוּ
מֹשֶׁה מֹרְשָׁה קֹהֶלֶת יַעֲקֹב: ה וְיִהְיֶה בִּישְׁרוֹן מֶלֶךְ בְּהִתְאַסֵּף
רָאשֵׁי עַם יַחַד שְׁבֵטֵי יִשְׂרָאֵל: ו יְחִי רָאוּבֵן וְאַלְיָמָת

ישראל בידם: כל־קדושי בידך. כל־צדיקיהם וטוביהם דבקו בך, ולא משו מאחריך, ואתה שומרם: והם תכנו לרגלך. והם מתמצעים ומתכנסים לתחת צלך: ישא מדברותיך. מקבלין גזרותיך ודעותיך בשמחה. ואלה דבריהם: (ד) תורה. אשר צוה לנו משה, מורשה היא לקהלת יעקב — אחזנוה ולא נעזבנה: (ה) ויהי. הקדוש־ברוך־הוא: בישרון מלך. תמיד על מלכותו עליהם: בהתאסף. בכל־התאסף ראשי חשבון אסיפתם: ראשי. כמו (שמות ל, יב): "כי תשא את ראש", ראויין אלו שאברכם. דבר אחר: "בהתאסף", בהתאספם יחד באגודה אחת ושלוש ביניהם, הוא מלכם, ולא כשיש מחלקת ביניהם: (ו) יחי ראובן. בעולם הזה: ואל

את ה' אלהיך: והם תכנו לרגלך. והם ראויים לכך, שהרי תכנו עצמן לתוך תחתית ההר לרגליך בסיני. "תכנו" לשון פועלו — התוכו לתוך מרגלותיך: ישא מדברותיך. נשאו עליהם על תורתך: מדברותיך. המ"ם בו קרוב ליסוד, כמו: "וישמע את הקול מדבר אלי" (במדבר ז, פט), "ואשמע את מדבר אלי" (יחזקאל ב, ב) — כמו מתדבר אלי, אף זה "מדברותיך" — מה־שהיית מדבר להשמיעני לאמר להם. טי"ש פורפרידורי"ש בלעז. ואנקלוס תרגם: שהיו נוסעים על פי דבריך, והמ"ם בו שמוש, משמשת לשון "מן". דבר אחר: "אף חובב עמים", אף בשעת חיבתן של אומות העולם שהראית להם פנים שוחקות, ומסרת את

שד"ל כל קדושי: כל קדושי ה' שהם העמים (השבטים) שזכר, שהם כולם קדושים, הם בידך, סימן אהבה, כמו 'והיית עטרת תפארת ביד ה' וצניף מלוכה בכף אלהיך' (ישעיה ס"ב ג').

והם תכנו לרגלך: תכא בארמית שולחן, והפועל מורה בלשון ערבי ישיבה אל השולחן, והכוונה: הם יושבים לפניך כמסובין על השולחן, לקבל דבריך וברכותיך אשר תברכם, כאדם היושב אל השולחן ומצפה למזון.

(ד) תורה צוה לנו משה: כך הם אומרים, כלומר הם מקבלים עליהם לקיים תורת ה' (וכן פירש רש"י. וכן הוא בתרגום ירושלמי). מורשה (לנו) קהלת יעקב (באור נתיבות השלום).

(ה) ויהי בישרון מלך: מאחר שהם אומרים תורה צוה לנו משה, הנה כבר יתכן לומר עליהם שיש בהם מלך בהסכמת ראשי העם והעם כולו. ויהי על ישרון למלך — אינו אומר (כמו 'והיה ה' למלך על כל הארץ'), אלא 'ויהי בישרון מלך', והיא מליצה אמורה בבחינת התועלת הנמשכת ממנו, כמו 'המלך אין בך אם יועצך אבד' (מכה ד' ט'), וכן 'בימים ההם אין מלך בישראל'. והנה עתה בהיות בהם מלך והם עם מסודר בהנהגה נכונה שהסכימו בה כלם, ראויים הם לברכה.

(ו) ויהי מתיו מספר: שיהיו נחשבים בפני עצמם, מפני ריבויים וגבורתם, ולא יהיו טפלים לשבט אחר; ואולי כאן רמז לשמעון, שיהיה טפל לשבט יהודה, ולפיכך לא הזכירו.

וַיְהִי מִתֵּיּוֹ מִסְפָּר: ִזְזֹאת לַיהוּדָה וַיֹּאמֶר שְׁמַע יְהוָה קוֹל
 יְהוּדָה וְאֶל-עַמּוֹ תִּבְיָאֵנוּ יָדָיו רַב לוֹ וְעֶזֶר מִצָּרָיו תִּהְיֶה:
 שני ח וַלְלוּ אֱמֹר תַּמִּיד וְאוֹרִיד לְאִישׁ חֲסִידְךָ אֲשֶׁר נִסִּיתוֹ

העמונים, וחזקיה מפני סנחריב: ואל עמו רש"י
תביאנו. לשלום, מפני המלחמה: **ידיו רב לו**.
 יריבו ריבו, וינקמו נקמתו: **ועזר מצריו תהיה**. על
 יהושפט התפלל, על מלחמת רמות גלעד –
 "ויזעק יהושפט, וה' עזרו" (דבה"ב יח, לא). דבר
 אחר: "שמע ה' קול יהודה", כאן רמז ברכה
 לשמעון מתוך ברכותיו של יהודה, ואף
 כשחלקו ארץ ישראל נטל שמעון מתוך גורלו
 של יהודה, שנאמר (יהושע יט, ט): "מחבל בני
 יהודה נחלת בני שמעון". ומפני מה לא ייחד לו
 ברכה בפני עצמו? שהיה בלבו עליו על מה-
 שעשה בשטים. כן כתוב באגדת תהלים
 (פרק צ): (ח) **וללו אמר**. ועל לוי אמר: **תמיד**
ואוריד. כלפי שכינה הוא מדבר: **אשר נסיתו**
במסה. שלא נתלוננו עם שאר המלינים:

ימות. לעולם הבא, שלא יזכר לו מעשה בלהה:
ויהי מתי מספר. נמנין במנין שאר אחיו, דגמא
 היא זו, כענין שנאמר (בראשית לה, כב-כג):
 "וישכב את בלהה... ויהיו בני-יעקב שנים
 עשר", שלא יצא מן המנין: (ז) **וזאת ליהודה**.
 סמך יהודה לראובן, מפני ששניהם הודו על
 קלקול שבידם, שנאמר (איוב טו, יח-טז): "אשר
 חכמים יגידו וגו' להם לבדם וגו' ולא עבר זר
 בתוכם". ועוד פרשו רבותינו (סוטה ז ע"ב), שכל-
 ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר, היו עצמות
 יהודה מתגלגלין בארון, מפני נדוי שקבל עליו,
 שנאמר (בראשית מד, לב): "וחטאתי לאבי כל-
 הימים". אמר משה: מי גרם לראובן שיוודה?
 יהודה וכו': **שמע ה' קול יהודה**. תפלת דוד
 ושלמה ואסא מפני הכושים, ויהושפט מפני

(ז) **ואל עמו תביאנו**: בשלום מן המלחמה, כטעם 'אשר יצא לפניו ואשר יבא לפניו', שד"ל
 ואין הכוונה לאחר הגלות כדעת האפמאן וגזי', שאם כן היה לו לומר ואל ארצו (לא ואל
 עמו) תשיבנו (לא תביאנו). ואם היה כדבריהם שהברכות האלו נכתבו בימי גלות בבל, איך
 האריך כל כך בברכת יוסף יתר מכל שאר השבטים? והלא אז כבר היה שבט יוסף אובד בארץ
 אשור. ואם היה הכותב מירבעם ואילך איך היה ששיבח כל כך לוי, ושיבח עם זה גם יוסף
 שהיה שונאו? כי ההננים והלויים הוכרחו להתרחק מעשרת השבטים (דברי הימים ב' י"ג ט').
 ובמאמר 'ידיו רב לו', מלת רב משרש ריב, כמו 'וישלח להם מושיע ורב והצילם' (ישעיה
 י"ט כ'). והנה רב הוא כאן כמו שם דבר, ולפיכך בא בלשון יחיד, אע"פ שידיו לשון רבים, כאילו
 תאמר ידיו מגן לו, על דרך 'ורוזנים משחק לו' (חבקוק א' י').

ועזר מצריו תהיה: יהודה יהיה מושיע ורב לעמו, ואתה ה' תהיה עזר לו (ליהודה) להצילו
 מצריו.

(ח) **אשר נסיתו במסה**: משה מתרעם על מות אחיו אהרן על לא פשע, עיין אוהב גר עמוד כ"ב,
 ועיין רש"י, והוא מרז"ל בספרי. והמאמר הזה אי אפשר שיצא מפי אדם אחר, זולתי משה אחי
 אהרן, וכל שכן שלא יתכן שיאמרה אדם מאוחר לאהרן כמה דורות. והנה המקום אשר בו
 נגזרה גזרה על משה ועל אהרן לא נקרא מסה אלא מריבה, ומסה הוא מקום הצור הראשון

בְּמִסָּה תִרְיֶיבֶהוּ עַל־מִי מְרִיבָה: ט האֱמֹר לְאָבִיו וּלְאִמּוֹ לֹא
רְאִיתִיו וְאֶת־אָחִיו לֹא הִכִּיר וְאֶת־בָּנָיו לֹא יָדַע כִּי שָׁמְרוּ
אֶמְרָתְךָ וּבְרִיתְךָ יִנְצְרוּ: י יִזְרוּ מִשְׁפָּטֶיךָ לַיעֲקֹב וְתוֹרָתְךָ
לְיִשְׂרָאֵל יִשְׁימוּ קְטוֹרֶה בְּאַפְּךָ וְכָלִיל עַל־מִזְבִּיחֶךָ: יא בְּרַךְ
יְהוָה חִילוֹ וּפָעַל יָדָיו תִּרְצֶה מִחֵץ מִתְנַגֵּם קָמְיוֹ וּמִשְׁנָאִיו

כ, ב): ובריתך ינצרו. ברית מילה. שאתם שנוולדו
במדבר – של ישראל, לא מלו את בניהם, והם
היו מולין ומלין את בניהם: (י) יזרו משפטיך.
ראויין אלו לכך: וכליל. עולה: (יא) מחץ מתנים
קמיו. מחץ קמיו מכת מתנים, כענין שנאמר
(תהלים סט, כד): "ומתניהם תמיד המעד". ועל
המעוררין על הכהונה אמר כן. דבר אחר: ראה
שעתידין חשמונאי ובניו להלחם עם היוונים,
והתפלל עליהם, לפי שהיו מועטים – שנים
עשר בני חשמונאי ואלעזר, כנגד כמה רבבות,
לכך נאמר: "ברך ה' חילו, ופועל ידיו תרצה":
ומשנאיו מן יקומון. מחץ קמיו ומשנאיו, מהיות

רש"י תריבהו וגו'. כתרגומו. דבר אחר: "תריבהו על
מי מריבה", נסתקפת לו לבא בעלילה: אם
משה אמר (במדבר כ, י): "שמעו־נא המרים",
אהרן ומרים מה עשו?: (ט) האומר לאביו ולאמו
לא ראיתי. כשחטאו בעגל ואמרתי (שמות לב,
כו): "מי לה' אלי", נאספו אלי כל־בני לוי,
וצויתים להרוג את אבי אמו והוא מישראל, או
את אחיו מאמו, או את בן בתו, וכן עשו. ואי
אפשר לפרש אביו ממש, ואחיו מאביו, וכן בניו
ממש, שהרי לויים הם, ומשבט לוי לא חטא
אחד מהם, שנאמר (שם): "כל־בני לוי: כי שמרו
אמרתך. "לא־יהיה־לך אלהים אחרים" (שמות

שמות י"ז ז'). נראה כי משה דרך הלצת השיר הוסיף כאן למי מריבה שם מסה. ואולי נכון
יותר לפרש אשר נסיתו במסה על הצור הראשון, והטעם במסה ניסית אותו ועמד בניסיון ולא
יכלת להענישו, ועכ"ז חזרת לריב עמו במריבה וענשת אותו. וא"ת והלא אהרן לא נזכר כלל
בצור הראשון, אין זו קושיא, כי אעפ"י שלא נזכר, הנה אהרן היה תמיד עם משה. ותלמידי
יהודה אריה לוצאטו מוסיף כי לכך הקדים להליץ בעד אהרן, מפני שהיה רוצה לשבח את
הלויים בענין העגל (האומר לאביו ולאמו לא ראיתי), והיה אפשר לבעל דין לטעון ולומר
והלא אהרן ראש הלויים עשה את העגל; לכך הקדים והזכירו לשבח.

(ט) האמר: חוזר ללוי.

כי שמרו: אלא שמרו, כדרך כי שלפניו לא.

(יא) ברך ה' חילו: מתוך שהזכיר הקרבנות, שהיו לכלל האומה, התפלל על כלל העם, כלומר
על ידי הקרבנות יתברכו במקניהם (חילו) ובפרי אדמתם (פעל ידיו) וינצלו מן האויבים. חילו
ופעל ידיו של יעקב וישראל, לא של לוי, כי לא היה ללוי חיל, ולא היו ללוי קמים ושונאים.
ופעל ידיו תרצה, אין הכרח שידבר בקרבנות, כי מצאנו שרש רצה שאינו מדבר בקרבנות,
ובפרט בכל הפרשה הזאת מצאנו שרש רצה קרוב לענין ברכה, עיין פסוק ט"ז כ"ג כ"ד.

מִן־יְקוֹמוֹן: יב לְבַנְיָמִן אֹמֵר יָדִיד יְהוָה יִשְׁכֵּן לְבֶטֶחַ עָלָיו
 חֲפֵף עָלָיו כָּל־הַיּוֹם וּבֵין כְּתָפָיו שְׂכָן: שליש יג וְלְיוֹסֵף אֹמֵר
 מְבָרַכְתָּ יְהוָה אֲרָצוֹ מִמֶּגֶד שָׁמַיִם מְטֹל וּמִתְהוֹם רִבְצָת
 תַּחַת: יד וּמִמֶּגֶד תְּבוּאָת שֶׁמֶשׁ וּמִמֶּגֶד גֶּרֶשׁ יִרְחִים:
 טו וּמֵרֹאשׁ הָרִיר־קָדָם וּמִמֶּגֶד גְּבֻעוֹת עוֹלָם: טז וּמִמֶּגֶד
 אֶרֶץ וּמִלְאָה וּרְצוֹן שְׁכָנִי סֵנָה תְּבוּאָתָהּ לְרֹאשׁ יוֹסֵף

אֲרָצוֹ. שלא היתה בנחלת השבטים ארץ מלאה רש"י
 כל־טוב, כארצו של יוסף: ממגד. לשון עדנים
 ומתק: ומתהום. שהתהום עולה ומלחלח אותה
 מלמטה. אתה מוצא בכל־השבטים, ברכתו של
 משה מעין ברכתו של יעקב: (יד) וממגד תבואת
 שמש. שהיתה ארצו פתוחה לחמה, וממתקת
 הפרות: גרש ירחים. יש פירות שהלבנה
 מבשלתן, ואלו הן קשואין ודלועין, שהארץ
 מגרשת ומוציאה מחדש לחדש: (טו) ומראש
 הררי קדם. ומברכת מראשית בשול הפירות,
 שהרריה מקדימין לבכר בישול פירותיהם. דבר
 אחר: מגיד שקדמה בריאתן לשאר הרים:
 גבעות עולם. גבעות העושות פרות לעולם,
 ואינן פוסקות מעצר הגשמים: (טז) ורצון שכני
 סנה. כמו "שוכן סנה". ותהא ארצו מבורכת

להם תקומה: (יב) לבנימן אמר. לפי שברכת לוי
 בעבודת הקרבנות, ושל בנימין בבנין בית
 המקדש בחלקו, סמכן זה לזה. וסמך יוסף
 אחריו, שאף הוא משכן שילה היה בנוי בחלקו,
 שנאמר (תהלים עח, סז): "וימאס באהל יוסף"
 וגו'. ולפי שבית עולמים חביב משילה, לכך
 הקדים בנימין ליוסף: חופף עליו. מכסה אותו
 ומגן עליו: כלי־היום. לעולם. משנבחרה
 ירושלים, לא שרתה שכינה במקום אחר: ובין
 כתפיו שכן. בגובה ארצו היה בית המקדש בנוי,
 אלא שנמוך עשרים ושלוש אמה מעין עיטם,
 ושם היה דעתו של דוד לבנותו. כדאיתא
 בשחיטת קדשים (זבחים נד ע"ב): אמרי, ניתני
 בה פורתא, משום דכתיב: "ובין כתפיו שכן" –
 אין לך נאה בשור יותר מכתפיו: (יג) מברכת ה'

(יב) לְבַנְיָמִן אֹמֵר יָדִיד ה': הידידות והקורבה הזאת נראה לי שהיא נבואה על מה שנשאר שבט
 בנימין דבק במלכות בית דוד ובעבודת ה', ולא התחבר לעשרת השבטים עם ירבעם. ולא
 הזכיר זה אצל שבט יהודה, כי לא לצדקה תיחשב להם כל כך, מאחר שהיה דוד ממשפחתם.
 והנה נבין טעם סדר השבטים בפרשה הזאת: פתח בראובן להיותו הבכור, ואח"כ השבטים
 אשר נאמנו עם דוד, והם יהודה לוי ובנימין, אח"כ יוסף ראש עשרת השבטים, ואח"כ השאר.
 ותלמידי מוה"ר אברהם חי גריגו אומר כי אולי הזכיר לשונות חבה וגעגועין אצל בנימין
 להיותו בן זקונים וילד געגועים ליעקב.

(יד) וּמִמֶּגֶד גֶּרֶשׁ יִרְחִים: היוצאים כל חדש, לא שהירח מבשלם, שא"כ אין טעם לריבוי ירחים.
 גרש נ"ל כמו הפוך שָׁגַר בהמה.

(טז) וּרְצוֹן שְׁכָנִי סֵנָה: האל אשר שכן על ההר הנקרא על שם הסנה, והוא סיני (רמב"ן). ואין

וּלְקַדְקַד נָזִיר אָחִיו: י' בְּכוֹר שׁוֹרוֹ הָדָר לוֹ וְקֶרְנִי רֹאם
קֶרְנָיו בָּהֶם עַמִּים יִגָּח יַחְדָּו אֶפְסֵי־אָרֶץ וְהֵם רִבְבוֹת
אֶפְרַיִם וְהֵם אֲלֵפֵי מְנֶשֶׁה: רביעי יח וּלְזִבּוּלֵן אֹמֶר שְׂמַח

קרני ראם: אפסי ארץ. שלשים ואחד מלכים. אפשר שכלם מארץ ישראל היו? אלא, אין לך כל־מלך ושלטון שלא קנה לו פלטרין ואחוזה בארץ ישראל, שחשובה לכלם היא, שנאמר (ירמיה ג, יט): "נחלת צבי צבאות גוים": והם רבבות אפרים. אותם המנגחים, הם הרבבות שהרג יהושע שבא מאפרים: והם אלפי מנשה. הם האלפים שהרג גדעון במדין, שנאמר (שופטים ח, י): "וזבח וצלמנע בקרקר" וגו': (יח) וּלְזִבּוּלֵן אֹמֶר. אלו חמשה שבטים שברך באחרונה: זבולון, גד, דן, נפתלי ואשר. כפל שמותיהם — לחזקם ולהגבירם, לפי שהיו חלשים שבכל־השבטים, הם הם שהוליך יוסף

מרצונו ונחת רוחו של הקדוש־ברוך־הוא הנגלה עלי תחילה בסנה: רצון. נחת רוח ופיוס, וכן כל־"רצון" שבמקרא: תבואתה ברכה זו לראש יוסף: נזיר אחיו. שהפרש מאחיו במכירתו: (יז) בְּכוֹר שׁוֹרוֹ. יש בכור שהוא לשון גדולה ומלכות, שנאמר (תהלים פט, כח): "אף אני בכור אתנהו". וכן (שמות ד, כב): "בני בכרי ישראל": בְּכוֹר. מלך היוצא ממנו, והוא יהושע: שורו. שכחו קשה כשור, לכבש כמה מלכים: הדר לו. נתון לו, שנאמר (במדבר כז, כ): "ונתתה מהודך עליו": וקרני ראם קרניו. שור — כחו קשה ואין קרניו נאות, אבל ראם — קרניו נאות ואין כחו קשה. נתן ליהושע כחו של שור ויופי

לפרש על שנגלה למשה בסנה, כי אז לא שכן האל בסנה רק כרגע נגלה בו. טעמי התבות האלה משובשים, וצריך להגיה: ורצון שכני, וכן מצאתי אח"כ בכ"י על קלף עם תרגום שנכתב קודם שנת קע"א.

(יז) בְּכוֹר שׁוֹרוֹ הָדָר לוֹ: בכור שורו איננו יהושע, כי כאן הוא אומר כי השור הזה הוא בעל קרני ראם, והקרניים הם רבבות אפרים ואלפי מנשה, והדבר ברור שאין זה נופל על יהושע, אלא על שבט יוסף כולו. כי אמנם יהושע לא עשה מלחמותיו על ידי אפרים ומנשה בלבד, אלא על ידי ישראל כולו. על כן נראה לפרש בכור שורו הדר לו, הוא יוסף שהוא דומה לבכור שור, הדר לו וקרני ראם קרניו. ודוגמתו 'וסלעו ממגור יעבור' (ישעיה ל"א ט'), אשור שהיה דומה לסלע תקיף, יעבור מיראה ופחד. והרי זו מליצה נהוגה, להפריד התכונה מהנושא אותה, ולומר מעלתו, כבודו וגדולתו של פלוני והכוונה: פלוני שהוא בעל מעלה וכבוד וגדולה: ודומה לזה בשאר לשונות אומרים V.S. - S.E. V.E. - S.M. וזולתם. ואין הפרש בין המליצות האלה ומליצת 'בכור שורו', 'וסלעו ממגור יעבור', אלא שמעלה וגדולה וחבריהם הם שמות המקרה המורים מתחילתם על תכונה מן התכונות. אבל סלע ובכור שור הם שמות דברים המורים על גופים ידועים, ורק בהשאלה שירית יורו על תכונות ידועות, כי בכור שור יורה על הכח, והסלע יורה תכונת המקום אשר לא יוכל אויב לבא שם.

(יח) שְׂמַח זִבּוּלֵן בְּצִאתָךְ: על שם 'זבולן עם חרף נפשו למות' (ראב"ע). כי לשון יציאה מורגל בענין המלחמה, ולא בענין ההליכה בים. ואע"פ כן המקרא שאחריו מדבר בסחורה בים, אבל

זְבוּלֹן בְּצִאתְךָ וַיִּשְׁשֶׁכֶר בְּאַהֲלֶיךָ: יט עַמִּים הֲרִיקָרְאוּ שָׁם
 יִזְבְּחוּ זִבְחֵי צֶדֶק כִּי שָׁפַע יָמִים יִינָקוּ וּשְׁפָנִי טְמוּנֵי חֹל:
 כ וּלְגַד אֶמֶר בְּרוּךְ מֶרְחִיב גֹּד כְּלָבִיא שָׁכֵן וְטָרֶף זָרוּעַ
 אֶף־קֶדְקֵד: כא וַיֵּרָא רֵאשִׁית לֹא כִּי־שָׁם חֲלָקֶת מְחַקֵּק

משום ד"נפתלי על מרומי שדה", שהיה רש"י מתרעם זבולון על חלקו: לאחי נתת שדות וכרמים וכו': ושפני. לשון כסוי, כמו שנאמר: "ויספן את־הבית" (מלכים א' ו, ט). "וספון בארז" (מלכים א' ז, ז), ותרגומו: "ומטלל בכיורי ארזא". דבר אחר: "עמים הריקראו", על ידי פרקמטיא של זבולון תגרי אומות העולם באים אל ארצו, והוא עומד על הספר, והם אומרים: הואיל ונצטערנו עד כאן, נלך עד ירושלים ונראה מה־יראתה של אמה זו ומה מעשיה, והם רואים כל־ישראל עובדים לאלה אחד, ואוכלים מאכל אחד. לפי שהגוים אלוהו של זה לא כאלוהו של זה, ומאכלו של זה לא כמאכלו של זה, והם אומרים: אין אמה כשרה כזו. ומתגירין שם, שנאמר: "שם יזבחו זבחי צדק": כי שפע ימים יינקו. זבולון ויששכר, הים נותן להם ממון בשפע: (ב) ברוך מרחיב גוד. מלמד שהיה תחומו של גד מרחיב והולך כלפי מזרח: כלביא שכן. לפי שהיה סמוך לספר, לפיכך נמשל כאריות, שכל־הסמוכים לספר צריכים להיות גבורים: וטרף זרוע אף־קדקד. הרוגיהם היו נכרין, חותכים הראש עם הזרוע במכה אחת: (כא) וירא ראשית לו. ראה לטול לו חלק בארץ סיחון ועוג, שהיא ראשית כבוש הארץ: כי שם

לפני פרעה, שנאמר (בראשית מז, ב): "ומקצה אחיו לקח חמשה אנשים", לפי שנראים חלשים, ולא ישים אותם לו שרי מלחמתו: שמח זבולן בצאתך ויששכר באהליך. זבולון ויששכר עשו שתפות — זבולון לחוף ימים ישכן, ויוצא לפרקמטיא בספינות, ומשתכר ונותן לתוך פיו של יששכר, והם יושבים ועוסקים בתורה. לפיכך הקדים זבולון ליששכר, שתורתו של יששכר על ידי זבולון היתה: שמח זבולן בצאתך. הצלח בצאתך לסחורה: ויששכר. הצלח בשיבת אהליך לתורה, לישוב ולעבר שנים ולקבע חדשים, כמו שנאמר (דבה"א יב, לג): "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים [וגו']", ראשיהם מאתים — ראשי סנהדראות היו עוסקים בכך, ועל פי קביעות עתיהם ועבוריהם: (יט) עמים. של שבטי ישראל: הריקראו. להר המריה יאספו, כל־אספה על ידי קריאה היא, ושם יזבחו ברגלים זבחי צדק: כי שפע ימים יינקו. יששכר וזבולון. ויהא להם פנאי לעסק בתורה: ושפני טמוני חול. כסויי טמוני חול: טרית, וחלזון, וזכוכית לבנה, היוצאים מן הים ומן החול. ובחלקו של יששכר וזבולון היה, כמו שאמור במסכת מגילה (ו ע"א): "זבולון עם חרף נפשו למות" —

אין נראה שידבר בזכוכית, כי איננה טמונה בחול, אבל מן החול יעשו אותה. ואולי (כדעת רא"ז) מדבר בכסף וזהב ואבנים טובות הנמצאים בחול ובמעיי הארץ, ודרך ים יבואו לארץ ישראל.

(כא) וירא ראשית לו: ענין בחירה, כמו 'כי ראיתי בבניו לי מלך' (שמואל א' ט"ז א') 'ואתה תחזה מכל העם' (שמות י"ח כ"א).

סִפּוֹן וַיֵּתֶא רֵאשִׁי עִם צִדְקָת יְהוָה עֲשֶׂה וּמִשְׁפָּטֵיו עִם־
יִשְׂרָאֵל: ^{חמישי} כב וּלְדָן אֶמָר דָּן גֹּר אֲרִיָּה יִזְנֹק מִן־הַבֶּשֶׂן:
כג וּלְנַפְתָּלִי אֶמָר נַפְתָּלִי שְׂבַע רָצוֹן וּמֵלֵא בְרַכַּת יְהוָה יִם

עקרון וסביבותיה, ולא ספקו להם, ובאו ונלחמו עם לשם שהיא פמיאס, והיא בצפונית מזרחית, שהרי הירדן יוצא ממערת פמיאס והוא במזרחה של ארץ ישראל, ובא מהצפון לדרום וכלה בקצה ים המלח שהוא במזרח יהודה, שנטל בדרומה של ארץ ישראל, כמו שמפרש בספר יהושע, והוא שנאמר (שם): "ויצא גבול-בני-דן מהם, ויעלו בני-דן וילחמו עם-לשם" וגו' — יצא גבולם מכל-אותו הרוח שהתחילו לנחול בו: (כג) **שבע רצון**. שהיתה ארצו שבעה כל-רצון יושביה: **ים ודרום ירשה**. ים כנרת נפלה בחלקו, ונטל מלא חבל חרם בדרומה, לפרוש חרמים ומכמורות: **ירשה**. לשון צווי, כמו (דברים א, כא): "עלה רש". והטעם שלמעלה ברי"ש מוכיח, כמו "ירש", "ידע", "לקח", "שמע", כשמוסיף בו ה"א יהיה הטעם למעלה — "שמעה", "ידעה", "סלחה", "לקחה", אף כאן "ירשה" לשון צווי. ובמסורת הגדולה מצינו באלפא ביתא: לשון צווי

^{רש"י} **חלקת מחוקק**. כי ידע אשר שם בנחלתו חלקת שדה קבורת מחוקק, והוא משה: **ספון**. אותה חלקה ספונה וטמונה מכל-בריה, שנאמר (דברים לד, ו): "ולא-ידע איש את קברתו": **ויתא**. גד: **ראשי עם**. הם היו הולכים לפני החלוץ בכבוש הארץ, לפי שהיו גבורים, וכן הוא אומר (דברים יח): "חלוצים תעברו לפני אחיכם" וגו': **צדקת ה' עשה**. שהאמינו דבריהם ושמרו הבטחתם, לעבור את הירדן עד שכבשו וחלקו. דבר אחר: "ויתא" משה "ראשי עם". "צדקת ה' עשה", על משה אמור: (כב) **דן גור אריה**. אף הוא היה סמוך לספר, לפיכך מושלו באריות: **יזנק מן הבשן**. כתרגומו, שהיה הירדן יוצא מחלקו ממערת פמיאס והיא לשם, שהיא בחלקו של דן, שנאמר (יהושע יט, מז): "ויקראו ללשם דן". וזנוקו וקלוחו מן הבשן. דבר אחר: מה-זנוק זה יוצא ממקום אחד ונחלק לשני מקומות, כך שבטו של דן נטלו חלק בשני מקומות, תחילה נטלו בצפונית מערבית —

^{שד"ל} **חלקת מחוקק**: אין הכוונה על קבורת משה, כי נבו בחלק ראובן, לא בחלק גד, רק הפירוש כדברי ראב"ע, והעד כי כתוב בערי גד שהיו ערי מבצר (במדבר ל"ב ל"ו). ואין לומר שהם בנו אותן ועשו אותן ערי מבצר, כי זו מלאכה ארוכה היא וצריכה ימים ושנים, אבל נראה שחזרו לבנות מה שנהרס באותן הערים שהיו כבר ערי מבצר. היה ראוי להטעים צדקת ה' עשה, עשה עם ישראל צדקת ה' ומשפטיו, כלומר הצדקה והמשפטים שציוה אותם ה'. ובעלי הטעמים אולי פירשו (כאונקלוס) על משה. ועתה (שנת תרכ"א) נ"ל כי חלקת מחוקק נאמר על קבורת משה, וספון נאמר על משה, וסוף הפסוק חוזר לגד, עיין תרגומי.

(כג) **ים ודרום ירשה**: לא שנחלתו מערבית דרומית כי היתה בצפון ולא היתה לא במזרח ולא במערב אלא באמצע, אבל מפני שהיה הירדן למזרחו, אמר לו שיירש לצד מערב ששם הפלשתים, ומשם יוכל להתפשט גם לצד דרום בארץ פלשתים.

וּדְרוֹם יִרְשָׁה: כִּד וְלֹאֲשֶׁר אָמַר בְּרוּךְ מִבְּנִים אֲשֶׁר יִהְיֶה רְצוּי אָחִיו וְטוֹבֵל בְּשֶׁמֶן רִגְלוֹ: כה בְּרִזֵּל וְנַחֲשֶׁת מִנְּעֵלָךְ וְכִימִיךְ

לו: כלום אתה צריך ליותר? אמר לו: הן, אלא רש"י שאין לי דמים. אמר לו: אם אתה לקח – קח, ואני אלך עמך ואטול דמיו. מדד לו שמן בשמונה עשר רבוא. אמרו: לא הניח אותו האיש, לא סוס ולא פרד ולא גמל ולא חמור בארץ ישראל שלא שכרו. כיון שהגיע לעירו, יצאו כל-אנשי עירו לקלסו. אמר להם: לא לי קלסוני, אלא לזה שבא עמי, שמדד לי שמן במאה רבוא, והרי נושה בי בשמונה עשר רבוא, לקים מה-שנאמר (משלי יג, ז): "יש מתעשר ואין כל, מתרושש והון רב". כדאיתא במנחות (פה ע"ב): (כה) **ברזל ונחשת מנעלך**. עכשו הוא מדבר נגד כל-ישראל, שהיו גבוריהם יושבים בערי הספר, ונועלים אותה שלא יוכלו האויבים לכנס בה, כאילו היא סגורה במנעולים ובריחים של ברזל ונחשת. דבר אחר: "ברזל ונחשת מנעלך", ארצכם נעולה בהרים שחוצבין מהם ברזל ונחשת. וארצו של אשר היתה מנעולה של ארץ ישראל: **וכימך דבאך**. וכימים שהם טובים לך, שהן ימי תחלתך – ימי נעורייך, כן יהיו ימי זקנתך שהם דואבים זבים ומתמוטטים. דבר אחר: "וכימך דבאך", כענין ימך – כל-הימים אשר אתם עושים רצונו של מקום – יהיו דבאך, שכל-הארצות יהיו דובאות כסף וזהב לארץ ישראל, שתהא מבורכת בפרות, וכל-

דטעמיהון מלעיל: (כד) **ברוך מבנים אשר**. ראיתי בספרי: אין לך בכל-השבטים שנתברך בבנים כאשר, ואיני יודע כיצד: **יהי רצוי אחיו**. שהיה מתרצה לאחיו בשמן אנפיקינון, ובקפלאות, והם מרצין לו בתבואה. דבר אחר: "יהי רצוי אחיו", שהיו בנותיו נאות, והוא שנאמר בדברי הימים א (ו, לא): "הוא אבי ברזית", שהיו בנותיו נשואות לכהנים גדולים הנמשחים בשמן זית: **וטובל בשמן רגלו**. שהיתה ארצו מושכת שמן כמעין, ומעשה שנצטרכו אנשי לודקיא לשמן, מנו להם פולמוסטוס אחד וכו' [אמרו לו: לך והבא לנו שמן במאה רבוא. הלך לירושלים, אמרו לו: לך לצור! הלך לצור. אמרו לו: לך לגוש חלב! הלך לגוש חלב. אמרו לו: לך אצל פלוני, לשדה הלז! ומצאו שהיה עוזק תחת זיתיו. אמר לו: יש לך שמן במאה רבוא? שאני צריך. אמר לו: המתן לי עד שאסים מלאכתי. המתין עד שסים מלאכתי, לאחר שסים מלאכתי הפשיל כליו לאחוריו והיה מסקל ובא בדרך. אמר לו: יש לך שמן במאה רבוא? כמדמה אני ששחוק שחקו בי היהודים. כיון שהגיע לעירו, הוציאה לו שפחתו קמקום של חמין, ורחץ בו ידיו ורגליו. הוציאה לו ספל של זהב מלאה שמן, וטבל בו ידיו ורגליו, לקים מה-שנאמר: "וטובל בשמן רגלו". לאחר שאכלו ושתו, מדד לו שמן במאה רבוא, אמר

(כד) **ברוך מבנים אשר**: ברוך יותר משאר בנים, ואמר כן מפני שהזכירו אחרון.

יהי רצוי אחיו: הרצוי לאל יותר מכל אחיו, והוא פירוש ברוך מבנים. רצוי אחיו, כמו גדול בניו, צעיר אחיו. ואין ענינו רצוי לאחיו.

(כה) **ברזל ונחשת מנעלך**: ארצך תהיה שמורה, כאילו נעולה במנעולי ברזל ונחשת.

וכימך: כל ימך, כל הימים.

דבאך: השקט שלך, בלשון ערבי (פפיפער וראו').

דְּבֹאֲדָ: כו אֵין כָּאֵל יִשְׁרוֹן רֶכֶב שְׁמַיִם בְּעֶזְרָךְ וּבִגְאֻתוֹ
 שְׁחָקִים: ששי כז מְעַנָּה אֱלֹהֵי קֹדֶם וּמִתַּחַת זִרְעַת עוֹלָם
 וַיִּגְרֹשׁ מִפְּנֶיךָ אוֹיֵב וַיֹּאמֶר הַשֹּׁמֵד: כח וַיֵּשְׁכֵן יִשְׂרָאֵל בְּטַח
 בְּדָד עַיִן יַעֲקֹב אֶל-אֶרֶץ דָּגָן וְתִירוֹשׁ אֶף-שָׁמִיו יַעֲרֹפוּ-
 טל: כט אֲשֶׁרִיךְ יִשְׂרָאֵל מִי כִמוֹד עִם נוֹשַׁע בִּיהוָה מִגֵּן

בסופה: (כח) בטח בדד. כלי-יחיד ויחיד, איש תחת גפנו ותחת תאנתו, מפזרין ואין צריכין להתאסף ולישב יחד מפני האויב: עין יעקב. כמו (במדבר יא, ז): "ועינו כעין הבדלח" – כעין הברכה שברכם יעקב, לא כבדד שאמר ירמיה (ירמיה טו, ז): "בדד ישבתי", אלא כעין הבטחה שהבטיחם יעקב (בראשית מח, כא): "והיה אלהים עמכם, והשיב אתכם אל-ארץ אבותיכם": יערפו. טיפו: אף שמי יערפו-טל. אף ברכתו של יצחק נוספת על ברכתו של יעקב (בראשית כז, כח): "ויתן-לך האלהים מטל השמים" וגו': (כט) אשריך ישראל, לאחר שפרט להם הברכות, אמר להם: מה-לי לפרוט לכם, כלל דבר – הכל שלכם: אשריך ישראל מי כמוך. תשועתך בה' אשר הוא מגן עוזר וחרב גאותך: ויכחשו איבין לך. כגון הגבעונים, שאמרו (יהושע ט, ט): "מארץ

הארצות מתפרנסות הימנה וממשיכות לה כספם וזהבם. אישקורונ"ט. הכסף והזהב כלה מהם, שהם מזיבות אותו לארצם: (כו) אין כאל ישרון. דע לך ישרון, שאין כאל בכל-אלהי העמים, ולא כצורך צורם: רכב שמיים. הוא אותו אלוה שבעזרך, ובגאותו הוא רוכב שחקים: (כז) מענה אלהי קדם. למעון, הם השחקים. לאלהי קדם, שקדם לכל-אלהים, וברר לו שחקים לשבתו ומעונתו, ומתחת מעונתו כל-בעלי זרוע שוכנים: זרעת עולם. סיחון ועוג ומלכי כנען, שהיו תקפו וגבורתו של עולם, לפיכך על כרחם יחרדו ויזועו וכחם חלש מפניו, לעולם אימת הגבוה על הנמוך, והוא שהכח והגבורה שלו בעזרך: ויגרש מפניך אויב, ויאמר. לך "השמד" אותם: מענה. כל-תבה שצריכה למ"ד בתחלתה, הטיל לה ה"א

רש"י

(כו) רכב שמים בעזרך: הרוכב בגאותו שחקים, הוא בעזרך.

שד"ל

(כז) מענה אלהי קדם: אלהי קדם הוא לך למעון ולמחסה מלמעלה (ראב"ע), והוא ג"כ זרועות עולם לתמוך אותך מתחת.

(כט) ויכחשו איבין לך: המליצה הזאת מצאנוה בחמישה מקומות, כאן בבנין נפעל, ובשמואל (ב' כ"ב מ"ה) 'בני נכר יתכחשו לי', בהתפעל, ובתהלים מצאנוה שלוש פעמים בפיעל, 'בני נכר יכחשו לי' (י"ח מ"ה), 'ברב עוז יכחשו לך אויבין' (ס"ו ג'), 'משנאי ה' יכחשו לו' (פ"א ט"ז). והנה קצת מן המפרשים פירשו המליצה הזאת מענין כחישות ורזון (עיין רד"ק שורש כחש, וראב"ע בתהלים פ"א ט"ז). ופירוש זה לא יועיל באותם שבאו בפיעל, וגם באותם שבאו בנפעל ובהתפעל יקשה, כי מצאנו ענין הכחישות בבנין הקל, 'ובשרי כחש משמן' (תהלים ק"ט כ"ד), ומה מקום עוד לנפעל והתפעל? וכי האויבים יעשו עצמם כחושים ורזים

עֲזָרְךָ וְאֲשֶׁר-חָרַב גְּאוֹתֶיךָ וַיִּכְחָשׁוּ אֵיבֶיךָ לָךְ וְאֹתָהּ עַל-
בְּמוֹתֵימוֹ תִּדְרֹךְ: ^{שביעי} לַד א וַיַּעַל מֹשֶׁה מִמֶּעְרַבַת מוֹאָב
אֶל-הָר נָבֹו רֹאשׁ הַפְּסִגָּה אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי יְרֵחוֹ וַיִּרְאֶהוּ
יְהוָה אֶת-כָּל-הָאָרֶץ אֶת-הַגִּלְעָד עַד-דָּן: ^ב וְאֵת כָּל-נַפְתָּלִי
וְאֶת-אָרֶץ אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה וְאֵת כָּל-אָרֶץ יְהוּדָה עַד הַיַּם

והראהו דבורה וברק מקדש נפתלי נלחמים עם
סיסרא וחילותיו: ואת־ארץ אפרים ומנשה.
הראהו ארצם בשלותה ובחרבנה. והראהו
יהושע נלחם עם מלכי כנען, שבא מאפרים.
וגדעון שבא ממנשה, נלחם עם מדין ועמלק:
ואת כל־ארץ יהודה. בשלותה ובחרבנה. והראהו
מלכות בית דוד ונצחונם: עד הים האחרון. ארץ
המערב בשלותה ובחרבנה. דבר אחר: אל
תקרי "הים האחרון" אלא "היום האחרון",
הראהו הקדוש־ברוך־הוא כל־המאורעות
שעתידין לארע ישראל, עד שיחיו המתים:

רחוקה [מאד] באו עבדיך" וגו': ואתה על
במותימו תדרך. כענין שנאמר (יהושע י, כד):
"שימו את־רגליכם על צוארי המלכים האלה":
(א) מערבַת מואב אל־הר נבו. כמה מעלות היו,
ופסעון משה בפסיעה אחת: את־כל־הארץ.
הראהו את כל־ארץ ישראל בשלותה, והמציקין
העתידין להיות מציקין לה: עד דן. הראהו בני
דן עובדים עבודה זרה, שנאמר (שופטים יח, ל):
"ויקימו להם בני־דן את־הפסל". והראהו
שמשון שעתיד לצאת ממנו למושיע: (ב) ואת־
כל־נפתלי. הראהו ארצו בשלותה ובחרבנה.

ברצונם? גם מילת לו בלתי מתפרשת יפה. - ורוב המפרשים והמתרגמים פירשו כמשמעו
שד"ל ענין כחש וכזב ואמרו שהכוונה, יסתירו שנאתם ויחניפו לך מפני היראה; וזה בעיני פירוש
מגונה מאד, כי ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישרים אתו, אבל שיחניפו לו, ובקרבם ישימו
ארבם, אין זו ברכה; ויותר הוא מגונה במקראות האמורים כלפי האל, כי איך ייתכן לומר כי
משנאי ה' יחניפו לו? אם כהתל באנוש יהתלו בו? - לפיכך נראה לי כי המליצה הזאת היא
לשון מושאל, וענינה: לא יהיו מה שהיו מלפנים, כי תאבד מהם גבורתם, באופן שמעשיהם
עתה יכחישו מעשיהם הקודמים, כאילו אי אפשר שהם עשו הגבורות המסופרות עליהם,
וכאילו הם בעצמם יכחישו בפייהם את עצמם, ויאמרו לך איננו אותם שהיו מפורסמים
גבורתם. וכיוצא בו בלשון צרפת אומרים se dementir. וגם חוץ מהמקראות הנזכרים
למעלה מצאנו שרש כחש בהוראה הזאת המושאלת, והוא (חבקוק ג' ט"ז) 'כחש מעשה
זית', ויפה פירש ראב"ע: כאילו לא היה זית בתולדתו. והנה ההוראה הזאת משפטה להיאמר
בבנין התפעל (כמו בלשון צרפת se dementir) או בנפעל, וכמו זר יִחָשֵׁב היותה נאמרת גם
בפיעל, ומכל מקום אין זה באמת דבר זר וחדש, כי כבר מצאנו פיעל בא במקום התפעל,
כגון פָּתַח הסמדר, והכוונה פתח את עצמו, 'לא פתחה אזנך' (ישעיה מ"ח ח') לא פתחה את
עצמה, 'ולבו רחק ממני' (ישעיה כ"ט י"ג) כתרגומו, אף כאן כִּחַשׁ את עצמו מעשה זית, בני
נכר יכחשו עצמם לי.

הָאַחֲרֹן: ^ג וְאֶת־הַנֶּגֶב וְאֶת־הַכָּר בְּקַעַת יְרֵחוֹ עִיר
הַתְּמָרִים עַד־צָעֵר: ^ד וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלָיו זֹאת הָאָרֶץ אֲשֶׁר
נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלִיעֲקֹב לֵאמֹר לְזֶרְעֲךָ אֶתְנַנָּה
הָרְאִיתִיךָ בְּעֵינֶיךָ וְשָׂמָה לֹא תַעֲבֹר: ^ה וַיָּמָת שָׁם מֹשֶׁה
עַבְד־יְהוָה בְּאָרֶץ מִזָּב מִזָּב עַל־פִּי יְהוָה: ^ו וַיִּקְבֹּר אֹתוֹ בְּגִל
בְּאָרֶץ מִזָּב מִזָּב בֵּית פְּעֹזר וְלֹא־יָדַע אִישׁ אֶת־קְבֻרָתוֹ
עַד הַיּוֹם הַזֶּה: ^ז וּמֹשֶׁה בֶן־מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה בָּמָתוֹ לֹא־
כָּהָתָה עֵינָיו וְלֹא־נָס לַחֶה: ^ח וַיָּבֹכּוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת־מֹשֶׁה
בְּעֶרְבַת מִזָּב שְׁלֹשִׁים יוֹם וַיָּתְמוּ יָמֵי בְכִי אֲבֵל מֹשֶׁה:

התורה הזה"!? אלא, הקדוש־ברוך־הוא אומר, ומשה כותב בדמיו: על פי ה'. בנשיקה: ^(ו) ויקבר אותו. הקדוש־ברוך־הוא בכבודו. רבי ישמעאל אומר: הוא קבר את עצמו. וזה הוא אחד משלשה "אתין" שהיה רבי ישמעאל דורש כן. וכיוצא בו (במדבר ו, יג): "ביום מלאת ימי נזרו יביא אתו" – הוא מביא את עצמו. כיוצא בו (ויקרא כב, טז): "והשיאו אותם עון אשמה" – וכי אחרים משיאים אותם? אלא, הם משיאים את עצמם: מול בית פעור. קברו היה מוכן שם מששת ימי בראשית, לכפר על מעשה פעור. וזה אחד מן הדברים שנבראו בערב שבת בין השמשות: ^(י) לא־כהתה עינו. אף משמת: ולא־נס לחה. לחלוחית שבו. לא שלט בו רקבון, ולא נהפך תואר פניו: ^(ח) בני ישראל. הזכרים. אבל באהרן, מתוך שהיה רודף שלום ונותן שלום

רש"י ^(ג) ואת־הנגב. ארץ הדרום. דבר אחר: מערת המכפלה, שנאמר (במדבר יג, כב): "ויעלו בנגב ויבא עד־חברון": ואת הכנר. הראהו שלמה יוצק כלי בית המקדש, שנאמר (מלכים א ז, מז): "בככר הירדן יצקם המלך, במעבה האדמה": ^(ד) לאמר לזרעך אתננה הראיתיך. כדי שתלך ותאמר לאברהם ליצחק וליעקב: שבועה שנשבע לכם הקדוש־ברוך־הוא, קימה. וזהו "לאמר". לכך הראיתיך לך, אבל גזרה היא מלפני ששמה לא תעבר, שאלולי כך הייתי מקימך עד שתראה אותם נטועים וקבועים בה ותלך ותגיד להם: ^(ה) וימת שם משה. אפשר משה מת וכתב "וימת שם משה"!? אלא, עד כאן כתב משה, מכאן ואילך כתב יהושע. רבי מאיר אומר: אפשר ספר התורה חסר כלום, והוא אומר (דברים לא, כו): "לקח את ספר

שד"ל ^(ו) ויקבר וגו': כלו' נקבר ברצון ה' דרך נס בלא קובר.

^(ח) ויתמו ימי בכי אבל משה: הכוונה, שנתעכבו שם ולא נסעו מערבות מואב, עד שנשלמו ימי אבלו (דון יצחק).

ט וַיְהִי־שֶׁעַ בֶּן־נֹן מָלֵא רוּחַ חֲכָמָה כִּי־סָמַךְ מֹשֶׁה אֶת־יָדָיו
עָלָיו וַיִּשְׁמְעוּ אֵלָיו בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲשׂוּ כְּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה
אֶת־מֹשֶׁה: י וְלֹא־קָם נָבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה אֲשֶׁר
יָדָעוּ יְהוָה פָּנִים אֶל־פָּנִים: יא לְכָל־הָאֲתֹת וְהַמּוֹפְתִים
אֲשֶׁר שָׁלַח יְהוָה לַעֲשׂוֹת בָּאָרֶץ מִצְרַיִם לַפְּרָעָה וּלְכָל־
עַבְדָּיו וּלְכָל־אֲרָצוֹ: יב וּלְכָל הַיָּד הַחֲזָקָה וּלְכָל הַמּוֹרָא
הַגָּדוֹל אֲשֶׁר עָשָׂה מֹשֶׁה לְעֵינֵי כָל־יִשְׂרָאֵל:

בלוחות, בידי: ולכל-המורא הגדול. נסים רש"י
וגבורות שבמדבר הגדול והנורא: לעיני כל-
ישראל. שנשאו לבו לשבר הלוחות לעיניהם,
שנאמר (דברים ט, יז): "ואשברם לעיניכם".
והסכימה דעת הקדוש-ברוך-הוא לדעתו,
שנאמר (שמות לד, א): "אשר שברת" – יישר
כחך ששברת:

בין איש לרעהו ובין אשה לבעלה, נאמר (במדבר
כ, כט): "כל-בית ישראל" – זכרים ונקבות:
(י) אשר ידעו ה' פנים אל פנים. שהיה לבו גס בו,
ומדבר אליו בכל-עת שרוצה, כענין שנאמר:
"ועתה אעלה אלה" (שמות לב, ל), "עמדו
ואשמעה מה-יצוה ה' לכם" (במדבר ט, ח):
(יב) ולכל היד החזקה. שקבל את התורה

(י) אשר ידעו ה': הבדילו מכל האדם, כטעם 'מה אדם ותדעהו' (תהלים קמ"ד ג'), 'ידעתך שד"ל
בשם' (שמות ל"ג י"ב), ע"י שדבר עמו פנים אל פנים.

אשר ידעו ה': הוא מאמר מוסגר, והטעם לא קם נביא עוד בישראל כמשה, לכל האותות
והמופתים ולכל היד החזקה.

(יב) ולכל היד וכו': מילת כל נאמרת בבחינה על המספר, והנה אע"פ שיהושע העמיד השמש,
הנה לא רבו על ידו המופתים כמו על יד משה, וכן הדבר בשאר הנביאים כולם.

ת"ו ש"ל ב"ע